
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00011828 1

LIBRARY
JUN 28 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

MAGYAR REMEKIRÓK

A MAGYAR IRODALOM FŐMŰVEI

Sajtó alá rendezik

Alexander Bernát	Erődi Béla	Négyesy László
Angyal Dávid	Ferenczi Zoltán	Rákosi Jenő
Badics Ferencz	Fraknói Vilmos	Riedl Frigyes
Bánóczi József	Gyulai Pál	Széchy Károly
Bayer József	Heinrich Gusztáv	Széll Kálmán
Beöthy Zsolt	Koroda Pál	Váczy János
Berzeviczy Albert	Kossuth Ferencz	Vadnay Károly
Endrődi Sándor	Kozma Andor	Voinovich Géza
Erdélyi Pál	Lévay József	Zoltvány Irén

28. KÖTET

BAJZA JÓZSEF MUNKÁI

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda

1904

R. H. N. fec. Franklin-Társulat

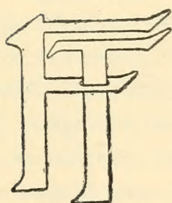
Bajza József

BAJZA JÓZSEF

MUNKÁI

Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta

BADICS FERENCZ

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1904

Franklin-Társulat nyomdája.

BAJZA JÓZSEF.

Bajzának három évtizedre (1822—1851.) terjedő irodalmi működése újkori történetünk legnevezetesebb időszakára, politikai, társadalmi és irodalmi újjászületésünk korára esik, melynek előkészítésében, bomlasztó és átalakító küzdelmeiben neki is tevékeny része volt. Nincs olyan nagyobb munkája, mely absolut becsénél fogva mindenkorra fenntartaná nevét, de érzelmes dalait és hazafias költeményeit évtizedeken át énekelték és szavalták; kritikai és szerkesztői működésével pedig irányító befolyást gyakorolt az irodalom minden ágára. Sokat fáradozott a magyar drámairodalom és színügy felvirágoztatásán is, s egész életében a magyar nyelv és nemzetiség ügyéért, a nemzeti haladás szabadelvű eszméiért harczolván, irodalmi munkásságával politikailag is jó szolgálatot tett a közügynek.

Bajza 1804 január 31-én született a hevesmegyei Szűcsiben, melynek környékén atyja birtokos volt. Középiskoláit Gyöngyösön és Pesten elvégezvén, atyja kivánságára ő is, mint bátyja, a törvénytudományi pályára készült, s Pesten és Pozsonyban befejezvén tanulmányait, 1824 őszén Heves vármegye másodalispánja mellé ment joggyakorlatra. A megyéken akkor forrongó élet volt, előbb a kormány törvénytelen rendeletei, utóbb az 1825-re kihirdetett országgyűlés, a követválasztás s a követeknek adandó utasítások miatt. Az alispán, a ki különben rokona is volt, mint követ, az

ügyes tollú Bajzát is magával vitte az országgyűlésre, hol még több alkalma volt megismerni az ország bajait, látni és hallani a haza legjelesebb fiait; látja a koronázás szemkápráztató fényét, de mélyebben hatnak lelkére a «mennyköveket szóró» F. Nagy Pál szónoklatai s a november 3-iki gyűlésen örömkönnyek közt hallgatja Széchenyi István fejedelmi ajánlatát, melylyel az irodalomnak félszázados vágyát juttatta teljesedésre. Itt, e mély hatásban kell első gyökereit keresnünk annak az őszinte tiszteletnek és erős meggyőződésnek, melylyel később a rokon-szellemű nagy reformátorhoz csatlakozva, együtt harczolnak a haladás ügyéért,

Az első hónapok mámoros lelkesedése azonban nem tartott sokáig; a temérdek sérelem hosszas és eredménytelen tárgyalása közben elernyedt a legbuzgóbb hazafiság is. A midőn a fiatal Bajza látja, hogy «a kormánynak minden törekvése oda megyen ki, hogy emelkedésünknek gát vettessék», a követ urak «nagyobb részének pedig legfőbb gondja az udvar kegyeit kiérdemelni»: elkeseredve írja egyik barátjának: «Azok a sok szép, nagy képzeletek, melyeket én magamnak hazámról és nemzetemről csináltam, s melyek bennem annyi szép és nagy hevületeknek ingerei voltanak, mind-mind összeomlottak».

Az országgyűlésről hazatérve, 1827. őszén föleskűdött a királyi táblához jegyzőnek s ott dolgozott az 1828. évi nyári törvényszünetig; a következő év tavaszán letette az ügyvédi vizsgálatot is, de — mint Vörösmarty — ő sem ügyvédkedett soha. Már ekkor voltak némi irodalmi sikerei, s régi hajlandósága, baráti összeköttetései, az irodalmi és közviszonyok egykép arra indították, hogy a különben sem kedvelt jogi pályát elhagyva, egész életét az irodalomnak szentelje. Bérbeadja tehát apai örökségét s végleg

Pestre költözik, hol író-barátai: Kisfaludy Károly, Vörösmarty s főkép Toldy lelkes örömmel fogadják.

Toldyval még tanuló-korában kötött szoros barátságot, mely később egymás önzetlen támogatásával csak növekedett bensőségben, s közös törekvéseikben fontos hatással volt egész irodalmunkra. Levelezésök (l. Bajza *Összegyüjtött Munkái* VI. köt.) érdekes világot vet tanulmányaikra, fejlődésökre, s főkép Bajzának egész lelki életére és költészetére. Az egyetemen az orthologus Czinke Ferenczet kell hallgatniok, de ők ismerik Révai és Kazinczy munkáit is, s ezekből merítik tudományukat. Együtt lelkesednek az irodalomért, együtt látogatják meg budai magányában az öreg Virág Benedeket, szent áhitattal hallgatják buzdító szavait, és — a politikai elnyomatás szomorú éveiben — együtt tesznek előtte fogadást «a nemzeti csinosodás s az irodalom dicsőségének előmozdítására». Aztán komoly buzgalommal látnak az önmíveléshez. Toldy élénkebb kedélyét a franczia írók vonzzák, Bajza szelid, ábrándozó lelkét Gessner «Idylliumai» gyönyörködtetik, melyeket Kazinczy fordításában olvas, sőt utánozgatni is kezd. A magyar költők közül, nyelvének fenséges szépségeivel, Berzsenyi ragadja el, de magába mélyedve korán (1822.) észreveszi, hogy melancholiára hajló lelkével rokonabbak az érzelmes dalköltők: Dayka és Szemere Pál költeményei. Ezekhez hasonlókat már maga is kezd irogatni; egyik, az *Esthajnal* czímű, Kisfaludy tetszését is megnyeri, s attól kezdve, hogy ez az 1823-iki *Aurorá*ban megjelent, ennek minden kötete hoz tőle néhány költeményt.

Kazinczy, Kisfaludy és Kölcsey példája és tanácsa arra buzdítják, hogy németül tanuljon s így eredetiben olvashassa a kor kedvelt költőit. Pozsonyi tanuló-korában, vár-

megyei és országgyűlési tartózkodása alatt, a mikor csak időt szakíthat, már Lessing, Tieck, Schiller és Goethe munkáin műveli ízlését. «Köszönöm Kölcseynek, hogy ezen nagy ember (Goethe) műveire figyelmessé teve. Nem ismerek semmit, a mi engem úgy kielégítene, mint ezen csudakézből jött teremtmények» írja Toldynak. Csodálja Kölcseyt is s főkép a művészi dalban tartja utolérhetlen szépségűnek. De azért «követni — úgymond — egyedül csak lelke sugallatát fogja». S ez mindinkább a kisebb német romantikus költőkhöz vonja. Egyéni hajlamain s olvasmányain kívül atyjának elvesztése fölött érzett mély fájdalma, családi bajai és csalódásai, s még a közélet csüggesztő kilátásai is mind közremunkálnak abban, hogy mélabús érzelmeivel, sejtelmes vágyaival ő is azok ábrándos világába merüljön. Az ő lantján is: a szerelmi epedés, az elérhetlen vágy és csalódás, a fájdalom és lemondás csendes-bús érzelmei szólalnak meg, melyekhez jól illik a lombos erdő zúgása, az alkony és est sejtelmes homálya vagy a borongós ősz hervadása; kiegészítik ezeket «élet és emlékezet» czím alatt a mult és jelen, az ébredő hit és elhaló reményről való gondolatai. Akár maga mondja el ezeket, akár mások ajkaira adja, még balladáknak nevezett romantikus képeiben is, mindig és mindenütt ugyanaz az epedő lágy hang csendül felénk, mely a fájdalomnak is inkább emlékeit, mint kitöréseit hallatja. Mert ő nem az elragadtatás felmagasztosult hangulataiban írja költeményeit, neki az íráshoz csendesebb hevületre van szüksége. «Középszerű hevületben aztán — írja 1824-ben — oly képzelgésbe szoktam merülni, mely nem ragaszkodik egy valamely tárgynak vizsgálatához egész lángjával, hanem több tárgyaktól középmóddal lelkesíttetve csapong mindenfelé,

s magától alkotott világokban szárnyal»; nála tehát minden «ábrándozás, kigondolás, a legszorosb értelemben költemény». Ugyanez a higgadt mérséklet jellemzi Bajza lyráját később is. A tudatos művész mindig ott áll háta mögött lángpallosával: óvni a mindennapitól, a közönségestől, mert ő «a magasabb ihletű írók sorába igyekszik». Ezért aztán érzelmei valami légies finomságban jelennek meg; azok hevét szinte szemérmes félelemmel rejtegeti, s inkább általánosságban marad, mintsem kitöréseiben egyénivé legyen. Ehhez járul rendkívül finom forma-érzéke, mely a gondolatok logikus elrendezésében, a versforma tisztaságában s a kifejezések szabatosságában egyaránt megnyilatkozik. Keveset és lassan ír, mert folyton válogat: kerüli a szertelenségeket, az el nem képzelhető hasonlatokat, keresi a legodaillőbb szókat. Nyelve ezért többször mesterkélt s annál távolabb áll a köznyelvtől, mert a nyelvújítás költői virágaival ékesítgeti. Bizonyos, hogy a «szép lelkek» ábrándos érzelmeit akkoriban senki sem tudta művésziebben kifejezni, mint Bajza, kinek dalait az *Aurorá*ból s *Versei*nek 1835-ben megjelent kötetéből nemcsak ismerte, de kedvelte is a közönség, a 30-as években feltünt ifjabb költőknek pedig Petőfi felléptéig nem volt nagyobb becsvágyuk, mint azokhoz hasonlót alkotni. Vörösmarty az Akadémia azon évi nagy-jutalmára ajánlotta Bajza verseit, «mint oly tüneményt a lyrai költések sorában, mely érzelmeinek melege, gyengédsége, az előadás egyszerűsége s tisztasága által magát minden egyebek fölött megkülönbözteti. Ide járul azon különös csín, mely az egész gyűjteményt bélyegzi, s bízvást állíthatni, hogy *ezen csínt, mely most a legújabb e nemű, versezeteken feltünő,* egyenesen Kölcsey s Bajza verseik gyűjteményének köszönhetni». Ebben a hatásban van Bajza lyrai

költészetének irodalomtörténeti jelentősége. Döbrentei ármányai Bajzát elütötték a nagy-jutalomtól, a változott irodalmi ízlés: a negyvenes évek egyénítő realismusa Bajza és követőinek költészetét «almanach-lyrá»-nak és «szobaköltészet»-nek gúnyolta, de érzelmes hölgyeink — az ő hálás közönsége — még évtizedek múlva is énekelték *A zarándok* és *A visszatért* cz. balladáinak, *Az éji dal*, az *Irma Gyulához* cz. s Bajza más dalainak szövegét és dallamát.

Maradandóbb becsűek s szélesebb körben is hatottak hazafias költeményei. A 30-as évekig itt is Kölcsey hatását érezteti, s akár a bucsúzó vándor vagy a számüzött bujdosó ajkával, akár a maga nevében szól: a mult nagyság borongó képei (*Andalgás*), a sivár jelen, a reménytelen jövő (*Sohajtás*) egykép fájdalommal tölti el s csak Istentől vár segélyt. Ez a gondolat- és érzelemkör, s ezek hangja és kifejezése is rokon az előbbi csoport költeményeivel; de, mint Kölcseynél, koronkint Bajzánál is erősebb, egyénibb vonásokkal jelenik meg a hazafiúi fájdalom, melynek keserűsége néha szinte a szenvedélyig ragadják. Sokáig híres volt *Boréneke* (1825.), melynek szépségeit már Kazinczy magasztalta, s mely Vörösmarty *Fóti dalá*ig legjobb terméke volt e nemű költészetünknek. Az akkori közhangulat ihleti annak hirdetésére, hogy «új korány kel Árpád honja szent egén», s víg mulatozás: bor, szerelem és barátság közepett lelkes hévvel élteti a magyar szabadságot s kárhoztatja ellenségeit. Szelleme rokon a Vörösmarty bordalával, de a «sírva vigad a magyar» s hogy «hazánknak három tenger partvidéke alkosson határfalat» — megjelennek még Petőfi lantján is. A szerencsétlen végű lengyel szabadságharcz 1834-ben az *Apotheosis* irására indítja, melyben a hősök

harczát, a romba dőlt hazát s a zsarnok önkény gőgjét oly megható részvéttel s oly látnoki hűséggel rajzolja, hogy minden szava ráillik a mi szabadságharczunk után bekövetkezett állapotokra, a mikor szintén csak az a remény vigasztalt bennünket, hogy

Hol legtöbb honfivér lepé
A harczi síkokat:
A népszabadság ott tenyészt
Legszebb virágokat.

Mint a *Sohajtás* (*Multadban nincs öröm* ....), úgy az *Apotheosis* (*Nyugosznak ők, a hősfiak* ...) szövegét is megzenésítették s a búsuló és reménykedő hazafi-bánát még a hatvanas években is azok hangjai mellett kesergett.

Szorosan összefüggenek a korviszonyokkal később írt hazafias költeményei is. Az 1843/4-iki országgyűlés után felmagasztosulva áldja a jó királyt (*A királyra*), ki «ősi nyelvünk fényre emelé» s «felvirasztott a magyarra boldogabb jövőt»; a *Honfidal* és *Ébresztő* (1845.) cziműekben munkára serkenti a hazafiakat, hogy szeressék a vérrel áztatott földet, becsüljék meg mindazt, a mi magyar, s ha törvény és erény, hit és szilárd akarat irányítják tetteinket, hazánknak föl kell virulnia! De alig indul meg a társadalmi és politikai reform-munka: aggodalommal tölti el az ifjú bölcsek vásári zaja, hol «senki nem hallgat, mind szónokol», s *Deák Ferenczhez* fordul, ki erényeivel Róma fénykorára emlékeztet, «szívnek és elvnek férfia», bölcs és erős, ki szavával és tetteivel egyedül szabhat irányt ezrek mozgalmainak. Deákról szólva magát is kitünően jellemzi, midőn azt mondja, hogy

. . . hizelgést írni nem tanult,
De nem remegni is, ha írni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,
Bármennyit tett koczkára a betű . . .

Ezt a bátorságot sokszor megmutatta mint kritikus s később mint szerkesztő is, a mivel nagy szolgálatot tett az ellenzéknek s utóbb a nemzeti közügynek. Költeményt a szabadságharcz alatt csak egyet írt (*Szolnok mellett*), melyben Damjanich hős csatáját énekli meg; de a forradalom lezajlása után újra és sokkal mélyebben érzi azt a fájdalmat, mely a szerencsétlen lengyelek sorsa miatt egykor gyötörte. A *Fohászkodás*ban lelket rázó kétségbeesés viharzik át lelkén s úgy fohászkodik a teremtőhöz, hogy ha nincs sujtó villáma a zsarnokokra, alkosson új világot s belé szolgalelkű, jégkeblű embereket, «kiknek jog, szabadság őrült gondolat», s ezek majd boldogok lesznek. Haynau bukása után s a külföldi forrongás hírére kezd ismét remélni. A *Jóslat*ban (1850.) megszólal már hite, hogy egy új forradalom porba sujtja majd a jogbitorlókat s Isten eljövend itélni, visszaadva a népek szent jogát, s zengni hallunk földön-égen békehirdető imát. E reményt, az igazság győzedelmét s hitét a jobb jövőben hirdeti utolsó költeményében, a *Nyugasztaló*ban (1851.) is.

Így zendülnek meg a hazafias érzelmek Bajza lyráján, mely huszonöt éven át hű kisérője s kifejezője volt a maga és kora hangulatának, sőt többször irányítója is ennek. Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi hazafias költeményei mellett mindenesetre Bajzáéi ennek a korszaknak legbecsesebb s leghatásosabb alkotásai.

Még nagyobb s irodalmilag még fontosabb volt az a hatás, melyet Bajza kritikai és vitázó munkáival elért.

A század első tizedeiben — Révai nyelvtani rendszere és Kazinczy nyelvújítása ügyében — szenvedélyes viták folytak, de rendszeres irodalmi kritikánk még sokáig nem volt. Kazinczy és barátai, valamint utóbb az Aurora-kör tagjai, leveleikben és magán-érintkezésök alkalmával elmondják véleményöket egymás munkáiról, gondoskodnak egy-egy kötet nyilvános birálatáról is a hazai s koronkint a szomszéd német irodalom folyóirataiban; de ezek legtöbbször csak az ismertetés keretében mozognak, melyet buzdító elismerés vagy egy-egy jóakaratú észrevétel kisérnek. A míg a nemzeti nyelv művelése hazafias szolgálat számba ment, nagyobb volt az öröm egy-egy új tehetség feltünésén, mint annak a szüksége, hogy a kiadott munkák a műízlés követelményeinek is megfeleljenek. Ez az oka, hogy Kazinczy egyetlen őszinte szavával Kisfaludy Sándort, Kölcsey első rendszeres birálatával Berzsenyit, s mindkettejök Csokonai szigorú megitélésével ennek barátait nyilt ellenségökké, a kritikát pedig jó időre népszerűtlenné tették. Azok azt hitték és hirdették, hogy a kritika a szabályok korlátaival lenyügözi, elfojtja az igazi tehetséget, mely csak a maga útján haladva nyilatkozhatik nemzeti zamattal és eredetien; Kölcsey viszont Lessinggel azt tartja, hogy «a kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek philosophi studiuma, mely nélkül a legelső zseni is gyakran megbotlik». Kisfaludy Károly, mikor az Aurorát pártfogoló gyámságot sikerült leráznia, gyakorlatilag juttatja érvényre aesthetikai elveit: baráti körének, társalgás közben, valóságos széptani leczkéket ad, minőket ezek nem hallottak Schedius egyetemi előadásain, és visszautasítja az azoknak meg nem felelő munkákat. De azt nem akadályozhatja meg, hogy ezeket másutt ki ne adják, vagy ezeknél rosszabbak

is meg ne jelenjenek. Ezért «a tudatlanok és ízléstelenek elriasztása» végett Kisfaludy Károly és baráti köre már 1826-ban tervezték egy kritikai folyóirat megindítását, s szerkesztőjeül a fiatal Bajzát óhajtották megnyerni.

Bajzát ugyanis hajlamain kívül írói becsvágya már kora ifjúságában arra indította, hogy szépirodalmi munkákon kívül történelmi, aesthetikai és kritikai művek olvasásán művelje ízlését és ítéletét. Öntudatos ismeretekre törekedvén, szeretett az elméleti követelmények iránt tájékozódni; ha erre máskép nem volt alkalma, olvasmányai s elmélkedése alapján maga állította össze egy-egy műfaj elméletét. Egy csomó magyar történeti életrajz olvasása közben már 1823-ban megbotránkozik azon, milyen «silány kritikával» dolgoznak s «mennyire uralkodik íróink nagyobb felekezetében a theoriátlanság», s nyomban igen találó vonásokkal alkotja meg egy *jó életrajz* kellékeit. Ép így alkotja meg később a *művészi népdal* elméletét, a mint «abstractio és combinálás által a maga fejében támadt». Toldyhoz írt leveleiben — egymás munkáit bírálva s az Aurora és más folyóiratok új munkáiról szólva — olyan éles elmével bonczolgatja ezeket, s minden nyilatkozatában olyan világosan és logikusan gondolkozó értelmet árult el, hogy alapos készültsége s kiművelt ízlése korán tekintélyt szereztek számára a baráti körben. A folyóirat szerkesztését azonban — bár megindítását szükségesnek tartja s nyomban megírja tervrajzát is — akkor még nem volt hajlandó elvállalni; nem volt meg hozzá anyagi függetlensége s szerénysége még kevésnek tartotta a maga tudományát is. Pár év mulva azonban meggyőződik, hogy arra sokaknál készültebb és alkalmasabb.

Vörösmarty felszólítására 1828-ban a *Tudományos Gyüj-*

temény számára megírta egy akkor nagyon kedvelt kis műfajnak: az *Epigrammának theoriáját*. Classikus példák és a német aesthetikusok (különösen Lessing) után kifejtvén az elméletet, ezt a magyar írók munkáira alkalmazta; egyenes ítéletével azonban többeket magára haragított. Szentmiklóssy megjegyzéseire adott válaszában aztán olyan harczkészséget árult el, mely barátait is meglepte. «Eddig azt hittem, írja Toldynak, (1829.) hogy én tudok igen keveset; minekutána Szentmiklóssy, Kazinczy és Szemere, kik literatorinknak mégis jelesebbjei, oly nagy, oly sűrű példáit adják a nem-tudásnak, azt kell hinnem, hogy bizonyos tekintetben talán én is tudok annyit, mint ők; s talán hármokkal is mernék, s magam is mernék megküzdeni». Erejének tudatára ébredve, abból merít bátorságot, s már csak alkalom kell legigazibb tehetségének kifejtésére.

Ép akkoriban tervezte Wigand könyvárus egy *Közhasznú esméretek tárá*-nak megindítását, melyet a legjobb írók is szívesen támogattak volna. Elég volt azonban a próbaív kibocsátása, hogy lássák a munka gyöngeségeit, s ezenfelül kitudódott, hogy a szerkesztést néhány ortholog és kezdő íróval az a Döbrentei intézi, kit a nyelvújítás ellen fordult elvei és egyéni jelleme miatt az Aurora-kör emberei már régóta nem tudtak becsülni. Bajza előbb egy «figyelmeztetés»-ben bírálja a munkát, majd Döbrentei ellen fordul, ízekre szedi feleletének minden szavát s kérlelhetlenül szertefoszlatja annak álfényű nimbusát. Maga Széchenyi, ki pár héttel azelőtt maga vezette be Bajzát a casinóba, elismerte, hogy a mit ez Döbrentei ellen írt, az «valami szörnyű, de tökéletesen igaz és czáfolhatatlan». Döbrentei most Dessewffy József grófot kérte fel a maga védelmére, hogy ennek tekintélyével döntse el az ügyet.

A gróf azonban nem komolyan és békítőleg, hanem gúnyos kicsinyléssel szólt Bajza fiatalos elbizakodottságáról (folyton «Zajbaj úr»-nak nevezgette) s főleg neologizáló nyelvéről. Mindenki megütközött a védelem ilyen módján, Bajza pedig megírta *Észrevételek* czímű feleletét (1830.), mely irodalmi eseménynyé vált. Elválasztja a polgári pályán fénylő érdemes férfiút az írótól, kinek silány munkáit aztán nevetségessé teszi, s míg egyfelől gúnyos támadásait önérzetesen utasítja vissza, a gróf s a lexikonisták elveit oly félelmes dialektikával morzsolja szét, hogy a polemia következményei jóval messzebb vágtak a pör határainál, s Bajza nevéhez nemcsak a nyert ütközet dicsősége, hanem az az érdem fűződik, hogy a nyelvújítás győzelmét biztosította s a születési és társadalmi előkelőség helyébe az ész tekintélyét ültette. (Már 1825-ben is ezt írta Toldynak: «A literatura örök respublica s benne önkény hatalmakat nem gyakorolhat».)

Az éles polemia nyomán már az is haszon volt, hogy ezentúl a lexikon írói nagyobb gonddal kezdtek dolgozni, mert tudták, hogy «minden betűjökre árgusi szemek vigyáznak»; de Bajza a *Kritikai Lapok* megindításával a szigorú őrködést kiterjesztette az egész irodalomra. A folyóirat irányát a *Vezérszó*ban mondja el, melyben kíméletlenül leleplezvén a költői és tudományos irodalmunkban dúló félszegségeket, a szolgalelkű bálványozást és lelketlen hizelkedést, kijelenti, hogy e bajokon csak «meg nem kérlelhető, kemény, részrehajlatlan, de igazságos kritika segít», s annak az «útnak kimutogatása, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni». E villámló szavak akkori irodalmi viszonyaink között ép úgy az új világrend hirdetői voltak, mint más téren a nagy

Széchenyi szavai, s ép oly tisztítólag is hatottak; míg ez az avult politikai balítéleteket és társadalmi bajokat ostorozza, Bajza az irodalom kufárai közt üt szét, s e kíméletlenséggel együtt készítik elő az új Magyarország felé vezető utat. Ezentúl már nem lesz elég sem a jószándékú hazafiság, sem az előkelőség; az irodalom köztársaságában mindenki annyit fog érni, mennyit munkája ér; s ez a munka nemzeti és művészeti czélokat szolgálva, csak az igazi tehetség és tudomány által hivatottak munkája lehet!

Az a szigorúság, melylyel Bajza ezeket az elveket barátaival együtt hirdette, még sok polemiába keverte (nevezetes volt az *Aurora* miatt Horvát Istvánnal folyt vitája, az első, melyet nálunk a törvény által nem védett írói tulajdonjog ügyében vívtak), s áthúzódott az még az *Athenaeum* korára is, mert a csatározásban csak fegyverei élesedtek, maga nem fáradt el soha. Mint a költészetben, a kritikai pályán is Kölcsey tanítványa volt; ezt szélesebb körű s kivált philosophiai tanulmányai mint műbirálót mélyebb és eredetibb felfogásra képesítették, de Bajza a maga tanulmányait bizonyos gyakorlati érzékkel tudta viszonyainkhoz és hasznunkra fordítani; ezenfölül izgékony harczvágya és szivóssága nemcsak kíméletlen polemikussá, hanem ki nem fárasztható ellenféllé, félelmes dialektikája pedig legyőzhetetlenné tették. Kölcsey munkái maradandóbb becsűek lesznek, de Bajza működésére szüksége volt a kornak.

Bajza kritikai munkásságát kiegészíti szerkesztői működése. Kisfaludy még életében ő rá bízta az *Aurora* szerkesztését, melyet aztán 1837-ig folytatott; s míg az írók legjavának közreműködésével mindvégig meg tudta régi magas irodalmi színvonalán tartani: külső kiállításának díszével és szép aczélmetszetű mellékleteivel a közönség

ízlésére is fejlesztőleg hatott. Költeményein kívül itt jelentek meg elbeszélései is, melyeket inkább szerkesztői szükségből, mint igazi hivatással írt; de hogy a széppprózai irodalmat nemesebb irányba terelje, a külföldi irodalmak jelesebb termékeiből lefordított egy kötetre valót. (*Pillangó,* 1836.) Az irodalmi föllendülés után s az olvasóközönség szaporodtával megszünteti az *Aurora* és *Kritikai Lapok* kiadását s helyettük 1837-től kezdve — Vörösmarty és Toldy társaságában — megindítja az *Athenaeum*ot és társlapját a *Figyelmezőt*. Amaz tudományos és szépirodalmi, emez kritikai irányú hetilap volt. Az irodalmi triumviratus a hozzájuk csatlakozott régi és ifjabb írók közreműködésével csakhamar eladdig példátlan tekintélyre emelte a két lapot, mely válogatott tartalmával, határozott irányával, a dolgozatok választékos nyelvével egyaránt nemesítőleg és fejlesztőleg hatott irodalmunkra. A következő évtizedek legjelesebb írói (köztük Tompa és Petőfi is) itt lépnek föl először, mert az ifjabb íróknak nem lehetett nagyobb becsvágyuk, mint munkáikat oda felvétetni s az írás művészeitől buzdítást nyerni. És Bajza, minden szigorúsága mellett, nemcsak szívesen juttatott teret azoknak, kikben tehetséget látott, hanem temérdek dolga közepett is valami türelmes jóindulattal adott nekik tanácsokat olvasmányaik megválasztására s tehetségök tovább-fejlesztésére. Tekintélyöket mindenesetre növelte irodalmi működésükkel elért társadalmi állásuk emelkedése is; azonfölül, hogy ekkor már mindhárman igen munkás tagjai voltak az Akadémiának (Toldy Döbrentei megbuktatása után titkára is): Vörösmarty már elismert első költője volt a nemzetnek, Bajza pedig három vármegyének táblabírája és az 1837-ben megnyílt magyar (később «nemzeti») színház első igazgatója lett.

Bajza már pozsonyi tanuló-korában kezdett érdeklődni a színészet és drámairodalom iránt. Hogy fejledező irodalmunk hiányain itt is segítsen, 1830-ban megindította a *Külföldi Játékszín* czímű vállalatot, melyben Kazinczytól *Galotti Emilia* fordítását adta s maga lefordította Schroeder *Gyürűjét*; de mivel az Akadémia is indított hasonló vállalatot, ő nem folytatta tovább, hanem más irányban értékesítette tánulmányait. A *Kritikai Lapok*ban hosszú czikksorozatot közölt *Dramaturgiai és logikai leczkék* czím alatt, melyben a hirlapok felületes jelentéseit megróva, komolyabb és rendszeres kritikát sürgetett. Ezekkel s később az *Athenaeum*ban közölt czikkeivel Bajza a színbirálatot irodalmi színvonalra emelte s hatásában is eredményesebbé tette. 1837. nyarán a vármegyei választmány meghívására elfogadta első állandó szinházunk igazgatását, s a legnehezebb viszonyok között egy évig rendkívül sokat kellett fáradnia, hogy a teljes készületlenség mellett megnyithassa a szinházat, az előadásokkal pedig azon túl is kielégíthesse a közönséget. Szervező tehetsége, pártatlan szigorúsága csakhamar rendet teremtett. Abban a meggyőződésben, hogy nálunk mindent, még a művészetet is, *nemzetiségünk* gyarapítására kell használnunk: minden törekvését a dráma művelésére fordította, s a jelesebb darabok közül is előnyt adott annak, mely *színi hatást* biztosított (l. *Shakespeare, franczia színművek* stb. cz. értekezését); nagy gondot fordított az egyes darabok nyelvére s a színészek játékára is. A szinházi választmány sürgetésére azonban operai előadásokról is kellett gondoskodnia, s ennek túlságos művelése később nemcsak a drámát szorította háttérbe, hanem anyagi zavarokat is okozott, a belső rendet is felbontotta. A napirenden levő vitákba nyomósan szólott bele *Szózat*

a pesti nemzeti színház ügyében (1839.) czímű röpiratával, melyben a bajok forrásait fejtegetvén, kimutatja, hogy színészetünket egyedül országos pártolás mellett lehet felvirágoztatni. Ez utóbb meg is történt, de az egymást váltogató igazgatás után mégis sok volt a baj, s ismét Bajza erős kezére volt szükség, hogy rendet teremtsen. Így lett 1847/8-ban másodszor is igazgatója a Nemzeti Színháznak.

Ekkora elfoglaltsága mellett évekig alig jutott hozzá, hogy legkedvesebb tanulmányával, a történelemmel foglalkozhassék. A classikusokon művelt ízléssel még az Aurorában közölte *gr. Koháry István* (1832.) és *Coriolán s a háborgó Róma* (1835.) cz. dolgozatait; írt egy-két kisebb czikket s bírálta az Akadémiához benyujtott dolgozatokat, de igazában csak az *Athenaeum* megszüntetése (1843.) után foghatott egész erővel a história műveléséhez. Ekkor írta — egypár világtörténelmi dolgozaton kívül — *A Telekiek tudományos hatása* (1844.) cz. dolgozatát; majd megindítja a *Történeti Könyvtár* cz. vállalatot, melybe maga Kolb után *Az emberi művelődés történeteit* és Dahlmann után *Az angol forradalom történetét* fordítja s kiadja külön az *Új Plutarchot* a német kiadás szép aczélmetszetű arczképeivel; végül a legjelesebb források felhasználásával, de önálló szerkesztésben, megírja nagy *Világtörténetét*, azonban 1848-ig csak a *Hajdankor*ral készülhetett el. Ennek, valamint kisebb eredeti munkáinak irodalmi becse nem új adatok feltárásában, hanem az anyag művészi elrendezésében, a közállapotok és egyének plastikus jellemzésében s az előadás nemes emelkedettségében van. Bajza munkái e tekintetben nemcsak haladást jelentenek akkori szegény történeti irodalmunkban, hanem példákul is szolgálhattak; szellemökkel

pedig — a mennyire a censura szigorúsága mellett lehetett — a szabadelvű eszmék hirdetői lettek.

Ezt a hazafias czélt szolgálják a *Nyelvünk műveléséről* (1843.) s még inkább a *Nemzetiség és nyelv* (1846.) czímű értekezései is. Ez utóbbit az Akadémiában olvasta fel, de szabadabb hangjáért abban a politikai almanachban adta ki, melyet az egyesült ellenzék megbizásából *Ellenőr* (1847.) czím alatt külföldön adott ki. Ebben politikusok és szépírók munkáiból olyan változatos és korszerű anyagot gyűjtött össze, hogy az utolsó rendi országgyűlésen kitünő szolgálatot tett az ellenzéki szellem erősödésére s a teendők körül való tájékoztatás ügyében. Még nagyobb szolgálatot tett a *Kossuth Hirlapja* czímű politikai napilapnak szerkesztésével, melyet a legizgalmasabb forradalmi napokban (1848. júl. 1-től decz. 31-ig) a hazai és külföldi eseményeknek olyan hű tükrévé tett, hogy ma történeti forrásul szolgálhat.

Mikor Windischgrätz elfoglalja a fővárost, a kormánynyal és az országgyűléssel együtt Bajza is menekül szülőföldjére, majd a Mátra hegyei közé. Innét kezdve élete egy nagy kalvária, melynek egyes állomásain csupa fájdalom és szenvedés vár reá. Budavár visszafoglalása után pár hétre ő is visszatér, majd újra menekül Szegedre, Aradra, azután, míg a zsarnoki önkény kidühöngte magát, Vörösmartyval együtt az alföldön bujdosik. Milyen érzelmek dúlták lelkét, láttuk hazafias költeményeiben. Testben-lélekben megtörve tértek vissza Pesten hagyott családjukhoz. Romba dőlt minden, porban hevert az oltár, melyen a legtisztább hazaszeretettel s a legszentebb buzgalommal egy negyedszázadon át áldoztak! Hiába akar, nem tud dolgozni; *Összegyűjtött munkák* (1851.) cz. alatt még kiadja

régebbi műveit, aztán valamit dolgozgat az Akadémiának, de a következő évben erőt vesznek idegein a kiállott izgalmak s elborítják egykor oly fényes elméjét. Koronkint enyhült a baj s ekkor öntudata is visszatért, de igazi s tartós javulás nem volt várható. Megtört alakja, elváltozott arcza azt fejezte ki, a mit egyik költeményében (*A vezér bucsúja*) maga mondott:

Itt állok most ősz hajakkal,
Fegyvert nem bír már karom.
Elhúnyt lelkem lángja, s lettem
Néptelen ház, puszta rom.
Tűnik, hamvad életem:
Isten hozzád nemzetem.

Így élt évekig, míg 1858. márcz. 3-án meg nem váltotta szenvedéseitől a halál.

Badics Ferencz.

KÖLTEMÉNYEK

A LANTHOZ.

Zengj, oh lant, húrodon
Igéző éneket,
Hangod szelíd legyen,
Olvaszszon szíveket.

Fesd az ifjú kebel
Heves küzdéseit,
Egekre szárnyaló
Merész reményeit;

Az emberéletet,
Gyarló szép álmait,
A sírt, melynek vihar
Nem éri partjait.

Zengj bút, vigalmakat,
Az érző szív baját,
A lyányka kék szemét,
Tündöklő szög haját;

S melyet virágival
Istenkéz hímezett,
Zengd a kies tavaszt,
A szép természetet.

S a merre kéklenek
Kárpát szirtormai,
A merre omlanak
Dunának árjai:

Gyulaszsz nyelv és haza
Iránt hő kebleket,
Magyar szép ajkakon
Viszhangzzék éneked.

S ha vígalom derűl
Vidám dalodra majd,
S mély gyötrelmid felett
Mély gyötrelem sohajt:

Egy új Olympián
Ne kívánj pályabért:
A legszebb koszorút
Nyerted küzdésidért.

IFJÚKOR.

Fen csapongás, fen remény
Képek, vágyak, érzemény,
Életem bájreggelén!
Könnyem hull utánatok —
Ti szép álmok voltatok!

ÉGIHÁBORU.

Ordít a zivatar mord szele, inganak
Már a rengetegek tölgyei, elborúlt
A mennybolt, lebegő barna homály lepi
A vídám liget ernyeit.

Felleg tornyosodik, s ím szakadozva hull
A villám, repeső tűzbe borítja el
A bérczet, zuhogó habbal aládörög
A vészből gyüledett vizár.

Hol lengő zephyrek gyönge fuvalmai
A súdár jegenyék hajladozó fölén
Szállongtak, Boreás bús szele ott dühöng,
S mindent összezavarva hágy.

A pásztor szalad a förgeteges hegyek
Csúcsáról, legelő nyájai bőgnek, s a
Sűrű bikkek alá búnak el, a hová
A zordon zivatar nem ér.

Jőjj, Émil, suhogó fenyvem alá, hol egy
Kis kunyhót a barátság raka s őriz: itt
Bátran nézzük az ég omladozó vizét
S a völgyet picziny ablakán.

PHILOMÉLÁHOZ.

Enyhén, miként az esti szellet,
Zephyr könnyűded szárnyain,
Mint a bájló rózsás lehellet
Knidos szent myrtusárnyain,

Lebeng dalod, gyöngy philoméla,
Köszöntvén a májusreget;
Költőd, ki sérei közt aléla,
Enyhűlten szívja éneked;

S körűlíhletve szellemedtől
Lágy érzetekben olvadoz,
Elszenderítő symphoniedtől
Ringattatik szent vágyihoz.

Merengvén a múltnak vidámján
Édenre hat tekintete:
Ki hallja a dalt, mely az imádt lyány
Rubínajkáról reszkete.

S keblébe hull az ideálnak
Hol eltűnt mennyit éldeli,
Aranyreggé mosolygva válnak
Könyűkben elfolyt éjjeli.

Így kelt a tenger szép leánya
Mindenható bűbájival.
Midőn nyugat szellője hánya
Könnyű hullámot szárnyival.

Favón ætherkarjára dőlve
Kéjlett Syrén :k hangjain,
S kilépe fennyen tündökölve
Kypros örök virányain.

ÉJJEL.

Az estharang a messzeségbe halt,
Miként a haldokló szív vég fohásza ;
Komor sötét merenge a tetők
Megett eltűnelgő szürkűleten.
Egy sírkeresztnek romján ültem én,
Magányosan, miként a számüzött
Lakatlan tartomány kietlenében.
Mély volt a csend, szívrázó a sötétség :
Halkan rezegtek a sirok fölébe
Borúlt nyugalmas árnyu cyprusok ;
Titkon suhonga hűs szelekben a
Halálszellem, kriptáknak rémjei
Borongtak el körűlem, egyedűl
Sohajtozó körűl, a holt világban.

A táj derenge ; halványló lepelben
Emelkedett az éj homályiból
Az égi lyány, a szent Emlékezet ;
S bájjal lengett az elhúnyt kor felett,
Mint a szerelm estvelgő csillaga.
Én ott ülvén elfojtva bánatim,
Keblembül egy fohász kireppene,
S titkos fájdalmas kéjbe ringata.
S ím ! egykor rózsapályám angyala,
Az elvesztett, eltávozott alak,
Hajnalgva tűn fel alkonyúlt szememnek.
«Szent árny ! sohajtám, hol, hol fogsz velem
Te egykor egyesűlni ?» Ő elázott
Arczczal fordúlt el s — a sirokra inte,
S ködpáraként az éjbe' szétoszolt.
A cyprusok közől lassú sohajtás
Lengett felém csendes fuvalmakon.

ESTHAJNAL.

Bájló aranyfény
Csillog szelíden
A reszkető tó
Hullámain.

Fölserken a szél
Rózsák öléből,
S völgyek hüs árnyin
Zokogva leng.

Némúl az erdő,
A messze síphang
Reszketve nyögdel
A légen át.

Kéklő virággal
Hímzett ligetben
Rejtezve csattog
A csalogány.

Leányka, édes!
Még most öledben
Elszenderűlve
Mennyet lelek:

Ki tudja? holnap
Talán siromra
Leng a lenyugvó
Est bíbora?

Ah valljon e szív,
Mely hőn pihegve
Hófátyolodnak
Alatta ver:

Fog-e felettem
Sohajtozásban,
Mint a nyögő szél,
Kesergeni?

A LIGETHEZ.

Csendes liget! boríts el
Sötétes alkonyiddal,
Mig én e hantra dőlvén,
Keservemet kisírom.
Nem fogja az zavarni
Elszenderűlt magányid,
S mézajku fülmilédnek
Szívolvasztó panaszszát.

Halkkal, miként az estszél,
Lebeg sohajtozásom,
S csak a szelíd leányka

Édes nevét zokogja,
Kitől megfoszta sorsom
Öröklő bánatimra.

Boríts, boríts el engem
Sötétes alkonyiddal
S virágid kelyhe rejtse
Harmatjait szememnek.

EMLÉKEZÉS.

Midőn az est bibor sugára
Bucsúzva száll a kék hegyen,
S elcsendesűl a völgy magánya,
Kedves ! reád emlékezem.

Magamba' bolygom néma búval
A forrás tündér partjait,
Hol édesen reám simúlva,
«Tiéd» rebegték ajkaid.

Most is vigan zug ott a csermely,
Balzamlehellők a szelek :
De a titkok tanúvidéke
Pusztán gyászolva csendeleg.

Az édes kínos őszi alkonyt
Bájával újra élem én,
Midőn dalod szivrázva zenge
A hársak csendes éjjelén.

Hang hang után szelíden elhalt,
Ütött az óra rémesen,
S szerelmi csillagunk leszálla
Viharsötétes fellegen.

Könyek gördűltek szép szemedből,
Reszketve nyúlt felém kezed,

És elválánk némán zokogva,
És szívünk mélyen vérezett.

Viszonlátás, egek leánya!
Feltűnsz-e még egykor nekünk?
Mely óra, ah mely föld vidéke
Lesz egyesítő édenünk?

A HOLDHOZ.

Mi búsan nézsz a tiszta kékről
Felém, te biztos hű barát!
Ki egykor nyájasan ragyogtad
Körűl ez árnyak pamlagát.

Te láttad itt e kertmagányban,
Hol ákász hinti árnyait,
Felhőidről mosolygva gyakran
A boldog párnak titkait.

Bájjal fénylél az égi lyányka
Örömragyogló könnyein,
S némulva rád emelt szemekkel
Tisztán ömlengő érzetin.

Most csendesen rezgő sugárid
Egy sírhanton halványlanak,
Hol ő már nyugszik, és fölötte
Magas füszálak inganak.

A LYÁNYKA PILLANTATA.

O a hajnalszín gyönyörajkakat, ó az egeknek
  Csillagival testvérfényü kies szemeket
Lyányka, ki adta neked? Szólék s a lyányka pirúlva
  S szótlan földre süté mennyei szép szemeit. —
Ontsd le te Fendörgő, felhőidet! Ám ha mosolygva
  Fölveti pillanatit, lángba borúl az Olymp.

TÜNŐDÉS.

Ah, ki mondja meg nekem
Mért borúl az én egem?
S ha feltűnnek szép korányim,
Gyász miért vonúl el rajtok?
S a sötét erdő magányin
Mint egy árva kit sohajtok?

Eddig évim hajnalában
Még könnyelmü gyermek én,
A vigalmak enyhkarában
Éltem boldogság ölén:
Ah e bájkor már repűl,
S más helyébe nem derűl.

Mint az árva úgy sohajtok
A sötét erdő magányin,
S gyász van elvonúlva rajtok,
Ha feltűnnek szép korányim;
Mért, o mért borong egem,
Ah, ki mondja meg nekem?

A virúló kert s mezőnek
Nem vidítnak bájai,
Mély titokba rejtve nőnek
Keblem néma vágyai,
S egy tünelmes fellegárnynyal
Lelkem más csillagba szárnyal.

Mért esengek szívdobogva.
Honnan e hő gerjelem,
Ha hegyemről andalogva
Messze száll tekintetem,
S fátyolában egy lyánykát
Ott szemem lejtezni lát?

Rózsaévim hajnalában,
Még könnyelmü gyermek én,
Gyakran láttam fátyolában
Lyánykát a forrás gyepén,
S bár kedves volt néznem őt,
Nem sejtettem semmi hőt.

Most, ha berkem fülmiléje
Társa mellett zengedez,
S a vadonnak gerliczéje
Párosan száll fészkihez,
Létöket magasztalom,
S elborít a fájdalom!

Ti egy tündér szebb világnak
Hozzánk szállott lelkei,
A mindég zöld ifjuságnak
Égi báju szépei!
Kiknek ott, hol árva sorvad,
Szívök lágy érzetre olvad:

Ti mondjátok meg nekem,
Mért borong az én egem?
S ha feltűnnek szép korányim,
Gyász miért vonúl el rajtok?
S a sötét erdő magányin
Mint egy árva kit sohajtok?

KESERGÉS.

A báj esttünemény halmok alá merűlt,
Csendes síri homály terjedez a mezőn,
S én mint árva bolyongok
E bús völgybe' magányosan.

Minden néma, kihalt, merre szemem vetem,
Békés álmainak mélyibe sűlyedett;

Csak te sírsz egyedűl még,
Édes zengzetü fülmile.

Szüntesd gyászdalodat, szánakodó barát!
Szívemnek sebeit tépdeled újra fel;
E mély néma keservnek
Részvétel sem ad enyhülést.

Mint a gyönge virág hervadoz, életem.
A szép büszke után vágyva. De nem soká
Int már a nyugalomhant,
Mely fájdalmimat elfedi.

Majd ott sírja felett, fáinak árnyiban
Gyászoljad nyugvó ifju barátodat,
És ha elmegyen arra
A fagylalt szivü hitszegett,

És nem tudja, kinek hűlt pora nyugszik ott,
A gyepdombra hajol s egy ibolyát szakaszt,
Mely a tőle gyülölt szív
Elszórt hamvaiból nőve:

Akkor fesd le te, ó szánakodó barát!
A már elnyugodott egykori kínait,
S mondd meg néki, hogy érte
Hervadt éltem el ily korán.

Majd a szép szemeket könnyek özönlik el,
S a sírdombra le hőn hullanak, és velök,
Szendergő poraimra
Édes béke malasztja leng.

DAL A VIDÉKHEZ.

Te bájvidék!
Ott a kék messzeségbe,
Hol szirthegyek nyúlnak fel égbe,

S felhőtlen leng a tiszta lég!
Idvezllek, oh te vég-
Határa buzgó vágyaimnak,
Te bájvidék!

Mi szent öröm?
Mi égi kéjt lehelnek
Fuvalmi a langy estlebelnek
Mezőidről, tündér vidék?
S nekem virúlsz-e még,
Nekem messzünnen bujdosónak,
Gyönyörvidék?

Ha nem, vidék!
Úgy légy örökre boldog,
Ím minden szent kötélt feloldok,
Melylyel hozzád fűzött az ég,
S Isten veled, te vég-
Határa minden vágyaimnak,
Te bájvidék!

De, oh vidék!
Árnyid mily kéjt susognak,
Viránymezőid mint ragyognak!
S csak mindig kéjre intve még
Mosolyg felém az ég,
Az esti bíbor ég, fölűled,
Titkos vidék!

Csak vissza még!
Tán a völgy alkonyában
Ott hervad néma bánatában
A hű szív, mely csak értem ég,
S nekem virúlsz te még,
Nekem messzünnen bujdosónak,
Oh bájvidék!

FELLEGEKHEZ.

Ti a messze láthatáron
Elvonúló fellegek!
Kik reám itt hervadóra
Vég bucsúval intetek,
Merre nyúl boldog pályátok?
Tán van nektek is hazátok
Ott a nyugti ég alatt,
Merre szárnyatok halad?

Boldog! bár engem egy szél
Elfuvalna véletek
E gyászhonból, hol lekötve
Tartanak bús végzetek.
Túl a láthatlan mezőkön,
Zord pusztákon, szirttetőkön,
A nyugot szép tájihoz,
Merre lelkem vágyadoz.

Egy tündér világ mosolyg ott
A kedves karjai között,
Enyhét ott lelné föl e szív
E sok vésztől üldözött.
Ott a boldoglét vidéke;
Szent örömkéj s égi béke,
Mint korány hint harmatot,
Hintve áldást lengnek ott.

Vajha el lehetne szállnom
A futó szél szárnyain,
Halni bár, de a leányka
Idvezítő karjain.
Ott a honföld nyugtot adna,
Értem édes könny fakadna,
S rózsa közti sírorom
Őrzené nyugvó porom.

Szálljatok ti, égi pályán,
Boldoglétü fellegek!
Idvezelve a dicső hont,
Ha egébe értetek.
Vágy e szív — de nem találja
Merre nyílna békepálya
Éj-, köd-, örvényből elé
A sohajtott part felé.

AZ ELTŰNT IFJUKOR.

Száll mosolygva hegytetőkről
Rózsafényben a tavasz;
Jönnek vígalomra kelve
Lyánykák, ifjak, énekelve:
«Idvez légy, te szép tavasz!
Idvez légy, hajnalpirúlat;
Halmok illatos szele!
És te csendes völgy patakja!
És te zengő fülmile!»
S ajkokon édesen olvad az ének,
Hangzik az ormon, a néma magányban,
S tánczkoszorúba szövődve kerengnek
Vígan az ifju virányban.

S ah körűlök mint viradnak
A szép kornak álmai!
Szebbé válva mint derűlnek
A mezők virágai!
Kéjt lehel a berek árnyaibúl,
Zengnek a pásztori sípok,
Élnek az erdők,
S lelkökön édeni béke virúl.

A sziv-élvet feltalálni
Mely vidékbe térjek én?
Szerte bolygok andalogva
Rét, völgy hímes szőnyegén;

A kelő nap, a virágok
Égi bája tűn elém:
De mint hajdan oly varázsló
Arczczal egy sem int felém.

Oh tavaszmenny! oh te hajnal!
Halljatok meg engemet;
Hozzátok még vissza egyszer
Eltűnt rózsaévimet! —
Ah de ők nem érzenek,
Csak mosolygva fénylenek.

Ti arany álmak,
Az ifju világnak
Mennyei képeivel
Merre röpűltetek el?
Nem jöttök ti vissza többé —
Messze messze tűntetek,
S a legszebb lélekvirágok
Elhervadtak véletek.
Hallgass el, te völgy patakja!
Szűnj meg zengni, fülmile!
Hangotok csak búm alakja,
S veszteségem festi le.

Tűnnek évek, jönnek évek.
Köd s homályra fény terűl,
A leszállott esti csillag
Reggel újra felderűl:
De az ifjukor kihervadt,
Véle kéj és szerelem,
S nem hozhatja vissza többé
Semmi földi kérelem.

EMLÉKÜL.

Ha létem elhervasztja a halál,
Emlékezzél reá, te kedves,
E lángszivtől szeretve mint valál;
S ha sírban is szeretni enged a halál,
S a szív még ott is érez és dobog,
Elhúnyt szivem téged, te kedves,
Hamvában is szeretni fog.

NELLIHEZ.

Ah ne pillants rám, leányka,
Ah födözd be kék szemed:
E tekintet, e mosolygás
Elveszítnek engemet.

Míg pihentél a lugasban,
S húnyva voltak a szemek,
Szívdobogva bár, de mégis
Csendes kéjjel néztelek.

Csendes kéjjel bíborajkad,
Szőke fényü fürtidet,
Lelked tükrét arczaidban,
Bájoló szép termeted.

Szél jött, s álmad elfuvalta,
S hogy rám nyíltak a szemek,
Bennem mily tündér világok!
Mily kéj ömleng, oh egek!

Elhal a szó ajkaim közt,
Keblemen láng s jég fut el,
Könnyek hullanak szememűből,
Hajh és nem tudom, mi lel?

Elveszítnek e tekintet,
E mosolygás engemet:
Ah ne pillants rám, leányka!
Ah födözd be kék szemed!

EPEDÉS.

Könyűben, esti fény,
Mezőmre mért ragyogsz?
Fáim bús éjjelén
Oh szellő, mért zokogsz?
Szántok, hogy itt ülök
S bú, fájdalom velem,
Hogy lyányka nem mosolyg
Szerelmet énnekem?

Ah lyányka nem mosolyg
Szerelmet énnekem,
S epedve, rózsaként
Elhervad életem.
Ki gyakran álmaim
Között enyelg velem,
Az égi szépet, ah
Sehol sem lelhetem.

Hol vagy te, lyányka, hol?
Kiért e szív hevűl;
Kit esdve kérek én
Hajnal s est fényibűl.
Jer, hozd el énnekem
A barna fürtöket,
Felhőtlen arczaid,
Mosolygó szép szemed.

E hárs alá ülünk,
Kéj s béke lesz velem,
Mosolygó szép szemed
Szerelmet int nekem;
S majd fáim éjjelén
A szellő nem zokog,
S reám az esti fény
Örömkönyben ragyog.

SZERELEM.

Tova, messze tűnjetek,
Légi álomképzetek,
Ég leánya, Szerelem!
Légy te síromig velem.

MEGELÉGEDÉS.

Mit nekem ti hír s szerencse
Tűnedékeny álmai!
Gazdag dús palotája,
Lengeteg pórnép csodája,
Mit nekem ti büszke hősek,
Fény s dicsőség rabjai!

Vívjatok ti koszorúkat
Vérpályátok mezején,
Hágjatok csillámtetőre
Hol bölcs czímet nyér a dőre:
Kis hajlékom enyhhelyéből
Nyúgott szívvel nézlek én.

A felettem földerengő
Bíbor hajnalfellegek,
A mező kies viránya,
Egy elzárt vidék magánya
S holdragyogta forrás engem
Szebb örömre intenek.

LYÁNYKA GYÖTRELME.

Oh égető kín,
Oh gyötrelem
Viszonláng nélkül
A szerelem!

Felettem éj, nap
Sötétború,
Szemembe' könnyek,
Szivembe' bú.

Nem érti titkos
Küzdésimet,
Kit lelkem óhajt,
Lelkem szeret.

S ah nincs oly Isten
Ki sejtené,
Ki néma nyelvem
Megfejtené.

Keblembe' dúl, forr
Vágy, félelem;
Gerjelmim önkényt
Fedezgetem.

Kereng a tér föld,
Az ég velem;
Nyugalmam, enyhem
Nem lelhetem.

Oh égető kín,
Oh gyötrelem
Viszonláng nélkül
A szerelem!

KÉK SZÍN.

Más dicsérje a setét,
Sárga, zöld szín kellemét;
A kék szín kedves nekem,
Mint virúló életem.
Kék az esti tűnemény,
A szivárvány, a remény,

A kis emlény kelyhe kék,
Melyért a szív lángol, ég;
Kékek a csermelyhabok,
Kikben a szent menny ragyog;
S kék, szemed, szép Emmike,
Te szív legkedvesbike.

VITÉZ BUCSUDALA.

Isten hozzád, oh falu,
Csendes békehely!
Tombol a mén, zúg a had,
Nékem menni kell.

Hófejéren lengedez
A vég búcsujel,
«Légy szerencsés, szép vitéz!»
Száz hang idvezel;

Búsan lépeget fakóm
S vissza-visszanéz,
Száz ablakból int felém
Száz leányi kéz;

Keblem csendes és nyugodt
Százak könnyein,
Ah de egy pár kék szemet
Sírni látnom kín!

HOZZÁ.

Ha jősz, lángok emésztenek;
Ha mégy, kinok öldöklenek;
Éltem csak gyötrelem.
Jőj és ne menj, s napom virad,
Vagy menj s ne jőj, úgy nyugtomat
Siromba' meglelem.

A VIOLÁHOZ.

Hervadj, hervadj száradon,
Mit nevetsz reám?
Nincs kinek letörjelek,
Hervadj, violám!

Gondosan neveltelek
Ablakom megett,
Reggel, estve öntözém
Barna földedet:

Felvirúlál, s ég mosolyg
Kéklő kelyheden,
Ah de az, kinek virúlsz,
Elhervadt nekem.

Sír nem vette tőlem el,
Örvény habja nem:
Él, de másnak karja közt
Él a hűtelen.

Néma búba' gyászlom őt
Mint halottamat,
Míg a gyász nem oltja el
Kínos lángomat.

Hervadj, hervadj száradon,
Mit nevetsz reám?
Nincs, kinek letörjelek,
Hervadj, violám!

ÉDESSÉGEK.

Kinom mi mély, lángom mi nagy,
Látod, mégis kegyetlen vagy,

Jövél, s elrablád szívemet,
Szólál, s elrablád lelkemet.

Rajtad hó-, rózsa-, égszinek
Egymással harczra keltenek:
E harcz között én meghalok,
Ha nem segélnek angyalok.

Szivem dobog a kék szinért:
Egy pár szem fejtse meg: miért?

Kökényszemek, oh húnyjatok!
Sugártokban elolvadok.

Délben vagy éjtszaka,
Reggel vagy estvelen,
Egem szép csillaga!
Mindig te vagy jelen.

LEMONDÁS.

Vedd a gyűrüt, ifju vedd,
S véle vissza lángszived,
Lángszived, mely tisztán ége
Mint a hajnal fényessége.
Öld meg hű szerelmedet,
Más birandja eskümet;
Oltárhoz más fog vezetni,
Légy boldog, tanulj feledni.
A jövendő bájvilág
Gyász lett s néma pusztaság;
Nincs oly csillag a nagy égen,
Mely egy súgárt adna nékem.

Fonjatok szép koszorút,
Fonjatok, leánykák,
Halvány rózsaszál legyen
Benn a rozmarínág;
Rozmarín, nászpompa-ág,
Halvány rózsa, sírvirág.
Gyászbokréta illik ahhoz
S gyász halotti ének,
A kiben meghaltanak
Vágy és szívremények.

A TÁVOZÓHOZ.

Int a pálya távola!
Csókod lángol ajkamon.
Égnek áldott angyala,
Légy szerencsés útadon.

Nyujtsad drága jobbodat
Zálogúl, hogy lángodat
El nem oltják a korok;
S bár eltép a sors hatalma
Hő szerelmem istenálma
Emlékidben élni fog.

Még szemed dicső egébe
Engedj egy tekintetet,
Ah ez önt enyhűletet
Vérző szívem mély sebébe.

Csókod lángol ajkamon.
Égnek áldott angyala!
Int a pálya távola:
Légy szerencsés útadon!

AZ ELHAGYOTT.

Csalfa volt hő esküvésed,
Változékony lenge kép!
Csalfa, mely szemedben égett,
A szerelmi láng.
Elhagyál, oh hittelen!
S el minden veled —
Mint kirablott puszta ház,
Melynek kincse, bútora
Összetépve, szertehányva,
S benn s körűle és felette
Minden élet ölve van,
Csak magányos éji szél

Jár zokogva csarnokán:
Oly magányos, oly kirablott
Néma, puszta e kebel;
Benne minden érzemények,
Istenálmak, lángszerelmek
Szertedúlva, és kihalva —
Változatlan híveműl csak
Egy maradt: a fájdalom,
A ki síromig kisér.

A VÖLGYHÖZ.

Gyász felettem, gyász körűlem,
Feltalálni enyhemet
Csendes árnyaidba jöttem.
Rejts el, oh völgy, engemet.

Bükkjeid sötét homályán
Búsan suttog a levél:
Ah te sejted, e kebelben
Mely emésztő bánat él.

Néma vagy, ha bús barátod,
Érzed mély gyötrelmeit;
Ha panaszt nyög, részvevőleg
Visszazenged sérveit.

Zajban élek mint ki boldog,
Mint kit biztat hű remény,
Senki nem gyanítja, mely kín
Ég e szívnek fenekén;

Senki nem, miként derűl fel
Kínról kínra hajnalom,
Csendes éji lámpa mellett
Mint viraszt a fájdalom.

Tiszta kék az ég felettem,
Tiszta kék a láthatár,
Zeng a bércz, virít a róna,
Vígan zúg a csermelyár;

Ámde a tavasz virága
Énnekem nem illatoz:
Egy virágom volt — s hajh az most
Más kebelnek nyíladoz.

Engem éjfél zordonában
Űz a veszteségi kín,
Űz tetőkön, rengetegben
S bús magányid rejtekin.

Volna szárnyam, hogy röpűlnék
Túl a kínok tengerén,
Volna bár sebem halálos,
Hogy meghaltam volna én.

AZ EMLÉNYHEZ.

Kisded emlény, kék virág,
Fölneveltelek,
Hogy szerelmi gyászjelűl
Néki küldjelek.
Keble bokrétáihoz
Tűz a lyányka majd,
És ha hervadozni lát,
Búsan felsohajt:

«Értelek, te szép virág,
Sír lakóihoz
A ki téged küld nekem,
Búban hervadoz.
Ah hogy éltem s élete
Gyász és szenvedés!
Ah hogy bírni őt nekem
Tiltja végezés!»

EMLÉKEZÉS.

Hévvel szerettem
S ím szenvedek,
Keblembe' dúlnak
Bús érzetek.

Gyötrelmem enyhet,
Írt nem talál,
Életfáim közt
Zúg a halál,

De bár gyötrelmem
Írt nem talál,
S életfáim közt
Zúg a halál.

Szelíd örömmel
Emlékezem,
Szép napjaidra,
Oh szerelem!

A BOKRÉTA.

«Zeng a lant, oh nyíljatok meg,
Nyíljatok meg ablakok!
Intsetek tetszést dalomra,
Égi szemcsillagzatok!»

S ím megnyíl a titkos ablak,
Kis kezecske nyúl ki rajt,
Egy virágbokréta száll le,
S kedves szó, mely így sohajt:

«Vedd e köny-nevelte rózsát,
Véle tiszta szívemet:
Érted lángol, érted él az,
Míg a sír el nem temet.»

HÓDOLÁS.

Szem, oh szem,
Mennyei kék szem!
Szőke pompájú hajak
Rózsafán termett ajak,
Arczvirágok, melyeket
A szerelem ültetett,
Bércz havából fűtt kebel,
Telve égi érzetekkel,
Mely ég, még sem olvad el;

És ti bájoló hatalmak,
Elme! szív!
Játszi egyik és enyelgő,
Enyhe a más, tiszta s hív!
Ostromolni szűnjetek,
Megvallom győzelmetek;
Többé nem harczolhatok —
Itt áll örök rabotok!

LOTTIHOZ.

Míg nekem lángolt szerelmed,
Míg enyémnek mondtalak,
Gazdag kincstár volt ezen szív,
S gyöngy te benne, szép alak!

Elhűlt már nekem szerelmed,
Elfeledtél, elhagyál:
S gyöngyöm most könny harmatában,
Gazdagságom búban áll.

IRMA GYULÁHOZ.

Tiltsa bár az ész szava,
Tiltsa végzetem,
Érted lángol, érted él
Minden érzetem.

Lassanként megölnek a
Hosszas bánatok,
S mint a hévütött virág
Földre hervadok.

Állj meg, majd ha nem leszek,
Csendes alkonyon,
Melybe gyötrelem temet,
Néma síromon,

S halld, midőn a domb aló
Felsohajt neved,
Mint az ősznek bús szele
Tar mezők felett.

És ha kétled, hogy talán
Túl siron is él,
Lángol, s olthatatlan e
Földi szenvedély,

Szólj és hívj! — Tanújelűl
Lelkem megjelen
Hold tünő csillámaként
Puszta éjjelen.

LENKE DALA,

Faluvégen erdő,
Erdőben magány,
A magányba' sirdomb
Hársak alkonyán.

Domb körűl csörögve
Omlik a patak,
Hársak közt madár zeng,
Szellők inganak.

Telve illatokkal
A kies vidék,
Mert a dombra szegfűt,
Rózsát ülteték.

Bérczeken kel a nap,
Bérczeken leszáll,
S engem lát bolyongni
A domb fáinál.

Szellőkben keservim,
Búm sohajtanak,
A patak vizében
Könnyim omlanak.

Én tudom csak, más nem,
Hogy kit elfedett
E domb sírja, egykor
Engem szeretett.

Kis patak ne zúgj a
Sziklán oly nagyon.
Bájos völgyi zengő!
Hallgass bokrodon;

Lengjetek, fuvalmak,
A fán csendesen!
Hadd nyugodjék békén
Megholt kedvesem.

SAJKADAL.

Életem folyóján
Búszél lengedez,
Életem folyóján
Tört sajkám evez;
Rajta útazólag
Vérző szívem ül,
S messze, ismeretlen
Part felé röpűl.

A folyónak árja
Mély, feneketlen,
A folyónak árja
Csalfa szerelem;
Kormányom kitépve,
Engem gyermeket
Lebke csolnakommal
Szirt közé vetett.

Elsülyedt örökre
Szél között zajon,
Elsülyedt örökre
Minden kincsvagyon;

Képek, égi álmak,
És tündér remény,
Útra szép hazámból
A mit hoztam én.

Felleg és ború most
Láthatáromon,
Felleg és ború most
Néma bánatom.
Egy csillag vezérel:
A hit csillaga,
Biztató jövendők
Kétes záloga.

Csendben és vihar közt,
Sziklán és habon,
Csendben és vihar közt
Szállj, te csolnakom!
Élet habjain túl
Majd szivem kiszáll,
Messze szebb világnak
Békepartinál.

ÉJFÉLKOR.

Tündöklő csillagok,
Lobogva fényletek:
Hajh szívem is lobog
Mint a ti fényetek.

De kebletek nem ég.
Szerencsés csillagok:
Hidegen fénylenek
Tündöklő lángitok:

Bennem mint Aetnatűz
Dúl, forr az érzelem,
Velem kél s nyúgoszik
A megcsalt szerelem.

S hajh mégis lángjaim
Kiolthatatlanok,
Mint örök fényetek,
Tündöklő csillagok!

HALÁSZLEGÉNY DALA.

Szél és hab lecsendesűlt.
Int az éjmagány:
Nyílj meg, kis ház ajtaja,
Jer ki, szép leány!

Parthoz kötve csolnakát
A halászlegény
Itt sohajtja jöttödet,
Itt eped szegény.

Szerelem szép csillaga
Fénylik nyúgoton,
Ő vezérli csolnakunk
A hullámokon.

Tengertől ölelt sziget
Szép lakója lészsz,
A hajlék, mely elfogad,
Már számodra kész.

Hószinű gyöngyöt fűzök
Kis nyakad körül,
Kellemidre minden szem
Bámul és örűl.

Szerelem lesz nyoszolyád,
Párnád hű karom,
Álomkéjbe ringatód
Nyájas szívdalom.

Nyílj meg, kis ház ajtaja,
Jer ki, szép leány!
Szél és hab lecsendesűlt:
Int az éjmagány.

AZ APÁCZA.

Láng emészti keblemet,
Láng, nem mondható,
Szenvedély, nagy és örök,
El nem oltható.
S oh kinok mély tengere!
Oh kemény egek!
Nem lehet kimondanom,
A mit érezek.

Nem lehet kimondanom,
Bárha éltemet;
Tiltja eskü, kárhozat
Szenvedélyemet.
Oltsd el, oh hatalmas ész,
Oltsd el lángomat,
Vagy szakadjatok le rám
Oltár! boltozat!

CYNTHIÁHOZ.

Ketten virasztunk néma éjben:
Te alvó pásztorifjadat,
Én e sírboltnak ajtajánál
Elhervadt szép halottamat.

Örvendj, tenéked majd fölébred,
S ismét birod szerettedet;
Nekem nem adja vissza sem föld,
Sem ég, kit e bolt elfedett.

AZ ELJEGYZETT.

Te, ki látva könnyeim,
Oly setét, oly bús valál,
Volna szíved, gyászos éj!
Most reám mosolyganál;
Boldogságom érzenéd,
S áldanád a végzetet,
Mert örökre bírom én,
A kiért e szív epedt.

Lámpaként meggyújtanád
Tündöklő szép holdadat;
Csillagidnak ezrede
Ékesítné arczodat;

Hogy ragyogjon föld s egek
A szerencse ünnepén,
A midőn boldog levék,
Gyászod régi társa én.

De te, mint a néma sír,
Szívtelen vagy és hideg,
Képed zordon, elborúlt,
Kebled puszta, rengeteg.
Víg barátod vagy komor,
Arczod egyképen setét;
Szánlak, hogy nem értheted
E sziv égi érzetét.

EMMA.

Volnék bár hegyeken lebegő szél, messze röpűlnék,
Messze, hol érzelmim kínja nem érne utól.
Volnék bérczi patak, lerohannék sziklatetőkről,
S eltűnném a nagy tengerek árja közé.
Lomb vagyok; a szerelem szép fáján hervadozó lomb,
Melyet hűtlenség játszi fuvalma letört.
Míg lebeg a hegyi szél s lezuhog vigan a patak árja,
Száradok én; a bú lassu halállal emészt.

A BOJTAR.

Messze cseng már a kolomp,
Elhaladt a nyáj,
S még mindég rajtad szemem,
Oh te kedves táj!

Máskor vígan jártam én
A kies mezőn,
Sípom zenge völgyeken,
Zenge a tetőn.

Most órákig állok e
Sziklabércz felett,
Hol szememnek nyitva van
Nyúgot és kelet;

Nyitva a kiterjedett
Mérhetetlen kék,
Látszik róna, hegy s patak,
Tiszta mint az ég.

Hajh de nékem a kies
Róna, hegy, patak,
A derűlt, a tiszta ég
Elborúltanak.

Búbánat megyen velem
Völgyön, halmokon;
Búbánat viraszt sötét
Éjszakáimon:

Itt alant a völgyben áll
Egy kis nádkarám,
Benn lakik, ki e veszélyt
E kínt hozta rám.

E tündér varázsla meg,
Ő von engemet,
Édes képe tölti be
Fájó szívemet.

Kis galambka, szép leány!
Nyisd meg ablakod,
Nézz ki a tető felé,
Itt áll pásztorod.

Arcza halvány s hervatag,
Mert beteg szegény,

Szerelemben elveszett
Bús bojtárlegény.

Hasztalan kiáltozom —
Ő nem hallja meg;
Szél üvölt az ormokon,
Zúg a rengeteg.

Elsötétedett az ég
Hosszas búm alatt,
Nem hallik már a kolomp,
A nyáj elhaladt.

Isten hozzád, szép leány,
És te kedves táj!
Elmegy a bojtárlegény,
El, de szíve fáj.

KIS LEÁNY DALA.

Hogyha házasodni mégy,
Kérlek, nagy leányt ne végy,
Mert a rosszból, mond a pap,
A nagyobb a gonoszabb.
Végy vigat, ne szomorút,
És ne olyat, a ki rút,
Mert ha rút lesz, jaj neked!
Nemsokára megveted.

Barna, karcsu, szép legény!
Halok érted s élek én;
Orczám mint a piros ég,
Szemem kökényszinü kék;
Bánatot, bút megvetek,
Víg vagyok és nevetek.
Ismered rég szívemet,
Végy kicsinkét engemet.
Meg nem bánod, szép legény:
Holtomig szeretlek én.

TÉL ÉS TAVASZ.

Midőn először láttam őt,
Kinn hó borítá a tetőt:
De bennem akkor nyílt vala
Legszebb tavasznak hajnala,
Midőn először láttam őt.

Hogy most utólszor látom őt,
Tavasz vidítja a mezőt:
De szívem mély gyötrelminél
Haldoklik minden, a mi él,
Hogy most utólszor látom őt.

Ha majd többé nem látom őt,
Virág borítja a mezőt,
Csermely s madárhang zengenek,
Erdők, völgyek zöldellenek;
De rám nem fénylik bájsugár,
Sötét halomnak éje zár,
Ha majd többé nem látom őt.

HIVÓ.

Jőj a csendes völgy ölébe,
Ha leszáll az esti fény.
Hő szerelmünk édenébe,
Jőj a csendes völgy ölébe,
Szív-epedve várlak én
Fáim biztos enyhhelyébe.
Jőj a csendes völgy ölébe,
Ha leszáll az esti fény.

AZ ÖZVEGY.

A sárguló kertfákra néz
Egy halvány szép nő ablakán;

Az őszi nap leszálla már,
Gyászló, sötét az éjmagány.

«Örök jótékony éj, mikor
Borítod rám homályodat,
Hogy alhassam a szunnyadó
Kedves mellett nagy álmomat?»

A kertben egy szomorfüz áll,
Földig lehajtva lombjait:
Alatta zöld sírbolt fedi
Az ifju férj hűlt tagjait.

AZ EST.

A nap leszállt, borúlnak az
Arany-felhős egek,
Mezőkön a pásztorsipok
Elcsendesűltenek.

Homályos szürke pára leng
Ormok, völgyek felett;
Harangszózat köszönti a
Tünő estünnepet.

Sírkertben új halom felett
Egy halavány ifju áll,
Ifjú, de arcza hervadóbb
Az ősz viráginál.

Gyötrelmi közt elzsibbada
A gyászló gondolat,
Mely átjár, mint jégborzadás,
Velőt és csontokat.

Mi kedves és szivéltető
Földön teremtve volt
Számára, mind sírmartalék,
Lehervadt és kiholt.

Hallgass el, síró esti szél,
Ne rázd fák lombjait!
Siralmad felriasztja majd
Alvó mély kínjait.

Borítson inkább rá az éj
Öröknagy álmokat,
Ne lássa vérző bánatit
Többé naptámadat.

HAZA. ÉLET. EMLÉKEZÉS.

Szenteld, oh magyar, hazádnak
Kebled szebb érzelmeit :
Romlott szív és romlott elme,
Kit hazája hő szerelme,
Szép tettekre nem hevít.

SZÉPHALOM.

Nem ragyogok mint Pest, nem mint Buda tornyai, vára ;
 Törpe vityillóim szalmatető fedezi.
Ámde jön a honfi, s buzgó hálára fakadva
 Idvezel : ő tudja, hol kele hajnali fény ;
Hosszú álom után hol zendűlt égi varázszsal
 A csalogány, hol nyílt grátia-kényü ajak.
Fényljenek a büszkék, ne az én kunyhóim. Örömmel
 Rám ismér, áldván tájamat, a hazafi ;
És mikor eltűn majd a hajnal, s déli sugárban
 E haza fényleni fog : szent lesz előtte nevem.

BORÉNEK.

Boldogok mi, a barátság
 Víg seregbe összevont,
Itt borunkat kedvvel iszszuk,
 Távol elkerűl a gond.
Fel, vitézi a kulacsnak !
 Fel, miênk e szép világ !
Most pohárra ! mert nem isztok,
 A halál ha majd kivág.

Lyányka, csókot e pohárhoz,
 Nyújtsad bíborajkadat !
Te, ki oly szép vagy, miként a
 Nyári hajnaltámadat.

S mint midőn két égi villám
  Egybe csapva szétenyész,
Csókba lelkünk összecsattan
  S a kéj tengerébe vész.

Félre, vízivó, előlem,
  Mert palaczkba fojtalak!
Itt szentségtörőt nem tűrnek
  A bornak szentelt falak.
Láng-lobogva leng Tokajnak
  Itt közöttünk istene,
S borba fojtja, hogyha béjön,
  Kit meghitté nem kene.

Éljenek, kik híresítik
  A Tokaj gyönyörnevét,
Éljen, a ki ott kapálta
  E pohár dicső tövét!
Most mi vígan hörpögetjük,
  Kéjre, lángra ébredünk,
S minden bút e tágas öblű
  Billikomba temetünk.

Űssük össze kelyheinket,
  Bennök égi tűz ragyog!
És vigadjunk — a magyarnak
  Vígadalmi nem nagyok:
Míg Mohácsnál nem csatázott
  A félholdu büszke tar,
Víg volt addig, hajh azóta
  Sírva vígad a magyar.

Ott leszállott alkonyába —
  De minek panaszlok én?
Félre gyászkép! Új korány kel
  Árpád honja szent egén.

Félre, szívnek gyilkolói!
  Alvilági fajzatok!
Fájdalom, könny, aggodalmak!
  Tőlünk messze szálljatok.

Fel, vitézi a kulacsnak!
  Míg miénk e szép világ!
Most pohárra! mert nem isztok,
  A halál ha majd kivág.
Üssük össze kelyheinket,
  A kancsók ürűljenek;
Fenn kiáltsuk: a hazának
  Szép leányi éljenek!

Éljen a magyar szabadság,
  Éljen a magyar vitéz,
A ki e dicső hazáért
  Életét áldozni kész!
Adja Isten, hogy Hunyadvár
  Gyászoló gránitfokán
Törje csontját a magyarvért
  Lesve szomjazó kaján.

Éljenek szeretteink, e
  Drága honnak szentei,
Kik a közjóért buzognak,
  Mint a nap tüzfényei!
Adja Isten, hogy hazánknak,
  Mint a nagy király alatt,
Három tenger partvidéke
  Alkosson határfalat.

Éljünk mink is, a kiket most
  A barátság egybe font,
És borunkat vígan iszszuk
  S távol elkerűl a gond.

Fel, vitézi a kulacsnak,
Pengjen össze a pohár!
Most igyunk, most! mert ki tudja,
Óra múlva mily sors vár.

A SZÁMÜZÖTT.

Feléd, feléd,
Szelíden intő messzeség,
Reszketve nyúlnak karjaim,
Reszketve hullnak könnyeim,
Egy pillanat reád.
Egy szent emlékezés
Elűsionnak hajnalából
Röpít lelkembe fényt.
Ha rózsacsillám
Dereng fölötted,
S az égi kegy
Szivárványod szinében
Mosolyg szelíden;
Vagy dörgve harsan
Az égi bosszú
Felhőd között,
S villám rohan
Kőszálidon:
Reszketve nyúlnak karjaim,
Reszketve hullnak könnyeim,
Mindig feléd csak,
Te messze szép világ!

Kivűled semmi föld
Hazát nem adhat.
Virúlva nyíl fel
Egy bájos éden
Előttem itt;
A kénykehelyt
Szelíd istenkezek
Nyújtják egekből:
De a nektári édbe
E szív gyászfellegének
Keserve csöppen.
S imádva, esdekelve
Rogynak le lábaim
Előtte a
Titoklepelnek,
Könyörre bírni
A végzetet,
Mely messzeszórt
Tetőled
Dicső, dicső hon!

Tekintetem
Bármerre száll
E föld mezőin,
Elébe gyászköd
Emelkedik,
S a boldoglét sugári
Csak a sejtés homályiból
Csillámlanak,
Mint őszi alkony
Szürkűletében
Egy hamvadó fény:
De ott tebenned,
Arany vidék,
Az idvezűlet
Forrása csörgedez.

Reszketve nyúlnak karjaim,
Reszketve hullnak könnyeim,

Mindig feléd csak,
Te szép tündér világ!
Mi édes képek intenek
Belőled!
Mi égi kény
Mosolygja rám egét!
Vagy hajnalálom
Tündérei
Lengnek körűl?
Barnúltan omlik
Az éj homálya,
De intnek ők
Az édes képek,
S mindig felém csak
Távol mosolygva.
Ti vagytok, oh ti vagytok
Szeretteim!
Meglel tekintetem
A messzeség homályiban:
Te ömledezsz felém,
Te hű baráti szív!
Felhőtlen homlokod,
Oh arcz!
Mint a korányi csillag
Hajnal ködéből
Ragyog nekem.
S te, oh szerelmeim
Láng-ideálja,
Feltűnsz lelkemnek;
S tekintetedre
Előmbe olvad a menny,
S öröklét kéjei
Folynak körűl.
Ölelve téged, egy világ,
Mely senkié sem mint enyém,
Simúl szelíden
Karom közé.
S te szív, enyém vagy,
S te lélek, egy velem.
Oh pár! te a dicső
Teremtmény glóriája,
Kivűled nem virúl nekem kéj
Az istenek honában.

Nincs kéz, mely elszakaszszon
Tőled, te oh hon.
E lélek idvezűlten
A boldoglét egébül is
Feléd lobog,
S nem lesz oly rózsaláncz
A nagy teremtmény
Gyönyörvarázsi közt,
Mely fogva tartsa,
Hogy a szeráf öléből
Bár sírhalmok sötétein át
Hozzád ne szálljon,
Dicső, dicső hon!

ANDALGÁS.

Aug. 29. 1826.

Főd koszorúit,
Te honni Genius,
Gyászlep takarja,
De arczodon
Csendes hajnal derűl,
És kéjlobogva
Felleng tekinteted
Egy szép jövendő
Fényárjain.
Leszállsz feledség

Éjébe rejteni
A messze századok
Bús képeit:
Ám visszalengnek ők,
Miként az éjfél
Sírlelkei.

Mohács, Mohács!
Honvér-szentelte sík!
Feltűnsz te némabúsan,
És szétomolva
Elpusztúlt tériden
Királyi trónus
Nagy romjai;
És szétomolva
Bezöldűlt hant alatt
A messze kornak
Nagy ősei.

Oh szentek, oh dicsők!
Honförgetegnek
Véráldozatjai,
Az ősz idők szele
Szétlengeté
Szent sírotok porát,
De a nemes
Utókor ajkán
Dal kél fölöttetek,
Dal, mely szelíden,
Hevűlve kéjre,
Hevűlve lángra,
Kijegyzi a tett
Magas becsét;
S gyászló kebelben
Mély fájdalommal,
De büszke érzelem
Fellengte közt
A szép Emlékezet
Borong a csendes
Virány felett,
Mint Spárta hamvain
A régi nagyság
Hős nimbusa.

VÁNDOR ALKONYDALA.

Csüggedezve inganak
A kifáradt láb-inak;
Esthomály borong utamra,
Szállnak a fény bájai,
Idvezllek, ti béke honja,
Gyászfenyűk magányai!

Puszta tér vadonjain
Hagytak útitársaim;
A korányi bíbor égben
Fenn ragyogló istenek:
Kény, dicsőség és szerencse
Fellegekben tűntenek.

S mint sötétes éjjelen
Bolyg a sajka fénytelen,
Úgy bolygék magamra hagyva
Hozzád, csendes ősi hon!
S boldog én már megpihenni
Itt fogok nyugpartidon.

Küzdjetek ti, küzdjetek,
Szélvész-hányta tengerek
Örvényin, villám s habokkal,
Bájremények csolnakán:
E sötét partnál kiköttök
Majd a hosszas út után.

A VIHAR.

Zúgó tengernél
Sziklán ülék,
Lelkembe' csend volt,
Szivembe' bék.

Vész jött, tolúlt hab
S habokra dűlt,
S a gyönge sajka
Már-már merűlt:

De szép szivárvány
Kelt nyúgoton,
S a zaj leült a
Hullámokon;

Szelíd csend váltá
A mord vihart,
S feltűnt mosolygva
A békepart. —

Ülök tengernél,
Nincsen moraj,
De bennem vész van,
Lelkembe' zaj.

Várom, ha támad
Felhők megűl
A szép szivárvány,
A vész ha űl?

Távol-, közelre
Tekint szemem,
Hajh nem derűl fény
Sehol nekem!

Ki, ah ki oltja
El e vihart?
S hol tűnsz fel, oh te
Szerencsepart?

SZELLEMHANG.

Hajnal szült engem, fiatalka tavaszkori hajnal,
Rózsa valék, oly szép mint maga az ifju tavasz.
A tavasz elhervadt, lomb-hulltan gyászol az erdő,
Rétek víg zöldét hó fedi s éjszaki fagy.
Engem is elfedezett. Mit sírsz, kegyes édes anyácskám?
A tavasz elhúnytán fülmile nem kesereg.
Ámde te sírj! A tavasz megjön, meg ezernyi virága,
Gyermeked, édes anyám, ővele fel nem üdűl.

EGY LEÁNYKA SÍRJÁN.

Nyúgodj csendes föld alatt,
Nyúgodj szép leány,
Bájid elhervadtanak
Élted hajnalán.

Boldog, még nem ismerél
Gyászt, gyötrelmi bút,
Lépteidnek nyíltan állt
A szép rózsaút.

Arany képzelet veté
Nyugpárnáidat,
Zöld remények hajnala
Kelté álmodat.

Mint regényes táj felett
Csendes éji hold,
Földi pályád tiszta fény,
S égi álom volt.

Most halottan alszanak
Tündér vágyaid,
S rád enyészet lengeti
Gyászfuvalmait.

Néma könnyet önt a lyány
Látva halmodat,
S reszkető kézzel szakaszt
Emlékszálakat;

S sóhajt: «Csendes föld alatt
Nyúgodj, bájalak!
Szép tavaszvirág valál,
S mind én, hervatag.»

ÉLET.

Mint a kétes tengerpálya
Változandó életünk:
Gyarló sajkánk majd vigan száll,

Majd örvény közt sűlyedünk;
De ki tiszta öntudattal
Jár veszélyes útain,
Arra békefény világít
Felhőn, ég villámain;
Annak lenge csolnakát
Istenkéz vezérli át.

APOTHEOSIS.

1834.

Nyugosznak ők, a hősfiak,
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők, sírjok felett
Zöldell bokor, virány;

Zöldell bokor, zöldell virány,
Mert vérök öntözé,
És hálakönnyek hulltanak
Az égharmat közé.

Csatájok nem volt pártcsata
S ábrándos képzelet,
Mely dúl alkotni várait
A köz romlás felett:

Mely poklok mélyiből idéz
Viszályok angyalát,
Hogy vérszínnel borítsa be
A béke hajnalát;

Hogy nyomdokán lángvész, gyilok,
Rablás pusztítsanak,
S a század szebb reményei
Sírokba hulljanak.

Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,

Melyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.

Keblökben a köz érdekek
Szerelme lángola,
Karjokba' tiszta honfitűz
Szablyája villoga.

Vad kényt, zsarnok-parancsokat,
Lánczot nem tűrtenek,
S Szabadság, te szép égi lény,
Érted vérzettenek.

Vérzettek és elhulltak ők,
De győzödelmesen:
Tettök sugára átragyog
Időn, enyészeten.

Dicsőség bájvirágai
Vérökből termenek,
S sírjokról nagy világba át
Hírszellők lengenek.

Márványlapokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Múzsája vési fel.

Mint vítanak, mint estek el
Szabadság harczain,
Beszéli a vándor rege
Utódok ajkain. —

Hazájok most bús temető,
Népetlen pusztaság,
Paloták és faluk helyén
Fű nő s fenyérvirág.

Kiket megkímélt a halál,
A férfi bajnokok,
Vagyontalan földönfutók,
Hazátlan vándorok.

Roppant zajongó várasok
Utczáin hallgatás,
Sápadt nők arczán síralom,
Bánat, szívszaggatás.

Romok között erőtlen agg
Apák lézengenek,
Kik egy jövő szebb kor felől
Kétségbe estenek.

Ti gyászló nők, őszült apák,
Gyámatlan magzatok!
Elgázlott honnotok felett
Szűnjön siralmatok!

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még,
Van bíró a felhők felett,
All a villámos ég.

Az ész mindenható tüze
Támad föl ellene,
S a zsoldos szablyák ezrein
Győz a kor szelleme.

E síri gyászolás öröm-
Hangokká változik,
Keresztüldörgi a hazát
Kelettől nyúgotig:

S hol legtöbb honfivér lepé
A harczi síkokat:

A népszabadság ott tenyészt
Legszebb virágokat.

EGY LEÁNYKÁNAK.

Szíveket hódítani
Könnyebb mint megtartani.
Hogy te megtartsd, szép leányka,
A hódított szíveket,
Ne mulandó kellemidre,
Rényre építsd érdemed!

A VEZÉR BUCSUJA.

Száz csatán ezer veszély közt
Vívtam éretted, hazám!
Ágyuvillámok dörögtek,
Szablyazápor omla rám;
Hol a harcz lángvésze állt,
Ott kerestem a halált.

Dárdaélek közt rohantam
Elfoglalt zászlóidért,
Arczom izzadt, hulla vérem,
Ínség, baj csoporttal ért;
Éltem gyakran perczen állt,
De nem leltem a halált.

Nyertem zsákmányt, és szereztem
Fényes győzödelmeket,
Ám nem irthatám ki végkép
Régi ellenségedet.
Rongált, dúlt az, szép hazám!
S sorsod búsan átkozám.

Átkozám, mert balszerencséd
Kebledben tenyész vala,

Tartományid elhagyá az
Egyetértés angyala.
Pártviszály kiűzte őt,
A rend- s békehirdetőt.

Rajtad vérözönben folyt el
Esztendők hosszú sora,
Bünhödél: néped bünéért
Vert az égnek ostora.
S még feletted dörgenek
Vész-terhelte fellegek.

Itt állok most ősz hajakkal,
Fegyvert nem bír már karom,
Elhúnyt lelkem lángja s lettem
Néptelen ház, puszta rom.
Tűnik, hamvad életem:
Isten hozzád, nemzetem!

Isten hozzád, ifju hősfi!
Nagyra indúlt sarjadék,
Kit nemzettem a hazának,
Gondsúlyok közt ápolék;
Bajnoknemzetség faja,
Szép remények bimbaja!

Kösd e kardot oldaladra,
Vedd e zászlót, gyermekem!
Sokszor látták diadalmim
Ellenséges ezreken:
Hőstől vedd emlékjelűl,
És apádtól örökűl.

Győztem én: de diadalmim
Vég czélt még nem értenek:
Menj te bátran, küzdj előre,
Áldjanak meg istenek,

Kit veszély nem retteget,
Az nyer győzödelmeket.

A szabadság szép virági
— Úgy akarták végzetek! —
Ész mindenható tüzében
S vérmezőkön termenek:
Int a pálya, ifju hős!
Karddal, észszel légy erős.

ISTEN HOZZAD.

Bérczről visszanéz a vándor,
Vígan int kies hazája,
Ott mosolyg a róna táj:
De a messze távozónak
Szíve vérzik, szíve fáj;
Zeng felé a búcsuszó:
«Isten hozzád, bújdosó!»

Bércz alatt áll völgyek árnyán,
Csak felhőket lát honából,
Elmerült a róna táj:
Ámde búja nem maradt el,
Szíve gyászol, szíve fáj;
Zeng felé a távol szó:
«Isten hozzád, bújdosó!»

Bércz és völgy is elmaradtak,
Felhőt sem lát már honából,
Ábrándkép a róna táj:
Búja mint az ég kiséri,
Szíve vérzik, szíve fáj;
Mély keservvel zeng szava:
«Isten hozzád, szép haza!» —

Múlnak évek, fürte ősz már,
Elfeledte rég hazája:

Ám a kedves róna táj
Sírig képben él előtte,
Szíve gyászol, szíve fáj,
S a halónak vég szava:
«Isten hozzád, szép haza!»

EGY ANYA KESERVE.

Alszol csendes árny alatt,
Kisded gyermekem,
S nincs e földnek hajnala,
Mely felkölt nekem.

Téged egy rövid tavasz
Leble ringatott,
Látál csak kies nyarat,
Őszi bájnapot.

Míg a tél elhozhatá
Gyász fuvalmait,
Sír ölében álmodod
Égi álmaid.

Vissza hasztalan sohajt
Dúló bánatom,
Hasztalan kiáltja szóm:
Kelj fel magzatom!

Halmodon hullat szemem
Zápor könnyeket,
S könny és síralom nem ad
Néked életet.

Ah nem ismer oly anya
Mély szívbánatot,
A ki még nem sírata
Megholt magzatot.

A kinek virágait
Sors nem tépte le,
Szép jövendőt, szép reményt
Táplál kebele.

Nékem nincs vigasztalás
E nagy ég alatt,
Messze túl az életen
Egy remény maradt:

Hogy viradni mennybe' fog,
Mely felkölt nekem,
Üdvezűlet hajnala,
Drága gyermekem!

SOHAJTÁS.

Múltadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény,
Hanyatló szép hazám!
Miattad vérzem én.

Miattad zeng panaszt
S örök bút énekem:
Sötét felhőd alatt
Ez élet gyász nekem.

Oly sok küzdés után
Örvény s hullám közűl
Segélni part felé
Egy csillag sem derűl.

Ki szívet alkotál,
S belé érzelmeket,
Szeretni lángolón
Hazát és nemzetet;

Kinek hatalma szab
Törvényeket, határt!
Oh népek Istene!
Küldj egy reménysugárt.

A RABKÖLTŐ.

Volnék, mint sas, szabad
Uratlan bérczeken,
Fellengő szárnyakon
Röpűlne énekem.

Magas dalt zengenék
Emelni lelkeket,
Szavam betöltené
A földet és eget.

Zengnék polgári rényt,
Szabadságot, hazát;
Elővarázslanám
Romát és Graeciát.

A nagy Demosthenest
S elméje ostromát,
A halvány Cassiust,
Brutus véres hadát.

Zengnék győzelmeket,
Dicsőséges halált,
Nandornak bajnokát,
S fiát a nagy királyt.

És annyi gyász időt,
És annyi zivatart,
Melyeknek ostroma
Elveszté a magyart.

S ah rólad is, te új
Világ félistene,
Washington, énekem
Föllengve zengene.

Lefesteném, mi bölcs
Elvekre alkotád
Túl messze tengeren
Ama boldog hazát,

Hová e vérező
Kebel sohajtozik,
Hol emberkény helyett
Törvény uralkodik.

De én nem szállhatok,
Lelánczolt rabmadár,
Kit korlátok közé
Önkény hatalma zár.

Zengek csak bút, panaszt,
Nehéz gyötrelmimet,
Míg börtönöm kinyíl,
Vagy kínom eltemet.

AZ ÚTAS.

Messze vándorútra
Rég kiköltözém:
Napjaim haladtak,
Nem haladtam én.
Szívem szép hazája
Még közel virúl,
Fellegek köszöntnek
Láthatárirúl.

Ah, ki honja földén
Mindent elhagyott,
Terhes annak útja,
Nem lép az nagyot;
Lassan megy, megállong,
Vissza-visszanéz,
Zeng-e még felé szó?
Int-e búcsukéz?

VÉGPART.

Ingva gyarló csolnakában,
Földi vészek ostromában
A halandó itt alant
Békepartot nem talál;
Csak ha inte a halál,
S a szomorfűz alkonyában
Elfedé a síri hant.

JELEN ÉS MULT.

A jelennek dús mezőin
Minden élet hervadás;
A bú, a kéj tünedékeny,
Öröklő a változás.
A mi benne szép tenyészik,
Úgy lehet csak a tiéd,
Ha letördelted virágit,
Kellemét ha ízleléd.

Isten új perczet teremthet,
Múltat nem hoz vissza ő;
A nem éldelt óra elfoly,
Újra nem teremthető.
A jelennek éleményi
Képzik a szép múltakat,

S por fiának sírig adnak
Istenítő álmokat.

Éldeld, szedd hát a jelennek
Kellemdús virágait,
Ők hímzik majd rózsaszínnel
Agg korodnak alkonyit;
S ha a szép emlékezetnek
Holdvilága rád derűl,
Fölkelnek, kiket sirattál,
A koporsó éjibűl.

A REMÉNYHEZ.

Nincs halandó szemnek égibb
Mint bájképed, oh Remény;
Ah de minden, a mit ígérsz,
Gyarló földi tűnemény.
Kába én, hogy úgy öleltem
Szívigéző álmidat;
Melyet égbe épitettem,
Összedúltad a hidat.

Most a fényhonból kizárva,
Hol örök tavasz virúl,
Messze végtelenbe sírok,
Bús hazámnak partirúl;
S irgalomnak nincs hajója
A sötét sors tengerén,
Mely áttenne oly világba,
Hol való lesz a remény.

ŐSZI DAL.

Köd borong; száll a daru
Zúgva fenn az égen;
Száll s meleg hazát keres
Déli messzeségen;

Néki ott virít a hon,
Hol nincs tél az ormokon.

Sárga a virágbokor,
A lomb hervadandó;
A mit látsz, oh föld fia,
Hamvatag, mulandó.
Gyarló létből a kebel
Jobb hazába esdekel.

Szív, beteg szív, itt az ősz;
Lombjaid lehulltak,
S többé földileg neked
Ők ki nem virúlnak;
De ne szálljon bú reád:
Lelsz te is majd más hazát.

EGY JOTÉKONY NŐHÖZ.

Emléklap.

E világon hír, dicsőség
Tesz boldoggá sokakat,
Élveket nekik magas rang,
Fényüzés és pompa ad.

Téged, Istened, nemes hölgy!
Más anyagból alkotott
Szíved abban lel gyönyört, ha
Embert boldogíthatott;

Abban hogyha sülyedőnek
Nyújthatál segédkezet,
S gyámtalan szegény szeméből
Eltörléd a könnyeket.

Gyarló birtok ama másik,
Ad csak múló kéjeket;

Örvendj, égi s maradandó,
Mi hevíti szívedet.

Tiszta öntudat, jutalma,
Mit balsors el nem vehet,
Dúlja össze bár haragja
Minden földi kincsedet.

ESDEKLÉS.

Ah ki adja vissza nékem
Ifjuságom napjait,
S elvirúlt tündér vidékem,
Ah ki adja vissza nékem
Éltem istenálmait?
Nem lelem fel földön, égen…
Ah ki adja vissza nékem
Ífjuságom napjait?

A HIT.

Ha reményid árboczát
Sors viszálya széttöré,
Nézz a csillagok köré:
Ők lesznek vezéreid,
Ha szivedben él a hit.

De kit álbölcselkedés
Hitben is megingatott,
Az vihartól hányatott,
Tévelyeg vezértelen,
Önmagába' sincs jelen.

Néki túl siron s időn
Nem csillámlik enyhe fény,
Ég és üdv agyköltemény,
S minden szent a föld felett
Álom s csába képzelet.

Őrizd szíved Istenét! —
Hogyha lelked csüggedez,
Híven ápol ő s fedez,
Szánakodva nyújt kezet,
És örök csendhez vezet.

JÓ ÉJTSZAKÁT.

Kedvesid ha elhagyod,
Mondj nekik jó éjtszakát;
Kívánd: ég derítse fel
Rád és rájok hajnalát.

Mert a nap letűn s reád
Zordon éj sötétedik,
S reggelért, mely egybe hoz,
Senki nem kezeskedik.

S ah, ha egy kedves viszony
Búcsuzatlan elszakadt,
A szív kétszer oly nagyon
Sínli a fájdalmakat.

GYÁSZ ÉS ÖRÖM.

Gyásznak és örömnek
Kerte a világ,
Kéjrózsák teremnek
Benne, s búvirág.

Kény szerint virágot
Senki nem szakaszt,
Ember életére
A sors adja azt.

Mindkettőt kezéből
A ki nyer vegyest,
Az méltán imádja
Őtet mint kegyest.

Mert merően egyet
Gyarló porkebel
Földi életében
Nem viselne el.

A ki nem halandó
Mint az istenek,
Változatlan egyet
Oly lény bírna meg.

Kérjed, por szülötte
Őt a lét urát,
Mérjen itt alant kéjt,
Mérjen bút reád.

EGY NŐHÖZ.

1844.

Légy a csüggedőnek
Ébresztő remény;
Biztató sugár a
Búsnak éjjelén;

Sorstól hányatottnak
Szíved békepart,
Melyre elkerülni
Jő a zivatart;

Embertársaidnak
Légy örömhozó,
Kéjben és viszályban
Vélök osztozó;

Így kicsíny körödnek
Lészesz angyala,
S kis köröd neked menny,
Üdvek hajnala.

A VIOLA.

Ismered a violát, mely illatkincseit osztva,
Bájos körré tesz zord sivatagbeli tájt?
Szívjóságidból így alkosd, lyányka, világod;
Légy angyal körödön, úgy leszen az neked ég.

A KIRÁLYRA.

Áldd meg, Isten, Ferdinándot,
A magyar királyt;
A nemzet nagy seregéből
Áldd meg őt kivált!

Három század óta ő az
Egy király maga,
A kinek magyar szavakra
Nyílt meg ajaka.

Ő az, a ki ősi nyelvünk
Fényre emelé,
Ő, ki fölkent jobbja mellé
Trónra ülteté.

Hitszabadságunknak ő lett
Új apostola,
Tűrelemben példa és jel,
Béke angyala.

Felvirasztott a magyarra
Boldogabb jövőt,
Felkölté elhúnyt reményit;
Áldd meg, Isten, őt!

Veszni indúlt életünkben
Ő mentő leve:
Légyen elfelejthetetlen
A király neve!

A Dunának és Tiszának
Zengjen partjain,
Hármas bérczeinken, és az
Alföld síkjain!

Millióid seregéből
Áldd meg, Isten, őt,
Szóban tettben a magyar szent-
Íge-hirdetőt!

Nyolczszáz évű koronánkat
Védelmezd fején,
Tartsd meg e hont béke napján,
Vészek idején.

Add, hogy nyílt magyar beszédünk
Oly csodát tegyen:
Félreértés soha többé
Köztünk ne legyen.

És ha ránk van mérve még egy
Ezredes vihar,
Túl azon is mint szabad nép
Álljon a magyar!

HONFIDAL.

Benned múltam, jelen- s jövőm,
Benned van mindenem,
Oh hon, te vér-szerezte kincs,
Te drága gyöngy nekem!

Itt pillantám meg a napot,
E lég táplált, nevelt;
Az ifjukor szent álma itt
Ringatta e kebelt.

Itt lelt munkát a férfigond,
S munkában élveket;
Ha egykor végórám ütend,
Ez ősi hant temet.

Magas bérczről sok százados
Vár-rom tekint le rám;
De lent még áll, virágozik
S ép ezredes hazám.

Itt vítanak nagy őseim
Szabadság s lételért,
Itt áldozának életet,
Vagy nyertek hősbabért.

Az elhúnytaknak lelke leng
Hol a szellő suhan,
Minden fűszál, minden göröngy
Véröktől ázva van,

E vérben forrt polgárerény,
Forrott honérzelem,
E vérben fürdött gyászmezőn
Egy szebb jövő terem.

Imádom, oh féltett haza,
Megszentelt földedet;
Dicső korok magvát veté
Belé a végezet.

Lerázva ős salakjait
Szabadság s értelem,
Itt lesz boldog, nagy és erős
Majd egykor nemzetem.

Emberkénynél hatalmasabb
Lesz a törvénybetű,

Bűn és ármány felett erény
Szilárd tekintetű.

Megszűnend a viszálkodás
Hiten és nyelveken,
S Kárpátoktól a tengerig
Magyar világ leszen.

Oh szép világ, dicső világ.
Magyarnak édene!
Derítsen rád örök napot
A népek Istene.

ÉBRESZTŐ.

1845.

Ebredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virúlnia!

Ellenséges hadakkal
Víttál ezer csatát.
Szívvéreden ezerszer
Váltád meg a hazát:

A felviradt kor ismét
Igényli szívedet:
Vért nem kér, csak hazáért
Égő szerelmedet.

Igényli, hogy becsűljed
Honod külföld felett;
Védd, ápold, mikkel Isten
Megáldá földedet.

A mit gyártott magyar kéz,
Nevelt a hontelek,
A mit magyar zamattal
Íhlettek a szelek;

Mi a rónák felett él,
Hegyaknában terem:
Mind az nemes fajodnak
Erőt adó elem.

S függjön rajtad darócz bár,
S szembántó színzavar,
Becses, mikor hazáért
Égő szivet takar.

Oh nemzet, nemzet, eszmélj,
Becsűld meg tenmagad,
Gyilkold le szolgavágyad,
Mely külföldhöz ragad;

Járj egyesűlt erővel,
Tégy egy szent fogadást:
Hazádnak istenén kül
Nem fogsz imádni mást!

Te népek óceánján
Hullámtól vert sziget,
Kit mint elsűlyedendőt
Ezer jós emleget,

Mutasd meg a világnak,
Hogy még erőd szilárd,
Hogy ezredes fokodnak
Új ezred év sem árt.

Mutasd meg, mit vihet ki,
Erős szívláng alatt,
Az elszántság hatalma,
És az ércz akarat.

Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virúlnia!

DEÁK FERENCZHEZ.

Emléklap. (1845.)

Sok új barátnak idvezlése közt
Vedd jó neven egy régi hívedét is,
Kit ifjukorban szív és elvrokonság
Füzének hozzád oldhatatlanúl;
Hozzád, te szívnek s elvnek férfia,
Ki annyi évek változása közt
Nem változólag mindig egy valál
El nem feledni régi híveid.
Ki egyszerű vagy csillogók sorában,
S mint a mező maggal teljes kalásza,
Üres fejek között igénytelen;
Enyelgő és derűlt vidám körökben,
Szelíd és engedékeny mindenütt,
De ott hajthatatlanúl kemény, hol ügy
Mellett elszánt csatára kelni kell;
Erős legyőzni észszel szenvedélyt,
S azon kevés jelesbek egyike,
Kik fény s tömjénnel nem kábíthatók;
Bátrak hatalmasoknak ellenében,

Fölüjállók, ha kell, a nép kegyén,
Mert a hazához hűbbek mint magokhoz.

Légy idvez, s vedd baráti jobbomat,
A mely hizelgést írni nem tanult,
De nem remegni is, ha írni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,
Bármennyit tett koczkára a betű.
Mert, hol nem ígér a beszéd sikert,
Lehet hallgatni: ám, ha szólni kell,
Mást nem szabad mint lelkünknek hitét.
Vedd jobbomat, mely rólad is valót ír,
Megvallva, hogy te vagy hazánknak
Kicsiny számú dicsői közt egyik,
Kiben a közhit még meg nem csalódott,
S csalódni, úgy hiszem, nem fog soha,
Mert tetted és szavad erény vezérli,
S a legtisztúltabb lángu honfi-szív;
Nem változandó népkegy buboréka,
Nem a hírnév gyarló csillámai.

Oh férfiú, jeles mint egyik a
Nagy hírben élő Róma fénykorából,
A végzettől szép sors jutott neked:
Te bírod minden pártoknak bizalmát,
Kiket meggyőződés, nem bűn vezet.
Rád van függesztve a nemzet szeme,
Ezrek lesik szavad mint jósigét,
Irányadót ezrek mozgalminak.
Oh szólj, és tégy, és adj irányt nekik!
Gyújts fáklyát ez országos zűrzavarban,
Hol mindenik kormányzó és vezér,
Hol senki nem hallgat, mind szónokol;
Nem tudni, melyik a beteg s az orvos,
A hány van, mindenik gyógyszert ajánl
De egyik sem fogadja más tanácsát;
Éretlen gyermek leczkéz oktatót,

S kinek legharsányabb torok jutott,
És vakmerőség észerő helyett,
Vezére a csoportnak, és vele
A bölcsek legbölcsebbikét lezúgja.
Ősz fürt, bár érdemekkel párosúlt,
Nem tárgya többé semmi tiszteletnek,
Az elmúlt sokkal mostohább időkből
El van feledve a legszebb erény,
E ferde kornak kis munkái közt,
Mely nem hiszen, mivel nem tud nagyobbat
Saját parányi vergődésinél.
Használd a jók benned vetett bizalmát,
S kezet fogván velök, légy rendező;
Központosítsd magad körűl az ész,
Erény és szív minden hatalmait,
S segéld elő egy jobb kor támadását,
Neked, kihez oly kedvező az ég,
Adand e nagy munkában is szerencsét,
S bevégzended, mit mások nem birának.
Oh adjon hosszu életet s kitartást,
Hogy láthassad müved gyümölcseit,
S hallhasd, ha majd mondják az ősz apák
Szebb korra ébredt lelkesűlt fiaknak:
Im a nemzetnek egyik ritka dísze!
Kevély örömmel nézzetek reá,
Ki a hanyatlás gyáva korszakában,
Midőn erkölcs, erény és honfiság
Csak íge volt a kérkedésnek ajkán,
Oly sok kisértet s csábok ostromában,
Melyek levertek gyávák közt erőst is,
Erényiben törhetlenűl szilárd,
S magához mind végiglen hű maradt.

FOHÁSZKODÁS.

1849.

Isten, a ki láttad
E roppant vihart,
S nem nyújtál ügyednek
Védelemre kart,
Állnak templomidnak
Szent oltári még?
Vagy tán a pokol le-
Döntögette rég?

Millió ajakból
Szállt fohász feléd:
Mind hiába! mintha
Meg sem értenéd.
Szívekből kihalni
Hagytad a hitet,
Bukni engedvén a
Legszentebb ügyet.

Törvényhez s hazához
A ki hű vala,
Mint az úti rabló
Vérpadon hala.
S a kinek szivében
Nem volt semmi szent,
A ki rabla, gyilkolt,
Vére, élte, ment.

Égből a szabadság
Védre nem talált,
Érte harczoló nyert
Lánczot vagy halált;
És ki ezred óta
Annyit vérezett,
Eltapodni hagytad
A hős nemzetet.

A jámbort nyomorral,
Kínnal halmozád
Eskü- s szószegőket
Megjutalmazád;
A pokol kigyóit
Itt megfészkeléd,
S gaz merény uralmát
Győzni engedéd.

Van-e még hatalmad
Élők- s holtakon?
Vagy Sátán lön úrrá
A világokon?
Elfogyának tán az
Ég villámai,
Hogy oly vakmerők a
Gazság karjai?

Törvény és igazság
Tán csak ámulat,
Melylyel a halandón
A pokol mulat?
Tán nem is valóság
A Jézus tana,
A ki eljött, embert
Hogy megváltana?

Tán nincs is jövő túl
A sír éjjelén?
S álszín és hazudság
Erkölcs és erény?
Van-e oly halandó
A ki még remél?
Van-e még keresztyén,
A ki hitben él? —

Szánd meg, Isten, embert,
Szánd meg hívedet!
A ki bízva benned
Annyit szenvedett.
Adjad újra vissza
Elvesztett hitét,
Lásson egy hatalmas
Kéz intézetét.

Dörgő mennyköveddel
Sújtsd le a gonoszt,
A ki a világon
Kínt, gyötrelmet oszt;
Nyerje meg jutalmát
A szilárd erény,
Légyen népszabadság
Úr a földtekén....

Vagy ha e világnak
Eljött vége már,
S a nem-lét öröklő
Semmisége vár;
Sújts le egy csapással
Minden életet,
S alkoss új világot
S új természetet.

Istenképre embert
Ámde ne teremts,
S lelkedből belé egy
Szikrát el ne ejts:
Alkoss a világnak
Balga lényeket,
Egyszerű parancsra
Forgó gépeket.

Kiknek keble márvány,
Szíve jég legyen;
Lelke szépre tompa,
Nagyra képtelen.
Kiknek jog, szabadság
Őrült gondolat,
Nem szőnek jövőkről
Tündér álmokat.

Kikben nincsen elme
Égre szárnyaló,
Lényök, mozdulatjok
Szolgához való:
Akkor jobb jövőkért
Egy szív sem zokog,
S lesznek a világon
Népek boldogok.

JÓSLAT.

1850.

Mit rejt a kétes jövendő?
Mért borúlt a láthatár?
A lelkek mély aggodalma
Szertelen viharra vár?
Végitélet kürtje szólít
Élők- és halottakat?
A Cherub lángszárnya zúg-e
Megnyitván a sírokat?

Oh nem! — Népek háborognak,
A föld egy nagy Óceán,
Melyet megbántott kedélyek
Féktelen hatalma hány;
Forr a nemzetek haragja,
Megmozdúlt a félvilág,
Mert az élet szent nyugalmát
Zsarnokok felforgaták.

Földön nincs többé igazság,
Csak népgázló hatalom;
A szabadság mérges gúny lett,
Börtönkínok irgalom!
Harczi zsákmány a tulajdon,
Senkinek sajátja nincs,
Honfihűségnek jutalma
Vagy kötél vagy rabbilincs!

Jogbitorlás czíme: törvény,
Rend a zsarnokkény neve,
Ember társadalmi léte
Életundorrá leve.
Ámde megjön a bosszúnap.
Büntetendő vétkeket,
Hozván a sanyargatókra.
Kárhozást, enyészetet.

Kelnek újra forradalmak,
Megkezdendők a csatát,
Bérenczek sok ezre ellen
Küldve milliók hadát.
Megdördűl a harczi orkán,
S büszke várak, paloták,
Tornyok omladoznak össze,
S vérben úszik egy világ:

S Isten eljövend itélni
Népeket s királyokat,

S pillantása porba sújtván
Embergázló trónokat,
S visszaadva millióknak
A természet szent jogát,
Zengni hallunk földön-égen
Békehirdető imát.

S a rabszolga újra nép lesz,
Élvező törvényeket,
És az ember újra ember,
A minek teremtetett;
S a Szabadság templomában
Trónt az Igazság emel,
Melyet minden földi féreg,
Minden fűszál ünnepel.

NYUGASZTALÓ.

1851.

Embernek, ki földi pályán
Szépért és nagyért buzog,
Hol tenyészend a babér, mit
Érte érdemelni fog?

Égnek melyik csillagán lesz,
Annyi milliók között,
Majd jutalma, vétlenűl kit
Balszerencse üldözött?

E világnak kisszerű, és
Oriás mozgalmiról
A komoly történetírás
Ezred évek óta szól,

S tűkrözésiben mi gyéren
Látni győzedelmeket,
Melyekben csatát erény nyert
A gonoszság s bűn felett.

Így volt-e ez mindörökké,
S így lesz-e a földtekén?
S a gazság előtt hajol meg
Erkölcs, jámborság, erény?

Nincs elégtét síron innen,
Nincsen túl, gyötrelmekért?
Még elismerésbe' sem nyer
A nemes parányi bért?

Vétek, ármány szemvakító
Tisztelet fényében él,
Míg a jó vad tüskepályán
Ínséggel nyomort cserél?

Szent ügy vértanúja hulla,
Mely feledve porladoz,
Míg csalók és hitszegőkről
A hír kürte riadoz?

Vagy csupán játék ez élet
S szemvakító tűnemény,
Melyet csalfa biztatással
Ámít sírig a remény?

S ott, felnyílván az enyészet
Semmisítő ajtaja,
Egy örök nem-létbe sűlyed
E világ minden baja? —

Nem lehet, hogy alkotandott
A sors érző szíveket,
Ha torlatlanúl hagyná a
Méltatlan keserveket!

Lenni kell egy jobb világnak
Itt vagy más bolygó tekén:

Ébren alva ezt sugallja
Fájó szívnek a remény.

Képtelen, hogy a halálban
Eltünjék minden jövő,
S üdvét meg ne nyerje a jó
És a vétlen szenvedő.

Képtelen, hogy volna Isten
E nagy mindenség felett,
A ki csak gyötrelműl adna
Érző lénynek életet.

Bízzál, elcsüggedt erényhős,
Földi sérveid felett
Egy mindent sejtő igazság
Hoz majd végitéletet:

S meglesz a jók méltatása,
És a vétek felzokog,
Ha a nagyszerű biróször
Harsonája zúgni fog.

BALLADÁK.

Ingva gyarló csolnakában,
Földi vészek ostromában,
A halandó itt alant
Békepartot nem talál;
Csak ha inte a halál,
S a szomorfűz alkonyában
Elfedé a síri hant.

SÓLYOMVÁR.

Töredék.

Bucsúzva száll felhők megé
Az est arany sugára,
Szürkűl a völgy, kéklő homály
Terűl a láthatárra.
Magasra nyúlt szirtnek fokán
Sötétlik Sólyomvára;
Bástyáin Lóra fájdalom
Között andalg magára.

«Szemem világát elnyeli
A messzeség homálya,
Nem látom őt! szivem szorong,
Nyugalmát nem találja.
Busan kondúl az estharang,
E perczben múl egy év el,
Hogy a kedves utólszor rám
Simúlt forró keblével.

Amott, hol elfordúl az út
Erdőknek éjjelébe,
Miként tünő árny elmerűlt
Az alkonynak ködébe;
Szárnyalt, mint szél, villámlova,
A föld rengett alatta,

És hajh örökre szívemet
Szivével elragadta!

Utána búm, panaszaim
Haszontalan nyögelnek,
Csak a sötét emlék maradt
E vérező kebelnek.
Ha jősz te, oh sohajtva kért
Halál, szemeim lezárni,
S hol majd e szív nyugtát leli,
A sírt elém kitárni?»

A DALNOK.

Száll az est, arany sugára
A hegyek megé borong,
A vándor dalnok magára
Egy sötét erdőn bolyong,
Szirtre áll, néz, merre honja,
Hol mosolyg a bájvidék,
Mely felé szerelme vonja,
Mely után sohajtozék.

Átutazván nagy világot
Nyughajlékra nem lele,
S bár ott dicstetőre hágott,
Visszasóhajt kebele.
Könny remegve hő szemében
Lassudan halad s remél,
Felsohajt, mert ah szivében
Egy leányka képe él!

Ott, hol az lakik, határa;
Ott aranyliget virúl,
Égi kéj leng alkonyára
Béke csendes partirúl.
«A vidékben, melybe vágyom,
Egy kis hajlék mosolyog,

Ott virít az én világom,
Laura! szíved ott dobog.»

«Te, ki a kék láthatárra
Oly szelíden tűnsz elé,
Légy kalauz, oh hold sugára,
A homály közől felé.»
S széll fuvall, zug a magas tölgy,
Melynek andalg árnyain,
Estbagoly nyög a sötét völgy
Rengeteg magányain.

Megy továbbra, lant kezében,
Kémlelődve meg-megáll,
S egy hárs csendes éjjelében
Egy magányos sírt talál:
«Útas, hol lépsz, szent hely ez,
Halma egy kegyest fedez:
Laura hamva nyugszik itt,
Kit szerelme sírba vitt.»

Néz a dalnok, és szivére
Sújt halálos borzalom,
Könny nem áradoz szemére,
Hajh de benn a fájdalom!
S hol szerelme vesztet ére,
Némán dől a sír kövére.
A kies hajnalsugár
Dalra őt nem kelti már,

A KÉK PARTOK.

Nézve part virányain
Ült a lyányka csendesen,
Szellő s hullám szárnyain
Jött a csolnak sebesen:
Parthoz száll a jövevény
Ifju kellemében,

Báj s erő szép termetén,
Láng lobog szemében.

«Szellő s hullámszárnyakon
Hajtja a hő szerelem.
Hozzád gyenge csolnakom,
Kedves lyányka, jer velem!
Túl ott a kék partokon
Hűs olajfák alján,
Békén áll csendes lakom,
S kéj virít homályán.»

Nem, hajós, én nem megyek,
Itt szülőföldem vagyon,
Szebbek itt virány s hegyek
Mint kékellő partidon.
Szebb, midőn feltűnedez
A tetők koránya,
S édes bájjal zengedez
Kertem csalogánya.

«O lyány, a kék partokon
Illatosb a rétvirány,
Ott a myrtusbokrokon
Szebben zeng a csalogány;
Szebb az alkony kék ege
Csendesen borúlva,
Szebb a hajnal fellege
Tengerből pirúlva.»

Ah de kunyhód rejtekén
Oly szép élet nem virít,
Messzeparti jövevény,
Mint a csendes völgyben itt.
S halld mint zúg, üvölt a szél,
Tornyosúl a hullám,
Csolnakodba' bús veszély,
Bús halál tekint rám.

«Lyányka, kunyhóm rejtekén
Csendes élet csörgedez,
S gyönge szellőn viszlek én
Szép honom szellőihez.
Jer, kedves, ne félj, velem.
Zúgjon bár vész s hullám,
Kísér a hű szerelem,
S átvezérli sajkám.»

Mond, s ím förgetegdagály
Kél a barna fellegen,
Szél és villám zúgva száll
Déli tájról hirtelen;
A hab hegygyé nő legott,
Partját túldagadja,
És a gyönge csolnakot
Vész közé ragadja.

Küzd az ifju s vissza még
Biztosan remélve néz,
Keblén hő szerelme ég,
S esdekelve nyúl a kéz;
Ámde harczra keltenek
Szél s örvény körűle,
Még egy hullám s — istenek! —
Végkép elmerűle.

Ülve part virányain
Néz a lyány keservesen,
Ámde szél s hab szárnyain
A hajós már nem jelen.
Messze a kék partokon
Nyugszik eltemetve.
S a hű csolnak egy fokon
Hullámtól kivetve.

«Jer, te kedves csolnak, még,
Vígy magaddal engemet,

Mely e bús szemekben ég
Eltemetni könnyemet.
A kék parti hegytetők
Szent fényben viradnak,
S ott örökké-zöld mezők
Majd rózsákat adnak.»

A ZARÁNDOK.

Csendes völgy ölébe' kit fed
E sötét kápolna itt?
Mért szemed kisírva, lyányka?
Mért ily búban arczaid?

«Nem fed, oh jámbor zarándok,
Senkit e kápolna itt,
Én könyörgök: fedje béke
A kedvesnek hamvait.»

Hol van kedvesed, leányka,
Mely sír halma rejtí őt?
«Messze messze, hol virág nem
Illatozza a mezőt.

Puszta síkon zúg a szellő,
Szem nem lél vándornyomat:
Ott van sírja, oh zarándok!
A forró fövény alatt.

Itt sohajtok, itt könyörgöm:
Légyen álma nyúgalom,
S majd ha könnyeim kisírtam,
Enyhűl tán a fájdalom.»

Lyányka, lyányka, e nehéz bú
Elhervasztja éltedet,
Csillapítsd el aggodalmid,
Szűntesd e gyászkönnyeket.

Él a szent kereszt vitéze
A ki húnytát könnyezed,
Nézz szemembe — rám nem ismersz?
Én vagyok hű kedvesed.

Élek még, a vad pogánykar
El nem olta engemet,
Visszajöttem, visszahoztam
Néked hű szerelmemet. —

«Ég, nagy ég! te vagy, szerelmem?
A kit évtől könnyezek,
Lelkem lelke! el nem olták
Élted a pogánykezek?

Ah mint dobban e szegény szív!
Mint derűl fel bús szemem!
Fájdalom, ne ölj meg engem,
Itt van, itt van kedvesem!

Hála, néked a keresztfán,
Hála, hogy megóttad őt!
Szív! merűlj örömtengerbe,
Vissza, visszanyerted őt!»

ILONKA.

«Porosz király s Terézia
Viseltek háborút,
Megnyílt a vad halálmező,
Megnyílt a véres út.

Huszárruhába öltözék
A barna szép legény,
Elment zajos csaták közé —
S csatán veszett szegény.

Ki mondja meg, bús lyány, neked
Mint hívják a helyet,
Melynek földén hősálmait
Aluszsza kedvesed?

Boldog levél, jó Istened
Egy hű szívhez kötött,
Szemed mégis könynyel telik
Imádságod között:

Hajh gyászvirággal a helyet
Meg nem jegyezheted,
Hol sír ölébe' hamvadoz
Szegény volt-kedvesed.»

SZÉP JOLÁNKA.

I.

Hóvihar zúg, fúja éjszak,
A metsző hideg szelet,
Káldi a vadászsereggel
Járja künn a bérczeket;
Vára csendes és körötte
Nyugszik a sötét vidék,
Egy teremnek ablakában,
Csillog a bús lámpa még.

«Nincs, ki a rabló kezéből
Engemet kimentene,
Hozzád esdeklem, tekints rám,
Irgalomnak Istene!»
Így sohajtoz a teremben,
S álmatlan virasztva ül,
Szívrepesztő gyötrelem közt
Szép Jolánka egyedűl.

Szép Jolánka, kit, bolyongván
Egykor a Vág partjait,
Koszorúba fűzve dal közt
A tavasz virágait,
Káldi lángoló szerelme
Vad dühében elrabolt,
S évet sír le néma búban,
Mint felhők között a hold.

Gondolatja messze szállong
Honvidéke halmain,
Apja ősi csarnokában,
A Vág bájos partjain;
S ott, hol vért áldoz honáért
Kendi, a harcz bajnoka,
A ki szívének szerelme,
A ki élte csillaga.

S ím a várnak udvarában
Tompa nesz kél s zaj riad,
És fülébe lónyerítés,
Patkók dobbanása hat.
A sötét előteremben
Férfiléptek konganak,
Ajtó nyílik, és berobban
Egy magas vitéz-alak.

Felsikolt a lyány ijedve:
«Kendi, Kendi, szent egek!»
S a bajnokra dől, szemében
Forró cseppek rezgenek.
«Lelkem sírt, epedt utánad,
Mély, ah mély kínt szenvedék!
Mennyi éjem volt virasztva,
Látta hű tanúm, az ég.

Ámde itt vagy, és enyém vagy —
Boldogító gondolat! —

Egy pillantat karjaid közt
Meggyógyítja kínomat.
Honnan, oh te kedves, honnan
Hajt e zordon förgeteg?
Fürtiden mint csillog a fagy,
Arczod, ajkad mily hideg!»

«Fürtimen bár csillog a fagy,
S arczom és ajkam hideg,
Hagyd, oh hagyd leányka, kedves:
Bennem a szív lángmeleg.
Jöttem érted, hogy kezéből
Rablódnak kimentselek;
Jer, ne késsél, míg a zordon
Éj homályi rejtenek.»

«Jaj nekem, szivem szerelme,
Jaj nekem, ha itt talál
Rablóm, a vad, a kegyetlen,
Sorsod rabláncz vagy halál,
Tagjaimban mint hül a vér!
Szívem mint szorúl, remeg!
Fuss! veszélyt hoz minden óra —
Lesnek áruló szemek.»

«Lyány, azért küzdék viharral
Futva messze földeket,
Hogy zsarnok kezekbe' tudjam
Hervadozni éltedet?
Lyány, szerelmem lángja gőz-e,
Melyet szellő elfuvall?
Bajnokodnak nincs-e lelke
Víni érted százakkal?

Ülj nyeregbe, hajnalig még
Messze száll velünk a mén;
Szűn a vész is, csillagokból
Int felénk a jó remény!»

Mond a bajnok, és nyeregbe
Tenni ölbe vette őt,
Haj de késő! — lárma zúg már,
S kürt rivall a vár előtt.

Megjövének — s hallja Káldi:
Udvarán egy mén nyerit,
Hallja s bosszulángra lobban
S felriasztja emberit.
««Fel, legények, a kapukra,
Rabló dúlja váramat!»»
S gyorsan szökken a nyeregből
Mint felhői csattanat.

«Isten, Isten, itt a vég!» mond
S összeroskad a leány.
S már rohan be Káldi népe
A teremnek ajtaján.
Felbőszűlt tigrist ha láttál
Párduczokkal küzdeni,
Kendi úgy ví rablókézből
Kedvesét megmenteni.

Gyászvilága a teremnek
Mérges harczaikra süt;
Látni vérnek áradását,
Látni dúlást mindenütt;
Kendi rakva már sebekkel,
Ámde karja még erős,
S holtakat holtakra hányva
Bástyaszirtként áll a hős.

Hajh de a ki többek ellen
Víni győzne harczvihart,
Érczből Isten nem teremte
Törhetetlen férfikart:
Gyorsasága végre lankad,
Lángja csökken és kihűl,

S száz csapások záporában
A holtakra halva dűl.

II.

Mit jelent e víg zajongás?
Ki ül fényes ünnepet?
Mért lepé meg ennyi vendég
A magas vártermeket?
Nász van, tánczosok sürögnek
Szívderítő víg zenén,
Szép Jolánka a menyasszony,
Büszke Káldi vőlegény.

A termek fölékesítvék,
Száz szövétnekfény ragyog;
Jöttek nagy számmal leventék,
Hölgyek és országnagyok.
Minden arcz örömben úszik,
Villogók a szép szemek;
Szűzek, ifjak boldogító
Mámorban merengenek.

Egy arcz van csak ennyi sok közt,
Melyen gyászjel látható:
A menyasszony arcza oly szép,
Melyhez nincsen fogható;
Lelke mintha messze vágyna,
Messze égiek felé,
Mert földön reményvirágit
Balsors összetépdelé.

Rég imádság tárgya ő már
A szelíd pórnép között;
Régi hit, hogy földi létből
Égi honba költözött.
Élhet-e utált karok közt
Ily felsőbb világi lény?

Élhet-e mátkája szörnyű
Gyilkosának kebelén?

Mint vésztől letört virágszál
A nap hervasztó hevén,
Fáklya elhaló világa
A sötét bolt éjjelén:
Egy kicsiny szellőfuvallás,
És a fény többé nem ég:
Olyan ő; vélnéd szivének
Minden dobbanása vég.

Nagy zsivaj van a teremben,
Zajlik a táncz és zene;
A menyasszony szép fejével
Pamlagára pihene.
Környezői szétmenének,
Kímélvén a szenvedőt,
Egy vagyon csupán, ki folyton
Vizsga szemmel nézi őt.

E körben hivatlan vendég,
Senki őt nem ismeri,
Harczfinak mutatja módja,
Öltözéke, fegyveri.
Réz sisak borúl fejére,
Mellét vas pánczél fedi,
Tőrszemével a menyasszonyt
S vőlegényt kémlelgeti.

Most egyszerre elsötétül
A lovag tekintete,
S felnyúlván ülőhelyéből
Daliás szép termete,
A menyasszony pamlagánál
Ünnepélyesen megáll,
Vége táncznak és zenének,
Minden szem feléje száll.

«Szép Jolánka vőlegénye!
Merre andalog szemed?
Jer kedves menyasszonyodhoz,
Nézd meg mesterművedet!
Itt fekszik némán, halottan,
A kezed-rabolta nő;
Most lehelte végfohászát
Szíve, a rég vérező.

A szülék szemfénye volt ő,
Tőlök durván loptad el;
És miatta bánatában
Megszakadt két agg kebel.
Mátkáját megöldökölték
Udvarodnak őrei,
Őt magát halálra kínzák
Zsarnokságod tőrei.

Megkondúlt halálharangod,
Vérrel élő szörnyeteg!
Bűneid menyasszonyodnak
Bátyja bosszulandja meg:
Váradat hadam keríti,
Téged kardom éle vár:
Nyúlj fegyverhez! vétkeidnek
Eddig terjed a határ.»

Elszörnyedve e szavakra
Szétfut a vendégsereg,
Káldi s a lovag kezében
Már villognak fegyverek.
Forr a két bajnok haragja
S bőszűlten egymásra csap,
Mint midőn két hím oroszlán
Martalékon összekap.

A lovag harczol szilárdan,
Ámde társa már remeg,

Egy csapás még s a lovagnak
Karja Káldit ölte meg.
Ajka nyílt, de szólni többé
A halál már nem hagyott,
Völgybe roskadó szoborként
Omlott össze a halott.

Káldi vára puszta rom lőn.
Kő kövön alig maradt;
Szerteszórvák omladéki
Vad bokrok s cserjék alatt.
Élő lény nem jár körűle
Gyakran hosszu éven át,
Néha a völgy fülmiléje
Sírja ott el gyászdalát.

A várról a táj lakói
Több regéket mondanak;
Vannak, a kik ott az éjben
Zokogást hallottanak.
Egy igaz csak: életen túl
Gyűlölők és szeretők,
Ha egy hant fedezte is be,
Békében nyugosznak ők.

A VISSZATÉRT.

Eltemette honját
A mohácsi vész,
Vissza vércsatákból
Tér a bús vitéz.

Föltekint, s hol a nap
Nyúgodóba száll,
Kék hegyeknek ormán
Sziklavára áll.

Sziklavára csendes
Mint a temető,
Benne egy harang kong,
Mély gyászt hirdető.

Fenn a várteremben
Fáklyák fénylenek,
Bánatos karének
Hangi rezgenek.

A teremközépen,
Magos gyászpadon
Kiterítve fekszik
A szép hajadon.

Arcza, keble halvány
Mint a bércz hava,
Húnyva szép szemének
Égi csillaga.

És belép a bajnok,
És reá borúl
A kedves halottra,
Keblén mély kín dúl:

«Mindent elvesztettem,
Mindent — jaj nekem! —
Harczon a hazámat,
Itthon kedvesem.

Ah fekünném inkább
Én e gyászpadon,
Mint te, szép virágszál,
Ékes hajadon!»

A BAJNOK NŐJE.

«Hős fiad ha él-e,
Hol van, merre tért,
Anyja kedvesemnek!
Tőlem ah ne kérdd.
Mondanom ha kell, hogy
Halva gyermeked,
Anyja kedvesemnek,
E szív megreped.

Összejártam érte
Völgyet, tért, mezőt,
S holtak közt a téren
Halva leltem őt,
Bajtársak könyeztek
A hű társ felett,
Kit korán a hadvész
Sírba fektetett.

Nézz körűl a rónán,
Megtalálhatod,
Domb alá temetve
Nyugszik magzatod.
Váró hű nejéhez
Száguldó lován
Nem jött a sereggel
Vissza harcz után.

Lakja most rideg domb,
Rajta hősjelek:
Dárda, kópja, zászló
Búsan intenek.
A bajnok jutalma
Vérsebek, halál,
És hideg dicsőség
Sír márványinál.

Oh mért szülte anyja,
Mért a mostohát?

A ki feltalálta
A fegyvert, csatát:
Most nem volna halva
Ifju kedvesem,
Nem borongna gyászban
Sírig életem.»

SZOLNOK MELLETT.

Szolnok mellett, a Tiszánál,
Damjanics dicső vezér áll,
És előtte a sereg,
Melylyel a rácz pártütőket,
A hon ellen felkelőket,
Több csatákban verte meg.

Véres harczból most jövének;
Hangja víg a hadzenének,
S győzedelmet hirdető;
Mondják: e nagy ütközettel
Nyolcz ezer német veszett el,
S Szolnok tája vérmező.

Nézni szép az átmenőket
A midőn üdvözli őket
Nyájas szókkal a vezér;
Öntudatban mint lobognak
Arczaik büszkén azoknak,
Kikhez szól vagy kit dicsér.

Új csapat megy most előtte,
S ím, ő csákóját levette,
S a csapat míg elhaladt,
Tisztes fője elfedetlen.
Nem maradt szem könnyezetlen,
Ily nagy ünnepély alatt.

«Nektek hálát hol találjak,
Legvitézebb zászlóaljak,
Harmadik s kilenczedik?
Mind oroszlánok valátok,
Ellenségeink e csatátok
Emlékökbe véshetik.»

«Egyenként megérdemelné
Mindenik, tisztté emelné
Őtet hadvezér szavam;
Amde akkor tönkre menne,
Villámától fosztva lenne,
Vészeket hordó hadam.»

«Egymástól el nem szakadtok,
És, miként eddig, maradtok
Mindig győzhetetlenek;
Kiknek rettentő nevére
Megfagy az ellennek vére,
S rácz és német szív remeg.» –

Így szólt a vezér. Szavára
Villog minden szem sugára,
S a hadból ily szó riad:
««Honszabadság a mi bérünk!
Vígy halálra bár, vezérünk,
Nekünk szent törvény szavad!»»

———

IDEGEN KÖLTŐKBŐL.

Kövesd híven példányodat,
Tökélyiben, hiányiban.
S tiszteld nyelved szabályait:
Nehéz az út, de czélra visz,
S nehéz pályán szép küzdeni.

A VÁNDOR.

(Goethe).

VÁNDOR. Áldás veled, te ifju hölgy,
S áldás emlőiden
E kisded gyermekedre.
Engedd e sziklafalnál
A szilfa árnyiba
Málháimat levetve
Melletted megpihennem.
HÖLGY. Mi czél hoz tégedet
A nap hevében
Az úti por között ide?
Arút hordasz talán
Városból a vidékbe?
Mosolygasz, jövevény,
Kérdésemen?
VÁNDOR. Városból árút én
Nem hordok; hűl az est már:
Mutasd meg a forrást nekem,
Melynek vizét iszod,
Te kedves ifju hölgy!
HÖLGY. Itt a szirt-úton fölfelé
Eredj előre. Cserje közt
Fog az vezetni a
Karámhoz, hol lakom,
S a kút vizéhez,
Melyből iszom.
VÁNDOR. Mi ez? Vad cserje közt
Intéző emberkéz jele?

Eme kövek nem a te műveid,
Természet! te áldásidat
Oly dúsan hintező.
HÖLGY. Tovább csak, fölfelé!
VÁNDOR. Egy architráb, mohtól fedezve!
Rád ismerek, oh alkotó
Szellem!
Jelképed e sziklára nyomtad.
HÖLGY. Tovább csak, jövevény!
VÁNDOR. Felírás, melyre hágok!
S olvashatatlan!
Eltűntetek, ti mélyen
Vésett szavak,
Kik hirdetendők voltatok
Mestertek szent érzelmeit
Utókoroknak.
HÖLGY. E kőre andalodtál,
Idegen!
Ott fenn több kő vagyon
Kunyhóm körűl.
VÁNDOR. Ott fenn?
HÖLGY. Bal kézre a
Cserjén keresztűl,
Itt.
VÁNDOR. Oh Múzsák s Grácziák!
HÖLGY. Ez itt kunyhóm.
VÁNDOR. Egy templom omladéki!
HÖLGY. Oldalvást erre le
A sziklaér buzog,
Melyből iszom.
VÁNDOR. Lángolva szősz sirod felett
Oh Genius!
Feletted összeomlott
Remekmüved,
Te halhatatlan!
HÖLGY. Várj, majd edényt hozok,
Melyből ihassál.
VÁNDOR. Repkény foná körűl

Karcsúdad istentermeted,
Miként ügyekszel fölfelé
A romladék közől
Oszloppár!
S te ott, magányos húg!
Főtök befedve barna mohhal;
Miként tekintetek le mind
Méltóságos szomorban
Leroskadott testvéritekre!
Szedercsalitnak árnyain
Föld és romok fedik be őket,
S rajtok magas füszálak inganak.
Természet! így becsűlöd
Remekmüved remekmüvét?
Érzéktelen lerombolod
Szentségedet,
S kórót nevelsz fölötte?
HÖLGY. Mint szunnyad e gyerek!
Akarsz-e
Benn a karámban megpihenni,
Idegen?
Vagy ittkün inkább
A hűs szabadban?
Fogd e fiút, a míg
Vizet merek.
VÁNDOR. Nyugalmad édes!
Egészség, égi, vesz körűl,
S mi békén alszol!
Te a szent múltnak omladékin
Születve, szelleme
Lengjen fölötted!
Kit az lebeg körűl,
Szent isteneknek
Önérzetében
Élendi napjait.
Bimbókkal teljesen virágozz,
Tündöklő szép tavasznak
Fölséges éke!

S világíts társaidnak;
Ha majd lehervadoznak
Virágaid, öledből
Teljes gyümölcsök nőjenek
Nap ellenében.
HÖLGY. Megáldj Isten!
Ő mégis alszik?
Nincs mivel kinálni tudjalak,
Mint egy szelet kenyér
A hűs italhoz.
VÁNDOR. Hála érte.
Mi bájosan zöldel s virúl
Minden!
HÖLGY. Mindjárt előjön
Majd a mezőről férjem is.
Maradj velünk, oh jövevény,
Az estebéden.
VÁNDOR. S ti itt lakoztok?
HÖLGY. Itt e falak között.
E kunyhót még apám raká
Téglából s romkövekből,
És ez lakunk.
Egy földmiveshez adva engem
Kimúla karjaink közt. —
Aludtál, kedves kis fiam?
Mi víg, mint vágyna játszni.
Te dévaj!
VÁNDOR. Természet, oh te
Örökre sarjadó!
Mindennek adsz te életéhez
Gyönyört; és minden gyermekednek
Osztályrészűl lakot.
Fenn épít a párkányozatra
A fecske, nem figyelve
Mi ékitvényt tapaszt be.
Hernyó arany lombot sodor be
Fajának tél-lakúl.
S te felséges romjai között

A múltnak alkotsz
Kunyhót magadnak, ember!
S éldelsz sirok felett!
Isten veled, te boldog nő!
HÖLGY. Hát nem maradsz?
VÁNDOR. Az ég áldása rátok,
S e gyermekre!
HÖLGY. Szerencse járjon útadon!
VÁNDOR. Hová visz itt ez út
Túl a hegyeken?
HÖLGY. Cumába.
VÁNDOR. Mi messze fekszik?
HÖLGY Jó három mérföld.
VÁNDOR. Élj boldogúl!
Természet, légy vezérlő útamon,
Az idegennek útain,
Mert a szent múltnak sírjain
Vándorlok én.
Adj enyhhelyet
Éjszak viharja ellen,
Hol a délnek hevétől
Egy nyárligetke óv;
S ha majd nap szállatán
Az estnek végsugáritól
Betündökölt
Kunyhómba térek,
Ily kedves nő várjon reám
Ölébe' gyermekével.

EDVÁRD.

(Herder).

Kardod vértől miért piros?
Edvárd, Edvárd!
Kardod vértől miért piros?
S a bú miért epeszt?

«Oh én megöltem sólymomat,
Anyám, anyám!
Oh én megöltem sólymomat,
S hasonlót nem lelek.»

A sólyomvér nem oly piros,
Edvárd, Edvárd!
A sólyomvér nem oly piros!
Valld meg, nyíltan, fiam.
«Oh én megöltem pejlovam,
Anyám, anyám!
Oh én megöltem pejlovam,
Ki délczeg s hű vala.»

Vén volt, miért megölnöd őt?
Edvárd, Edvárd!
Vén volt, miért megölnöd őt?
Téged más kín gyötör.
«Oh én megöltem jó apám,
Anyám anyám!
Oh én megöltem jó apám,
S ez vérzi szívemet.»

S miként vezeklesz bűnödért?
Edvárd, Edvárd?
Miként vezeklesz bűnödért?
Fiam, mondd meg nekem.
«E földön meg nem nyúgoszom,
Anyám, anyám!
E földön meg nem nyúgoszom,
Túl tengeren megyek.»

És házadat miként hagyod
Edvárd, Edvárd?
És házadat miként hagyod,
A tágast s ékeset?
«Elhagyva majd leomlik az,
Anyám, anyám!

Elhagyva majd leomlik az,
S én látni nem fogom.»

S hová lesznek nőd s gyermekid?
Edvárd, Edvárd?
Hová lesznek nőd s gyermekid,
Ha túl mégy tengeren?
«Nagy a világ, koldúljanak!
Anyám, anyám!
Nagy a világ, koldúljanak;
Nem látom őket én.»

És jó anyádnak mit hagyandsz?
Edvárd, Edvárd!
És jó anyádnak mit hagyandsz?
Fiam, mondd meg nekem.
«Atkot hagyok s pokoltüzet,
Anyám, anyám!
Átkot hagyok s pokoltüzet
Gonosz tanácsodért.»

HOZZÁ:

(Uhland).

Szemed nem égi kék,
Szájad nem rózsaszáj,
Karod, melled nem líliom.
Ah volna az dicső tavasz,
Midőn a völgyben és tetőkön
Ily líljom s rózsa termene,
S mindezt oly tiszta ég
Venné körűl, mint kék szemed.

SZENT-ILONA SZIGETÉN.

(Immermann).

SZELLEM. Ki nyög, ki háborítja csendemet?
VÁNDOR. Ember, ki vakmerő volt végbevinni

Emberfelettit, s most varázskörödben
Remegve érzi lénye szűk határit.
SZELLEM. Nyugodj meg!
VÁNDOR. Hangod mint harang
Szelíden zeng át. Megnyugodjam-e,
Megnyughatom-e, hol a természetet
Magát elhagyta futva nyúgodalma?
SZELLEM. Nyugodj meg. Nincsen és nem volt soha
Sajátkép emberekkel dolgom. Istenek-
S végzettel volt mindenkor. Mért jövél
S kihez?
VÁNDOR. Tehozzád.
SZELLEM. Hozzám, és mi végre?
VÁNDOR. Szaváért a talánynak. Ó erős!
Korunk talányát fejtsd te meg nekem.
SZELLEM. A kor talányát? Mért talányos a kor
Tinektek? És ki tudja, a talányszót
Megmondhatom-e én? Vagy viszont, ki tudja,
Megmondván, fogsz-e érte adni hálát?
Miként vagytok? hogyan foly éltetek?
VÁNDOR. Ma jól, holnap roszúl, megint jól
Túl holnapon. Viszály van semmiért,
És béke áll be újra semmiért,
Valódilag nem tudja senki, mit
Kiván emez, mit az, mit önmaga.
A nyelv sebes: lassú, ügyetlen a kar.
Uralkodás az asszonyé; s az mondatik:
Korunk jeles!
SZELLEM. S a láng, mely engemet
Emészte egykor el?
VÁNDOR. Szétlobbana.
Rég elfeledtük. Most felőle szólni
Veszélyes. Vannak olyanok, kiket
Pirít, hogy keblök egykor hő vala.
SZELLEM. Van-e szó még felőlem köztetek?
VÁNDOR. Több most mint éltedben. Neved
Mint Cæsaré kiterjedett egész
Világon és legyőzte ellenid.

Tudják, hogy őket nem becsülted
Félannyinak sem mint azon saru
Szegét, melyet leghitványabbika
Viselt népednek: ám de őket az
Nem bántja többé. Balszerencse, hogy
Megdönte sorsod, mondja mindenik,
És újra visszaóhajt tégedet.
SZELLEM. Ez az, miről őket megismerem.
Ez festi őket embereknek. És te,
Ki ezt tudod mind, és te balgatag,
Éjfélkor jősz a sírtól kérdeni
A szót, mely mint imént vert pénzdarab
Tenyéreden, oly tisztán tündököl.
Urat nélkűlöz a világ. Gonoszt
Vagy jót, mindegy. Sőt jónál jobb gonosz.
Minden szükségitek felett tinektek
A zsarnok az, mi legszükségesebb.
Jármos tinónak béres ostora
Világosít fel mindent legsebesben.
Értsd immár e szerint korod talányát.

VESZTESÉG.

(Goethe).

Egy szeretőm volt, s ah drágább mint mindenem: ámde
Már nem enyém!—Hallgass, s tűrd, mit a sors keze mért.

BÁTORÍTÁS.

(Goethe).

Egy ember mi csekély, de ezer tud róla beszélni,
Mint hata, mennyit tett, élte mi hasznu vala.
Egy vers még kevesebb, de ezer szív éldeli báját,
S ezren gáncsolják: Múzsa kegyencze, te költs!

AZ ÉJI DAL.

(Uhland).

Mi ver fel súlyos álmaimból?
Oh nézd meg, jó anyám!
Ki zeng oly édes hangokat
A késő éjszakán?

«Nincs semmi nesz, nincs semmi hang,
Nyugott az éjmagány:
Ki zengne mostan dalt neked
Szegény beteg leány?»

Ah az nem földi zengemény,
Mi nékem élvet ád:
Egekbe hívnak angyalok —
Anyám, jó éjszakát!

A LÁTOGATÁS.

(Goethe).

Feltevém, hogy meglepem ma lyánykám,
Amde ajtaját bezárva leltem;
Itt van a kulcs, gondolám, zsebemben,
S halkkal felnyitám a kedves ajtót,

A csarnokban nem találtam őtet,
Nem találtam a kisded szobában;
Végre halkkal megnyitám a kamrát,
S ott lelém meg; édesen elalva
Pamlagán fekütt felöltözötten.

Munka közt aludt el a leányka.
Csukva voltak a gyöngéd kezecskék,
Bennök a kötéske és kötőtűk.
Oldalához ültem és tünődém:
Költsem-e, vagy szenderegve hagyjam.

Elmerűle nézetébe' lelkem,
Szempilláin béke nyúgodott volt,
Ajka rózsáin a néma hűség,
Arczain a kellemek lakának.
S egy jó szív ártatlan indulatja
Izgatá szép keble hullámzását.

Minden tagja kellő volt, feloldva
Édes álom égi balzamában.
Ott ülék örömben, s e merengés
Fékezett titkos tilalmival, hogy
Merjem háborítni szunnyadását.

Oh, te kedves, gondolám, az álom,
Minden álvonásnak árulója,
Nem fedezhet semmit is fel, a mi
A barát gyöngéded érzeményit
Háborítsa, a mi néked ártson.

Szép szemed sugári zárva vannak,
Melyek már magokban is lekötnek,
Nem mozdúlnak csókra vagy beszédre
Szenderűlet-zárta édes ajkid.
E karoknak elvarázsló láncza
Oldva van, mely máskoron körűlfog;
És a kéz, a mézhizelkedések
Bájoló szép társa, mozdulatlan.
Tévedés ha volna, a mit érzek,
És szerelmem hozzád öncsalódás.
Most eloszlanék, midőn övetlen
Helyhezé magát előmbe Ámor.

Így ülék sokáig és örűltem
Szívem lánginak s az ő becsének:
Alva oly kedves volt ő nekem, hogy
Nem merém fölverni szenderéből.

Két narancsot és két rózsabimbót
Csendesen kis asztalára téve,
Kisuhantam lassan a szobából.
A kedves szemét ha fölvetendi,
Megpillantja tarka adománykám,
Bámuland: ki, és miként hozá azt
Zárt ajtókon által asztalára?

Hogyha látom újra őt, az angyalt,
Még ez éjjel, oh miként örűl majd!
Hév szerelmem kisded áldozatját
Kétszerezve fogja viszonozni.

RENDELTETÉS.

(Grün Anasztáz).

A midőn rózsát teremte,
Szóla Isten: illatozzál!
A midőn napot teremte,
Mondá: égj nap, és világolj!

Alkotván a kis pacsirtát,
Monda: szállj föl énekelve!
A kerek holdat teremtvén,
Monda: tündökölj az éjben!

A midőn hölgyet teremte,
Monda néki: légy szerelmes!
De midőn téged teremte,
E parancsát elfelejté.

Mert másként hogyan lehetne:
Hogy pacsirta, rózsa, nap, hold
Teljesitik a parancsot,
És te nem szeretsz, leányka?

A CSOLNAK.

(Lengyel népdal).

Part mellett egy csolnak áll
S hullámok tolúlnak,
S part mellől a csolnakot
Mindig távolabb viszik.
Egy nádszál eként kiált a
Távozó csolnak felé:

«Jőj te vissza, csolnakocska!
Nálam csenben nyughatol;
Jőj a part mellé megint,
Nézd az áradat mi nagy!»

«Bár a partnál csend van is,
S mély az áradat,
Még kicsinyt tovább röpülök
S vissza hozzád úgy jövök majd.»

«Ah te nem fogsz visszajőni,
Nem nyugodni nád között,
Messze hajtva elmerülsz
A zajongó tengerárban.»

És a csolnak szél s hab-űzve
Messze ment s vissza nem tért.
Kérdezé a nád a tengert — —
De a tenger nem felel.

SZERB DALOK.

(Talvj és Gerhard.)

1.

A KIKERÜLHETLEN.

«Lelkem lelke, szép leányka,
Légy az én szerelmesem.»
Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha.
Elmegyek csapszékbe inkább
És arany serleggé válok,
Mint szerelmesed legyek.
«S én csaplárlegény vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha,
Kávéházban findsa inkább:
Findsa lészek, ugy menekszem,
Mint szerelmesed legyek,
«S én kávéfőző vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha.
Kinn a tágas zöld mezőben
Fűrjmadárrá válok inkább,
Mint szerelmesed legyek,
«S én vadászlegény vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded ifju,
Azt nem éred el soha.
Inkább a nagy tengereknek
Mélyén hallá változom,

Mint szerelmesed legyek.
«Én pedig háló vagyok,
S így is majd enyém leszesz.
Légyen így, vagy légyen úgy,
Mindenkép enyém leszesz;
Légyen itt, vagy légyen ott,
Kedvesem vagy mindenütt.»

II.

ALKUVÁS.

Túl az erdőn, túl a halmon,
Hallik egy harsány sikoltás.
És az ifju arra tér el
S egy leánykát lát kötözve
Vékony szál selyem fonallal.
S így eseng a rableányka:
Oldj el engem, ifju hősfi,
Húgod lészek, ha eloldasz.

De a hőslegény felel rá:
Húgom van nekem már otthon.

Oldj el engem ifju hősfi,
Sógorasszonyod leszek majd.

De a hőslegény felel rá:
Sógorasszonyom van otthon.

Oldj el engem ifju hősfi,
Mátkád, hű mátkád leszek majd.

És megcsókolá az ifju,
És eloldá a leánykát,
S elvezette udvarába.

III.

OHAJTÁS.

Oh ha volnék rétnek hűs patakja,
Tudnám, merre folyjak habjaimmal!
Csörgenék a kedves ablakánál,
Hol levetközik s ruháit ölti;
Szomját majd belőlem oltaná el;
Mellét meghüsíteném habommal,
És a kedves, kedves szívhez érnék. —
Oh ha volnék rétnek hűs patakja!

IV.

LEÁNYI TÖRVÉNYSZÉK.

Három lyányka ültetett virágot,
Völgybe szegfűt, domb fölébe rózsát.
S ím a nőtlen ifju arra tér el
És kitépi a lyányok virágit.
De hálót fonának a leányok,
Benne megfogák a nőtlen ifjat,
S törvényszéket tartának felette.
Mond az egyik: égessük meg őtet!
Számkivessük! így kiált a másik.
Fára függeszszük fel, mond a végső.
Mindeniknek válaszolt az ifju:
Egnem illenék, arany ha volnék,
Számüzetném úgy, ha agg anyóka;
Hős vagyok, lyánykák, akaszszatok fel
Egy rossz fára — a lyányok nyakára.

V.

SZERELMI KIN.

Oh virúló szép virágszál!
Bár az ég verné anyádat,
A ki szült oly bájolónak,
A ki a faluba küldött,

Hol hősök dőzsölve isznak,
Gyermekek követ dobálnak,
Hölgyek lejtenek keringőt,
Szűzek éneket danolnak:
Ott, oh kín! ott láttalak meg,
S fáj örökre tőle szívem.

VI.

VADÁSZKALAND.

Még hajnalkor udvaromba' voltam,
S már vadászaton, midőn a nap kelt
Erdőbérczeken, midőn leszálott.
Ott találtam egy kedves leánykát,
Szenderegve zöld fejének árnyán
Kéve lóher volt fejének alja,
Két fejér galambka űle keblén
Tarka szarvas nyúgodott ölében,
Föltevém, hogy e helytt töltöm éjem.
Megkötöttem ménem a fenyűhöz,
A fenyű ágához röpke sólymom,
A nyaláb lóhert lovamnak adtam,
A sólyomnak a két hógalambot,
A szarvaskát hű vadászebemnek,
A leányka megmaradt magamnak.

VII.

EGYESÜLET.

Szőke ifju s barna fürtü lyányka
Egymásért epedve lángolának,
Egy folyamba jártanak fürödni.
Tagjok egy lepelbe törledezték.
Esztendő múlt és még nem tudák meg;
Jött a más s szerelmök közbeszéd lön,
Közbeszéd lön a szülék között is,
S anyjaiknak ellenére volt az,
És egymástől őket elszakasztták. —

Csillagok lettek most hírvivőik.
«Halj meg, mond az ifju, e csillag által,
Halj meg szombat alkonyán, leányka!
Én vasárnap hajnalán halok meg.»
Úgy lőn mint a bús legény üzente.
Szombat estvén halt meg a leányka,
A legény reggel korán vasárnap.
Egymás mellé vannak eltemetve,
A hideg föld fogta őket egybe. —
Hónap múlt el, s ím az ifju sírján
Zöldelő sugár jegenyfa nőtt ki,
Egy pirúló rózsa a kedves lyányén.
A rózsát körűlfoná a szép jegenyfa,
Mint bokrétát a selyem fonalszál.

VIII.

SZERENCSÉTLEN LŐVÉS.

Serral s Ostrovic közt háború van,
Mind a két nemzetség kardja villog.
Néhány özvegy törli már könyűit;
De anyákat látni még zokogva.

Bérczeken vivott és róna téren
Serral ellen Ostrovic csatákat,
Mint két szarvas nemző gerjelemben.
Vérzett szíve mind a két családnak
S bősz haragjok még nem csillapúlt le.

Serral-ágnak egyik híres ősze
Így szólítá meg kedvelt leányát:
Menj fel Ostrovicra, kedves Ilkám,
S kémlelődjél, mit csinál az ellen?
Hat hónaptól foly viszály közöttünk,
S én ohajtanám már vetni végét.

Sapkát tesz fejére szép Ilonka,
Paszománnal gazdagon kivarrtat,

Egy piros palástot vett magára,
Bőrtopányit összefűzi lábán,
S indul a hegyeknek Ostrovicba,
A midőn épen leszáll az alkony.

Tűznél körben ültek ott a bégek,
Néhány köztök tisztogatta kardját,
Mások puskatöltést készitettek.
Kéve-zsúpon ült a guzla-dalnok
S őrtanyájokat vidítva zengett.

Köztök a legifjabbik, Hadanjy,
Most a róna sík felé tekint le,
S észrevéve jöttét idegennek,
Ki tanyájokat kikémlelendő,
Hosszú csövü puskáját ragadja,
Mely ezüsttel gazdagon kiverve.
«Bajtársak, látjátok ott az ellent,
Ki felénk lopódik a sötétben?
Ha nem csillog sapkájára e láng,
Meglepettünk volna tőle: ámde
Halni fog, ha kedvezend szerencsém.»

Fegyverét azonnal ráirányzá,
S elsütötte; durranása hangját
Ismételve zengi vissza a bércz.
De sikolt egy élesebb kiáltás,
És az ifju apja, Bjetkó, szólal:
«E hang, Istenemre! női hang volt!
Mely szerencsétlenség, mely nehéz sors!
Szényenére vál egész fajunknak,
Hogy kezünktől gyenge nő esett el,
Kiknek Serral fegyveres vitézit
Illett volna harczban elterítnünk.»
Mindenik ragadt kezébe üszköt.
S ment közelre, látni a mi történt.
Ott feküdt halottan a leányka,
Véres arczczal földön elterűlve.

Könnyező szemekkel szólt Hadanjy:
«Szégyen, ah szégyen, hogy nőt ölék meg,
S jaj nekem, hogy azt, a kit szerettem.»

Bjetkó rá komor szemmel tekinte:
Fuss, oh fuss ez országból, Hadanjy!
Általad gyalázva van családunk.
Mit fog Serral szólni, majd ha hallja,
Hogy mint vad haramják nőt ölénk meg?»

Mélyen felsohajt a bús Hadanjy,
Rátekint utólszor őslakára,
S hosszu fegyverét vállára vetve
A hegyoldalon le útnak indúl,
Hogy kimenjen messze tartományba,
Jovan Vjeszki zengte nektek e dalt.
Jovan Vjeszki legjobb guzla-dalnok.
A ki vágy tovább Hadanjy sorsát
Tudni, adjon díjt az énekesnek.

* * *

Kecskenyájat őrzék a hegyekben,
Puskacsőmre támaszkodva álltam,
Hív kutyám aludt a hűvös árnyban,
Minden fű alatt tücskök danoltak,
Mert a nap heven sütött az égről.

Egy szép ifju lépett hirtelen ki
A hegyútnak mély szorúlatából,
Testén tépve függtenek ruhái,
De a régi rongy s kopás közől is
Láthatólag tündökölt a hímzet.
Hosszu puska volt az ifju vállán,
Csője gazdagon ezüsttel ékes,
Jatagán lógott bal oldaláról.

Hozzám lépve idvezelt szerényen:
«Bátyám, úgymond, itt van-e vidéke
A hősekben gazdag Ostrovicnak?»

Majd könyek perdültenek szememből,
Felsohajtva válaszoltam: Itt van!

«Gazdag volt, úgymond ő, e falucska,
Nyájak lepték el tetőit egykor,
Négyszáz hadra termett hős fiának
Tündökölt puskáján játszva a nap:
Most csak téged látlak itt magadban,
S e kisded bozontos kecskefalkát.»

Én feleltem: Ostrovic hatalmas
Volt; de népét nagy gyalázat érte,
S e gyalázat végveszélybe dönté.
Minden népeit legyőzte Serral,
A mióta egy lyányt, szép Ilonkát,
Meglövé az ifju hős Hadanjy.
«Mondd el, bátya, mint történhetett ez?

Serral jött mint bérczi áradat jön,
És megöldökölte hőseinket,
Földeinken feldulá az áldást,
Gyermekink rablóknak adta pénzért,
S Ostrovicnak régi híre eltűnt,

Hát az ősz Bjetkó felől hírt
Nem tudnál nekem beszélni, bátya?

Látván nemzetsége pusztulását,
Felkapaszkodott ama tetőre
És fiát kiáltozá, Hadanjyt,
A ki elment messze tartományba.

S ím Serralnak egyik bége megjött
— Hogy rá minden szentek átka szállna! —

És lelőtte Bjetkót a tetőről,
S ősz fejét leszelve jatagánnal
Meglöké lábával a halottat,
S teste a hegyről mélységbe görgött.

E szókat hallván a vándor ifju,
Mint sebhedt gím földre omla arczczal,
S a mélységbe görgött, melybe apja
Holttestét a durva bég taszítá:
Mert, ki minket végveszélybe dönte,
Ő, Bjetkó szülötte volt, Hadanjy.

PRÓZAI MUNKÁK

AZ EPIGRAMMA THEORIÁJA.

(1828.)

Theoria nem alkot művészt, mond a profánus, s örömmel mondja lelkének vigasztalásául az a nem profánus is, ki a theoriák vizsgálatába unatkozott, vagy azokat épen nem használta, vagy ha tevé is azt, belőlök tanulságot meríthetni erején felül volt; mert a mélyebb speculátiók szellemét felfogni soknak nem adatott még azok közől is, kiknek egyébiránt szerencsésb elmetehetség juta. Van-e e szóban igazság, vagy legalább lehet s kell-e általános axiomául felállítani, a tisztán gondolkodó fejnek felesleges magyaráznunk. Azokkal mindazáltal, kik ezen fonák ideájokba szerelmesedve, s talán illő mérték felett szerelmesedve vannak, nem meggyőzni őket ellenkezőkről — ez sikeretlen törekvés volna — hanem itéleteiket mérsékleni, sőt leginkább némely gyengébbeket a ragadékony mételytől megóvni szándékozván, jónak leljük a dolgot egy kevéssé világosabb szempontból láttatni. Serdülő korában literatúránknak nem lehet részvét nélkül tekintenünk, ha a theoriáktól való irtózás terjedni kezd, mert ez bennünket elviszen az útról, hol a lépések fáradságosak ugyan, de bizonyosbak, és inkább czélhoz vezérlők; egy oly ösvényre, melyen az erősöket is bukdosó vagy épen nyakszegő menetelben mutogatja a mindennapi példa.

A költői lélek természet adománya. Nincs speculativus fej, nincs itélő erő, szorgalom és studium, mely ennek hiányát kipótolhassa. Ezt bizonyítják a költészet születése óta minden idők, s nem lelhetünk esetet, mely ellenkező példát mutathatna. Mert voltanak bár Lessingek többen is, kik csekély költői talentummal sok tekintetben jeles, sőt nem hibázunk, ha mondjuk, clas-

sikai becsű műveket adtak, de gyujtsunk csak kritikai fáklyát s keressük bennök a phantasia csillámait, csillámait ezen mindenható tündérnek, ki csak maga képes alakjait poëtai glóriával körülsugárzani, látni fogjuk, hogy azok vagy teljességgel nem, vagy csak oly gyéren tűnnek fel, mint a sűrű ködön átpillogó verőfény. Ellenben a természet alkot lelkeket költői szikrával, melyek fellobbanva önmagoktól teremtenek műveket példa és tudomány nélkül, hogy a hideg ész csak bámulni tudja őket, követni még messzünnen sem. De mi szokott majdnem kivétel nélkül mindig az ily műveken fő vonás lenni? Figyelmezzünk rájok, s látni fogjuk, hogy czéltalanság a kivitelben, rendetlenség a részek közt, szövevény összefüggetlensége — s mit legelőbb kellett vala említeni — a valón túlcsapongás rajtok szembeszökő bélyegek. Mint hegyekről szakadó özön, úgy rohan a maga vad lángjai közt olvadozó genius, nem ismerve dagálya czélt és mértéket. A schilleri példa, hogy minden más elhallgattassék, eléggé tanulságos, hová vezeti a genius, a studium által meg nem hódított erő. Tegyük hasonlatba ezen nagy költőnek fiatalkori dolgozásait, azokat az ultrapoétai alakokat, sok későbben készült hasonló nemű, de mérték felett több becsű darabokkal; tegyük parallelába Moort és Fiescót — Stuart, Tell és Wallensteinnal; s előttünk áll a genius ott magán, miképen a természet kezéből kijött, csapongva fék és határ nélkül, itt theoriai tudománynyal szeliden szövetkezve.

De Shakespeare és Homér fog talán ellenvetésül felhozatni? Hogy az első rendkívüli ereje mellett theoriai tudománynak sem volt szűkében, bizonyítja az ő ismeretsége az olasz literatúrával, mely azon korban már virágzott s kedveltetett annyira, a hogyan akkor semmi más literatúra nem. Íróinak jelesebb művei franczia — melyet Shakespeare, a mint drámáiból látszik, értett — sőt nemcsak franczia, hanem angol nyelvre is fordítva voltanak. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja s barátja Ben Johnson mond, hogy ő a

görög és római classikusokat tanulta, s lett legyen bár tökéletlen a görög és római nyelvben, (mint angol biographusa Skottowe véli) tudva vagyon, hogy Hellas és Róma jelesebb fejeinek munkáit 1550 körül az angol saját nyelvén olvashatta. S ha nem oly fordításban is, mint például a németek korunkban Homért a hasonlíthatatlan Vosstól, olyanban legalább, mely az aristotelesi fő ideákat visszaadva az ön erejével is nagy Shakespeareből elégséges vala azt a Prometheus-Shakespearet képezni, kinek művei eddig a drámai költésnek legmagasabb fokán állanak. Vegyük kezünkbe Hamletet, s vizsgáljuk a színjátszóknak adott törvényeket, s kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiomák nem legszerencsésebb theoriai abstractiók-e, melyeket vizsgálat előhozhat? belőlök a mély eszméletű műphilosoph nem oly világosan tűnik-e ki, hogy képes legyen minden kétséget elhárítani a Shakespeare theoriai tudománya felett? — Homér individualitása felől keveset tudunk. Az Odyssea s Ilias annyira eltölté az akkori görög nép lelkét, hogy csak a mű lebegett szünet nélkül előtte s alkotójáról minden elfeledkezett. Nem lehet vétkelleni, mond egyvalahol Lessing, hogy a napot istenlette a pogány nép. Ez a dicső égi ragyogvány úgy elragadta a patriarchális kor fiának lelkét, hogy az felsőbb okot, alkotó erőt nem tuda, s nem mert képzelni. A valódi mestermű egészen elfog bennünket; azt hiszszük, hogy maga teremtette magát, vagy az egész természet munkás volt születésére. Így maradt Homér individualitása fátyol alatt; de szól maga az Odyssea, szól az Ilias. Nincs neme az emberi ismereteknek, mely ezen két műben ne érdekeltetnék. Homér itt historikus, orator, geographus, genealogus stb. azon felül, hogy költő, s a szépművészet több ágait is érinti, s nem lehet csodálni, ha ez a két mű már a régi kor írói által a minden ismeretek encyklopædiájának neveztetett. Ki oly járatlan a történetekben, hogy ne hallott volna azon sok Cosmo- és Theogoniák, Titánok s istenek tettei, Herosok viszontagságai, Hercules, Argo-

nauták, Theseos felől, melyek már régen Homér előtt énekeltettek? Ki előtt leszen képtelen, ha mondjuk, a mit már mások is mondtanak, hogy az Achilles dicsőitője előtt a trójai harczot, görög vezérek visszajövetelét sok apró Homérok zengették, kik a magok példájával mindannyi hatalomban munkáltanak a mi nagy Homérunkra? s szükség-e mondani, hogy a példák vizsgálata egyike azon legjobb eszközöknek, melyek által theoriánk gyarapodhatik? — Homér azonban és Shakespeare oly geniusok, kik nagyságukkal kivételt tesznek a közönséges törvénytől, s ha azt kellene is hinnünk, hogy műveik egyedül természeti ösztön sugalmai voltanak, nem döntetnék el azon állítás, hogy theoria nélkül nem készülhet tökéletes költői mű. Az ily kivétel nem gyengíti, erősíti inkább a törvényt.

Szellem, ész, ízlés három fő hatalom, melyeknek egy czélirányban kell munkálniok, hogy valamely tárgy tökéletes æsthetikai művé váljon. A szellem tárgyat teremt, plánumokat alkot a kivitelre; az ész a találtakat itéli, választ, rendez, összeszövi a részeket, fontolja a motivok nehézségét; az ízlés szépségért küzd és munkál, de mindig szemmel tartva, mindig számolva a czélirányt. Előtte ugyan ideálja — egy a lehető fenségig emelkedett tökély a szépben, — de ha a czél vesztesége forog fenn, kész hódolni a szellem sugalminak, kész morális szépet áldozni fel, hogy az æsthetikai nyerjen. Ekként törekszik e három istenség majd békén, majd harczban egymás közt, hogy a mű az æsthetikai postulátumok mindenikének megfeleljen. Ha a műdolgozóban e hármaknak valamelyike nincs meg, munkáján hiányok fognak ismerszeni. Az individuumra nézve nagyobb értékű az elsőt bírni; a műre nézve nagyobb veszteség a két utolsónak nemléte. Amúgy bennünket a mű elragad, de tévedésbe sülyeszt, veszélybe ránt, s féketlen csapongási kifárasztanak; így erőben tart, gerjeszt részvétet is; de szívünket mindig némi hidegségben hagyja. Az első születéstől nyert tehetség tudomány nélkül, a második tudomány szellem

nélkül. Ez csendesen ballagó vándor, a ki tudja utainak czélját; de önerővel el nem érheti azt, egyesülve pedig csak kis szikrájával is a szellemnek, nagy előhaladást tehet. Amaz villámröptű sas, mely szomjú vágygyal csapongja öszve az egész teremtményt, eléri a czélokat, de rájok nem ismervén, keresztülszökdel felettök, s nem képes őket feltalálni, vagy azért, hogy ott hiszi lenni, hol nincsenek, vagy szemeit önlángjai kábítják el, hogy czélt és határt csak óhajt, de nem lel, és soha nem foghat egyébként, hanem ha ama vándorral szövetkezvén, szeretve veszi őt szárnyaira s általa hagyja magát kormányozni. Ez ki fogja mutatni a pályát, mely az óhajtás pontjához viszen. S így egyik erővel és szenvedélylyel, másik tapasztalással s okos mérséklettel haladván, czélhoz jutnak, hová különválva nem fogtanak volna. Vagy, hogy kép nélkül szóljunk: a theoria azon mérsék, mely a csapongó geniust a természet határai közé vonja; a kisebb erőt pedig közelebb emeli a tökélyhez.

Elhiszszük, fogja egynémely mondani, hogy a ki művészpályára készül, szükség tanulnia, de mi olvasók mi czélra tépelődjünk a műitélők transcendentál vizsgálataikkal, holott azok nekünk sem hasznosak, sem írva nincsenek? Mi pedig épen az ellenkezőt véljük, s nem hiszszük, hogy legyen néposztály, melynek ezek a nem szeretett speculátiók hasznosak s nagy mértékben hasznosak ne volnának. Csak egy kis béketűrést, s a dolgot tisztábbra fogjuk hozni.

Az emberi lélek az a fenéktelen mélység, melyet minden idők és korok fáradoztanak kimeríteni; s azon tudomány, melyet ennek studiuma által szereztünk, minden tudományok között leghasznosabb tudomány. A görög jól érzette becsét, azért írta delphosi oráculuma homlokfalára: Ismerd meg magadat! Tagadhatatlan dolog, s az értő soha nem fogja kétségbe hozni, ha mondjuk, hogy psycholog sehol annyi szellemismeretet, oly bő kútfőt az emberi természet studiumára nem talál, mint egy valódi költő művében. A költő

avatva van a lélek legmélyebb titkaiba. Ő nem hosszas metaphysikai következtetések, hanem egy sebes tekintet által minden indulatot felfedez, minden szenvedély okát kitalálja, minden charaktert tükörben lát s mutat; sőt a lélek-functiókat még kezdetökben, mielőtt tételre törnének ki, megjesni, s a cselekvés menetelét fokonként leábrázolni tudja. Szerencsés az, ki az ily szellembuvárt a maga egész mélységében értheti, az hasznosb ismereteket fog magának az életre gyűjteni, mint ha napjait a tanulás bármely nemének szentelte volna. Belőle fogja megismerni a lélek méltóságát, vetélkedésre gyúlad az elébe állított ideálokat magában valósítani, s nyomdokaikat követni. Itt látja a féketlen szenvedélyek következéseit s mérsékleni igyekszik a magáéit, lelke a szépnek, a nagynak érzetében fog lobogni, s eltelni erény szerelmével. De hányadik az, kinek megnyílhatik a tanulás ezen dicső pályája. Némely nem képes felfogni a költő czéljait, más a jót fonákul értvén, tévedések közé merül, s hol virágok voltanak, mérget lelt, s elveszté magát velök, a legnagyobb rész pedig csak mulatni tuda ott, hol a tanulság leggazdagabb forrásai buzogtanak. Mily jótevő vezéreket, tanácsadókat lelhet az ilyen, a józan commentátiók, igazság szellemétől vezérlett kritikák, vagy közönséges nevezettel theoriai magyarázatok között, csak az nem látja, kinek szemei az előitéletek hályogán keresztülhatni gyengék.

Ha szemünket a historia literariára is vetjük, s végig tekintünk azon nevek hosszú során, melyek a philosophia körében feltűnnek, látni fogjuk, hogy azok érdemlik leginkább a philosophusi névnek tiszteletét, kik magokban a komoly tudományokat szépművészet sugárai által melengették. Honnan ez a különös tünemény? honnan épen a tudományok azon két ágaiban, hol a mi ránczolt homlokú philosophiae doctoraink legkevesebb öszvefüggést látnak? — A kettő oly viszonyban áll egymással, mint eszköz és czél. A szépség törvényeiben tudniillik a léleknek legmélyebb titkai fek-

szenek. Valahányszor a contemplátió egy törvényt abstrahál a szépművek körül, annyiszor egyszersmind új felfedezés támad a psychologiában is. Az æsthetikai törvény nevezetesen magában foglalja, micsoda feltételek alatt lehet a szépnek legnagyobb hatása lelkünkre; következőleg minden ily törvény a lélekre vitetik vissza, a lélekből magyaráztatik meg. Mi természetesb tehát annál, hogy a philosoph ekképen vizsgálódva, az érzelmek folyását a maga sötét nyomain s eredete felé tapogatván, előtte a szellemismeretben új tekintetek nyiljanak fel, melyekre ő következtetések által sohasem fogott volna juthatni. Mint maga a természet, oly kimeríthetlen a lélek; a speculátió nem fedezhet fel mindent az elébe ötlött tárgyak körül: a mindennapi tapasztalás pedig ritkán hagy maga után világos nyomot. Azon szerencsés pillantatok, melyekben a természetet a maga functiójában meglephetnők, sohasem tűnnek el nagyobb hirtelenséggel, mint midőn magunkat akarjuk vizsgálni, s ha jelen vannak, a lélek, többnyire egyebekkel tépelődvén, nem veszi észre a magában végbementeket. Legczélirányosabb tehát azon jeleneteket, melyek lelkünkben a tettek rugóit mozgásba hozzák, szorgalmasan szétbontogatni s hasonlatba tenni a theoriával, így a törvényekre új világosság árad, s a szellemvizsgálat határai új fölfedezésekkel bővülnek. Hogy pedig ezen rugók olynemű jelenetek által hozatnak leginkább mozgásba, melyeket a szépműveknek szív s lélekre való hatásai szülnek, az magyarázatot nem kiván azok előtt, kik valaha az æsthetikai szép hódító hatalmát önmagokon tapasztalni szerencsések voltak.

Elmélkedéseinknek mindenike végtére oda megyen ki, hogy a theoria művészre s olvasóra nézve egyenlőleg szükséges. Ez fedezi fel a homályt; ez szab törvényeket a művésznek, törvényeket, melyeket nem maga alkot, hanem a természetből abstrahál; visszaviszi az indulatot eredetéig; kibontogatja a költő által meg nem magyarázható szövevényeket a magok gradátiója

szerint, felállítja a charaktereket saját világokban; szóval, egy psychologiai panorámot terjeszt a néző elébe. Mind annyi kincsek, annyi gazdagságai a való tudománynak! S íme ezek azon források, melyek örökre zárva maradnak előttünk, ha a theoriák kárhoztatóit oraculumoknak hiszszük. Nézzünk szét valahára — mint az igazság részrehajlatlan szeretete kivánja — elvakulás nélkül embereink között, kiket művészi czímmel tiszteltenek meg mellékes tekinteteink, s látni fogjuk, ha azok emelték-e literatúránk becsét, kik a genie törvényt nem ismerő bizakodásával futották a pályát, vagy azok, kik studiummal nemesítették a születéstől kapott tehetséget.

Az olvasó megenged, ha egy kevéssé hosszabbak valánk. Theoria, a mit elmondani akarunk, s így nem volt helyén kívül a theoria hasznáról futólag egy-két szót tenni. A miről szólani fogunk, az *epigramma*, oly parányi tekintetű tárgy, hogy egy spanyol nem átallotta felőle mondani: «Ki oly félszeg, hogy egy epigrammát ne tudna csinálni; de ki volna oly balgatag, hogy kettőnek csinálására vesztegetne időt?» Azonban mi azt hiszszük, hogy az ilynemű dolgozásoknak becsét nem annyira a tárgy, mint inkább a mód, melylyel előadatnak, határozza meg. Gyakran a legcsekélyebb tárgyak felett elmondott reflexiók nevezetes fölfedezéseknek lehetnek magvai. Óhajthatnók, hogy valaha poesisunknak egy tökéletes philosophiáját birhassuk, s ezen czélra nem kis hasznú dolog volna, ha egyes nemeiben a költészetnek tehetségünkhöz képest kimerítő értekezéseket adnánk. Szíves hálával fogná megköszönni az ily elődolgozásokat egy későbbkori theoretikus, ki ezen, minden tekintetben nagybecsű munkának dolgozására szentelné erejét.

Értekezésünk öt szakaszra fog oszlani. I. Az epigrammák eredetét, II. az epigrammák nemeit egyenként véve, III. az epigrammákat közönségesen, IV. az epigrammákat más nemzeteknél, V. az epigrammákat nálunk, fogja érdekleni.

I.

1. A természet belénk bizonyos ösztönt olta minden nevezetes, körülünk végbement történetet valamely jel által az emlékezetnek hagyni, s ha ezen ösztönt kielégíthettük, lelkünket mintegy megnyugtatva érezzük. A félig vad állapotban élt ember úgy vonatott ezen ösztön által, mint mi, s ha, például, egyvalakit, ki őt közelebbről érdeklette, elragadott mellőle a halál, földet halmozott felébe vagy követ gördített a helyhez, hol eltemetve volt, hogy ő vagy más ott évek után is elmenvén, emlékezzék a történetre, mely lelkében egykor ez vagy amazféle változást okozta. Később a félig vad állapoton túl vergődött, s e mesterségnek már egy kis lépcsőjére hágott ember az ily helyet oly jellel jegyezte meg, melyen az emberi kéznek világosabb nyomai mutatkozhattak, de ezen jelek is még igen messze voltak azon tökélytől, hogy az irányzott czélnak megfeleljenek. Puszta mezőbe ért az utas, s figyelmét egy kőjel, vagy halom magára vonta, de az neki legfelebb azt mondhatta, hogy azon halom, vagy kő alatt egy megholt nyugszik; sőt ezt is csak úgy, ha már előbb tudtára volt, hogy a temetkező helyeket ez, vagy amaz alakú kővel, földhalmozattal jegyzi meg a szokás. Kicsoda az itt nyugvó, ki halmozta fel ezen hantot, mely kéz gördíté ide e követ, mily öszvefüggésben voltanak megholt s eltemető egymást közt? ezekről a sírjel mélyen hallgata. A vágyás ezen kivánságoknak eleget tenni, izgatta az emberi elmét, s úgy találtattak fel némely jegyek, melyek képekben adtak magyarázatokat, innen az ægyptusi pyramisok hieroglyphái. Ezek már birtak annyi tökélylyel, hogy a látás tárgyain kívül eszmét is jelentsenek a nézőnek, de még sok hiánynyal, mert azon felül, hogy — a dolog tudniillik a régiség buvárjai közt kérdés alatt van — hihetőleg csak a mysteriumokba avattak előtt volt érthető, s nem a népnél is, igen függött a jeltévő személy kényétől. Feltaláltatván azonban a hangok jegyei, — ezen

legcsodálatosb leleményi azésznek — általok az emberi vágyaknak mindenike kielégittetett, mert a lelketlen köveknek is szó és magyarázat juta. Herder ezen puszta, minden művészi alak nélkül való (arról szólunk mi is) epigramma, vagy inkább felülírás eredetének psychikai okait más kiterjedtebb lélekösztönben találja. Abban tudniillik, mely bennünket vonz és kénytet gondolatinkat, érzelmeinket másokkal közleni, hogy így a lélek a szív mozdulatinak mindenike szavak által életet s formát kapjon, s a bennünk öszveszorult indulatoknak tágabb út nyiljék. Nem fogjuk a nagy férfiú tisztelőjét magunk ellen ingerleni, ha mondjuk, hogy ez csak úgy lehet psychologiai oka az epigramma eredetének, miképen az egész poesisénak. Ez a közlékenység ösztöne izgat bennünket gondolat s érzésnek oly szépített formát és képet adni, hogy alkalmatos legyen másokban is szív s lélekre hatni; s mi egyéb a poesis, hanemha ezek a megszebbített s idealitást nyert alakok? Való tehát ez, de a poesis eredetének közönséges oka, s az epigramma eredetének különös és közvetetlen kútfejét felebb mondottainkban helyezni a hihetőségnek talán inkább megfelelő leszen.

2. Midőn az embernek oly hatalom volt birtokában, hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott. Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek. S íme ez volt kezdete azon poesisi alaknak, mely felírási nevét (epigramma, inscriptio, Ueberschrift) korunkig megtartotta; de oly elváltozott jelentéssel, hogy ma igen kevés darabot lehetne saját értelemben *felírásnak* mondani. Mansit vox tantum, mond Vavassor, mutata significatione et potestate sua.

3. Ezen inscriptiók először csupán készítőjök nevét, s azokét, kiknek készültek, foglalták magokban; vagy egészen száraz históriai factumokat beszéltenek elő, mindaddig, míg a poesis bennök a maga helyét elfoglalná. Mihelyt, tudniillik, a tárgyak, a személyek bizonyos melegebb részvéttel neveztettek meg, a fel-

írás azonnal érzelmet gerjeszte, érdeklővé, szebbé leve. Az ily felírások voltak előképei a művészi görög epigrammának, habár históriai egyszerűségökben állottak is. Nagy száma azon daraboknak, melyeket Sappho, Erinna, Myro, Nossis, Anyte, Anakreon és maga Simonides írtanak, nem egyebek, mint egyszerű magyarázatai némely tárgyaknak vagy rövid történetek beszéllete, melyek minden mesterkélt hímezet nélkül, önmagok által hatnak reánk. A herderi Anthologiával megbarátkozott olvasó több ilyenekre fog emlékezni, a ki pedig a görög föld viráginak ezen szerencsés foganatú átültetését nem ismerné, az előtt e gyenge utánképzet sem leszen kellemetlen.

Egy fiatal lyánykát fedez e sír mélye magába,
  Bátyjáért hala meg s sírva fakadt az anya.
Ön mátkája gyanánt siratá vala mindenik ifjú
  A lyánykát, ki egyik kedvese sem vala még.

Milyen kedvesség ezen egyszerű előadásában a történetnek! hogy tűnik ki néhány sorokból a görögnek azon tehetsége, mely az újkori költőknél oly kevésnek sajátja, mély érzést nyugalommal adni!

4. Ha szemeinket a görögökre vetjük, oly szerencsés öszvejövetelt találunk a körülmények között, melyek bennünket kisértetbe hoznak hinni, hogy az epigrammának nálok szükségképen kellett születnie. Képzeljük magunknak a mythosokat. Ezek a bájos népregék a görög világban öszvefonva és kötve voltanak természet és társasági élet minden tárgyaival. Mily elmés történetek fátyola szövődött azon képzeletekből, melyeket ez a nép a maga Eros, Músa, Nympha, s Chárisairól formált magának! Mily közel állottak ezen történetek a közönséges élethez! Minden táj, forrás, hegy, s fának saját istennője volt, s az által minden tárgy nemcsak életet és szót kapott, hanem azonfelül anyagává leve a költészetnek. Csak folytatni, alkalmaztatni, fordulatot adni kellett ezen regéknek, s a régi történetből, régi gondolatból új támadt, s egyik a másikat ma-

gából önkényt hozta elő. — Képzeljük azt a boldog eget, melylyel a természet ezen tartományt megáldá. Alatta egy szép ifjúkor lengett a legszerencsésb befolyással a föld népére. Innen az az örökké vidám, az az örökké derült lélek, mely soha még népnek nem volt úgy sajátja, mint a görögnek. S épen ez a lélek az, melyben az epigrammai virágnak legtöbb magvai rejteznek. — Képzeljük továbbá a szobrokat, templomokat, sírköveket, emlékeket, fürdőket, művészeket s a nemzet nagy hőseit, s mindannyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költészetnek, valaminthogy a planudesi gyűjteménynek nagyobb része valóban ily tárgyakra készült darabokat is foglal magában. Ezen egyszerűleg tárgymagyarázó nemhez tartozik Simonidesnek a thermopylaei hősekre írt ismeretes verse is, melyet Cicero, Stollberg, Herder, Schiller, nálunk Tóth László és Kazinczy fordítottanak. Stollberg leghívebben ; Herder híven, de a másik verset csak egy hemistichiummal, s így a periodusnak azon teljessége, azon kereksége nélkül, melyet az epigramma szeret. Schiller sok erővel, de toldva. Tóth László toldás nélkül ; de nála az az : *imitten, mikoron, ügyelnénk* prózai szétfolyást ád a beszédnek, Kazinczy nem minden szellem nélkül, de hímezve, következőleg nem simonidesi egyszerűségben, s azonfelül oly elváltoztatással, mely a darabot a maga fenségéből vonta le. A ki tudja, hogy az effélék öszvehasonlítása nincs haszon nélkül, nem fogja balúl venni, ha itt mind a hat fordítást közöljük. A görög szórólszóra ez : «Menj, ó vándor, s mondd el Spártának, hogy mi elestünk s a törvény betöltve vagyon.»*

Wandrer, sag es in Sparta: Wir sind im Streite gefallen:
 Haben, gehorsam, erfüllt unsers Landes Gesetz. —
Stollberg.

Wandrer, sags zu Sparta, dass seines Gesetzen gehorchend
 Wir erschlagen hier liegen. — *Herder.*

* Lásd Zerstreute Blätter von J. G. Herder. Zweite Sammlung. Gotha, 1786.

Wanderer, kommst du nach Sparta, verkündige dorten, du habest
Uns hier liegen geseh'n, wie das Gesetz es befahl. —
Schiller.

Vidd hírűl, idegen, Spártának, hogy mi imitten
Nyugvánk el, mikoron szent törvényére ügyelnénk. —
Tóth.

Vándor, szent, hova lépsz, a hely. Menj, mondd el hazánknak,
Hogy törvényeiért kész vala veszni fia. —
Kazinczy.

Dic hospes Spartæ, nos te hic vidisse iacenteis.
Dum sanctis patriæ legibus obsequimur. —
Cicero.

Mind a hat költő jeles darabot ada, de az originállal egyiké sem mérkőzhetik. Simonides nem abban találta a fenséget (Erhaben), a mit ezen dicső háromszázak tettek és mondanak, hanem abban, a mit elhallgattak. Ezek az ő hősei nem szólnak a tett nagyságáról, nem arról, hogy készek valának a törvényekért veszni, ők nem is látszanak érzeni mindezeket, nekik elég jutalom Spártával tudatni, hogy elestek, s a haza törvénye sértetlen szentségében áll. Az a valódi magasság a tökélyben, midőn az erény úgy vált második természetünkké, hogy nemesen gondolunk, nemesen cselekszünk a nélkül, hogy tudnók, a nélkül, hogy magunknak érdemet tulajdonítanánk, vagy talán épen jutalmat várnánk. S íme, épen ily sugárokkal fénylik az a glória, mely a Simonides hőseit örök ragyogással vonta körül.

II.

5. Ezen kezdetkori epigrammáknak némelyike művésztelen alakban is oly kecscsel bír, hogy ma is hálára tarthatna jogot az a költő, ki bennünket ilynemű darabokkal ajándékozna meg. Azonban ezt mondván, nem akarunk félreértetni s magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden epigrammában ezen egyszerű, csupán tárgy vagy történet által való szólást kivánnók. Vannak tárgyak, melyek ily alakban állíttatván elő, nem képesek

reánk hatni. Ezen esetben tehát egyéb postulátumokat lesz kötelesség a költőnek betöltenie. Például a leírt tárgy vagy elmondott történet után morális sententiát függeszteni, vagy valamely hasznos észrevételt élet, művészség és tudományok köréből; s az így készült darab már a művészi alakú epigrammáknak egyik nemét fogja tenni. Az elszáradt szilra írt epigramma a herderi Anthologiában világossá teendi, a mit mondunk.

Mich den erstorbenen Ulm umkleidet jetzo die grüne
 Rebe, die ich erzog, als ich noch grünte wie sie.
Jetzt leiht sie mir die Blätter. O Wandrer, thue dem Freunde
 Gutes: es lohnet dich einst noch in dem Grabe mit Dank.

Mily hatása volna annak reánk, ha csak az mondatnék el, hogy a venyigelombok befedezték az elszáradt szilt? De tegyük hozzá azon tanulságot, hogy a ki éltében jót teszen mással, még koporsójában is áldva fog tiszteltetni, mely kedves érzéssel hat reánk a szemünk előtt álló hideg, érdekelni nem tudó tárgy!

6. Azt fogja talán egynémely vélni, hogy mi az epigrammai tökélyt ezen sententiáktól mérjük, és így nem lesz szükségtelen megjegyeznünk, hogy e helyt a sententiát csak kulcs gyanánt tekintjük, mely egy szép palotát nyit fel előttünk, hogy azt minden részeiben szemlélvén, rendeltetését is általláthassuk. Az efféle didaktikai sententiák s életregulák közönségesen epigrammai czímmel tiszteltetnek meg, azonban, a közvélemény ellenére is, ezen czím törvényszerűségét méltán kétségbe lehet venni, s azon kérdést támasztani, ha őket egyebeknek, mint egyedül száraz tanulságoknak lehet-e tekinteni? Mert az epigrammában is, mint minden más osztályaiban a poesisnak, az kivántatik, hogy az a Horácz által emlegetett utile és dulce oly viszonyban álljanak egymással, hogy amaz ennek alárendeltetve legyen. Főbb czélnak tudniillik a poesisban — még a didaktikai neműekben is, hol egyik szempont az oktatás — nem kell s nem lehet mutatkoznia a gyönyörködtetésnél, s valahol egyéb

fő tendentiát lelünk, higgyük, hogy ott eltévesztetett a dolog.*

Ezen sententiákban pedig igen is szembeszökő, miképen haladja felül a hasznos az édest. Megvan az ily daraboknak a magok becse, igen sok hasznú didaxissal gazdagítnak bennünket, élet, művészség s tudományok köréből abstrahálva, de ha egyébiránt, s épen ezen egyoldalú tulajdonságoknál fogva, őket a poesis köréből kizárva nem másoknak, mint iskolai *versus memorialeseknek* nevezzük, tehetünk-e róla? Az aphorisma- és gnóma-író s a mi jámbor szándékú Zarkánk, ki egy jókora kötet maximát gyűjtögetett öszve szorgalmatos méhként könyveiből, szinte oly joggal kívánhatják a költői titulust, mint azok, kik efféle didaktikai sententiákat rím, vagy görög mértékkel felczifráztanak. Vagy ha valaki költői koszorúját féltvén, nyomasztó inségei között, épen az epigrammai versformákban akarna mondottaink ellen menedéket és pártfogást keresni, annak tanácslanók, hogy az epigrammatisták számából ki ne feledje azon hasznos embereket is, kik a köztársaság javára a salernói iskola præceptumait dolgozták. Megvan ezen gnómák némelyikében a rövidség, elmésség, antithesis s egyéb tulajdonok, melyek az epigrammának is sajáti; foglalnak magokban érdekes gondolatokat, gerjesztenek olykor csodálatot is, még sincs tehetségökben az olvasóra azon érdekkel munkálni, melylyel a valódi epigramma szokott.

7. Nem akarnók mindazáltal magunkat annak gyanújába hozni, mintha minden tanulságos sententiát általánosan kitiltanánk az epigrammai sphærából; mi csak azon iskolai formájától az előadásnak iszonyodunk, mely

* Hely és czél nem engedik itt elmondanunk, miképen szokta a költő fátyol alá rejteni, hogy szeme a mű készülete alatt az úgynevezett *utilére* is vala függesztve, mert arra ügyelnie illő szabadság, s nem sulzeri sanyarú tekintetek szerint mindig dicséretes dolog. Olvasónknak, ki bővebben kivánna ezen pontban értesíttetni, ajánljuk Herder és Mendelssohn philosophiai munkáinak azon részét, mely a szépműveket tárgyazza.

a morális jót egész teljességében állítja elő, s az æsthetikai szépből egyetlenegy pontocskát sem láttat, annyira, hogy miatta a darab gyakorta nemcsak az epigrammának, hanem magának a poesisnak köréből is számüzetik. Mert hogy a sententiák epigrammákban helyet foglalhatnak, s nagy szerencsével foglalhatnak, azt mi magunk valljuk, s óhajtjuk, hogy olvasónk is higgye. De mikor ezt mondjuk, múlhatatlan kötelességnek ismerjük az ösvényt kimutatni, melyen a didaktikai tanulságokat előadási forma által az epigrammák tartományiba vezetni lehetséges.

8. Ki a görög Anthologiát, Catullt és Martiált, s az újabbaknak némely nagyait studiumává tette, észre fogta venni, hogy egyéb requisitumokon kívül tárgy eleven jelenléte, s egység, vagy a mi ezzel rokon, a czélpont azon tulajdonok, melyeknek epigrammából kimaradniok nem lehet, s a mely versíró ezeket elmulasztotta, méltatlanná leve az epigrammatistai névre. A dolog rende alább fogja kivánni, hogy rólok szó legyen, itt csupán az elsőt, s azt is, a mennyire lehet, röviden fogjuk érinteni.

9. Epigrammatistának, midőn didaktikumokat sző költeményébe, s a gnóma-írónak czéljai egyek. Mindkettő tanítani akar. Csakhogy amaz költői tehetségeinél fogva oly eszközöknek van birtokában, melyek egyszer hibázzák el czéljokat, midőn a gnóma-író százszor munkált siker nélkül. A gnóma-író tudniillik szavakban mondja el a maga reflexióját, s tanítványára hagyja, hogy történetet vagy személyt keressen, melyhez a reflexio alkalmaztathassék. S hányszor nem történik meg, hogy a jámbor tanítvány nem tudott magának képet formálni, nem történetet gondolni, melyre a mondott észrevétel alkalmatos lett volna, s így emlékezetében kevés idő mulva legkisebb nyoma sem maradt. Mert psychologi észrevétel, miképen emlékezetünkben csak kép és történet hagynak sokáig fennmaradandó nyomot, s a mi abstractum, hirtelen elszárnyal. A költő ellenben maga alkot történeteket, s belőlök következ-

teti észrevételét, képeket állít, melyekre reflexiói már alkalmaztatva vannak. Nála a tanítvány mindent készen lel. A reflexio valósága kézzel-foghatóvá leszen, mert a költő előtte hagyja végbemenni a történetet, szemei előtt mozogni a képet, melyek erősen emlékezetébe nyomulván, valahányszor az élet tükre hasonlókat mutat, mindannyiszor megújulnak lelkében a költő rokonképei is, s visszahozzák a rájok alkalmaztatott reflexiót.

10. Ezen képek, személyek, történetek előállításából támad az általunk úgynevezett *tárgy eleven jelenléte.* S ezek azok, melyek bizonyos tündéri színben felállítva kölcsönöznek a gondolatnak poétai formát. Nélkülök nincs poesis, hanem csak prózai igazság. A ki tompa érzeni azon életet, azon bájt, melyet általok minden költemény nyer, annak e jelen vizsgálatok nincsenek írva, hanem inkább azon tanács adva, hogy földi vándorlását más, s a költőitől különböző pályán igyekezzék kifutni, mert ezen koszorú soha nem lesz számára virulandó.

11. A szilra írt epigrammából (§. 5) a gnóma-író csak ezt mondta volna: tégy jót feleiddel; de a költő nem elégszik meg ezzel. Ő képet állít előnkbe, azt megszemélyesítve magát szólaltatja, s ez által életet és szépséget önt a mindennapi gondolatba. A gnóma-író sokratesi bölcseséggel declamálja el reflexióját.

Könnyedkén tűrjük, ha nagy érzeti vélünk, hogy ő nagy;
Nem tudjuk soha eltűrni, ha törpe mered.

Midőn a költő azt ekképen festi előnkbe:

A geniális nép hamuban lakik, izzad az ülőn,
Nyúz, csal, lop, koldul, adja, cseréli lovát.
Egy gyengéje vagyon: szeret úrnak látszani. Boldog,
Hogyha nyakán elavult czifra ruhácska fityeg.
Könnyedkén tűröm, ha nagy érzeti vélem, hogy ő nagy:
Nem tudtam soha még tűrni, ha törpe mered.

Kazinczy.

Ki mondja, hogy nem érdekes, nem tanulságos és szerencsés rövidséggel elmondott gondolat az, melyet a

gnóma-író adott? de képes-e oly érdekkel hatni reánk, mint midőn a költő felállítván a maga képeit, elmondja a rólok abstrahált észrevételt, s egy szembeszökő parallelát von a kettő között?*

12. Ha Vitkovicsnak *Ördire* írt epigrammáját, mely különben gyengébb darabjai közé tartozik, de mondottainkra alkalmatos például állhat, csak néhány szavakat változtatva így mondjuk:

Ötvened évében ha ki lyánykát vesz feleségűl,
Az bízvást fogja mondani néki: fiam!

hasonlólag jó gondolat leszen, s némelyeket kisértetbe fog ejteni, hogy epigrammák közé számítsák, kivált azokat, kik azonnal epigrammának vélik az ily kis költeményt, mihelyt egy parányi elmésség vegyült belé; de az leszen-e ez, a mit Vitkovics írt?

Ötvenedik nyaradon lyánykát vettél feleségűl:
Ennek ugyan bízvást mondhatod, Ördi: fiam!

A különbség a kettő között csekélynek látszik, mégis amaz elmés fordulata, rövidsége mellett is nem egyéb hideg, száraz észrevételnél, ez egy lélek s élettel teljes kép; az versbe szedett gondolat, ez valódi epigramma. A kettő oly viszonyban áll egymással, mint a tapasztalt s világban forgott ember s egy pedáns mondásai. Az történt dolgokat mond, melyek bennünket közönséges igazságokra vezérlenek, ez sententiákat, melyekhez még elébb dolgoknak kell történniök, hogy igazak legyenek.

13. Úgy látszik, Lessing is érzette a *jelenlét* becsét az epigrammákban, de csak mint mellékes dolgot tekintette. Mert midőn azt mondja, hogy Owen a maga

* Kazinczynál a Pásztori sírja (l. Erd. Muz. I. f. 71. l.), Martiálnál Decianus, Cæsar, M. Ant. Primus és az, melyet Ad Ceditianum írt, de imagine Marci Ant. Primi (l. Marci V. Martialis Epigrammata ex recensione Petri Scriveri Amstelodami. 1629. Lib. I. Ep. 8. Lib. VIII. Ep. 23. Lib. X. Ep. 23. és 32.) bővebb például szolgálhatnak.

epigrammáiban épen az a pedáns, kiről most emlékeztünk, hogy verseiből nehéz egy huzamban egész könyvet fejszédülés nélkül elolvasni, nem azt veti-e utána okul, hogy a phantasia szeretne minden reflexiót azon hirtelenséggel, a mint a szem olvas, bizonyos képre vagy személyre alkalmaztatni, s mert ez, reflexiók sokaságától elboríttatván, nem teheti, végre, sikeretlen fáradozási közt, elcsügged? s mégis, az epigrammák mulhatatlan requisitumait előszámlálván, a jelenlétről hallgat, s elégnek hiszi az *elmésséget, várást és megnyugtatást* említeni. Vajjon nem azért-e így, mert ő az elmés nemben tudott szerencsésen mozogni? mivel a görög Anthologia valódi epigrammáinak, melyekben többnyire nincs elmésség, de eleven jelenlét majd mindenütt, adni a koszorút annyit fogott volna tenni, mint azt ön fejéről tépni le. Kedvetlen dolog oly férfiúról mint Lessing mondani, hogy önség botlasztá meg itéletében; de az igazság mindenen felül van, s azt elnémítani semmi tekintetnek nem szabad.

14. Owen tompa volt érteni a jelenlét becsét, s ez az oka, hogy oly kevés epigrammát írt. Mert mintegy másfél ezer közől — ha kiveszszük a maga által csak *ethika és politika monostichák*nak nevezett darabokat — alig érdemel egy hatod rész epigrammai nevet. Ellenben Martiálnál az 1530 darab között csak igen kevésről mondhatjuk, hogy nem epigramma, — Martiál egy azok közől, hogy a didaktikus költő nevét méltó jussal érdemlik, — az úgynevezett obscoenák csak a gyermek kezében veszedelmesek, az érett ember látni fogja, miként van bennök a vétek nevetségessé, utálatossá téve, s iszonyodva fog belőlök tanulságot venni, — s íme épen Martiálból tudtak legkevesebb sententiát kihalászni az ætas lutea vizenyős moralistái. Miért? mert nála a morál ritkán jelenik meg a maga mindennapi mezítelen alakjában, mert ő szavak által nem tanít, de példa által igen. Nála a tanulság a történetekbe van fonva, bizonyos személyek által mondva, s bizonyos személyekre alkalmaztatva. Nem nyilván van-e, a mit

Lessing mond, miképen a beszéd az ilyetén alkalmaztatás által mozgást és életet nyer? Ha talán nem vagyunk is ismeretesek a történettel vagy személylyel, kire az irányzat van, s nem tudjuk is okát, mért épen erre, s nem másra van czélzás, maga az ily megszólítás ingerel, hogy saját körünkben is széttekintsünk, ha nincs-e itt is személy, nem ment-e végbe történet, melyre a költő reflexiója alkalmazható volna. Ily tekintetek lebegvén Lessing szemei előtt, csodálhatni-e, ha ő — bár nem azon úton indult el, melyen a görög Anthologia Meleagrosai, Simonidesei ragyognak — minden epigrammatisták közől egyetlenegy, ki gnómát nem írt. A görögökről ezen tekintetben nehéz elhatározólag szólni, meddig nincs megfejtve a kérdés, ha a Planudes Anthologiájában álló gnómák Meleagros korában éltenek-e? Mert ez a gyűjtemény, melyet Planudesnek köszönünk, tizenhat század lefolyta alatt Philippus, Agathias, Kephalasnak s magának Planudesnek kezei között sok viszontagságokon ment keresztül. De vannak benne s nem kis számmal oly darabok, melyek maiglan legmesteribb például szolgálhatnak, mint kelljen a gnómának epigrammai formát adni, s az fogna a legjobb példányok után indulni, ki ezeket tenné studiumává. A németeknél Goethe ment ezen pályán dicsőséggel, azért nála oly ritka a gnóma.

15. Az elmondott mód szerint epigrammává lett gnóma azon nemhez fog tartozni, melyről az 5. szakb. szó vala.

16. A második osztályt a *festő epigrammák* képezik. Ezek azon benyomatnak következései, melyet a költőre valamely külső tárgy, például: szobor, kép, vagy táj teve. Bennök főképen arra kell ügyelni, hogy a tárgytól vett hatás erős világosságban tűnjön fel, azaz oly directionis punctummá legyen, mely szembeszökőleg kimutatkozzék, még pedig az epigramma végén. De ezen kitetsző fénypont nem leszen szúró tövis, vagy nyíl, hanem inkább rózsabimbó, mely a bokrétának fő dísze s minden egyéb virágok csak azért látszanak mellé

füzetve, hogy szépségét emeljék. Így szoktanak a festők is árnyazat és színek ellentétele által bizonyos pontot a képen kiemelni. Ez a punctum directionis — vagy mint nevezni fogjuk, *czélpont* — kitűntetése az, mitől az egész epigramma becse függ; s a mint ez erőtlen vagy homályos vala, azon mértékben fog az epigramma érdeme is hanyatlani. A görög költők többnyire azon pontot szerették kitűntetni, mely a tárgynak is — ha művészség szüleménye volt — a szobrász vagy festő kezétől kölcsönözött czélpontja vala, s mennyi szerencsével, a görög epigrammák barátjai előtt ismeretes. Nem tagadhatjuk meg magunktól, hogy ezen nemből egy nagy szépségű darabot a herderi Anthologia után ne közöljünk; a kik vágynának többeket is látni, utasítjuk a felebb idézett munkára.*

Philoktetes.

Ja ich kenne dich, Armer, dem ersten Blicke verräthst du
  Leidender Philoktet, deinen inwendigen Schmerz.
Wie sich das Haar ihm sträubt! Wie von der Scheitel die Locke
  Wilde verwirret fällt! auch in der Farbe noch wild.
Und voll voll Furchen des Grams umkleidet dürre die Haut ihn,
  Trocken, als fühletest du selber im Blicke sie hart.
Sieh, und im düstern Auge da hangen geronnene Thränen
  Starrend, sie zeigen ach! seinen unendlichen Schmerz.

A költő is azon situátiót tűnteti ki, melyet a művész kijelelt. Minden vonás oda czéloz, hogy mutassa Philoktet meg nem nevezhető fájdalmát. Gyakorta ezen czélpont nem mondatik el szavakban, mint az imént felhozott Philoktetesnél, hanem a képek festetnek oly erős színekkel, hogy nem lehet nem látni s érezni a czélpontot is. A festői epigrammáknak poétai érdemökön felül az a becsök is van, hogy élesítik s gyakorolják a művitélői tehetséget.

* Zerstreute Blätter. Zweite Samml. lap 86. s 87. Auf das Bild der Medea, Iphigenia im Bilde: l. 98. Hercules und Anthæus. l. 89. Alexander stb.

17. Valamint lélek a tárgygyal kétféle viszonyban áll — egyik, midőn a tárgy befelé munkál a lélekre, másik, midőn a lélek kifelé munkál a tárgyra: azonkép oszlik el a festői epigramma is két nemre. Egyik a mesterség (erről szólánk a 16. szakb.), másik a természet műveit tárgyazza. Ide tartoznak az Anthologiában álló, forrásokra, ligetekre stb. készült darabok, valamint az eroticumoknak az a serege, melyet a szélesebb értelemben vett festői költészet osztályozatában vonhatni. Itt a költőnek szabadabb tér nyílik ki, mint az elsőnél, hol a szobrász vagy festő czélját akarván kitüntetni, annak phantasiájához is kénytelen ragaszkodni.

18. A természet műveinek egyetemleg van főczéljok, egyenként s különvéve nincs; innen van, hogy midőn a költő egyes művet akar a természetből kivenni, s művészi gonddal megnemesíteni, czélt ön lelkéből kell merítenie s művébe lehelni, különben költeményének nem leszen saját szempontja, s nem czéliránya sem, s előre kiszámolt czél nélkül munkálni oktalanok dolga. S ez a functio, midőn a költő a maga által alkotott czélt művébe szövi, az, melyet mi kifelé munkálatnak a tárgyra neveznénk. Ez a különböztetés a két festői nem közé nem hoz nevezetes elhajlást, de a költőnek hasznos intésül szolgálhat, mire szükség vigyáznia; a gondolkodó psycholog pedig talán valamely fölfedezésekre juthat általa. A két nemet egy festői névvel nevezni nem hiba. — A festői epigrammák között díszes helyet foglalnak ezen darabok, s például szolgálhatnak, miként merít a költő önlelkéből czélpontot.

Dolce Madonnájára.

Mely báj! mely fenség, mely isteni bánat ez arczon!
És mely szent megadás s gyermeki bizodalom!
Bús anya, mennyei szűz! e kép láttatja, mi voltál;
Vidúlj fel, s e kép fogja mutatni, mi vagy.

Kazinczy.

Báró Vesselényi Miklós képe.

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos,
S a tetején örökös tűzörvény s ætheri fagy küzd.
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! mennyköveid forrnak benn, esküszöm, áldozz!
Berzsenyi.

Die Göttergestalt.

O Praxiteles, o Polykletus, seyd ihr gestorben?
Lebet denn nirgend mehr Eure belebende Kunst?
Dieses duftende Haar der Melite, die strahlenden Augen,
Ihre Göttergestalt Einem Altere zu weihn —
Bildner, Künstler, wo seyd ihr? Das schönste Menschengebilde
Kam vom Himmel, um uns Paphia selber zu seyn.
Herderi Anth.

Auf die Statue der Venus.

Sieh Papanhovens Meisterstück, die schöne Venus ins Gesicht!
Sieh an den Mund des Marmorbilds! Mann sieht die Stimm und hört sie nicht.
Kleist.

19. Ha az epigrammában egy vagy több gondolat valamely nem várt öszveérésbe hozatnak egy más s tőlök egészen különböző gondolattal, s az által a lélek kedves megjátszatást érez, akkor az ily darab egy harmadik osztályt formál az epigrammai sphærában. Benne bizonyos csel rejtezik, s talán nem rosszul *cseles* nevet viselhetne. Vele az enyelgő darabok is többnyire testvéri hasonlatban állnak, s czéltalan bonczolgatás volna őket különös osztályba helyezni.

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwör' es dir, o Laura, dich zu hassen;
Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
Ich schwör' es allen Schönen, sie zu hassen;
Weil alle treulos sind, wie du
Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
Dass ich — — ach! dass ich falsch geschworen.

Lessing e darabot dalai közé tette, s egyike legjobb epigrammáinak.

Többé nem szeretek; minek a sok néma vesződés?
  Mit tegyek? a kegyes int: élni, szeretni csak egy.
Kisfaludy Károly.

Hittem az esknek ah! azt a hold és csillagok hallák,
  S érte kezessé lőn, s mennyi gyönyörrel! az éj.
És ím csalva vagyok. Menj, menj! én kába, ki minden
  Boldogságimat egy lyányka kezébe tevém! —
Mit? nem igaz? lássad levelét: elfogtam. Igaznak
  A legszemtelenebb sem meri vetni cselét. —
Ah de te sirsz, nyakamat karod általölelte, könyűdtől
  Arczomat ázni érzem. — Csalfa! feledve hibád.
Kazinczy.

A görög Anthologia igen jeleseket mutat e nemben is.*

20. Valahányszor a cseles epigrammában elmésség rejtezik, mindannyiszor múlhatatlan részei lesznek a *szövevény és czélpont* (l. ezekről §. 25. 27. 33.), egyéb esetekben pedig itt is, mint minden epigrammai nemekben, elég a czélpontra, de erre mindenkor, fő figyelmet fordítania a költőnek.

21. Minthogy az ártatlanul dévajkodó elmésség inkább szeret párosulni a jó indulatból eredt, játszó, enyelgő s nem kártékony csellel, mintsem a sujtó és metsző elmésséggel, mely mindig epébe mártja nyilát előbb, hogysem elpattantaná, hajlandóbbak valánk a metsző elmésséggel fegyverzett epigrammákat egy különös negyedik osztályba tenni, s ezt annál inkábbára, mivel a kettő között theoriai tekintetben is vannak elhajlások. — Minekelőtte tovább mennénk, nem lesz helyén kívül, ha elmondjuk olvasónknak röviden — czél és hely hoszszab kitérést nem engednek — mit értünk az elmésség alatt.

* Herders sämmtl. Werke. Zur schönen Literatur und Kunst, Wien, 1813. X. Theil. l. 58. Der zweite Paris; l. 71. Die badende Venus stb.

22. Azon ügyesség a lélekben, mely a dolog közt elrejtve lappangó hasonlatokat egy sebes, egy könnyű tekintet által felfogva előnkbe állítja, neveztetik elmésségnek. Ezen kevés szavakból nyilván van, hogy az elmésség világos és szembeszökő hasonlatok fölfedezésével nem foglalatoskodhatik, s ebből ismét az következik, hogy az öszvehasonlító functióban sohasem lehet kérdeni, ha a felállított hasonlat egész tökéletességben való-e; mihelyt tudniillik a hasonlat világos volt, s egész tökéletességben való, annak előállításából többé nem fog elmésség származni. Azonban, bár az elmésségnek nem szabad egész tökéletességben valónak lenni, mégis mindenkor valamely, bármi parányi alapon kell épülnie, különben elveszti valószinűségét s ez által egész erejét. De hogyan történhetik az meg? A hasonlat valósága tudniillik csak bizonyos részek, bizonyos tekintetek megegyezésében áll, vagy hogy Jean Paullal szóljunk, az öszvehasonlító pont a beszéd szemfényvesztő sebességéből támad, s a helyett, hogy magában egész hasonlatot rejtene, a fél, harmad, vagy negyedrész hasonlatot egyenlőséggé csinálja. Ekként munkálván az elmésséget teremtő functiók, bátran merjük állítani, hogy alig van oly két dolog a természetben, melyből az arra teremtett lélek elmésséget ne hozhatna elő, mert mindenhol lehető oly prædicatum feltalálása, mely bizonyos pontban két dologra illhetik. — Minden elmésség, minél könnyebben kötötte öszve az oly dolgokat, melyek közt a mindennapi szemlélet nagy elhajlást látott, következőleg minél mélyebb homályból kellett a hasonlatnak előidéztetni, s minél több hasonlatot talált ugyanazon két vagy több dolog közt, annál nagyobb sikerrel munkált reánk, s ezen tekintetek mindenkor ugyanannyi mérlegei lesznek az elmésségnek. Vannak az elmésségnek több, részint mellé, részint alárendelt (co- et subordinatæ) nemei, mint például az éleselme (Scharfsinn), mélyértelem (Tiefsinn) antithesisek, szójátékok, stb., melyeknek mindenike különös sajátsággal bír; ki rólok bővebb tudományt akar meríteni, az nagy

haszonnal veheti kezébe a jean-pauli æsthetikai programmákat; czélunkra elég, ezen kevés vonásokat adni az elmésség fogalmáról.

23. Az elmés epigrammákban két vagy több gondolat egy pontba csap öszve, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott s nem várt szikra pattan ki, mely elmésséget rejt magában. A közönségesen minden epigrammákban megkivántató tulajdonokon kívül szükséges részek benne a *szövevény* és *kifejlet.*

24. Vedd kezedbe Martiált és Lessinget, s epigrammáiknak nagyobb részén szembetünőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik, melyen gondolatok és képek mutatkoznak, de ezen gondolatoknak, ezen képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátyola és felvilágosító pont az a két epigrammai rész, melyet mi szövevény és kifejlet nevekkel jegyeznénk meg. Másoknál expositio és clausula, inductio és conclusio, protasis és apodosis.

25. Lessing a szövevényt s kifejletet *várás* és *megnyugtatás* (Erwartung, Befriedigung vagy Aufschluss) szavakkal jelelte meg, értvén alattok azon ideákat, melyek a mindennapi nyelvben a kiváncsiság, s ennek kielégítése által értetni szoktak, s oly elmaradhatatlan részeknek tekintette, hogy nélkülök az epigrammát epigrammának nem ismeré. De nem kellett volna a bölcs férfiúnak elfelednie, hogy várás és megnyugtatás oly tulajdonok, melyek minden költeményben megkivántatnak, sőt nemcsak költeményben, de sok egyéb helyt is. Jaj azon eposnak, mond Herder, drámának, historiának, philosophiai és mathematikai értekezésnek, mely várást nem gerjeszt, vagy ha gerjeszte, kielégíteni nem tudja. De jaj a szépművészetek akármely neméнек, ha csak várást gerjeszteni s kiváncsiságot kielégíteni tuda; ezek mellékes dolgok, s a művésznek egyéb és sokkal nemesebb czélokra szükség törekednie. Kellett volna azonfelül észrevennie a sok tiszteletreméltó

philosophnak, hogy efféle sanyarúságok — melyek való alapon nem is épülnek — épen azon darabokat fogják az epigrammák közől kizárni, melyeknek legtöbb poétai becsök van. Mert ha a várás és megnyugtatás — legyen bár azon értelemben véve, a hogyan mi a szövevényt és kifejletet veszszük — határozza meg, mi epigramma, s mi nem az, úgy a görögök, Goethe és Kazinczy nem voltak oly szerencsés tanítványi az epigrammai Músának, mint őket lenni legalább mi hiszszük, s nem könynyen feldönthető okokból hiszszük. — Szükség emlékezni továbbá, hogy a Lessing által annyira tisztelt s méltán tisztelt Martiálnál is vannak darabok, melyekben egyszer a szövevény, másszor a kifejlet nemlétét lehet észrevenni, annál a Martiálnál, kiről mondatott, hogy az újak és régiek között legnagyobb epigrammatista, s egyetlenegy a görögök és rómaiak közől, kinek tiszta és bizonyos fogalmai voltak az epigramma alkatjáról. Mi azt hiszszük, hogy az a theoretikus fog valót mondani, ki a szövevényt és kifejletet közönségesen minden epigrammában becses résznek fogja tekinteni, de múlhatatlanul szükségesnek csak azon nemben, mely az elmés czímét hordozza. Miért épen csak itt s nem máshol is, úgy hiszszük, nem leszen kérdés többé azok előtt, kik felebb mondottainkat értették s tudják, hogy az elmésség hasonlatot involvál magába, melyet szövevény és kifejlet által lehet szerencsésen az olvasó elébe állítani.

26. Szólottunk a szövevény és kifejlet szükségeiről az elmés epigrammákban, illő, hogy szóljunk tulajdonaikról.

27. A szövevénynek egyik requisituma az, hogy több, másik, hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a mennyi a kifejlet emelésére kivántatik. Az első ellen azok vétenek, kik nyereségnek hiszik, ha egy-két verssel többet adtanak, s feledik, hogy csak az jó, a mi czélhoz viszen, s minden egyéb helyén kívül áll, következőleg hibás. A szövevénynek kiszélesítése azonfelül, hogy azt a mindenütt nagybecsű præcisiót sérti, igen

gyakran rontja az egységet is, és a beszéd kerekségét, melyek mindannyi sugárai az epigrammai tökélynek.

28. A hosszas theoriai szemlélgetések között magunkat is megszálla az epigrammai düh, s kevélyeknek érezvén magunkat minden nyomon másokból hozni példát, próbát tevénk, ha egy epigrammát írni tudnánk-e; s íme itt van, a mit

«sűlyedő titokban
Kegyajkin a képzés lehelt vala:»

Könyvem vágyva vevéd, olvasni mohón neki ültél;
Lelkedet egy-két mív édesen elragadá.
Ez tetszik mégis, mondod Szalavári, leginkább;
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

De fájdalom, a mellett, hogy epigrammát rosszat írtunk, még azon vigasztalás sem marad lelkünknek, hogy egy jó gondolatot hoztunk elő a semmiségből, mert ez a gondolat már tizennyolcz év előtt élt, még pedig epigrammai formában élt. Tekints a *Tövisek és Virágok*ba, ott ez áll:

Míveim közt neked ez tetszik, Szalavári, leginkább;
Nem hittem rossznak, már, Szalavári, gyanús.

Minden fogja látni, hogy az az erő itt egy pontra gyűlve munkál a végső gondolat emelésére, mely a mi négy sorunkban szétfoly, s azon felül szükségtelen és czéliránytalan beszéd, sem energiája, sem annál inkább szépítésére nem szolgál az epigrammának.

29. Naugerius — az az ismeretes új-latin versiró, ki Catullnak tiszteletére minden évben bizonyos számú példányokat égetett meg a Martiál verseiből — ezen epigrammát írta egy lyánykára.*

Nil tecum mihi iam Phoebe est, nil Nox mihi tecum,
A vobis non est noxve, diesve mihi.

* Carmin. Sel. ex illust. poet. Sæc. XV. et XVI. Bassani 1781. pag. 43.

Quantum ad me, ut libet auricomo sol igneus axe
Exeat Eoæ Tethyos e gremio;
Ut libet, inducat tacitas nox atra tenebras:
Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.
Nam quoties a me nitidos avertit ocellos,
Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit.
At quoties in me nitidos convertit ocellos,
Candida et in media fit mihi nocte dies.

A különben szép darabnak egyik nevezetes hibája az, hogy benne a szövevény széles, másik, hogy azon meglepetést, melyet a kifejlet eszközleni képes lehetne, már eleve elfoglalja a szövevény végsora.

Fert mihi noctem oculis, fert mihi Hyella diem.

Itt már mondva van, a mi utóbb a kifejletben következik. Nem elég volna-e csak ezt mondani az egész darabból, hogy epigramma legyen:

— quoties a me nitidos avertis ocellos,
Ipsa in luce etiam nox tenebrosa premit;
At quoties in me nitidos convertis ocellos,
Candida et in media fit mihi nocte dies.

Kazinczy és Vitkovics több előlátással tudták mérni az epigrammai hatást, midőn ezen reminiscentiális darabokat adták:

Kél a nap s megnyílsz, de ha száll, elzárkozol. E szív
Ezt teszi, Gyengyi, ha jősz, ezt teszi, Gyengyi, ha mégy.
Kazinczy.

Égek, rám ha veted szemeid, fagyok ím, ha behúnyod:
Czenczi! te fogsz jéggé tenni, te fogsz hamuvá.
Vitkovics.

Naugerius még egyet ada Pythagoras szobrára, melyet Lessing is felhoza Észrevételeiben az Epigrammákról:

Quem totis vixisse anima redeunte renatum
Mutato fama est corpore Pythagoram,
Cernere iterum ut docti cœlo generatus Asylæ
Vivat ut antiquum servit in ora decus.
Dignum aliquid certe voluit; sic fronte severa est,
Sic in se magno pectore totus abit.
Posset et ille altos animi depromere sensus,
Sed veteri obstrictus religione caret.

Ezt az erőtlen beszédű unalmas darabot egy más (Faustus Sabæus) így adá jobban, s hűbben (Lessing mondja) a görög originálhoz:

Pythagoram pictor poterat finxisse loquentem,
Verum Pythagoram conticuisse iuvat.

Kár volt a buzgó catulliánusnak az általa nem becsült Martiáltól, vagy legalább az annyira tisztelt s talán mégis fonákul értett Catulltól nem tanulnia, miképen kell epigrammai szövevényt alkotni. De ez a catullomania szinte úgy vethete akadályt a jámbor tanulásának, mint bizonyos más mania a mi fiatal versiróink tudományos előmenetelének.

30. Vannak azonban esetek, hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejlet hatásán, sőt inkább elősegéli azt. Például, midőn a kifejlet feltünése viszonyos észfogatoktól függ. Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagynak vagy szerfelett kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni, s azt leginkább azáltal lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokonként számítjuk elő, hogy a kicsinyt, kisebb, legkisebb, — a nagyot nagyobb, legnagyobb kövesse, s a superlativus gradusból szökjék elő a kifejlet. Nem tudunk oly darabot, mely annyi sugárt önthetne ennek felvilágosítására mint Martiálnál a XI. könyv XIX. epigrammája.

In Lupum.

Donastis, Lupe, rus sub Urbe nobis:
Sed rus est mihi majus in fenestra.
Rus hoc dicere, rus potes vocare
In quo ruta facit nemus Dianæ,
Argutæ tegit ala quod cicadæ,
Quod formica die comedit uno;
Clausæ cui folium rosæ corona est;
In quo non magis invenitur herba,
Quam costi folium, piperve crudum:
In quo nec cucumis jacere rectus,
Nec serpens habitare tota possit;
Erucam male pascit hortus unam,

Consumto moritur culex salicto;
Et talpa est mihi fossor atque arator,
Non boletus hiare, non mariscæ
Ridere aut violæ patere possunt.
Fines mus populatur, et colono
Tanquam sus Calydonius timetur;
Et sublata volantis ungue Procnes
In nido seges est hirundinino;
Et cum stet sine falce mentulaque,
Non est dimidio locus Priapo,
Vix implet cochleam peracta messis,
Et mustum nuce condimus picata.
Errasti, Lupe, litera sed una:
Nam quo tempore prædium dedisti;
Mallem tu mihi prandium dedisses.*

A kijelelt két első és két utolsó sorok már magokban is epigrammát alkotnak; de sokkal kisebb mértékben birják a hatás erejét, mint amúgy a martiálisi gradátiókkal. Hibázna, ha valaki hinné, hogy ezen hyperbolák egyedül csak iskolai amplificatiók. Mindannyi fokonként haladó erős vonások azon parányi képnek kitüntetésére, melyet a vett ajándékról előnkbe festeni akar a költő.

31. A szövevénynek második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják, a minek mondatnia kellene, vagy pedig az epigramma czímébe adják, a mi egyformán vétek, mert a czím csak különböztető jele s nem része a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak ezen nyelvünkre is szerencsésen fordított epigrammáját így adá:

* Kezünknél a felebb idézett scriveriusi kiadása volt Martiálnak s némely variánsokat kénytelenek voltunk másokból kiírni. Scriveriusnál a dicere «ducere»; az argutæ «arguta»; a clausæ «clusæ»; a costi «Cosmi». Egyetlenegy darabban mennyi hiba! s ezenfelül nem valóságos botránkozás-e classicusnál a szavakat így írva látni: litTeris, consumPto stb.

An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.

Du musst, o kleiner Lykon, dein Aug Agathen leihn:
Blind wirst du dann Cupido, die Schwester Venus seyn.

Ákonnak jobb, és Phyllisnek bal szeme nincsen,
Ámde felűlmúlják kecscsel az isteneket.
Kis gyermek, testvérednek gyönyörű szemed add át:
Igy te vak Eros, és ő Kütherea leszen.

Ponori.

Az originál ez:

Lumine Acon dextro, capta est Lecuilla sinistro,
Et potis est forma vincere uterque Deos.
Blande puer, lumen, quod habes, concede puellæ:
Sic tu coecus Amor, sic erit illa Venus.

A Kleist epigrammáját czímje nélkül érteni sem lehet, mert a mi Amaltheusnál a szövevényt teszi, Klest a czímbe fonta azt, s ez a Kleist epigrammája épen oly rosszul epigramma, mint Kazinczynál az az ismeretes *Arbuscula* czímű szép darab az leszen, ha így adjuk:

Roscia, midőn a hallgatók lepisszegnék.

A ti javallástok, pór-rend sokasága, gyalázat:
Mesteri játékom csak lovagénak örűl.

Martiálnál, s az ő tanítványánál Lessingnél, sohasem szükség czím által vetni világosságot az epigrammára. Nálok minden magából a költeményből érthető. A németeknél pedig Goethe czímet nem is szokott adni epigrammáinak, mint nálunk Kisfaludy Károly a maga 28 számból álló részint gnóma, részint epigrammáit is czímek nélkül adá, a nélkül, hogy értelmökön legkisebb homály volna.

32. Kifejlet, czélpont ideái oly rokonok egymással, hogy miatta a dolog valósága nem vesztene, ha a theoretikusok által a kettő összezavartatnék. Mi alább a czélpont nevezettel fogunk élni; itt azon okból használtuk a kifejletet, mivel általa a szövevény ideája mellett felvilágosító antithesist nyer az olvasó. Tudva va-

gyon, mily viszonyban áll genus és species egymás között a logikusoknál, és így nem leszen érthetetlen, ha mondjuk, hogy hasonló viszony van az epigrammai theoriában a czélpont és epigrammai nyíl között. A czélpont tudniillik genus, a nyíl ennek alárendelt speciese. A czélpont közönségesen minden epigrammai nemekben mulhatatlan rész, tehát az elmésben is, csakhogy itt — minthogy az epigrammai elmésségben többször van szúró és metsző czélzás, mint nem — sajátabb nevezettel nyílnak lehet mondani.

33. Az epigrammai nyílnak egy új s elmés gondolatból kell állnia, mely ha rövidséggel mondatott el, minden benne megkivántató teljesíttetett. Lessing tagadhatatlan hibát követett el, midőn a czélpont (nála Befriedigung, Aufschluss) rövidségénél okát közönségesen a szobroknál hirtelen elmenni szokott nézőkből magyarázta; de sokkal nagyobb leszen a hiba, ha ezen magyarázatot különösen a nyíl rövidségének okára alkalmaztatjuk, mert hogyan lehessen valamely szúró vagy metsző gondolatnak szobron helye, megfogni nem tudjuk. Okot mindig legjobb magában a dolog természetében keresni, s a jelen esetben is, ha azt mondjuk, hogy az magában az epigrammai nyílban fekszik, a legvalóbbat találtuk. Mert nem nyilván van-e, miképen a sebes röppenet adja meg erejét az elmésségnek? sőt Jean Paul szerint maga ezen sebes röppenet elmésség. S oly nehéz-e megfogni, a mi még a physikai világban is mindennapilag kitetsző, hogy a tárgy röppenése annál sebesebb, minél rövidebb tért kell befutnia? Bármily elmés legyen a gondolat, ha sok szavakban adatik, elveszti erejét, szinte úgy, mint a lapály szélességén szerte áradt folyó, s nem munkál többé oly hatással reánk, mintha egy-két szóból pattant volna ki. Hosszan talán nem is szükség a dolog felett elmélkedni. Oly világos ez, hogy gyéren találhatni példát, hol a nyíl rövidsége ellen vétetett volna. A poetasterek legtörpébbike is — kiknek literatúránk igen kis köréhez képest mi sem vagyunk szűkében — minekelőtte

tollat venne kezébe, ezt szokta előre kigondolni, a mi gyakorta Scaligerként nem is egyéb, mint az a tolvajkulcs, mely úgy alkalmas egy, mint száz más zárnak felnyitására. Ez mind, a mit a nyílról szükségesnek véltünk mondani.

34. Az eddig előadott osztályok csak a négy legnevezetesebb epigrammai nemeket érdeklik. Többször szólni szükségtelen, nem azon okból, mintha vélnők, hogy ezen osztályzat minden nemeket kimeríthetne, hanem mivel a művizsgálói szempontokat főképen csak ezekre kell fordítani, s a mit rólok a theoria mondhat, az minden egyéb, általunk nem érdeklett nemekre is kisebb vagy nagyobb mértékben alkalmazható. Az epigrammai költészet oly sok elágazatokra oszlik el, hogy mindeniket bizonyos osztályzat alá vonni fáradságos dolog volna, s ha valaki tenné is, munkája alig lenne több, mint szókönyvi magyarázat.

III.

Értekezvén az epigrammák nemeiről egyenként véve, alig maradt valamely theoriai szempont érintetlenül; néhány helyt pedig a dolog önkényt vona hosszabb magyarázatot maga után, hogy most ezen szakaszban, mely az epigrammák közönséges tulajdonaikról szóland, csak kevés marad említeni való.

35. Ha a II. szakaszban előadott nemeket egybe fogva veszszük szemügyre, tapasztalni fogjuk, hogy az epigramma oly költemény, mely valamely jelenné tett tárgy egyes tulajdonát bizonyos szorosan meghatározott ponthoz függesztve adja elő. A költő, tudniillik, tárgyának jelenlétet ad, s benne valamely tulajdonságot fedez fel, vagy egy maga által talált tulajdonságot poétai valószinűséggel költ reá, előadását akként alkalmaztatván, hogy a mű egészéből egy bizonyos pont, melyhez minden vonás mérve van, s melyből a költői képnek tekintetnie kell, szembeötlőleg feltűnjön. Mindezt rövid, numerosus, eleven beszéddel előadva.

36. Ezen kevés, definitio helyett szolgáló, vonásokból könnyű kitalálni az epigrammának kirekesztőleg saját requisitumait. Azok mellett jelesül, melyeket az æsthetika általában minden költeményben megkiván: *a tárgy eleven jelenléte, hajlékony előadás, czélpont, egység*, s végtére — a mi ezen két utolsóból veszi létét — *rövidség*, azon sajátságok, melyek közönségesen az epigrammából kimaradhatatlanok.

37. A tárgy eleven jelenléte élet, mozgás, személyesítés ideáiban oszlik fel. Vagy, hogy az egész művészi titkot kevés szóban kifejtsük, a lelketlen dolgoknak emberi tulajdonokkal rokonságba hozatala eszközli a tárgy eleven jelenlétét. (Hasonlítsd 9—14.)* Midőn egy elvont s külső érzékek által meg nem fogható dolog mondatik el, abban nincs tárgy eleven jelenléte, hanem csupán testetlen gondolat. Ellenben ha az ideát valamely személyesített s emberi tulajdonokkal felruházott alak mondotta el, ha az észrevétel bizonyos személyre volt alkalmaztatva, a gondolat képben adva stb., íme ezen esetekben már látható lett az eleven jelenlét. Szükség, hogy az epigrammatista erre fordítson főképen figyelmet; mert ezt elmulasztván, könnyen aphorisma-íróvá válhatik.

38. A czélpont az a végső gondolat a költeményben, melynek kiemelésére vagynak minden egyebek használva. Mihelyt valamely mellék idea ezzel összefüggésben nincsen, bármely tökéletes lett legyen is magában, czéltalanul használtatott; s az epigrammának épen oly ártalmára van, mint az eposzi nagy alkotványnak a vele öszve nem font és szőtt epizód. A czélpontnak a költemény legérdeklőbb gondolatját kell magában foglalnia, s minden lehető fortélyokat munkába vennie, hogy az olvasóban szív- s lélekre hasson. Innen következik

* Lehetne mondani, szélesb értelemben, rerum intellectualium corporatio. Mert a költészet nem szenved merő intellectuális, valamint nem merő materiális tárgyakat sem, hanem a kettőből egygyé lettet.

azután, hogy minden epigrammának csak egy czélpontja lehet; mert ez a superlativus gradus az érdekletben kizárja a többség észfogatját.* Ha ezen észrevételt szemünk elől el nem veszítjük, könnyű leszen megmagyaráznunk, mennyire van Scaligernek igaza, midőn az általa úgynevezett differtum epigrammának, hol minden distichon saját és különös czélponttal bir, adja minden egyebek felett az elsőséget; holott azt kell inkábbára mondanunk, hogy az ilyetén elmejátékok a helyett, hogy «sokat adnánk egyben», mint Scaliger mondja, végtére a sokban sem adnak egyet, legalább tökéletest nem.

39. A haladékony előadás, mely leginkább a több distichonokból álló epigrammákban észrevehető (mint például a 30-b. idézett), a szavak és gondolatok fokonként emelkedő vagy eső következéséből támad. Ezen haladás az előadásban egy soha eléggé nem becsülhető tulajdon, a theoretikusok által emlegetett æsthetikai interessét főkép ez szerzi az epigrammában. Ebből származik azon rend, mely szerint a költemény tökéletlenekről tökéletesbekre hág, s a viszonyos tökéletnek legfőbb pontjával végződik. Azonban ezen tökélet nem magára a gondolatra, hanem azon érdeklett erőre nézve vétetik számba, melylyel az olvasóra munkál, Mert különben az következnék, hogy midőn a gondolatok menetelében nincs emelkedés, hanem épen ellenkező, ott egyszersmind haladás sincsen; mely állítás rokon a képtelenséggel. Ki a Martiál epigrammáját (30) figyelemmel olvasta, az előtt nyilván van, hogy ott, bár az ideák quantitative hanyatlanak, az érdekleti erő az olvasóra nézve pontról-pontra emelkedik, s a haladást kézzelfoghatólag mutatja. Vannak költők, még a jobbak között is, kik ezen általunk itt szóba vett haladást, más ettől különböző neművel igyekeztenek

* Der doppelte Gesichtspunkt ist in der Poesie kein geringerer Fehler, als in der Perspectiv, mond Lessing. Sämmtl. Schriften. Berlin, 1796. I. Th. I. 148.

kipótolni, haladással, tudniillik, az időben. De nem nagy szerencsével. Mert ez érdekletet nem hoz az olvasóra nézve, s nem gerjeszt æsthetikai interessét. Nem kevésbbé hibás gondolat, mint a haladást az időben drámai actio forrásává tenni. A példa talán nem lesz szükségtelen.

Áon berkeiben zaj nélkül folyjon el éltem,
Mint kristálycsermely myrtusok árnyai közt.
Olykor kis felhő víg kedvem egére borúlhat,
S a szerelem, mint nap, szórja szelíden el azt.
Könnyű lélekkel lássam közelíteni végem,
S kedvesemen függve húnyjanak el szemeim.
Emlékűl nyíljék minden kikeletre poromból
Gyászló hívemnek síromon egy nefelejts.

Hol van itt az az emelkedő következés az ideákban? Az látható, hogy az epigramma első distichona az élet felvirult szakában játszik, a végső distichon pedig a sír nefelejtsével végzi szerepét. De emelkedett-e ezáltal az érdekleti erő? S a változás, mely megtörtént, egyéb-e, mint haladás az időben? — Ismét:

Mint a kék égből kimosolygó csillagok éjjel,
Oly kiesen fénylők mennyei szép szemei.
Arczain a liliom s a rózsa ölelgetik egymást:
Trónt Ámornak ajánl bíbora ajkainak.
Ég, de szelíd kívánati, mint Auróra könyűi,
Oly tiszták, s havazó tél fedi keble nyarát.

Ha az olvasó próbát teszen, s a különben igen szép darabnak distichonait ellenkezőleg rendeli el, mint most állanak, hogy tudniillik az első foglalja el az utolsónak helyét és viszont — vagy akármint zavartassanak össze és visza egymás között a distichonok — tapasztalni fogja, hogy a darabon egyéb változás, mint a distichonok széthelyezése, nem történt; s az epigrammai érdeklet sem kisebb, sem nagyobb annál, mint előbb volt. Csalhatatlan jele a haladás és — a mi ennek többnyire következése szokott lenni — czélpont nem létének. Egy más epigramma-író a maga *Faustina* czímű darabját, mely ezen utóbbik után van dolgozva, any-

nyiban több szerencsével adá, hogy ha haladást nem is, czélpontot legalább hozott belé; ha mindjárt egy ismeretes matthissoni dalból is, elég hogy hozott, s általa epigrammája alkatját tökéletesbbé tette. A darab ekként hangzik:

Tűzszeme szól, gyönyörű nézése varázsol örömre,
S váltva mosolyg Éósz s Hesperus arczairól.
Szép kerek ajkainak szava égi melódia s Cháris
Tánczkönnyű léptei myrtusi berke körűl.
Láng repülő haja hókebelére művésztelen omlik,
S gyengéd szíve, miként Venus Uránia, szent.
Látni ez ártatlan kedvest, egy tiszta tekintet
A nagy Olymposnak mágusi tája felé.

40. Az a belső egybefüggés, melynél fogva minden részek bizonyos pontban összeérvén, egy egészszé olvadnak, egységnek neveztetik. Nincs ága a szépművészségnek, melyben egység nem kivántatnék, s ugyanazért e helyt, hol csak az epigrammának kirekesztőleg saját tulajdonai érdekeltetnek, róla hosszabb szó nem lehet. Elég legyen azt mondani, hogy minekutána az epigrammában minden, még oly parányi vétek is, szembeötlőleg feltűnik, szükség nagyobb gondot fordítani reá, hogy ezen egész alkatot összeduló egység hiánya benne ne találtassék.

41. A rövidség nem egyéb, mint a szavaknak és kitételnek bizonyos ponthoz czélirányos mérséklete. Oka az epigrammai rövidségnek magában a dolog természetében alapszik. Maga azon észfogat, hogy az epigramma csak egyetlenegy pontot emel ki a tárgyon, kizár minden szélesb kicsapongást. Nem kivántatik tudniillik ezen czélra, hogy a kiemelő árnyazatok nagy kiterjedésben tóduljanak elő, elég ha egy tömegbe verődnek a centrum körül öszve. Mert contrast, melylyel a tárgyak kiemeltetnek, nem sokaságnak, hanem különbözésnek resultátuma; következőleg nem nagy hely a térben, hanem erő és energia a különbözésben, legyen a rövidségre nézve vezér maxima. Egyébiránt az epithetonokkal kímélve élés, a periphrasisoknak s

minden a tárgytól távolabb eltéréseknek szorgalmas kikerülése szülik a legjózanabb rövidséget, s ha az epigrammának minden részei szoros iránylatban vannak a czélponttal, a versek hosszúsága, vagy a sorok nagy száma nem szül a rövidség postulátuma ellen vétket. Ilyetén gondolatokat mond el Martiális epigrammjában: *Ad Consconium* :

Consconi, qui longa putas epigrammata nostra,
Utilis ungendis axibus esse potes.
Hac tu credideris longum ratione colossum.
Et puerum Bruti dixeris esse brevem.
Disce quod ignoras: Marsi, doctique Pedonis
Sæpe duplex unum pagina tractat opus.
Non sunt longa quibus nihil est quod demere possis:
Sed tu, Consconi, disticha longa facis.

Azonban, nehogy egy vétek szorgalmas elkerülése más, talán még nagyobbat szüljön, szükség a költőnek figyelembe vennie azon veszélyt, melynek az értelem van kitéve a szertelen rövidség-vadászat mellett s lépteit ily félelmes szomszédságban óva tennie, hogy ama horátiusi ismeretes észrevételre a kritikusnak önkényt okot ne nyujtson.

42. Még az antithesis is, mely a különböző dolgokat egymás ellenébe helyezi, igen becses szer a epigrammákban, s az elme nyilának kiváltkép hatalmas rugója. Ez a gnómát sokszor oly közel hozza az epigrammához, hogy miatta a különböztetésben a nem egészen gyakorlatlan is könnyen zavarba jöhet. Miként emeli, hogy példát mondjunk, ezen ænigmai gnóma becsét az antithesis:

A szerény.

Hódol az érdemnek, nem tudja, nem érzi magáét;
Mást ha dicsérnek, örűl, más ha dicséri, pirúl.
Szentmiklóssy.

43. Ha olvasóink közül netalán egynémely azon kérdést támasztaná, melyek legyenek az epigrammának egyéb apró költeményektől elválasztó jegyei, annak azt

felelnők, hogy a czélpont és haladékony előadás. Ha valamely egyes tárgyra írt kisded poema egyszerű vagy elmés végzettel azonnal epigrammának mondathatnék, mi volna szebb epigramma, mint az anakreoni dalok? Egy része ezeknek antithesisből áll, olykor elmés kimenetellel; sok közülök poétai discriptio, de a gyakorlott szem azonnal rájok ismer, hogy egyike sem epigramma; nem, még a görög egyszerű alakban sem. A vers és szótagok mértéke ezt nem teszi egyedül, de mi tehát? Úgy tetszik, az az egészen más hangja a darabnak a tárgy festésénél, az érzelem menetelében. Az anakreoni dalban nincs oly kitetsző, s egyszerű takarékossággal mérséklett successivitás bizonyos pont felé. Ott nagyobb szabadság nyílik a tárgy hímzésére. Azonfelül a legegyszerűbb dal sem mutathat fel oly saját centrum körül forgást, oly egyetlenegy focust, hol a sugároknak mindenike úgy volna összegyűjtve, mint az epigrammában. Az ilyetén darabok tehát nem epigrammák, s miért nem? ezen kérdésnek oka végtére a czélpont és haladás nem létébe esik vissza; mely hiány betöltésével nagy száma ezen daloknak könnyen epigrammává változtathatnék. Világos jele annak, hogy a költés nemei között amaz oly sok nehézségekkel feltalálható különség a formában fekszik, s egyedül ennélfogva lehet az elválasztó vonalt némineműleg a gyakorta egymásba szövődő költemények között feltalálni.

44. A régiek epigrammáikat leginkább distichonokban írták; nem példa nélkül való dolog, mint Catull s Martiálnál látható, hogy jambus és hendekasyllabusokban is. Az újak többnyire rímekben. A franczia s vele testvérnyelvek szükségből; a német talán a kedvesebb zengés miatt, mert a hexameter nem a legszebb modulátiójú verse ezen nyelvnek, mint azt önmagok vallják az igazságot oly igen szerető német írók. Minden eddig ismeretes versnemek között, az újaknak mértékelt gyönyörű rímeiket sem véve ki, a distichonnak juta leginkább az az ore rotundo loqui. Azt a teljes kerekséget, azt a bájos modulátiót, melyet ez a maga

emelkedő hexameterével a beszédnek kölcsönöz, nem lehet nem érzeni. Ez az oka, hogy a finom görög fül ezt hallotta legörömestebb a maga epigrammájából, mely oly igen kedveli a numerosus beszédet, zengeni. Ugyanezen okból nem lehet eléggé magasztalnunk epigrammatistáink bölcseségét, hogy érezvén azon szép örök becsét, melylyel saját nyelvöket minden most élők felett a végzetnek megáldani tetszett, ama kedves harmoniájú magyar distichont kezdték az epigrammában használni, mely által bennünket azon helyzetbe tettenek, hogy jelennen, minekutána egy-két jobbjainknak s köztök leginkább Kazinczynak szivet és fület bájló distichonaikban az epigramma oly tökéletre hágott, nem lehet többé okunk félni, hogy valamely gondolatlan eléggé durva lehessen epigrammatistáinkat a francziák kevésbbé tökéletes módjára vezetni.

IV.

45. Az epigrammai virág azon földön fakadt ki, mely minden nagyot és szépet magából teremte (4.), s ott ért oly virulatot, melynél szebbet még semmi ég alatt sem nyerhete. Mert ha tagadhatatlan is a martiáli epigrammák becse, az mindig való marad, hogy a romlatlan ízlés örökre kedvesebb táplálékot fog lelni a görög sentimentál darabokban, melyek ez érzelem húrjait pendítik meg, mint az elmének inkábbára csak meglepést gerjesztő szikrái között, s merjük állítani, hogy azon műbiró, ki nemcsak a hideg ész intését, hanem egyszersmind a szív melegebb dobbanásait is figyelembe tudja venni, a martiáli darabok felett örökre a görög műveknek fog nyujtani koszorút.

46. A legelső görög epigrammai gyűjteményt — Anthologiát saját névvel — *Meleagros*nak köszönhetjük.*

* A mit az Anthologia történeteiről mondunk, nagyobb részint Herderből van véve. Lásd J. G. Herder's Sämmtl. Werke. Wien, 1813. X. B.

Ez a sok hálát érdemlő tyrusi görög, ki maga is egyike az Anthologia díszeinek, nagy szorgalommal válogatta össze, mintegy másfél századdal a keresztény évek kezdete előtt, hazája nyelvének epigrammáit. Hogy válogatását sok gonddal tette legyen, mutatják a felhozott költők, mind annyi csillagai azon kornak, s az az ő saját darabjain feltünő csín és kényes ízlés. Ha olvastuk a Diokleshez írt levélben előszámlált negyvennégy nevet; ha tekintetbe vettük, mily kedves gyönyörűség vala neki ezen apró költeményeket egybegyűjteni, s miképen hasonlítja mindeniket virághoz, s maga mint röpdez méhként szerte közöttök, hogy belőlök gyönyörűséget szivjon; s midőn halljuk, hogy ezen kincsek nincsenek többé, s úgy elvesztek — talán örökre — hogy sok költőt egyedül a névlajstrom ismertet, kik különben, mint néhány hátramaradt töredékek mutatják, méltók valának Theokrit s Anakreon, vagy Sappho és Simonides mellett állani; s lelkünkben felébred annak gondolatja, hogy görögök csak egyszer éltenek e földön: melyikünk fog egy szánakozó sohajtást a meleagrosi *Korónát*ól megtagadni?

Százötven év után *Thessaloniki Philippos* gyűjte a maga koráig élt s még a Korónában meg nem jelent költők műveiből egy más hasonlólag nagybecsű füzetet. A korunkra általszállott darabok fájdalmas emlékezetet gerjesztenek bennünk társainknak elveszte miatt; mely annyival inkább érezhető, minthogy Meleagros és Philippos sok, általok nem nevezettektől is válogattak epigrammákat, a mi nyilvánná teszi, hogy bennök többet vesztettünk, mint a mennyit a névlajstrom mutat; pedig hihető, hogy általok minden összegyűjtetett, mit csak egy jobb ízlés javallhata.*

De mely sors! íme az Anthologiának épen Antho-

* Az 1820-ban kijött lipcsei Conv.-Lexikon még két gyűjteményről emlékezik, melyekről Herder hallgat. Egyik a Hadrián alatt élt Diogeniánus Herakleota, más a XI-dik századi Strátóé, ki a Meleágrosét többekkel bővítette.

logia által kellett veszélyt szenvedni. A justiniáni sötét időszak (VI. század) tudniillik egy *Agathias* nevű szerkeztetőt számlál, ki a maga s más Philippos után élt költők műveit hét könyvbe gyűjtötte. Mi vala természetesebb azon korban, mint hogy ezen kisebb gyűjtemény, melynek tárgyai s előadása módja az idő szellemével rokonabb volt, a régiségnek ama szebb hagyományait feledékbe temesse. Valóban a meleágrosi és philipposi Anthologia egészen elenyészett volna, hanemha egy negyedik belőle legalább némely maradványokat megmentene.

Ez a negyedik szerkeztető *Konstantinus Kephalas* volt, s gyűjteménye a három előbbi füzetekből támadt. Miként válogatta legyen a darabokat, nem akarjuk feszegetni, hálával tartozunk inkább, hogy annyit is iparkodott a végveszélytől megmenteni, mennyit ezen negyedik gyűjtemény által birunk, ha egyébiránt kénytelenek vagyunk is megvallani, hogy ő vala az, ki a maga Anthologiákból összealkotott Anthologiájával leginkább eszközlé ezen becses művek vesztét. Mert elődе, Agathias, legalább illetlenül hagyta a meleágrosi és phis lipposi Koszorúk szép fonadékát, ő pedig szétbontá és kifosztogatta.

Azonban még ezen negyedik gyűjteményt is csak a *Maximus Planudes* * konstantinápolyi szerzetes szorgalmának köszönhetjük. Ez a XIV. század embere a kephalasi gyűjteménynek egy újabb alakot ada. Kénye szerint teve benne felosztást, kihagyást, újabb darabokkal szaporítá a régieknek nem becsét, hanem inkábbára csak számát, s ez a compilátió az, mely a legelső nyomtatást érte.

Kephalas Anthologiájából egyetlenegy kézirat maradt fenn a heidelbergi könyvtárban, és szerencsére, minekelőtte ez a kincs Rómába általszármazott volna,

* Ugyanaz, ki a XIV-ik században Aesopus neve alatt egy mesékből álló gyűjteményt ada ki. Ramler's Batteux. Leipzig, 1769. III. B,

Salmasius kezeibe jutott, ki azt lemásolta. Ezen másolat későbben több, itt-ott felfedezett darabokkal szaporodva, Reiske által *Anthologia Graeca* név alatt Lipcsében 1754. kiadatott. Ezekből, s más újonnan találtakból, foná későbben Brunck azt a gazdag koszorút, mely az *Analecta veterum Poetarum* (Argent, 1777. T. I—III.) czímű kötetekben találtatik. A heidelbergi, most már vaticáni, kéziratot Jakobs másolta le újra Rómában, s megtoldva éles kritikai jegyzeteivel kiadá: *Anthologia Graeca ad fidem codicis Vaticani edita* 1813—1817. Ennyit az Anthologiáról históriai tekintetben.

47. A művelt Európa literatúrával dicsekvő nemzetei közt alig van egy, mely az Anthologiából ne bírna fordításokat; egész könyveknek fordításait azonban csak az új latin literatúra mutathat, s ez is olyakat, melyek kritikai figyelmet alig érdemelnek: s a ki tudja, mit teszen egy holt nyelvből más holtra fordítani, az ezen elcsigázott grammatikai fordításokat nem fogja kezébe venni. Szerencse, egy herderi fordítással bírni, eddig még csak a német nemzetnek juta; s ámbár a Herder dolgozásai sem mentek azoknak gáncsaiktól, kik a szavakhoz tapadt sanyarú fordítást kedvelik, de a józan örökké javallni fogja az ilyetén színt és charaktert visszaadó utánképzeteket. Magát a görög Anthologiát valamely nyelven adni szinte úgy szertelen nehézségbe fog kerülni a tárgy kicsinységéhez, mint Vossnak Homért fordítani a tárgy nagyságához képest. Nem oly gyermekjáték, tudniillik, mint első tekintettel vélnők, ezen kényes virágokat úgy általültetni, hogy saját színöket és illatjokat el ne veszítsék, s épen azért, midőn e helyt azon óhajtásunkat teszszük nyilvánná, hogy bár honi íróink közől vállalkoznék egy, ki a görög földnek ezen kedves termékeit a magyar ég alatt is virulatra hozná, annak egyszersmind ajánlanók, hogy a herderi szempontokat tartaná figyelemben; mert csak ez úton volna lehető a fordítók egyik veszedelmes örvényétől, attól a feszes és nehézkes hívségtől, megmenekednie. Néhányan már eddig is tettek

próbákat, s bár nem mondhatni, hogy nagy szerencsével, de legalább hajlandókká tesznek bennünket hinni, hogy egy magyar Herder nyelvünknek még szerencsésb Anthologiát is adhatna, mint a német a magáénak adott volt. Már felebb is volt szó felőle, miképen a német distichon modulátiója a görög és rómainak oly messze alatta marad, s hozzájok a magyar mily közel áll, s a ki érzi, önmagával Herderrel, mint emeli becsét az epigrammának azon kerekded gördület, azon bájos numerositás, mely a görög hexa- és pentameter sajátja, az nem fogja kétleni, hogy nyelvünk már ezen tulajdonánál fogva is hasonlóbb másolatait adhatná a görög epigrammának, mint a vossi és klopstocki hexameterű nyelv.*

Ha egy *Deáky Zsigmond* ifjúkorában s gyakorlatlan kézzel ily fordítást adhata, mint példáúl ez:

Jámbor utas, ne siess, e tájon szunnyadoz Echo:
  Költsd fel, szólj hozzá, szép szava visszafelel.
Hogyha te hallgatsz, ő sem szól. — A tiszta leányka
  Senkit nem szólít, s visszafelelni kegyes.

Wanderer, säume! Du gehst die schlafende Echo vorüber:
  Wecke sie auf, sie spricht; freundlich antwortet sie dir.
Aber schweigst du, schweiget sie auch. Die bescheidene Jungfrau
  Redet nicht an; sie giebt liebliche Worte zurück.

Herder.

mennyivel inkább lehet reménylenünk, hogy valamely gyakorlott s azonfelül költői szellemtől vezetett kéz ezen epigrammákat nyelvünkre sok szerencsével hozhatná által. Deákytól az Erdélyi Museum több ily utánzásokat mutata, s ha kevésbbé sikerültek is, ízlését a választásban igazolták. Dicséretet érdemel, hogy

* Unsere Prosodie starrt von einsylbigen unbestimmten Worten; Hiatus sind in ihr fast unvermeidlich, und wenn der Vers seine Flügel mit fröhlichem Spiele auf- und zuschlagen soll: so schleppt sie sich oft in mühsamem Gange daher, treu dem Himmel unter dem sie ertönet. Den Griechen hatte die Muse gegeben, mit offenem Munde zu reden; Gesang floss von ihren Lippen; Gesang spricht auch von ihren Steinen. *Herder.*

egyéb elhallgattassék, a szándék ezt az igen szép darabot adni:

Zeiten hinab und Zeiten hinan, tönt ewig Homerus
Ewiges Lied; ihn krönt jeder olympische Kranz.
Lange sann die Natur, und schuf; und als sie geschaffen,
Ruhete sie und sprach: «Einen Homerus der Welt.»
Herder.

Múltak idők s múlnak, de Homér szent lantja örökké
Zengedez; őt illet minden olymp-koszorú.
A nagy Zeüs habozott, míg végre teremte világnak
Ily költőt, s «Egyet, monda, teremtni elég.»
Deáky.

Egyike a görög Anthologia legszebb műveinek; de itt a magyar messze utána marad a németnek, s a fenség, mely a Herder két végső sorában van, Deákynál elenyészett.

48. Azon Anthologiában, mely mai nap kezeinken forog, epigrammák, mesék, idyllek s egyéb apró lyrai darabok foglaltatnak; mert a régieknél ezen nemek nem voltanak egymástól elosztva, sőt gyakorta az egy epigrammai név mindeniket magába foglalta volt. «Sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas, sive (ut multi) poematia, seu quod aliud vocare malueris, licebit voces, ego tantum Hendecasyllabos præsto» — mond Plin. Cæc. Lib. IV. Ep. 14. Korunkban mindazáltal, melyben a poesisnak egy saját philosophiája támadt, ezen nemek között a határozó vonalt nem ismerni hiba volna. Az epigrammák — mert e helyt csak rólok lehet szó — nagyobb részint sentimentál darabok, s ez a sentimentalismus kiterjed nem ritkán azokra is, melyek didaxist foglalnak magokban, elmésség csak egy igen kis osztályzat felett van eldöntve. Mindenütt megismerszik rajtok a görög művészség charaktere, a nyugalom, mély érzet s mégis vidám derültség; mindenhol tiszta, gyöngéd emberi érzelem mutatkozik, mely hasonlót kíván az olvasóban is, hogy értessék; s azaz utolérhetetlen gyermekded egyszerűség, mely még a homéri eposra is annyi bájt, annyi kedvességet olvaszt, csaknem min-

den darabon, mely a Meleagros és Philippos korából szállott reánk, észrevehető. Foglalatjok nagyobb részint valamely ártatlan öröm, édes ábrándozás, finom, s kedves érzettel teljes reflexió, mely a szívet észrevehetetlen bájjal melegíti el. Magokat az elmés darabokat is, melyeket a mi korunkban gyakorta vadság bélyegez, a görögöknél ritkán hagyja el az az egyszerű csín, az a szeretetreméltó művésztelen grátia. S íme ez a görög epigramma képe, ezek azon tulajdoni, melyeket az utókor távolról követ, de elérni nem tud.

49. A hellen földről átvándorlott az epigramma a Tiberis partjaihoz; s itt a római komoly és sanyarúan férfias nemzetnél átváltoztatá alakját. Levetkezte a maga gyermekded kecseit s derült sentimentalismusát; oly formát véve magára, melyben régi hazája csak néha szemlélhette volt. Ha nem mondjuk is, az olvasó érteni fogja, hogy beszédünk azon alakot czélozza, melyben Martiál a maga darabjait előnkbe állítá. Szándékunk a külnyelvek epigrammatistáiról futólag szólni, s erre, úgy hiszszük, elég minden nemzetekből csak a legnagyobbak felől emlékezni, kik úgy tekintethetnek, mint a többinek képviselői. — Azok közől, kik a régi római s újabb latin nyelven írtak: *Catull, Martiál, Ausonius* és *Owen* legméltóbbak a figyelemre.

50. *Catull* vég szakában élt a romai respublicának. Több apró költeményeket írt, melyek között epigrammák is vannak. Némelyek által egészen epigrammatistának tétetett, holott darabjainak nagy részén alig van a rövidségnél egyéb epigrammával rokon sajátság. Azokon, melyek szoros értelemben epigrammák, szembetűnő könnyűség van a leleményben, fordulatban s gondolatok kifejezésében; a nyelv és előadás kedves, mint azon kornak minden íróinál; s az elmésség finom. Némely darabok érzelemtől vannak átlehelve, mely sajátság Catullt a görögökhöz közelebb teszi, mint minden más római epigrammatistát.

51. Az elmés epigrammák *Martiál*ban hágtak a tökélynek azon fokára, melyet még senki felül nem hala-

dott, s kétleni lehet, ha valaki elért-e. De Martiálnak ez is aztán mindem érdeme. Typust, az Anthologia epigrammáiéhoz hasonlót, nála hiába keresnél. Sentimentalismus sem az a derült görög, sem az az újabb sötét, az ő darabjait nem melegíti. Még csak ily költemény is, mint a Leanderre írt — mely a Spectaculumok között áll — nála kevés találtatik:

Cum peteret dulces audax Leandrus amores,
Et fessus tumidis iam premeretur aquis,
Sic miser instantes affatus dicitur undas:
Parcite dum propero; mergite dum redeo.

Pedig kérdés alatt van, ha a könyv, mely *De Spectaculis* czímet visel, Martiál munkája-e? Volnának okok nem is hinni, hogy övé. Mi, kik egyébiránt igen szeretjük, ha az író saját fejével itél, ezúttal az olvasó kegyes engedelméből a Jovián fejével bátorkodunk itélni, hogy beszédünk nagyobb hitelt nyerjen az iskolák bölcsei előtt, kik képzelt magasságokból szánakodó lenézéssel pillantanak mindenre, a mi nem Scaliger, vagy Jovián, nem Muretus és Raphael Volaterranus, s mégis itélni mer, habár javalva is: elég, hogy vakmerőleg itélni mer, hol ők csak csodálni bátorkodnak. «Valerius Martialis, mond Jovián (de Serm. lib. III. cap. XVIII.) artificiosissimus epigrammatum scriptor, ita in iis quidem iocatus est, ut frequentius carpat, quam delectet; tametsi e demorsione ipsa delectatio quoque paritur. Sunt tamen dicta eius in universum arguta, subtiliterque conquisita; abstrusæ sententiæ, eaedemque rarae, salsæ, aculeatæ; inventiones vero maxime acutæ; verba autem præcique accomodata, quæque non prima tantum facie atque in ipso explicatu lectorum alliciant, atque auditorem, verum quæ in eius animo relinquant tacitam quandam quasi subtitillationem.» S ez a szúró, metsző, éles feddés, vagy az idézett szavak szerint demorsio, spicula, dicta arguta, inventiones acutæ, gyakran epébe is mártva, teszik charakterét a martiáli epigrammáknak, s bennök egyéb

vonást nem könnyen lehetne találni. Egyébiránt az elmés epigramma alkatját illető postulátumok nála mesteri ügyességgel vannak kielégítve. A szövevény természetét ő úgy értette, a hogyan nem senki más. Elméssége mindig eleven, s benne az érdekleti erő a legszerencsésb calculussal van mérve. Hírének igen sokat árta, az újabb korban, az a mindent nem kímélő mód, mely tartaléktalan s lepletlen állítja a vétket az ártatlanabb szemek elébe, s innen jő, hogy némely kiadásokban igen sok darabjait nem lelhetni, melyek ezen észrevétel alá esnek. Mert a középkor kritikája, mely Athene és Róma nagyjai felett is határtalan hatalmat usurpálgata, azonfelül, hogy grammatikai soványság volt, leginkább erkölcsi principiumokon alapodott, s benne az æsthetikának csak mellékes szerepet volt szabad játszani. Az újabb kor tudja, hogy műbírónak csak az æsthetika szabhat bíráló szempontokat, s a moralitásra ügyelnie műitélői kötelességei között a legkisebb kötelesség, ámbár figyelmet érdemlő kötelesség. Itélete tehát a középkornak megengedhető ugyan, de hogy Naugerius, vagy egy szánást érdemlő Paulus Jovius ezen tekintetből menvén ki, Catullt a Martiál rovására magasztalgatják, annál nem lehet nevetségesebb dolog az előtt, a ki tudja, hogy Catull szinte oly mértékben, vagy talán még inkább, obscénus, mint Martiál.*

52. *Dec. Mag. Ausonius* nyelvmester, rhetor, utóbb galliai consul Valentinián és Gratián császárok alatt. Példánya az epigrammában Martiál volt, de sokkal kevésbbé elmés, és termékeny tehetségű mesterénél, az

* Paulus Jovius in Elog. viror. liter. illustr. in Marco Antonio Casanova. — M. A. Casanovæ, Comense Patre Romæ genito arguti epigrammatis palmam detulit illa ipsa Roma, severæ auris iudicio superba nec unquam in confesso pudore poetis adulatrix: quod lepida, et salsis finibus aculeata carmina factitaret. Elocutioni casta tamen puritas ac innumero sæpe duro lenitas defuit, qualis in Catullo prætenero poeta conspicitur; cum ingeniose mordaci, et impuro Martiali persimilis esse mallet, ut una præsertim peracutæ circumductæque sententiæ gloria duceretur etc.

előadás erejében is messze utána maradt. Nyelvének nem tuda csínt adni, mint az a kor nem, melyben írt. Apróbb költeményei között vannak darabok, s nem kis számmal, melyeket epigrammák közé helyezni igen nagy tisztelet volna. Azonban Róma későbbi költői között az elsőbbek helyén áll.

53. *Owen* a XVI-dik század végén, és a XVII-diknek elején élt. Dolgozásai nagy részint gnómákból állanak; de vannak oly epigrammái is, melyek örökre jelesek maradnak. Egyébiránt, bár kora Britannicus Martialisnak nevezte, bár társai által magasztaltatott, a hogyan senki más nem — mint ezen rá készült tetrastichon is, mely az akkori kritika organonja gyanánt szolgálhat, mutatja:

> Scripserunt Latii, scripsere epigrammata Graii;
> Quos inter vitam nominis unus habet.
> Excipite hunc; omnes superavit Oënus, et ipsum
> Aequavit, si non et superavit eum. —

ő mégis oly törpe alak Martiál mellett, mint a mi legújabb regeiróink az általok imádott, de rosszul, vagy épen nem értett és szolgai módra utánozott Kisfaludy Sándor mellett, kiknek nyomorék szüleményeiket látva a józan, nem tudja, ha szánakozzék-e, vagy Róma bölcsével felkiáltson: O imitatores! servum pecus, ut mihi sæpe bilem, sæpe iocum, vestri movere tumultus!

54. Az újabb nemzetek epigrammatistái — vagy azért, mivel a görög literatúra nem volt oly ismeretes, mint a római, vagy mert annak értésére a többség kevésbbé vala fogékony (miképen korunkban), lehető, hogy mind a két ok munkált, s egyik következése a másiknak — mind Martiálnak hajtottak térdet. Kivált az olaszok, spanyolok és francziák ezen nemben nagy szerencsével haladtanak. A francziákról nevezetesen, kiknél a nyelv oly gazdag tára az elmésségnek, hogy ezen pontban velök egy nemzet sem mérkőzhetik,* Jenisch azt

* Lásd Jean Paul, Vorschule der Aesthetik. IX. Prog. über den Witz.

mondja, hogy nálok minden ír, vagy legalább mond néhány epigrammát, s innen az a sok ezrekből álló hada a franczia epigrammának.

55. Ki azonban azt hinné, hogy ezen nemzetekre nézve a görög epigramma halottaiból fel nem támadott legyen, igen tévedne. Élnek nálok a görög epigrammák, sőt nagy divatban is vannak, csakhogy elváltozott alakkal. A mi, tudniillik Hellásban, lyrai, drámai, vagy eposi, s nem ritkán ezeknek kettejéből, vagy hármából vegyült formában mutatta magát, az újabb korban többnyire tiszta lyrai alakba öltözve általment ezen nemzetek apró dalocskáiba. Mert ki nem ismer rájok a sonett, madrigal, rondeau s egyéb nevekkel czímezett kisded dalokban, melyek mind annyi elrejtett alakú szökevények a barbaries által feldúlt szép hazából; azonban sajátképen nem epigrammák többé, hanem művészi metamorphosis által epigrammákká lehető darabok.

56. Az *olaszoknál:* Brignola, Loredano, Alamanni s a két Gozzi; a *spanyoloknál:* Juan de Rufo, Lopez de Vega, de Villegas, Argentola, Rebolledo; a *francziáknál:* végre St. Gelais, Maynard, Gombauld, d' Acceilly, de la Monnoye, Boileau, Rousseau, Piron, Senecé, Voltaire stb. adták a legjobb elmés epigrammákat.

57. Az *angol szellem,* úgy látszik, terjedékenyebb helyet kíván, hogysem az epigramma szűk korlátai között mozoghasson; s talán innen van, hogy nálok oly kis számmal találhatni műveket a költészetnek ezen neméből. Pope, Swift, Curchill és Buttler írtak néhány darabokat, melyek azonban a francziákkal nem mérkőzhetnek. A legjobb angol epigrammák eddig a Prioréi.

58. A németekre is inkábbára a martiáli, mint a görög epigrammának vala befolyása. Mert, ha *Opitz* és *Logau* darabjain némelykor görög színt találhatni is, műveik nagyobb része martiáli elmésségbe van mártva. *Wernicke* pedig annyira Martiál, a mennyire igen kevés minden más nemzeteknél. Ezen három képviselője a német epigramma előkorának még ma is igen szép fényben ragyog az epigrammatisták sorában. A közép-

kor *Wernicke* nyomain ment, s ezen pálya resultátumi *Kaestner, Göcking, Kretschmann* és *Lessing;* nagy részben *Ewald* és *Kleist* is. Az újabbak közt *Schiller* némelykor Martiál felé hajlong; azonban darabjain inkább van görög, mint martiáli szín. *Herder* a görögöknek, kiknek nyomait követte, igen szerencsés tanítványa; de a legszebb koszorút talán minden újabb költők közől *Goethé*nek adá az epigrammai Músa. Csaknem minden darabocskáin megismerni a nagy művészt, ki a forma felett határtalan hatalmat gyakorol; s az epigramma alkatját, s azokat a művészi fordulatokat senki sem értette még nemzetének költői közől annyira, mint ő, s ezen tekintetben talán csak az egy Lessing lehetne vele öszvemérhető, — Schiller adott oly műveket, melyek őt az első epigrammatisták közé teszik; de sokáról epigrammáinak azt kell mondanunk, hogy bennök azt a gazdag, s általa többnyire nagy szerencsével használt, didaktikai lelket itt kevésbbé lehet szeretnünk, mint egyéb műveiben, mert ez kapja ki őt a Goethék és Lessingek fényes köréből igen gyakorta oda, hol a gnómaírók iskolamesteri komolysággal reflectálnak és bölcselkednek. Ezen dolgot nem kellett vala figyelem nélkül hagynia a dicséretreméltó buzgalmú Szerényinek, ki schilleri epigrammákat igyekezett magyarul adni; mert a helyett, hogy száraz reflexiókkal ajándékozott meg, melyek a felvett epigrammai czímnek meg nem felelnek, birtokába tehetett volna bennünket Schiller azon epigrammáinak, melyeknek poetai becse örökre kétségbevehetetlen leszen. Ezen észrevétel elmondását annál szükségesebbnek véltük e helyt, minél több ügyességét tapasztaltuk Szerényinek a külnyelvi művek visszaadásában.

V.

59. Az eddig elmondottak bennünket azon pontig hoztanak, hogy már átmenetelt tehetünk a jelen értekezés ötödik és végszakaszára, mely saját nemzetünk epigrammatistáit fogja tárgyazni.

Ki a magyar literatúra történeteire, hacsak a múlt század közepéig is kitekinte, s tudja, mily nagy befolyása volt legyen a franczia literatúrának, szinte Faludi óta, íróinkra: az előtt figyelmet érdemlő dolog lehet, hogy a franczia epigrammának, — mely mint felebb mondatott, sok ezrekből álló had — mind e mai napig legkisebb befolyása sem vala a magyarra, sőt fordítást is alig találhatunk, mely ezen nemzet nyelvéből történt volna. Hihető, hogy a mi franczia magyarjaink: Bessenyei, Barcsai, Orczy, nem érzettek magokban epigrammai tehetséget, hihető, hogy nem tartották méltónak a poesis ezen kisded nemére fogyasztani az a nélkül is középszerűleg kapott erőt; hihető, hogy az epigramma az általok szeretett lassú léptekkel huzakodó versnemben elveszté szökdelő elevenségét, s fonákul verdezte füleiket. Akármelyik lett legyen oka az előszámláltak közől, elég, hogy a dolog ekként volt, s a magyar epigramma első nyomait nem Bessenyei vagy Barcsainál, hanem a római literatúra két tanítványának, Baróti és Rájnisnak művei közt találjuk. Mihelyt, tudniillik, ezen sok hálát érdemlő két írónk a római, vagy inkább görög lant zengzetének nálunk másodszor ada életet, azonnal feltámada az epigramma is.

60. Kazinczyig, ki a magyar epigramma teremtője gyanánt tekintethetik, Barótin és Rájnison kívül, Verseghy és Virág azok, kik ezen nemben próbákat adtak. *Baróti* és *Rájnis* mindketten kis mértékben bírtanak költői tehetséggel, s ezen kis tehetségöket is elfojtá a római költők szertelen utánozása; s innen jő, hogy valamint egyébhol, úgy az epigrammai pályán is magoknak fényt nem szerezhettek. *Verseghy*, mint közönségesen tudva van, kevés eredetiséggel bírt. Az Aglájában kiadott legtöbb daraboknak originálјaira, kivált a német költők munkáiban, ujjal lehetne mutogatni.

Ezen észrevétel alól nem tesznek kivételt az ő epigrammái sem, s minekutána mi e helyt csak eredeti művekre függesztjük figyelmünket, inconsequentia vét-

kével vádoltathatnánk, ha Verseghyt mint epigrammatistát theoriai szempontra vennők.

61. *Virág* vala az első, ki saját értelemben eredeti epigrammákat adott. Studiuma a költés ezen nemében, mint a rómaiak tanítványához illett, Martiál volt; de ki fogja tagadhatni, hogy épen ez a martiáli, s kirekesztőleg martiáli studium tevé, hogy Virág mint epigrammatista azon tökélyre el nem jutott, hová költői tehetségénél fogva eljuthatott vala. Ki a martiáli epigrammákban előhaladni kiván, szükség, hogy már születésével bizonyos mértéknyi elmésséget hozott legyen, pedig Virágnak épen ezen örök juta igen szűken. Mi legalább meggyőződve vagyunk, hogy azon barátjai is, kik az ő költői dolgozásai iránt a legnagyobb tisztelettel — s nem ok nélkül! — viseltetnek, az efféléket, mint például:

Jelesdi, rajtad tisztelet jelét látom,
 A min nagyon csudálkozom.
Ringyrongy ruhádról lóg le egy kopott csillag:
 Mondd meg, miféle? «Bújdosó.»
Értlek: midőn az érdemest keresgélé,
 Eltévedett s teråd akadt.

az elmés Músa szerencsétlen sugalmainak fogják önmagok vallani. Nála az elmésség — ha szabad így nevezni — mindenkor csak világos, vagy legalább könynyen kitalálható hasonlatokkal foglalatoskodik, s innen jő, hogy epigrammáinak oly kevés hatása van, s a műveltebb olvasóra oly ritkán munkálnak annyi érdeklettel, hogy mosolygásra bírnák. — Az mondathatnék talán e helyt, hogy Virág nem tekintethetik azon szempontok szerint, melyekből Róma Martiálját, hanem azok szerint inkábbára, melyekből a görög epigrammatistákat kell megitélni; de a görög epigrammának egy igen fősajátsága abban áll, hogy többnyire érzelemtől van átmelegedve, Virágnak ellenben minden műveit egy bizonyos classikai hidegség lengi keresztül; a mi szembeötlőleg charakteristikai vonás azon költők munkáin általánosan, kiknek Róma poétái ki-

rekesztőleg kézikönyvei valának. — Egyébiránt erős hittel hiszszük, hogy, ha Virágnak a görög költői pálya megnyílhatott vala, gazdag lyrai tehetségét használhatván, egyike fogott volna lenni jobb epigrammatistáinknak, — valamint eddigleni jelesebb ódaköltőinknek egyike — a mint ezt egy-két darabocska, epigrammái között, tökéletesen igazolja. Mi a technikai postulátumokat illeti, azok Virágnál elég gonddal vannak teljesítve; egyedül azt kivánnók még, hogy beszédének több elevenséget kölcsönözött volna.

62. Ez volt az epigramma képe, melyet a magyar literatura Kazinczyig felmutathat. Olvasónk fogná érzeni, ha nem mondanók is, hogy ez még csak gyenge előkészület volt és silányabb, hogysem egy utóbbi költőnek példányul szolgálhatott volna.

Mihelyt *Kazinczy*, mint epigrammatista, megjelent, azonnal más, s az előbbitől különböző képet veve a költemény ezen neme magára. Az első ízben publikumot látott darabok azt hagyták az olvasóval gyaníttatni, hogy azok a martiáli iskolának egy nagy tanítványától származtak, s a magyar literatúra barátja örvendett egy új, egy csínnal teljesebb Martiált saját nemzete költői között bírhatni. A következés azonban az Erdélyi Museum, Aurora, Hebe, s egyéb gyűjteményekben közlött darabokkal azt mutatá, hogy ezen epigrammák egy oly iskolának resultátumi, mely a görögök nyomain támadt, s Martiál és Goethe különböző pályáit egyesítve alkotta öszve theoriáját.

Kazinczynak elmésség és lyrai szellem — két tulajdon, mely képes a költőt az epigrammai tökély legmagasabb fokáig vihetni — jeles mértékben juta. A körülmények tehát eléggé kedvezőleg jöttenek öszve, hogy a szerencsés következés szülői lehessenek. És valóban Kazinczynak műveit tekintvén, azt kell mondanunk, hogy ő mind a két epigrammai pályát oly szerencsével futá meg, hogy felőle egy sanyarúbb kritika is mindenkor javallva fog szólhatni. Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammatista Goethe mel-

lett oly szép fényben állhatna, mint Kazinczy; a görögökkel pedig talán csak ők ketten volnának öszvemérhetők. Goethe, mint költő, hasonlatlanul áll felette, mint technikus vele egy parallelába tétethetik; s az epigrammai alkatra nézve Lessing s ők ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet. Martiálon felülemelkedett csín és ízlés tekintetében; mindazáltal a mily mértékben ezt meghaladta, talán oly mértékben, lehet mondani, hogy a görög egyszerűség s gyermekded ártatlanságnak (naiv) alatta maradt, miképen ez az újkori költőkkel megtörténni szokott. Megbecsűlhetetlen sajátság az ő epigrammáin, mely maga képes lehetne őket a tökély egy felsőbb fokára emelni, mint minden egyebeink e nemben vannak, az a bájos görgésű, hajlékony, kerekded nyelv, mely ezen írónk sok évi studiumának gazdag resultátuma. Ez az, a mi egy megfoghatatlan bájt, egy bizonyos classikai színt hagy Kazinczynak minden, még oly parányi, versecskéjéből is felcsillámlani.

63. Oly nevezetes példára, mint a Kazinczyé volt, többen vállalkoztak költőink közől erejöket az epigrammai pályán megpróbálni; azonban itt is, miképen egyéb ágaiban a magyar költészetnek, eddig csak igen kevesen emelkedtek oda, hogy felőlök az æsthetikai tribunál literatúránk egykor szebb fénynyel ragyogóbb szakában sok dicsérettel emlékezhetnék. Mi azonban még most íróink kicsiny seregében hasznosnak véltük, a mennyire erőnk engedte, mindeniknek kimutatni a maga helyét, ki epigrammákat feltünőbb számmal írt, vagy ha nem is, legalább néhány darabokat ada, melyeken e jelen kornak némileg kímélő, de mégis igazságos kritikája javallhatót lel. — Kazinczy után Vitkovics, Tóth, Szentmiklóssy, Thewrewk és Décsei voltatanak egyedül — mert a sok nemekben ragyogó Kisfaludy Károly ezen osztályba nem jöhet — kik erejök fő részét az epigrammákban gyakorlották.

64. A magyar epigrammatisták egész seregében (ha Kazinczytól elvonjuk elménket) *Vitkovics* érdemel leg-

több figyelmet. Az ő darabjait vidám elevenség, olykor enyelgő, olykor metsző s majd mindenkor czéltaláló elmésség, nem ritkán a szívnek meleg érzelme is lengi keresztül; általában pedig rajtok egy a Martiáléval rokon lélek mutatkozik; s mindenhol oly leleményes ész, milyen egy magyar epigrammatista művein sem ismerszik meg. Ő leginkább a latin költőkhöz látszik hajlani, s epigrammáin megtetszik, hogy Owen, Ausonius, de leginkább Martiál, kézikönyvei voltanak. Az ő elméssége igen termékeny, s mert a forrás rejtékenyebb mélyéből van merítve, többnyire meglepő. Azokat a sebes fordulatokat az antithesiseknél, melyek Kazinczynak annyira sajáti, ő is nagy szerencsével tudja használni. Görög színt az ő darabjain ugyan nem lelhetni, de a helyett az újabb költők manierjában néhány érzékeny darabokkal lepi meg olvasóját, s mi azt hiszszük, hogy ezek által a hiány, ha egészen nem is, nagy részben legalább kipótoltatik. Kire nem hat az a báj, az a szívből felbuzgó érzés, mely a *Czenczihez, Kérés, Féltékeny vég szava* stb. czímű darabokból felénk zeng? Poesisunknak mindenkori nyereségére lenne, ha a mi megbecsülhetetlen Vitkovicsunk még több, ilyetén valódi lyrai szellemben dolgozott darabokkal ajándékozná meg olvasóit. A szavak és kitételek választásában a sok tiszteletreméltó férfiúnak nem ártott volna olykor kényesebbnek lennie, Az epigramma szólhat ugyan pedestris nyelven; de hogy alacsony kifejezésekre ereszkedhessék, arra a szépműveket egyetemleg illető törvényektől felszabadító ok az ő körében nem gondolható. Mi állhatatosan bízunk is, hogy epigrammatistánk józan ízlése a *Momushoz* (III. könyv 2.), *Kantaihoz* (II. k. 2.) czímezett s még néhány hozzájok hasonló darabokat — leginkább pedig a III. könyv végelőtti epigrammját — melyek a szépnek határán kívül fekszenek — verseinek egy újabb gyűjteményében megszenvedni nem fogja.

65. *Tóth László* productumai felől a jelenkornak is csak némely kedvező bírái fognak kímélve itélni: de

egy — talán még valaha feltünendő! — mosolygóbb század Aristarchusai belebb fogják a magyar literatúra határait öszvevonni, mintsem ezen művek fekszenek. Neki nem juta oly szép örök, hogy verseinek bájt és vonzó kedvességet tudott volna kölcsönözni. Költeményei között lelni ugyan egy-két becses darabot, de legtöbbjeiről azt kell mondanunk, hogy nem egyebek mesterkélt soványságoknál, melyekből a grammatikus felette gyakran, a poéta sohasem tűnik elő. Figyelmet érdemlő dolog, hogy Tóth, ki a görögökkel magát, birtokában lévén a nyelv, sokkal inkább öszveérésbe teheté, mint sok más: mégis reá a görög epigrammáknak oly parányi befolyások lőn, hogy epigramma-íróinknak akármelyikét elébb lehetne a görögökkel hasonlatba tenni, mint őt. Csalhatatlan bizonysága a lyrai szellem fogyatkozásának. Említésre méltó észrevétel az is, hogy Tóth, bár az epigramma theoriája felett gondolkodott — mint a boldogúlt Kulcsár Haszn. Mulatságainak egy valamelyik számában közlött, s magában néhány jó gondolatokat foglaló értekezés mutatja — mégis az epigramma alkotását oly fonákul értette, hogy számos darabját valamely nyomorék dilettáns vinnyéjéből kerültnek hihetnők. Ha olvasónkat csak azon szenvedhetetlen általmenetelekre emlékeztetnők is, melyeket a fordított görög epigrammák pentametereiből a hexameterekbe oly gyakorta teve, mondásunk igazolva volna. Ezen dolog oly igen rontja a beszéd kerekségét, s az eurhythmiát; annyira gátolja a nyelv gördületét, hogy csak érzeni lehet, nem kifejezni. S mik még ehhez képest is az ő *Horvát Istvánhoz, Kisfaludy Sándorhoz* * írt darabjai, hogy egyebek ne említtessenek? Restebb prózai huzakodást nem képzelhetni. A «Handbuch der ungarischen Poesie» II. köt. 120. lapján álló két darabbal Tóthnak egész epigrammatistai érdeme ki van merítve.

66. *Szentmiklóssy*nak a természet lyrai tehetséget ada,

* Lásd Görög Verseit, 63. 65. lap.

annyi lyrai tehetséget, mennyivel a magyar költők koszorújában csak a jobbak dicsekedhetnek, s ő ezen tehetségénél fogva sok mások felett inkább lehete az, minek az epigrammai nemben Kazinczyt lenni mutattuk. Azonban, úgy látszik, hogy ő — vagy körülményi nem engedvén, vagy önként — elmulatta keblének ezen égi szikráját studium által kitisztult lobogásra hozni. Következett legyen a dolog bármely okból, az tagadhatatlan, hogy Szentmiklóssy — bár egyike a jobbaknak — mind dalaiban, mind epigrammáiban hasonlatlanul kevesebbet ada mind ekkoráig nemzetének, mint tőle várni lehetett volna. Ha czél és hely szűke engednék, bővebben lehetne a mondott észrevételt kifejlesztenünk, de itt csak az epigrammai parányi körben foroghatván, illik visszatartóztatni minden egyebekre kicsapongást. Az ő epigrammái is lyrai és Martiálneműekre oszlanak fel. Mind a két nemből néhány oly műveket lelhetni, melyekre a legjobb epigrammatista is irígy szemmel tekinthetne; de viszont olyak is találhatók, pedig nem kis számmal, melyek egyéb fogyatkozásaik mellett még csak eredetiség bélyegét sem viselik magokon. Az epigrammai alkatra nézve Szentmiklóssy szerencsésebb a martiáli, mint a lyrai nemű darabokban, hol némelykor széles, és czéltalan amplificátióval teljes. Nyelve csinos nyelv; azonban nem az a tárgyhoz simuló s magán charakter bélyegeit viselő nyelv, mely például Kazinczynál, a magyar ajak még most ebbéli általános fogyatkozásai mellett is, ismerhető. Szentmiklóssy nyelve mind epigrammáiban, mind dalaiban, és verses meséiben ugyanaz, s mindig egyszinű, mindig epithetonok bővségében csillogó, s az egyszerűségtől mindig bizonyos távolságban áll, s benne az az inproprie szólás néha egész a pipereig feszítve van. A mi ízlését illeti, neki a természettől szerencsés tapintása van a szépben, mely nem enged alacsonyságokra sülyedni. Soha eléggé nem becsülhető sajátság!

67. *Ponori Thewrewk* nem azon pályát választá ma-

gának, melyekre talán vocátiója volt volna, hanem a görögökét; pedig épen ez az, melyet lyrai igen parányi tehetségéhez képest neki hasznos dolog lett volna nem választani. Tévedésének oka hihetőleg valamely fonákul értett theoriában — talán épen a herderiben — alapodik; vagy az is lehető, hogy valamely nagy példány — milyenek a Kazinczy epigrammái — vonzotta ellenállhatlan azon útra, mely nem az ő erejéhez mért út vala, s így történt, hogy ő oly örvénybe bukott, melyből többé kivergődni nem fog. Ezen okok az ő tévedését menthetik ugyan, de a hibákat jókká nem tehetvén, a kritikát is semmi időben megkérlelni nem foghatják.

Ifjonti dolgozásai martiáli typust hordoznak magokon, s mondani lehet, hogy ezen darabok elégségesek egy ifjú művész tehetségei felől bennünket reményekre gerjeszteni. Folytatta volna ő ezen ösvényen az elkezdett utat, kezesek vagyunk a mondott szóért, hogy pályáját sok szerencsével futotta volna meg. De önként s makacsul más irányt adván menetelének, egy ismeretlen s önmagának is csodás labyrinthba tévedt vala, hol a kérlelhetetlen theoria gáncsait szükségképen maga ellen lázította. Nagyobb számmal írt epigrammái közt alig mutathatni fel egy-két darabocskát, mely a művelt olvasónak tiszta véleményt nyújthatna, melyről mondani lehetne: «iudicis argutum quæ non formidat acumen»; majd mindeniken találni valamit, mi a józan ízlést sérti. Az epigramma nála csak igen ritkán jelen meg a maga szokott alakjában; nagyobb részéből verseinek oly lényeket látunk előtermeni, melyeknek még az eddigleni poetikában nincs nevök feltalálva, s méltán kétségbe vehető, ha valaha leszen-e? Hogy ne láttassunk hihetetlen dolgot állítani, íme, bírái a szépnek! itéletetek alá egy ily productumot terjesztünk.

Istenítés.

Ha közelít az olympi sereg! kiesen lebeg a báj
Lég-szentelt ligeten s hold-beragyogta mezőn.
Engemet andalgót amarantnak alatta köszöntvén,
Főmre sugárkoszorút Venus-Uránia fűz.
Hébe magas kézzel poharát ajakimnak ajánlja,
S a szép geniusa csókjait hinti reám.
És én, a boldog, semmit nem ohajthatok immár;
Megleltem mennyem s isteni társ maradok.

Hivatkozunk rátok s mindazokra, kiknek ízlése nem toilettei finnyásság, hanem æsthetikai studium resultátuma, ha ez nem valósággal egy zavarodott szempillantat szüleménye-e? Velut ægri sommia! mondaná Róma philosophus poétája. A theoretikus keresztülmegyen a költés minden nemein s nem fog lelni nevet, melylyel a darab elczímezhető lészen.

Egyik oka a Thewrewk szembeszökőleg különös poesisának az a makacsságig egyoldalú ízlés, mely sohasem engedi, hogy a tárgy különféleségéhez képest egymástól különböző alakban, különböző színnel, és nyelvvel öltöztesse fel darabjait. Nála mindenütt — még prózájában is — dagályos, epithetonok özönében duzzadozó, szinte az érthetetlenségig czikornyás nyelvet láthatni, mely szünet nélkül azt az egyetlenegy szemet sértő tarka szőnyeget terjeszti a néző elébe, hol a phantasia a képek szertelenül egybehalmozott sokasága közt eltompul. Tedd a görög egyszerűséget ezen megfoghatatlan buja piperével hasonlatba, s látni fogsz oly távolt, milyet csak e planéta két legmesszebb pontjai között képzelhetél. A költőnek, a mint tudva van, egy fő kötelessége a tárgyak idealizálása, mely nem egyéb, mint a természetben lévő kép, cselekedet, és érzeménynek a lehető tökélyig emelt megnemesítése. A valódi költő ezen postulátumnak akként szokott megfelelni, hogy tárgyaiból minden aljasat, mindennapit elhagy, s csupán a tökély elszórt sugárait gyűjtvén egybe, azokat olvasztja egy bizonyos pontban harmoniai vegyülettel

öszve. Thewrewknél ez az idealizálás azok által a közönséges s unalomig elhasznált hasonlatok által szokott megtörténni, mely a görög mythologia képeit hozza a maga kiemelni szándéklott képeivel rokon öszveérésbe, s így gerjeszt bennünk némely homályosan eltarkított észfogatokat. Például:

Arcza jelenti Küprist, feje Pallast, szíve Diánát;
Így él egy lyányban három olymposi szép.

Nyíltan jelenthetjük minden költőnek, hogy ily módja az idealizálásnak nem azon mód, melynél fogva «honor et nomen divinis vatibus atque carminibus venit». Azon megjegyzést is általában lehet a Thewrewk dolgozásaira mondani, hogy közőlök a legkisebb részt teszik azon darabok, melyek ön keblének leleményi; a többinek forrásaira a német költőknél könnyű munkával rátalálhatni. Thewrewk minden művei között az *Aurórához* írt darab előttünk legnagyobb becsű, s ámbár még ennek is Kleistnál van originálja, mindazáltal azon teljességet az előadásban, melylyel ezen darab magyarul elmondva van, inkább lehet az ő sajátjának, mint sok egyebeit mondani.

68. A mythologiáról lévén az imént szó, szabad legyen iránta — figyelmeztetésül legalább — egy kitérést is e helyt tennünk. Költőink szinte nagyatyjoknak, Zrínyinek, korától fogva használják a görög mythosokat; de soha azok még oly sűrűen észrevehetők nem voltanak, mint a mi korunkban, pedig a dolgot megfontolván, inkábbára az volna javallható, hogy ez a mód egészen elhagyatnék, vagy ha azt általánosan tenni oly nagy áldozatba kerülne költőinknek, legalább a helyet tekinteniök kellene, s gondosabban megválasztaniok: hol és mikor volnának ezek a görög phantasia lényei használhatók, mert így minden meggondolás nélkül elmeszüleményeiket mythologiai színekkel kifesteni — engedelmökkel legyen mondva — egyébnek, mint testimonium paupertatisnak az értő által nem tekintethetik. A görög népnél ezen képek, mint honi termékek,

öszvefonva és szőve lévén mind a társasági, mind a házi kör minden tárgyaival, az aljasabb népnél is oly ismeretesek valának — vagy talán még inkább — mint hazai historiáink barátjai előtt a Hunyadi, a Zrínyi név. Az újabb kor népeinél ellenben csak kis rész szerzett magának egy felületes mythologiai tudományt; egy-kettőt alig találhatni, ki studiummá tette volna s még ezen egy-kettőből is senki sem képes oly tündérleget elvarázsoltatni, hogy fejében képzetek támadjanak a görög népéihez hasonlók, kinek ezen mythosi képek bizonyos religiói glóriában tűntek fel. Következőleg ezen mythosok a mi olvasóinknál nem egyebek, mint üres és kép nélkül való, félig érthető nevezetek, vagy ha egy-kettő előtt fáradságos tanulás segédével érthetőkké lettek is, csak erőtelen hideg phantasmákat szülnek. Tegyük hozzá, hogy az új kor költője, gyakorta többféle mythologiákat használván, oly tarkaságot terjeszt ki előttünk, mely által majd a zsidó próféták korába, majd pediglen az éjszaki népek óriási alakú boszorkányai közé ragadtatunk, hogy végtére phantasiáink ily ezerféleségben nem tud magának álláspontot találni. A görög epigrammatistának, miképen értekezésünk eleje érdeklette, nagy könnyűségére szolgáltak ezen mythologiai istenségek. Talán ezen okból használják őket mai költőink is? pedig mondani lehet, hogy ez hatalmas mód egyenesen a költés czéljai ellen dolgozni. — Ezen czikkely nem helyén kívül fog itten állani, minthogy az utóbb érdeklett két epigrammaíró művei is igen bővelkednek az efféle görögföldi termékekkel.

69. Thewrewkről szólván önkényt ereszkedtünk le bővebb fejtegetésekre. Az az ő poesisa és nyelve figyelmet érdemlő két dolog, s méltó volna komolyabb észrevételre, hogy némely fiatalabb versíróink szemeik felnyíljanak s a veszedelmes példát látva, tanulják idejénkorán megválasztani a jót a rossztól. Ez a valódi gothomania már néhány év óta gyakoroltatik a magyaroknál, s minekután Kovacsóczy hagymázas czikornyájú

prózájában egész a vakmerőségig duzzadozott volna, egy kevéssé megszűnni látszott; most azonban az esztergomi Uránia s kassai Minerva néhány incorrectióval teljes lapjain ismét jelengeti magát, s úgy látszik, újonnan lábra akar kapni, méltó tárgyául minden józanan maradt fej boszankodásinak.

70. *Décsei János,* 1825. ada ki egy kötet mesét és verset, melyek között epigrammák mintegy hatvan számmal foglaltatnak. Ezen epigrammák, leginkább pedig a mesék, mutatják, hogy Décsei elmésség híjával nincsen ugyan, azonban még a valódi műveltségtől távol áll. Mert, bár az ő versei közt néhány jó darabokat — mint például a *Lillához, Sybilla Charonhoz* stb. czíműek — lelhetni, az olvasó majd minden lapon olyakra bukkan, melyek kisimult ízlésre nem mutatnak. Az oly kitételek, hogy sok más elhallgattassék, mint 76. l. az *Álomhoz,* 87. l. *Lucretia,* 91. l. *Boldog boldogtalanság* s végtére 75. l. *Egy rossz kántor ellen* (mely utolsó már magában is, hogy a költő saját szavával éljünk, «igen sültelen darab») czímű epigrammákban állanak, talán csak egy piaczi gyümölcsárusnő szájában állnának jól. Nem fogott volna ártani, ha Décsei az epigramma alkatjára is jó korán figyelmet fordított volna, mert oly lelketlen explicátio, mint a *Rózsához* írt darabnak két végsora stb., epigrammában helyet nem foghat. Ki eredetiséggel is bír, mint Décsei, annak talán nem volna szüksége, hogy a *Telekihez* írt darabot mástól kölcsönözze, kivált olyantól, ki azt már maga is idegen mezőről ültette saját kertébe. Egyébiránt ha Décsei a ponton, hol most van, meg nem állapodik, hanem talentumát progressive művelgeti; ízlését gyakorlat által több csínhoz szoktatja; nyelvére, mely most próza, több gondot fordítand, reményleni lehet, hogy magát jeles epigrammatistai érdemre teendi méltóvá.

71. *Kisfaludy Károly* is, ez a sok színű és sok erejű művész, közle az 1823-dik évi Aurórában 28 darabot. Köztök csak hét felel meg a felvett czímnek, a többi gnóma. Azonban már csak ezen hét epigramma is ma-

gán viseli a művészi kéz bélyegét, s ha Kisfaludy több epigrammát nem írna, vagy csak azon egyet írta volna is, mely a 3-dik számmal van megjegyezve, csalhatatlan bizonyságát adta volna a magasztalgatni kétkedve szerető kritikának, hogy ő az epigrammai Músának egyik felkentje. Szerencsésebb epigramma kevés volt magyar nyelven zengve. Lehetetlen, hogy olvasván ezen hét kedves darabot, a művészség barátjaiban azon óhajtás ne ébredjen fel, hogy bár a köz tiszteletre, köz hálára méltó geniális költő több ilyetén becses virágokkal is gazdagítsa verseinek szép koszorúját.

72. Az 1825-diki Hasznos Mulatságokban (a 26., 27., 28. és 50-dik számon, ismét a második félév 30-dik számán) Tz. G., Tz., és C-r névhelyetti betűkkel megjegyzett darabok, melyek, mint a rajtok ismersző rokon szín hihetővé teszi, egy műhelyből kerültenek, a literatúra határain kívül vannak, azért mellettök a theoriának csak szó nélkül illik elhaladnia, ámbár nem volna egészen sikeretlen dolog — legalább azokra nézve, kik jövendőben is írni fognak, nem gondolván meg mit és hogyan? — néhány szóval érdekleni, mint meglátszik rajtok a küzködés elmésséget előhozni, holott az van bennök végtére is legkisebb mértékben, s mily mártyri kínok által van a nyelv a distichon korlátai közé zaklatva.

73. Olvasónk előtt, úgy hiszszük, ismeretes leszen azon kisded könyv, melynek czíme: *Újra amalgamázott üveg táblácska.* Benne ötvenkét epigramma volt közölve. Tartózkodva ereszkedünk megitélésökbe, nehogy megsérteni láttassunk a komolyabb olvasót, oly dolgokra emlékeztetéssel, melyektől a nemesebb érzésű ember kedvetlenül fordul el. Azonban, mivel a sors ez egyszer vállainkra mérte azt a sanyarú æsthetikai biróságot, mely morális és nem morális dolgot egyképen tekint, kötelességben áll rólok szempontjainkat elmondani. — Ezen epigrammák általában szólva igen sok elmésséget hordoznak magokban, s a ki gondolóra veszi, mily ügyességgel tud itt a lélek, minden még oly

parányi körülményt is, legyen olvasás, legyen tapasztalás következése, saját hasznára fordítani, s az ellenfél ingerletére irányzani, annak lehetetlen ezen darabok szerzőjétől a valódi s gazdag leleményes elmét megtagadni. Egyébiránt a theoria ellen való vétektől egy darab sem egészen tiszta. A nyelv bennök darabos s mindenhol gyakorlatlan kéz jelei látszanak. Charakterök nem csípő, hanem sujtó és vágó elmésség, s oly érzés vezérli őket, melyet inkább örökre elpalástolni, mint egy egész publikum előtt felmutatni illett volna. A XVII. számmal jegyzett darab legvalóbb szinekkel festi azon lelket, mely efféle szilajkodásra elvetemedni képes lehetett.

74. Még egyet, minekelőtte bevégzenők a reflexiók hosszú sorát. A magyar poéták kicsiny számában tudtunkra egy sincs, ki epigrammái közé gnómákat nem kevert volna. Ez annál szembetűnőbb volt előttünk, minthogy ezen észrevételtől legjobbjainkat sem találhattuk menteknek. A vétek mindenütt vétek, nagynál, kicsinynél egyképen; de a nagynak vétke mindig sanyarúbb gáncsot érdemel, mert ereje a gyengeségek meggyőzésére több volt; honnan önként foly, hogy egy Kisfaludy Károlytól vagy Vitkovicstól, leginkább pedig egy Kazinczytól, ki magát mint a magyar epigramma teremtője méltán tekintetbe hozta volt, várnunk jussal lehetett vala, hogy epigrammáik között ezen fattyú sarjadékokat megnevekedni ne hagyták volna. Minél nagyobb fokán áll valaki a tökélynek, annál nagyobb következésűek botlásai is. Mi legalább kénytelenek vagyunk itt azon gyónást tenni, hogy felette megbotránkoztunk, midőn első rendű epigrammatistáink művei közt gnómákra kellett bukkannunk, melyek epigrammák gyanánt adattak. Vajha költőink vigyázóbbak volnának s nem keresztelgetnék el szülötteiket hamis czímmel, nem tévesztenék el olvasóikat minden lépten, s a kezdőt megkímélnék azon zavartól, melynek a heterogeneumok rendetlen egybehalmoztából lehetetlen nem származnia. A ki oly kort élt, hogy

önmaga tapasztalhatá, vagy ha nem, legalább megtanulta Tieck Dramaturgiai Lapjaiból, hogyan szült a német drámában nem haladást, hanem esést, a különböző, sőt ellenkező dolgok öszvevegyítése, az, úgy hiszszük, mosolygani nem fogja ezen sajátképen kis tekintetű, de maga után egykor nem a legjobb következetet vonható dolognál tett intésünket.

75. Értekezésünk vég czikkelyét zárja be egyike szebb epigrammáinknak, mely azon ideálhazában született, hol az ének Músája csendes dicsőségben szövi a magyar dalok legszebb fátyolát.

Lomb, te csörögve lehullsz; kertem rózsája, te hervadsz!
  Fáim alatt éjszak bús szele dúlva süvölt.
Képzetem elfordúl, s a múlt örömébe merítve,
  Barna leányka, feléd, e kebel újra hevűl.
És ím rózsalepelt von el a phantásia rajtam
  S hesperi csillagként arczod alatta ragyog.
És kivirúl a lomb, s kertem rózsái feselnek,
  Fáimat Elűsion szelleme lengi körűl.

S íme, ennyit az epigrammákról. — Mily nehézségek gördüljenek elébe annak, ki a költészet ha csak ezen nemében is, a tökélyig emelkedni akar, ezen vizsgálatok nyilvánná fogják tenni; azonban czéljok nem az, hogy az epigrammát valami nagyobbá tegyék, mint a mi valósággal; mert ők a költészet széles tartományában még csak oly csekély tekintetű tárgyak, mint San Marino Európa egyéb státusaihoz képest, s a magas epopoea, s a colossális dráma mellett észrevétlen elenyésznek. Az inkábbára czéljok, hogy költőink látván, mily sokra kelljen ily parányi körben is ügyelniök, ha pályabért érdemmel kivánnak nyerni, s ezeket hasonlatba tevén egyéb lyrai, vagy épen drámai s eposzi nehézségekkel, a studiumra önkényt vonassanak, mert csak nyiltan meggyónhatjuk, hogy verseink ugyan napról napra egész az áradásig ömlenek; de köztök oly kevés becsülni valót lelhetni, hogy valóban nem csodálhatjuk, ha olvasóink a poétai művektől idegenedni kezdenek.

A jelen epigrammai theoria leginkább magokból a művekből van abstrahálva, minthogy ezekre fordíta legtöbb gondot az értekező, de az eddigleni theoretikusokhoz is méltó figyelemmel viseltetett, s köztök főkép Lessing és Herder vizsgálataira ügyelt. Mindenhol azon szabadsággal, melyet az igaznak szeretete kiván, parancsol: a jót mindenkitől elfogadni, hibát senkiben vakon nem imádni, hanem inkább kimutatni, s ellene részrehajlatlan indulattal kikelni. Ha netalán egynémely ellen nagyobb massája tódult volna a gáncsoknak, mint a mennyit ő méltányosnak vélhetne, az nyugasztalódjék meg Eberhard szavaiban: «Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert, wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne.»

VEZÉRSZÓ A KRITIKAI LAPOKHOZ.

(1831.)

Tudományok mezején, valamint a hit országában két nevezetes felekezet van: keresztény és bálványozó. Amaz egy mindenható lénynek, az örök, a tiszta igazságnak szabad lélekkel áldozik, s a nemzeti köz fényért buzog; ez vakon és szolgai félelem közt borul le álistenei előtt, melyeket a rejtemények leplébe vonulni szerető önség ábrándképekből alkota neki. Nemzetünk tudományi pályáját mindeddig az utolsó felekezet bírja. Mi rettegünk a tudományos tribunáltól, utáljuk és gyűlöljük azt, istenünk az önfény, s a bálványozásnak vagyunk baráti. A helyett hogy az egyedül-üdvözítő, az igaz utat keresnők, a szív és vérrokonság, hír és névgőz, a vallásbeli pártoknak s az emberi hiúság ezernemű csábjainak, mint annyi isteneknek, szobrokat emeltünk. Mi érzéseinket, dicsvágyaink ingereit megtagadni csak parányi részben sem tudjuk, feláldozni pedig önfényünket a köz fényért, valamint a polgári, úgy a tudományos körben sem vagyunk eléggé erősek. Mi nem az ügyet, egyedül magunkat szeretjük; s ez mutatja, hogy a lélek culturájában még messze nem haladtunk. Jaj annak, ki hiúságaink isteneit nem tisztelve vagy nem kímélve legalább, az igazság zászlójához álla, s kritikai szövétnekkel járdal tudományos pályáján! Az kaján és erkölcstelen, eretnek és hongyűlölő; annak minden lépte kárhozatos bűn s a legvétkesebb vétek.

A jelen lapok kiadója jól ismeri azon viszonyokat, melyek közé teendi magát, midőn e bírálatok gyűjteményével föllép; tudja, hogy nevét ezek által a magyar írók kedvezéseibe ajánlani nem igen fogja, sejti azt, hogy nem-barátjai száma a szerint fog nevekedni, a

mint az itt kiadandó bírálatok számai. Azonban ő egyike azoknak, kik inkább kivánnak nem szerettetni, hogysem hitök s a közügy rovására szerettetni; kik készek polgártársaik gyűlöletét is eltűrni, ha ezen tűrés által a köz virágzat magvai hintethetnek el.

A kritikának, e gyűlölve rettegett, s rettegve tisztelt istennének, templomot építeni, oltárt emelni közöttünk, sohasem volt oly hasznos, sőt oly szükséges, mint ma. Ha végig szemléljük a magyar literatúra történeteit, nem találunk kort, mely a jelennel hasonlítható, nem évszakaszt, mely a vívó és küzdő kor nevét oly méltán viselhetné, mint ez. Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár, egyiránt vergődnek a halhatatlanság szent bérczeihez, de ez útat, melyen oda juthatni, felette kevés ismeri. Az írók száma koronként nevekedik, s nemsokára közegyenbe fog állani az olvasókéval; könyveink egymást érik, s ha ki a mennyiségről vonna következtetést az értékre, mondhatná, hogy a magyar literatúra nemsokára az olaszszal, francziával fog versenypályát futni. Vannak közöttünk emberek, kikkel a szertelen hazafiúság szertelen dolgokat mondogattat, vannak íróink, kik ha egy történetecskét, mely legfelebb is anekdotának volt alkalmas, dialogusba szőve (mert nálunk a drámai formához ez elég) nyolcz-kilencz íven végig hurczolhattak, shakespearei, calderoni elmét vélnek agyaikban lobogni; vagy ha egy kisded értekezést a magyar orthographiáról (mert ez a magyar írók vesszőparipája), sok elavult, rég elúnt semmikből öszveférczelhettek, azt hiszik, hogy Révai s Adelung hozzájok képest a philologiában csak tanuló gyermekek, s hogy a népek egyetemi nyelvét minden bizonynyal ők fogják feltalálni. Említsük-e a poetasterek hemzsegő seregét, ezeket a türedelem ostromlóit, ezeket a fülkínzó unalmas troubadourokat? Könyveink nagyobb részét ezek foglalják el, azért van bennök a szív és ész szavának oly ritkán helye. S mind ezek a legfellengőbb álmokban élnek, s goethei, schilleri nagyság bizodalmával kerengenek parányi köreikben. Embernek leg-

főbb boldogságát képzelet és álmok teszik, s ha kit álmaiból vertek fel, az boldogsága egéből hullott le; hagynunk kellene tehát keresztényi kímélettel, hadd álmodják végig az ily jámborok rövid életöket, s hadd legyenek boldogok. De ez álomboldogokat imádók, hirdetők, magasztalók veszik környűl; a tévedések, a képzelmek kórjai elragadnak s egész csoportokat tántorítanak a vad tudatlanság örvényébe, azalatt, hogy a valódi érdem félrevonulva nem ismertetik vagy elfeledtetik — s ez vágja ketté a dolgot. Fel kell vernünk ezen ál Goethéket, ál Schillereket álmaikból, hogy imádóik is látni tanuljanak; meg kell gyújtanunk a kritika szövétnekét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, mely üdvezület pontjához viszen. Ezek nélkül a romlás örvényéből nincs mentség, nincs szabadulás.

Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hizelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni. Ha mi barátinkat, rokoninkat, mint eddig, csak ölelgetjük; hitsorsosinkat csak dicsérgetjük; nagyainknak csak hizelkedünk, bókolunk; ellenségeinket csak üldözzük, s a jót bennök is elismerni nem tanuljuk s nem akarjuk; ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgarabjai leszünk: úgy a tudományos haladásnak bizvást lemondhatunk még reményeiről is, úgy örök veszteglésben tespedezünk s egy chinai penész fogja elborítani, megemészteni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos létünket.

A kiadó örömmel s valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Óhajtaná, hogy e pártok szelleme el ne szunnyadjon, s törekedni fog, hogy az e jelen lapok által is mind inkább lobogásban tartassék. Az ellenkezés és küzdelmek, a forrás, köszörüli az elméket, erőben tartja

a lelket, s mit szendergő béke s nyugalomban tengés húsz év alatt nem tehetne, azt a vélemények háborúi, írói párt s vetekedés két-három év alatt képes eszközleni. A polgári pártok, belháború — veszedelmei a nemzetnek: az írói lázadások ellenben legczélirányosabb eszközei a tudományos haladásnak. Ott vér foly, pusztulás, ínség, halál kegyetlenkednek, s felette kétséges, felette bizonytalan, ha a jelenkor véráldozatai fognak-e teremteni a jövendő ivadéknak boldogságot: itt csak a hiúság ködei tépetnek szerte, az előitéletek zúzatnak öszve. Ott egész nemzetet éri s érheti az ártalom, itt csak egyes emberek szenvednek kárt, talán egy kis hirbeli kárt; s mi egyes emberek vesztesége, ha még oly nagy volna is, azon megszámolhatlan haszon mellett, mely egész nemzetre háruIhat?

Ezen gondolatok forgottak elméjében, midőn eltökéllé, hogy egyesülve néhány lelkesebb barátival a tudományos közügynek, e kritikai gyűjteményt megindítsa. Általános czéljai az eddiglen mondottakból érthetők: az előitéletek, tévedések, írói pedantismus és félszegségek ellen akar gátakat rakni, melyek köztünk divatban vannak, vagy divatba kezdenek jőni. Szándékait azon úton reményli elérhetni, ha a magyar literatúrának észrevehetőbb lépteit bírói figyelemmel kiséri, s mindenről, a mi tekintetet érdemel, kritikai észrevételeket közöl. Ezen czélra nem szükség minden megjelent könyvnek megitéltetnie, elég leszen csak azon productumokról emlékezni, melyeknek némineműleg életök van. De itt sem von oly szoros korlátokat, hogy ne vehessen magának szabadságot néha csekélyebb nyomatékú munkákról is szólni, ha azok hasznos dolgok elmondására alkalmul szolgálhatnak. Valamint viszontag lesznek oly esetek, melyekben becses művekről is hallgatni fog, ha rólok mindennapi s talán közönséges, ismert észrevételeknél egyebet nem mondhat.

A munkáló társak nagyobb része magát megnevezni nem fogja. Oly mód, mely az angol időszaki írásokban nagy divatban van, s melynek sokkal több jó, mint

rossz oldalai vannak. A névtelenség leple alatt mindenki szabadabb s nyíltabb; a barátság s hála érzéseit is könnyebb hallgatásra bírni; a tartalékra, vonakodásra nincs ok. Így a félénk is megtántorodik, s őszintén mondja el, a mit elmondani rettegett volna. Szóval: az éjfél titkaiba leplezett areopágusi tribunál a lelkes görög népnek nem volt lelketlen találmánya.

A REGÉNY-KÖLTÉSZETRÓL.

Töredékek.*

A költészet földfeletti világában alig van tartomány, melyet, mind széles terjedelme, mind sokoldalúsága miatt oly nehéz volna az æsthetikusnak megjárni, s megjárván, belőle csalhatatlan tudósításokat hozni, mint a regényé. Innen van, hogy míg a hősköltemény, dráma, sőt a lyra ætheri hazájának is nagyobb részében oly gazdag, oly soknemű fölfedezések tétettek a theoretikusok által, hogy belőlök jókora könyvtárt lehetne egybeállítani, azalatt a regények tündérországa csaknem ismeretlenül maradt, mint valamely végig-lábolhatatlan sivatag, melyhez csak félve közelíte a merészebb utazó is. Holott, ha meggondoljuk, mi sok jó és ártalmas termények szállíttattak át e tartományból az olvasó-világba, mi nagyszámú kedvelőkre találtak ezek Richardson és Filding korától fogva egész Washington Irving és Cooper idejéig, s mint kellett szükségképen korokra és nemzetekre befolyással lenniök, nem tagadhatni, hogy a regény a műphilosophusnak nagy mértékben érdemelheti, sőt talán még nagyobban, mint maga a dráma s eposz is, figyelmét.

Nálunk, mint némely jelekből sejteni lehet, a regényliteratúra most fog kezdődni, s olvasóinkra foganato-

* Ezen töredék észrevételek eredetileg *A román költésről* czím alatt 1833-ban, tehát akkor irattak, mikor nálunk regényirodalom még alig volt; Jósika Miklós is csak pár évvel később, 1836-ban lépett fel.

sabb hatással munkálni; nem volna tehát szükségtelen az iránt értekezni, mit kellene az olvasónak egy regényköltőtől józan alapok szerint kivánnia, s viszont mit a regényköltőnek teljesítenie, hogy czélját s magasabb rendeltetését el ne téveszsze.

Figyelemreméltóbbat a jelen tárgyról, a mennyire tudom, Eberhard, Herder, Jean Paul és Meisner írtanak, de nagyobb részint futólag csak s mellékesen, s a tárgy még mindig mélyebb s alaposabb vizsgálatot vár.* A mit itt az olvasó tőlem veszen, részint saját eszméletimnek, részint az idézett írók studiumának gyümölcsei; mert az utóbbkoriaknak elődeik találmányait figyelem nélkül hagyni vétkes önhittség s áltaImára van minden előhaladásnak. Az utóivadék előidők töredékeiből rakja fel nagysága falait, s azon műphilosophus, ki az egyszer jól mondott helyett mást mond, csak azért, hogy új s eredeti legyen, nem a művészetet szereti, hanem saját csillogását.

Észrevételeim, melyeket itt töredékesen elszórok, csak vázolatául szolgáljanak a regény egy netalán valaki által később készítendő theoriájának, kimerítő értekezés gyanánt nem akarom őket tekintetni, mert a pálya, melyet egy nagy egész alkotására meg kellett volna járnom, sokkal rögösebb és töretlenebb, hogysem parányi erőm megbírhatná. Szándékom az volt, hogy egy valahára közöttünk is születendő regényköltő e töredékekben egy-két hasznos intést találjon. Majd jön egy későbbi theoretikus, — reménylem s őszintén óhajtom — ki általam ösztönt és buzdulatot kapva, e tökéletlen próbát alaposabb s mélyebb vizsgálatai által feledékbe sülyesztendi.

I.

*Elbeszélés*nek, vagy *beszély*nek neveztetik általában minden elmúlt s végbement esetnek másokkal közlése.

* Blankenburg munkája a regényről kevés figyelmet érdemel.

Különbözik a leirástól, mert benne az eset mint valósággal elmúlt közöltetik; a leirásban ellenben az elmúlt, végbement, vagy távol levő tárgy is jelenné tétetik.

Minden beszély költői vagy históriai, a szerint, miképen költött vagy valósággal megtörtént dolgokat tárgyaz. Czélja mindkettőnek többféle lehet. Közleni t. i. valamely esetet másokkal többféle okokból szoktunk, vagy azért, mert míg mások által épen nem, vagy mert nem eléggé körülményesen tudatnak, vagy azért, mert elfelejtettek s emlékezetbe hozatalok hasznos, szükséges, ész- vagy szívképző. A költő például — mert erre fordítjuk itt főkép figyelmünket — valamely igazságot képben állít elő, hogy olvasói emlékezetébe nyomja, mint a mesék s parabolákban stb.; vagy pedig, lelkünket magas érzelmekkel, nagy gondolatokkal eltöltvén, a mindennapiság szűk köréből kiemelve nemesít, mint a hőskölteményben; vagy valamely religiói tanulságra vezet, mint a legendában; vagy végtére az emberiség charakterével, az életnek egyes scénáival ismertet meg, mint a regény s novellában. Azon elbeszélés, melynek semmi más czélja nincs, mint az olvasónak időtöltést szerzeni, méltán kárhoztatik, mert benne az eszköz czéllá van fordítva.

Beszélyben, legyen az költői bár vagy históriai, múlhatatlanul megkivántatik a valóság. A históriai beszélyben, tudniillik, hogy a mi elmondatik, úgy történt legyen; a költőiben, hogy úgy történhetett legyen a való életben, miként elmondatik. E valóság a művészi gyönyörnek éltető eleme; nélküle a poesis hazugsággá alacsonyodván, nem képes művészi áltatást (illusio) gerjeszteni.

A beszélynek általában három főrésze van: a történet eredete, bonyolódása s kifejlete. A történet eredetét azon okok öszvesége teszi, melyek szülői s támasztói voltanak a következett történetnek. Ezeknek előszámlálása, a mennyire lehet, rövid s összevont legyen, hogy annál több hely maradjon s annál sebe-

sebben lehessen általmenni a sajátképeni történetre. A történet eredete többnyire a beszély kezdetén adatik elő; a mi azonban nem elmúlhatatlanul szükséges. Ki az olvasó figyelmét azonnal tárgyára akarja függeszteni, legjobban teszen, ha őt a történet közepébe valamely érdekes jelenethez ragadja, mint például Scott Walter *Talisman* nevű regényének, s Goethe *Meister Wilhelm*jének kezdetén. Ily esetben a történet eredete később adatik elő. Erre nézve örök szabályul lehet ajánlani minden beszélyírónak ezt: minél későbben adatik elő a történet eredete, annál rövidebben mondassék el, hogy általa a mese folyama, mely annál sebesebb, minél inkább közeledik végéhez, ne akadályoztassék, s az olvasóban unalmat ne támaszszon. Azon sorozat, mely szerint a történet előadatik, rendnek szokott neveztetni, mely kétféle: természetes és művészi. Természetes az, midőn az esetek, jelenések, azon renddel adatnak elő, a mint egymásután végbe mentek, művészi, midőn a költő őket úgy alkalmaztatá, miként tárgyához jobbnak vélte.

A bonyolodás (szövedék, csomó) azon nehézségek s akadályok öszvesége, melyek a történet kifejlését tartóztatják. Minden történetnek a bonyolodás kölcsönöz sajátképen érdeket, s nélküle a legszebb előadás is unalmassá válhatik. Voss *Luisá*ja minden szépségei mellett is már közepe táján unalommal tölti el olvasóját; mert az egész költeményben alig van valami bonyolodás, mely a lélekben érdekes várakozást gerjeszszen. Lessing a maga száraz vizsgálódásait is érdekesekké tudá tenni a bonyolodás varázsereje által. A históriai előadásokban a bonyolodás gyakran magában a történet folyamában rejtezik; különben pedig pragmatikai fejtegetések által lehet okok és következmények fonalaiból szőni. A költőnek azonban magának kell a csomót megkötnie, s ezt még ott is, hol tárgya históriai; mert a prózai természet nem, vagy legalább ritkán, hoz magában oly bonyolodást, mely a művészet kivánságainak megfeleljen, de nagybecsű ele-

meket ennek alkotására gyakran. Innen a históriai költeményekben az ideális személyek. Schiller *Don Carlosá*ban a képzelet-szülte marquis Posa centruma az egész drámai nagy szövedéknek. Az asszony, vagy inkább ennek éltető eleme, a szerelem, legtöbb bonyolodásnak szokott forrása lenni a költőknél; mert ez indulat az emberi kebelben leghatalmasabb, sőt mindenható, s általa a rendkívüli dolgokat is legtöbb valószinűséggel lehet motiválni. — Szükséges, hogy a bonyolodás természetes, világos és valószinű legyen; különben a belőle következett történeti változások nem nyernek hihetőséget, és szétfoszlik az egész művészi áltatás. Az akadályoknak vagy a körülményekből, vagy, a mi még jobb, a charakterből kell előtámadniok s kezdettől végig szükséges haladásban lenniök, hogy a figyelmet feszülésben tartsák. Elősegélik a bonyolodást az episódok is, azaz oly történeti töredékek, melyek ugyan a fő történethez szükségképen nem tartoznak, de vele mégis belső egybefüggésben vannak. A csomónak rendszerint a történet közepén van helye, de nem szükségképen; ismerek műveket, hol mindjárt elején.

A kifejlet, vagy feloldás, a történet kimenetelét adja elő s felvilágosítja, ha a csomóban elógördített akadályok elhárultak-e, vagy pedig a történet hőse áldozatjok leve. A kifejletnek szükségképen a történet végén kell állania; mert a mi még utána következnék, annak már nem lehetne többé érdeke. Ez oly szükséges része minden elbeszélésnek, hogy nélküle semmit bevégzettnek tekinteni nem lehet. A jó kifejlet múlhatatlan föltételei közé tartozik: 1. *A természetesség;* azaz hogy ne vakeset hozza elő, hanem a természet örök rende szerint okok és következmények lánczolatán gombolyodjék le. Természetfeletti lények által ketté vágni a csomót mindig hibás, talán a legendában s tündérregében (Märchen), melyek legtávolabb állnak a való világtól, volna leginkább megengedhető. 2. *Teljes* és *kielégítő* legyen; azaz általa a csomó ne csak részében, hanem egészen feloldassék, hogy utána semmi lényeges rész

felől se legyen többé kétség. Továbbá, a csomó feloldása ne bántson erkölcsi vagy természettörvényt, vagy ezekben alapult szokást. Goethe *Stellá*jában az egyférjű két nő, kik a csomót feloldják, nemcsak törvényben alapult szokás, hanem psychologia ellen is vannak. 3. Legyen *nem várt* és *meglepő*, azaz olyan, melyet ha gyanítani lehetne is, tudni világosan ne lehessen. 4. Adassék elő *alkalmas időben*; ne előbb, mint figyelmünket egészen magára vonhatta, de ne is később; azaz ne tartsa figyelmünket sokáig magára feszítve, mert akkor fáraszt.

E három főrészére nézve a beszélynek még a következő jegyzéseket általában.

Ügyekezzék a költő, hogy, kivált elbeszélése elején, hol leginkább lehet kicsapongania, semmi nevezetesb jelenés vagy történet ne álljon jövendő bonyolodások magva vagy bimbója nélkül, s igyekezzék kerülni, a mennyire lehet, oly dolgok felhordását, melynek szüksége csak a jövendőkben igazoltatik, a jelenben pedig ok nélkül áll; mert az olvasó figyelmét a jelen szokta leghatalmasban elfoglalni. A jövendő kétes és bizonytalan, s a mi csak benne fog még később motiváltatni, annak a jelenben okát emberi elme nem láthatja.

A csomónak szövevényesebb bonyolítására használtathatnak bármennyi új személyek, sőt még földfeletti lények is, vagy mint az æsthetikusok nevezik, machinák; de végképi feloldása csak régi ismert személyekre bízassék, különben a csomót nem belső szükség oldja fel, hanem külső vakeset, azaz a költő önkénye vágja ketté. «Az első szakaszban legyen a bárd megköszörülve, mond Jean Paul, mely az utolsóban a csomót szétmetszi.» Oly személyt vagy eszközt használni a csomó feloldására, mely csak akkor lép fel, midőn azt fel kell oldani s előbb nem ismertetett, annyi mint mennykőütéssel végzeni ki a tragœdia hősét. — Legszebben foly a csomó feloldatása egy rég ismert személy charakteréből, mert az ily feloldás legtöbb belső szükséget fejt ki előttünk.

A csomó bonyolításához jobb, akaratot használni, mint esetet; mert amaz ész-szülte okokban alapodik s több belső szükséget hoz magával, azonban az esetek használtatása sem tiltatik.

Minden szélességet és kicsapongást, melyek magoknak, kivált a regényköltők, oly gyakorta engednek, minden hosszabb philosophiai elmélkedéseket jobban tűr az olvasó a beszély elején mint végén, hol az érdek minden sugárainak egyetlenegy lángpontra kell gyűlniök, hogy hassanak. Scott Walter regényeinek eleje csapong, közepe czélra siet, vége rohan.

Mi az elbeszélések tárgyát illeti, az érdekessé tétethetik az által, ha a történetben oly charakterek állíttatnak fel, melyek különös tulajdonaiknál fogva a mindennapi emberekéitől távoznak; ha a személyek nehéz, ritka helyezetbe tétetnek s általában a legegyszerűbb tárgy is érdekeket nyer, ha benne egymást váltogatják s követik a természetes ugyan, de mégis szokatlan s nem mindig látott jelenések.

Az elbeszélő költéshez rendszerint a következő költemények számíttatnak: allegoria, mese, parabola, legenda, románcz, idyll, monda (Sage), tündérrege (Märchen), hősköltemény, regény, novella, vagy szorosb értelemben vett beszély. Az előszámláltaknak mindenike lehet komikai, satirai, humoristikai vagy a sajátképen úgynevezett komoly szellemben tartva. Mi ez utolsót azért vettük itt főkép figyelembe, mert ennek theoriája alapul szolgál amazokéinak is; csupán specialitásokban hajlanak el egymástól, melyeket kijelelni annak leszen tiszte, ki a komikai, satirai, humoristikai elbeszélésekre fogja függeszteni fő figyelmét.

II.

Első kérdés, melyet mind támasztani, mind fejtegetni szükség annak, ki a regényköltés theoriájában biztosabban, azaz alapokból kiván indulni, ez: micsoda neméhez tartozik a regény a költői művészetnek?

Mert hogy az a költői művészetnek egy jeles része, senki sem fogja kétségbe vehetni, ki *Meister Wilhelm*et vagy *Kenilworth*ot olvasá, s ama régi aristotelesi definitiót — mely a sok tökéletlen közt talán még mindig legjobb — általgondolá. Regényben a költő történeteket ad elő mint bevégzett- s elmúltakat, következőleg az a poesis elbeszélő neméhez tartozik, s rokonságban áll — miként érintők — az idyll, románcz, mesével... és, a mit leginkább kell említeni, a hősköltéménynyel. Az elválasztó pontok azonban, valamint egyéb nemei között a költésnek, úgy itt sincsenek minden kétségen túl téve; mert a regénynek is lehetnek, sőt vannak osztályai, melyek oly közel feküsznek más tartomány vidékeihez, hogy csaknem egybeolvadnak vele s határaikat élesen elkülönböztetni felette nehéz. A levelekben írt regény, például, kicsapong a dráma birodalmába, elannyira, hogy ha az elbeszélő költésnek némely főbb törvényei alá nem látnók vetve, hajlandók volnánk a drámai koronához kapcsolni.*

Mind e hasonlatokat s öszveolvadásokat azonban, melyeket a regény és dráma, sőt a regény és lyra között tapasztalunk, könnyebb már csak a külső formák segéde által is elkülönböztetni — hogy ne említsem a belsőket; — a legnagyobb nehézség ott gördül előnkbe, midőn a regény és hősköltemény között akar-

* Engedelmet e vakmerő, improprius beszédért, s engedelmet mindazokért, melyek e vizsgálatok folytában többször elhintve lehetnek. Tudjuk, hogy effélék bizonyos embereknek nem tetszenek; de bizonyos embereknek nem tetszeni még nem nagy szerencsétlenség. Herder és a két Schlegel, Jean Paul és Tieck, s a Muzárion egyik sok érdemű s minden jóktól tisztelt szerkesztője, didaktikai írásaikban is igen szeretik az improprius, virágokkal, képekkel himzett beszédet, s mi inkább akarunk e jelesekkel poétai mámorban szédelgőknek kiáltatni, mint bizonyos emberekkel józanon maradni. Különben is poesisról poétailag beszélni nem mindig hiba, sőt néha egyedül csak így lehet alkalmasan. A rossz didaktikai nyelvű Jean Paulnak egyetlenegy ívén több magvai vannak elhintve a poesis philosophiájának, mint más nem épen középszerűek vastag köteteiben.

juk az elválasztó vonalt feltalálni. A hősköltemény és regény t. i. mindkettő nagyobb terjedelmű költemény, mindkettő elmúlt s bevégzett történetekkel foglalkodik, valamint az egyikben, úgy a másikban is többnyire, a költő beszéli a történetet stb., miben különböznek tehát egymástól? Ezt lehet és kell méltán kérdeni; mert valamíg az elválasztó jegyek meg nem határoztatnak, lehetetlen, hogy egyik theoriája a másikkal öszve ne kevertessék, s az egész regélő költés körében homály és zavar ne legyen.

Ha valaki az előttünk fekvő kérdésre hosszas tétovázás nélkül azt felelné, hogy a két költemény elválasztó bélyege a versi és prózai alakban van, azaz hogy az eposz versben, a regény pedig prózában íratik, úgy hiszem, felelete igen alapos volna, csakhogy ezzel egyedül a műbarátot fogná kielégíteni, nem a műphilosophust is. A műphilosophus nem fogna ezen feleletnél megállapodni, hanem azon kérdést támasztaná, ha az eposnak versben, s a regénynek prózában íratnia elmúlhatatlanul szükség-e, vagy egyedül a költő kényétől függ? S e kérdést tennie annál inkább lehetne, minthogy a historia literaria mutat hősköltemények et prózában, mint például Fenelon *Telemach*ja, s viszont regényeket versben, melyekre nem kell külföldre mennünk példáért, mert nyelvünkön van írva, a sokat forgatott és csodált *Peleskei Nótárius*, vagy *Rontó Pál* históriája. Íme tehát a kérdés, melynek eldöntésétől függnek mind a hősköltemény, mind pedig a regény theoriájának fő és alapelvei, s melyre kell, hogy figyelmünket függeszszük.

III.

A költői művészetnek általában történet, cselekvény s érzelmek tárgyai. Érzelmeket zeng a lyrai, történeteket beszél s ábrázol az eposzi, cselekvényeket fejt ki a drámai költő. Az első esetben, úgy mint a második s harmadikban, nem mond egyebet, mint a mi emberben s ember körül van; következőleg mi az emberi-

séggel érintésbe jő vagy jöhet, s a valódi poesis szélesb értelemben nem egyéb, mint az emberiség ideálba emelt képe. Minthogy pedig az eposz — miként az újabb æsthetikusok jól vették észre — történetet ábrázol, mely a múlt korból fejlik ki, a dráma cselekvényt sző, mely a jövendő felé terjeszkedik, a lyra pedig érzelmet zeng, mely magát a jelenlét szűk korláti közé zárja; következik, hogy a költés minden nemeinek saját kora van, és saját korának mezein terjeszti szemünk elébe varázsszőnyegét. A lyrai költő akkor él és mozog saját világa levegőjében, midőn jelen érzelmeit zengi; mihelyt a múltkoriakat beszéli vagy ábrázolni ügyekszik, kicsapong határaiból s műve szükségképen elveszti azon hatást, melyet a valódi lyrai költeménynek gerjeszteni kell. Az eposz, ha az előttünk bonyolított csomót előttünk is fejti ki, drámaivá leszen; a dráma pedig, mely csupán múlt dolgok bonyolodásával s kifejletével mint elmúltakkal foglalatoskodnék, megszűnne dráma lenni. Ezek szerint tehát az eposznak a jelen s jövendő nem korai, ő miként Klio, az emlékek komoly istennője, a történetek folyamának végén áll meg, vagy pedig utókorából tekint vissza a lefolyt századokra, s felemelve a feledés kárpitját, az emberiség történetit a maga időszakaszaiban tükrözi elénkbe. S íme a rokonság, mely a poesis és história között a legrégibb korokban feltűnik. Az eposi költemény eredetileg, a mint Homérnál megjelenik, a história töredéke, melyben az emberiség képe a maga időszakában ábrázoltatik vissza, s a görög nép első históriája Homér eposzai valának. Eposz és história tehát bizonyos tekintetben még máig is rokonok egymással; a régi világban pedig annyira azok voltanak, hogy maga Thukydides is a peloponnesusi történeteket írván, bizonyos költői színben jelenik meg.

De midőn mi e helyt az eposz és história rokonságát emlékezetbe hozzuk, szükség — habár kitérésnek fog is tekintetni — értenünk a költő és történetíró különböző czéljait, a mint azok későbben mind inkább

és inkább kifejlettek s a kettőre nézve különböző kötelességeket támasztottak, melyek egyiket a másiktól szorosan elkülönböztetik. Midőn a költő által az emberiség képe ábrázoltatik vissza, ezen ábrázolás korántsem úgy történik, hogy benne valamely nép vagy időszakasz tulajdonképeni története adatnék, hanem a költő teremtői hatalmánál fogva mintegy az emberiség fölé helyezi magát, s felmutatja azon ideált, melyet e vagy ama nép vagy időszakasz a maga históriai életében elérni törekedett ugyan, de el nem ért, hanem megette hátramaradt. Még akkor is, midőn a költő tiszta történeti tárgyat veszen költeménye alapjául, nem kivánunk tőle históriai, azaz oklevelekkel bebizonyítható igazságot. Költőnél a históriai factum mindig mellékdolog, így tanít a *Hamburgi Dramaturgia*, s nem kell feledni, hogy ha van prózai, azaz testi szemekkel látható természet, van egy más is, a művészi t. i., s hogy históriai igazság s poétai igazság között nagy a különbség. Historikustól, mint felebb érintők, azt kivánjuk, hogy a mit beszél, valósággal megtörtént legyen, s épen úgy miként beszéli; költőtől ellenben azt, hogy az általa költött történet, ha egykor valósággá leendene, hasonló körülmények között ne történhessék meg egyébként, mint a hogyan ő előadta. Így van ez még magokkal a személyekkel is, midőn őket a költő a históriából veszi. Goethe szomorújátékában, például Oranien, Egmont és Alba charaktereiben oly vonásokat vehetsz észre, milyenekkel őket a történetíró Schiller elődbe állítá; de azért ezen goethei Egmont, Oranien és Alba prózailag hív s való históriai alakok-e? Épen nem vélném. A költő öket a szerint alkalmazá, mint czéljai kivánták. Mind a három személy ideálja és képviselője az emberi charakterek három különböző nemeinek. Egmont a maga érdemében, polgári s hadi fényeiben bizakodó, s ezért önérzettel teljes, gond és aggodalom nélkül csapongó; Oranien, a sokat gondolkodó, mindent mélyen fontolgató, a legbonyoltabb szövevényeken keresztüllátó, s ezen okból felette óvakodó emberek-

nek; Alba végtére a lelki és hadi erejét érző fejedelmi kegyencz, s mindenható minister repræsentánsai stb. Következik, hogy a költőnek nem az embert és individuumot, hanem az individuumban az emberiség képét, a korok és népek vonásaiban az emberi tetteket, törekedéseket kell visszatükröznie, hogy azoknak gyökerei a valóságban alapuljanak, azaz a természet s örök rend logikai törvényei mellett lehetők legyenek. Azon kérdéseknek tehát, ha ez vagy amaz dráma, regény valósággal megtörtént-e? szükségképen bántania kell az értő művészt, kinek sokkal philosophikusabb czéljai vannak, mint a prózai valóság s testi világ hű másolata. Innen lehet megbírálni, mennyit nyom az a sokszor idézett s kiáltozott félig igaz æsthetikai evangélium, hogy a művészségnek a természetet kell utánoznia.

Ha az imént kimondott principium — hogy t. i. a költés általában, különösen pedig az eposzi, az emberiség történeti időszakainak idealizáló tükre — bizonyos és megáll (a mit reménylek), szükség, hogy az emberiség történeteire függeszszük szemeinket. Végig futván elménkben a história emlékeit, Mózestől kezdve a legújabb korokig, észre kellett vennünk, hogy a nemzetek, valamint egyes emberek életében, időszakaszokat lehet megkülönböztetni. Gyermekkorból fejlik ki az ifjuságok, ifjuságokból a férfikor, s ebből az öregség hanyatlása. Mind a négy kora ezen physikai vagy prózai világnak saját színnel, szellemmel és charaktervonásokkal bír, melyek magokat idealizáltan tükrözik vissza a szellemi, máskép a költői világban.*

A gyermekkor ártatlansága a jelenlét örömein andalog, szemei előtt minden paradicsomi szépségben virul, mindenütt szerencsét és boldogságot sejt; veszélyt nem retteg, mert nem ismer; gond nélkül enyeleg s játszik hajborzasztó mélység felett, s feneketlen örvény

* A hősköltemény s regény természetét az emberiség időszakaszaiból magyarázni legelőször Eberhard kezdette; utána Meisner az egész eposzi költést ennek vezérnyomán fejtegeté.

szélén; képzeletét tündér álmok, arany remények lebdesik körül. Ereje még gyenge és tehetetlen a cselekvésre, s a jövendő kor tettei sejtelmekben szunnyadnak benne. S íme ezen kornak képeivel hímezi fátyolát a néprege és idyll, s benne találjuk visszatükrözve az arkádiai pásztorvirányt s a gyermekképzelmek tündérregéit.

A gyermekkor után következik s belőle fejti ki magát a cselekvények időszaka, az ifjúság. Keblében a tettekre törekedés lángja küzd és forr s vív önmagával. Nyugtalan óhajtások támadnak fel hevült képzeletei előtt. Érzeni kezdi ereje hatalmát; a czél, melyet kivívni kell, világosabb lőn előtte. Korlátot és lehetetlenséget nem ismer; kezd és mer több érzelemmel, mint észszel, több szerteáradozó, mint czélra irányzott erővel. A különös, csodás, rendkivüli, bájerővel vonják magokhoz; szóval, feltűnik a kalandok időszaka, a hőskor, melyet tettek jelelnek ki inkább, mint megállapodott charakter. Harczok támadnak minden léptén és nyomán a lelkesült ifjúnak, a szellemek és csodák országa a maga egész varázsfényében felnyílik, a gyermekálmak egy nagy, egy szép teljesülést érnek, s zengi Kalliope a félistenek s hősök tetteit. A hőskölteménnyek tehát itt veszik eredetöket a tettek időszakaszában; s hol az epikus költő nemzetének történeteiben ily időszakaszra vissza nem tekinthet, vagy visszatekintvén nemzete ifjúkorát tettekkel gazdagon megjelelve nem látja, ott a hőskölteménynek virágai hervatag színben virulhatnak csak, terméketlen parlag mezőkről. E szerint a hősköltemény természetét saját korából lehet legalaposban megfejteni. A költő benne csodák országába emelkedik s machinákat állít fel; történeteiben több gazdagság van, több kalandos és rendkívüli, mint másnemű költeményekben; a charaktereket tettekben tűnteti ki, psychologiai fejlődés nélkül. Nem annyira az élet — azaz az emberiség fokonként fejlődő míveltsége — hanem inkább a hatás s az ezekből folyt következmény tartoznak körébe. A fenség múlhatatlanul szükséges postulátum benne, s az a

Horácz által úgymondott — os magna sonaturum; mert korának egyik szembeszökő vonása a felmagasított (exaltált) képzelet és érzés. Minthogy pedig ezeknek visszatükrözésére nyelv s előadás fő befolyással munkálnak, nem nehéz általlátni, miért kell a hősköltéménynek fellengő képekben és hasonlatokban gazdag, merész epithetonokkal bővelkedő nyelven, azaz egy magasabbon mint a melyet prozaisták elérhetnek, iratnia, s miért oly természetlen és bántó a prózában írt hősköltemény, mint az említett feneloni stb. E tekintetek szerint leszen a hősköltemény ideális tükre e vagy ama nép ifjú, azaz hőskorának, s így foghat benne megjelenni az emberiség a maga életteli, hatalmas cselekvőségében, a maga nagy törekedéseiben.

A mondottakból, úgy hiszem, könnyű leszen megfejteni, miért vala szerencsétlen gondolat *Borussiast* írni, melynek hőse Nagy Fridrik porosz király; miért nem lehete a voltairei *Henriád*nak szerencséje, miért maradtak az oly geniusok, mint Milton és Klopstock, popularitás nélkül, azalatt, hogy az olasz a maga *Tassó*ját ismeri és imádja. Az első t. i. nem a nemzeti ifjúkor zajos és már a távolság által ideális színt nyert időszakából vették tárgyokat, az utolsók pedig oly világot ábrázoltak, mely túl és felülâll az emberiségen s emberiség történetein, s benne sem nép, sem időszakasz a maga ideális képét visszatükrözve fel nem találhatja. «Az eposzi Músának, mond Jean Paul, egy széles históriai világban kell megállapodnia, hogy rajta a maga ideális, azaz poétai világát alkothassa.» Mély és igen fontos intés, melyet a hősköltemény írójának, ha talán betű szerint követnie nem is, legalább figyelemben tartania szükség. Homérnál még az istenek is emberi arczban és természettel jelennek meg. Homérnál, qui nil molitur inepte.

A hősköltéménynek tehát, miként mondatott, a nemzet küzdő, zajokkal teljes és tettekben gazdag fiatal korában nyílik fel világa. Ezen kor után általmegy az ember vagy nép a maga harmadik és negyedik idősza-

kára, melyeket azért lehet e helyt egybekapcsolnunk, minthogy mindkettőt csend és nyugalom bélyegzi, s mindkettő csaknem hasonló charaktervonásokkal bír. Az ifjúság háborgó szélvészei elzúgtak, a szenvedély hullámai elcsillapodtak, nyugalmas kék látkör és ég mosolyog le az emberiség kiküzdött boldog napjaira. A megszerzett vagyon bátorságban van; a viszonyok ismertetnek; mindenki saját meghatározott körrel bír, melyben háborítlan él és mozog. Az ész győzödelmet vőn a phantasián, s a lelki érettségnek nyugalma beállott. A védszellemek elvégezve munkájokat, visszatértek ætheri hazájokba, s az embert saját erejére s okosságára bízva hátrahagyák a harczoktól megtisztult mezőn. A képzelet varázsfátyola lehullt, s minden, a mi hajdan tündér színben mosolyga, a maga földi való alakjában jelenik meg; az emberiség bizonyos meghatározott charaktert nyer; a poesis közelebb lép az élethez és philosophiájához, fölkeresi az embert a maga házi körében, egyes személy viszonyaival foglalatoskodik, tetteket és történeteket festeget, melyeknek egy nemzetségre vagy háznépre volt befolyása, s ezen egyes személyek charaktereiből tükrözi vissza az apa és fiú, úr és szolga, barátok és szerelmesek ideális alakjait. S íme az időszak, melyet a költőnek a regényben idealizálni kell.

Valamint az eposz a leendő emberiség képét ábrázolja, úgy a regény a meglett s érelemre jutott emberiségét a maga okaival s következményeivel. Benne nem többé egy nagy közönséges története az emberiségnek, hanem az emberi charakter s emberi természet maga ábrázoltatik; s bizonyos tekintetben mondani lehetne, hogy az eposz költői históriája az emberiség e vagy ama történetének, a regény pedig költői históriája (töredékben) magának az emberiségnek.

Regényekben igen óva kell a csodás lényeket használni; azaz mélyen kell minden machinának a hagyományban s néphiedelemben gyökereztetnie, mert a megért emberiség kevesebb csodákat hiszen, mint a

gyermek- vagy ifjúkorban élő. Goethe regényeiből az úgynevezett machinák csaknem egészen száműzve vannak; Scott Walter pedig csak azon műveiben használta őket, melyek a nép száján forgó s így a nép hiedelmében gyökerült regéken épültek, mint például a *Klastrom* czímű regényben. Valamint a kor, melynek e költemény képviselője, a költői ábrándokon túl van, s nyugalmat s érettséget mutat, úgy a regény is e színt és charaktert viseli magán, melyeket kétségkívül a nyugalmas előadás s világos nyelv fogják visszaadhatni. Ezen okból a regénynek csendesen haladó prózában kell iratnia, oly prózában, mely ne rohanjon mint a magával ragadó Vág, hanem zaj nélkül ömledezzen mint szélcsendkor a Duna. A beszédfolyam szép vidékek között mehet ugyan, de ne tavaszi réteken, s partjait csak itt-ott hímezzék költői képek és hasonlatok virágai. Az előadás némelykor didaktikaivá is lehet, mert a regény korának bélyege a szemlélődés; kicsaponghat a reflexiók országa felé is, miként ezeket a valódi regény teremtője, Goethe munkáiban láthatni.

Az eddig mondottak kivonata röviden s kevés szóval ez: a hősköltemény széles értelemben szép álma és sejtése a leendőnek, a regény pedig a valónak, melyek a múltból tükröződnek vissza. Amaz olyan mint az ifjúkor s annak sejtései, melyek rendszerint szebb jövendőt igérnek, mint a mi valósággal teljesedni fog; ez mint a férfikor, mely előtt a valóság s élet könyve nyitva áll, melyben eszköz és czél, ébrenlét s álom, éles vonásokkal vannak megkülönböztetve. A hősköltemény a hősiség nagy tettei, a csodák és szellemek befolyása, a nemzeti érdekű történet, az exaltált nyelv s előadás által a fenség érzelmét ébreszti fel bennünk; a regény psychologiai igazságú charakterei, életfestése által az emberi lélekkel ismertet meg. A hősköltemény a fenség ideája, a regény a charakterfestés ideája nélkül nem képzelhető.

Így válik el e két költemény egymástól a maga különböző czéljaiban, s igy lehet meghatározni félreértés

nélkül s okokra állapodva, hogy a kettőnek külsőleg elválasztó jegyei a prózai s versi előadás, belsőleg pedig a charakter s életábrázolat egyfelől, s a nemzeti érdekű történet s a fenség ideája másfelől.

IV.

Nincs a költészet nemei között egy is, melynek oly szerfeletti, mind kárhoztatói, mind magasztalói volnának, mint a regénynek. Meddig egyik rész azt a költészet minden nemei fölébe emeli, azalatt a más nem tekint benne egyebet, mint érzés- s erkölcsrontó valamit, méltót arra, hogy tűz által emésztessék meg, valahol csak találtatik. Mind ama, mind e résznek csak félig van igaza, egészben egynek sincs.

Ha a regény alatt oly művet kell érteni, melynek czélja egyedüli időtöltés, mely semmi lelki táplálékot nem nyújt, hanem csak azért készült, hogy szívünket érzelgésre szoktassa, képzelminket emberi képekkel töltse be, melyekben sem természet, sem valódi emberiség nem találtatik; történetekkel gyönyörködtessen, melyeknek sem tudományi, sem művészi, sem semmi életbeli alapjok nincs, s csupán azért koholtattak, hogy néhány órai mulatságot szerezvén, végkép elfeledtessenek, akkor igenis méltó a panasz a regények ellen. Mert vajjon a német érzelgést minek lehet köszönni, ha a regények által támadt s lassanként elragadott lelki bujálkodásnak nem? Minek azt az ideggyengülést mind a lelki, mind a testi világban, melyben a közelebb lefolyt századnak néhány tizedeiben szomszédaink sínlettek s melynek még máig is hordozzák jeleit? Bizonyára, e betegség elterjesztésének vétkétől a Müllerek, Cramerek, Lafontainek nagy serege, sőt még maga Wieland is, ki nem menthető; s az ilyetén művek ellen, mint erkölcs s általában minden szépnek és nagynak, mit a természet a lélekbe letett, elrontó, mételyes ragadványai ellen, négy fal közt és nyilván kikelni szoros kötelesség; nálunk magyaroknál pedig annál inkább az,

minthogy legújabb korunk is mutat írókat, kik a mellett, hogy többnyire szerencsétlen fordításaik által nyelvünknek sem használnak, a német földnek ezen veszedelmes termékeit — melyek már honjokban is feledékbe sülyedeznek — köztünk újra életre és divatba hozni igyekeznek. Nincs-e vajjon a német regény-literatúrában fordításra méltóbb mű, mint Kotzebue *Leontiná*ja, mint a lafontainei *Különcz* s egyebek, melyekkel könyveink legújabb jelentései harsognak, s literatúránkat némelyek elárasztani ügyekeznek? Már eddig is sok, igen sok ragadt ránk német szomszédainktól, a mi nemzeti charakterünknek ártalmára van, s rettegni lehet, hogy a léleknek e legszerencsétlenebb betegségét is, a német érzelgést, belopják közénk embereink, s az ész kordonai ellenére elterjed a ragály. Ily munkák fordítói, ha egyébként nem ártanának, azzal, hogy születlenségekre vesztegetik idejöket, vesztegettetik egyszersmind az olvasóval.

A valódi regénynek, mint eddig mondottainkból látható, nagy, nemes czélja van, az emberiség charakterének ábrázolata. Azon regényköltő, ki e czélra híven és szerencsével dolgozott, nem kevésbbé méltó a koszorúra, mint az eposz- s drámaíró. De az ilyetén költő czéljai nem is tisztátalan haszonvágyi, kalmárkodási, vagy hírbetegségi forrásból buzganak, hanem a poesisnak jóltévő mennyei lángjából. Csakhogy a valódi regény czéljai elérésére gazdagabb elme, charakterfestői tehetség, psychologiai és szívismeret kivántatnék, mint a Lafontainek és Müllerek, vagy nálunk Cseri Péter és Pálfy Sámuel álmodoztak, s épen ezen nehézségeknek, melyekkel a valódi regényírás egybekötve van, nem tudása oka, hogy a regények között oly sok nyomorú termékek nőnek gombai szaporasággal, időről-időre. Áldás az oly írókra mint Goethe és Walter Scott, mint Cooper és Irving, kik megtanítának bennünket örök becsű műveikkel, mely czél felé kelljen a regényírónak törekednie.

Szinte vétkes irány az, csakhogy nem erkölcsi, hanem

művészi tekintetben, melyet sokan úgynevezett «erkölcsi» beszéleteikkel ügyekeznek elérni. Ezek a morál prédikátori rendszerint az embert mint angyalt vagy mint ördögöt festik, hogy ennek képében a rényt szerettessék meg, amazéban pedig a vétket utáltassák el. Szertelen tévedés! Sem amannak, sem ennek képe nem alapodik az emberi természetben; csak túlcsapongó képzelet teremtménye, mely hihetőséget nem nyerhetvén, sem utálat, sem szeretet tárgya nem lehet. A művészetnek czélja egyedül a művészet legyen közvetlenül; mihelyt ennek megfelelt, teljesíté közvetve a másikat is, az erkölcsit. Igen is, tanít a poesis, tanít a regény s tanítson is minden nagyra, nemesre, szépre; de csak úgy mint az a nyíló és hervadó virág, mely némán beszél és szótlan ábrázolja képét a leányka szépségének. XIV. Lajos franczia király, papjának, ki prédikáczióit egyenesen reá szokta volt alkalmazni, ezt mondotta: «A részt, mely engem illet, majd önmagam fogom én kiválasztani; de hogy egyenesen rám tolassék, azt nem akarom.» E szavakat általánosan lehet a művészetre alkalmazni. Nemesítsék ezek a lelket, emeljék szíveinket, de præceptorainkká ne legyenek.

V.

A charakterfestés, mint említők, a regénynek elkerülhetetlen requisituma; szükség tehát, hogy itt róla kissé bővebben szóljunk.

Charakter alatt legtágabb értelemben azon jegyet szoktuk érteni, mely által egyik tárgy a másiktól magát megkülönbözteti; szorosabb értelemben pedig, az emberre és személyre alkalmazva, azon színt, melyet a lélek korlátlan szabadságú akaratja a cselekedeteknél magára veszen. Nem egyes cselekedet, hanem a cselekvés módja, melyet az akarat s kivánság önkényt választ, teszik a charaktert; s ezen értelemben minden embernek, még annak is, ki akarati választását minden pillanatban változtatja, s ezért charaktertelennek mon-

datik, kell charakterrel bírnia. Az ember akarati hatalmában fekszik a fogékonyság mindenféle charakterekre, jóra vagy rosszra, nagyra vagy alacsonyra, s azon szín, mely az ő saját tettein és szaván mutatkozik, nem egyéb mint az, melyet ő szabad akaratjánál fogva a keblébe zárt charakterek tárából választa. Innen lehet egyedül megmagyarázni, miként történhetik, hogy némely charakterfestésben egész a meglepetésig igaz és való vonásokat láttatunk feltalálni, ámbár a festett személyt a való életben nem láttuk; mint például Shakespearenél Falstaff, vagy Scottnál Dalgetty őrnagy charaktereikben. Itélet a charakter valósága s hasonlósága felett az eredeti kép ismerését teszi fel bennünk. Csak az ítélhet a másolat hívsége felől, kinek az eredeti képről megfogása van. Minekutána mi sok charakterfestés valósága felől ítélni tudunk, a nélkül, hogy a festett személyt valaha testi szemekkel láttuk volna, önkényt következik, hogy a charakterek tárának bennünk kell rejtezve lennie s lelkünk előtt nyíltan állnia. E charakterek tára kétségkívül meg is van mindenikünk lelkében, csakhogy különböző mértékben s különböző tehetségekkel egybekötve; s ebben van oka, miért nem vagyunk mindnyájan egyformán szerencsések a charakterek festésében. A valódi költő, mint Shakespeare és Goethe, Scott és Hugo Victor, előadói tehetségénél fogva minden lelkében rejtőző alaknak, charakternek, formát, életet és mozgást tud kölcsönözni, s mint valamely csodatékony Aeskulap, minden halottait fel tudja szemeink előtt támasztani; az pedig, kinek költői s előadói erő szűken juta, meg tudja ugyan ismerni a költő által felélesztett, saját keblében is rejtőző charaktereket, de életet és formát nem tudna nekik adni. Következik ezekből, hogy a ki keblében nem hordozza az éltető erőt s belsejéből nem merítheti a charaktereket, az hiába fog külső studium által charaktereket festeni tanulni, a mit készítend, holt és lelketlen anyagnál egyéb nem leszen. Voltak geniek, kik igen ifjú korokban emberismeret és tapasztalás nélkül igaz és való charak-

tereket állítottak elő; sőt tudjuk, hogy a nagy költők rendszerint nem nagy világ- s emberismerettel birnak, s mégis mi tökéletes emberképeket tudnak festeni; s viszont a nagy világ- s emberismerők mi tökéletleneket gyakran, melyek mind azt bizonyítják, hogy a charaktereknek nem a kül-, hanem a lélek belvilágában van szülőhazájok. Emberismeret s tapasztalás által tehát charakterfestői tehetségre nem juthatni az említett idomok nem létében; s e két tudomány egyedül arra való, hogy a már megszületett lénynek testet és külső formát találjon. E szerint támadnak a költői charakterek.

Nevezetes és sokszor hánytvetett kérdés az, mely a charakternek erkölcsi jóság- vagy rosszaságát tárgyazza. Erre nézve én azt állítom, hogy a tökéletesen jó s tökéletesen rossz charakter nem lehet tárgya a költésnak. A költő soha se csapongjon az emberi természet határain túl, mert ott megszűnik alakjai iránt az olvasóban érdeket gerjeszthetni. Az ember sem angyal vagy épen félisten, sem ördög; jóból és rosszból van összerakva s egymástól csak a mértékben különbözik. Az epikus még machinái iránt is csak úgy szerezhet érdeket, ha rajtok emberi vonásokat láttat. — Olvasók, kik a művészet titkaiba nincsenek avatva, sokszor vetik szemére a költőnek — a németeknél Goethének kellett ezt hallania gyakran — hogy nincsenek morális charakterei. Ez ellenvetés alaptalan. Költő és moralista különböznek egymástól. Ez úgy festi az embert mint lennie kellene; amaz ellenben mint valósággal van.

Óvakodjék a költő igen speciális charaktert festeni; személyeiben nem annyira az embert és individuumot, hanem az individuumban — mint felebb érintetett — az emberiség képét ügyekezzék visszaadni; vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: a személyt emelje fel a nemhez és fajához. Egész charakterfestési tudományban ez legnehezebb s a költőknek itt van elrejtve a legveszedelmesebb szikla, hol még oly elmék is, mint Schiller, kik mágnestűvel bocsátkoztak a charakterfestés mély tengerére, nem haladhattak többszöri veszedelem

nélkül. Egyik költő t. i. csak individuumot láttat, de a fajból oly keveset, hogy alakjának létét csak úgy hihetnők el, ha költői tartományából leszállván, historice azaz oklevelekkel bizonyítaná be; a másik ellenben jól fest fajt és nemet, de benne az individuum nincs kijelelve. Ez leginkább az asszonyi charakterek festésében történik, kiket való alakban előállítani nehezebb, mint a férfiakat. Nekik kevesebb individuális váljegyök (nota characteristica) van, s jobban hasonlanak egymáshoz mint a férfiak. Innen van oly kevés költői mind maiglan, ki asszonyokat jól fest. — A görög költő a charakterfestésben szerencsésebb lehetett, azaz könynyebben kielégítheté olvasóját, mint az újabbak, mert az emberiség ifjúkorában élt, midőn még az individuumok nem voltak oly élesen elkülönböztetve egymástól, mint mostani férfikorában az emberiségnek; hogy pedig nemet könnyebb festeni mint individuumot, általlátni nem nehéz. Jean Paul azt mondá: Ellenére a közvéleménynek ő azt meri állítani, hogy a görögök az asszonyi charakterfestésben felebb állottak az újaknál, mert a nemet tökéletesen adták vissza. A derék férfiúnak igaza lehet, de nem a művészi ügyességre, hanem az olvasó részvételére nézve, s én e gondolatot inkább így mondanám: a görög művész az asszonyi charakterfestésben nagyobb részvételt gerjeszthetett publikumában, mint mi újabbak, mert akkor kevesebb individualitása lévén az emberiségnek mint ma, a művésztől is kevesebb kívántatott, s elég volt a nemet visszaadni; a mi az asszonyoknál könnyebb, mert bennök több nemi különbséget vehetni észre mint individualitást. Bennök ritkábbak a kicsapongó sajátságok, melyek könnyebbítik az individualitás festését, mint a férfinemben. — Az újabb költőknél általában több individuumokat lehet találni, mint a régieknél az imént érdeklett ok miatt. Shakespeare, Goethe, Hugo Viktor és Scott Walter munkáiban egész lajstromát lehetne találni az individuumoknak, s kivált Goethénél még az asszonyiaknak is nem kis számmal; a mi

legnagyobb bizonysága Goethe charakterfestői nagy elméjének.

Nem megvetendő tekintetet érdemel a charakter egysége is, azaz, hogy az egyszer megállapított lélekkép forrása lehessen mind azon tettek és szavaknak, melyeket a költő személyének tulajdonít. Ha a charakter alapszíne erős vonásokkal, és szembetünőleg van festve, nem lehet félni többé, hogy a kép határozatlan, kétes lehessen, s ekkor nem lesz veszedelmes a hőst hasonlatlan tettekben is feltűntetni; ilyen a síró Achilles, mely egyike a homéri legszebb s valóbb képeknek. Vigyázni kell azonban, hogy a charakter a cselekvények s beszédek hosszú során el ne változzék, a mi gyakorta szokott megtörténni. A hősköltemények írói ez ellen az epithetonok ismétlése által, például: gyorslábú Achilles, nyalka Zoárd, komoly Und, igen ügyesen segélnek magokon, mert általok mindig vissza- és visszahozatik emlékezetünkbe az egyszer felállított kép.

Ajánlanám a költőknek azt is, hogy ügyekezzenek személyeiken néhány élesen elválasztó vonást akkor kitűntetni, midőn őket először léptetik fel a nézőszínre. Azon charakteristikus vonások, melyeket ismerkedésünk első alkalmával egymáson felfedezünk, sokkal inkább emlékezetünkben maradnak, mint a későbbiek, s történik nem ritkán, hogy ha egy charakter első alkalomkor kétesen vala előnkbe állítva, azt később a tettek s történetek hosszú során sem ismerjük meg, vagy legalább kétesen látjuk.

A charakterfestésben nevezetes azon mód, melylyel a cselekedetek végbevitetnek, s nagyobb figyelmet érdemel mint maga a cselekedet is. Ezen mód magát csupán beszéd által ábrázolhatja előnkbe, azért a személyek beszédeire szükség főgondot fordítani. A cselekedet indító okait lehet így s amúgy magyarázni, s a tapasztalás bizonyítja, hogy a legszebb tettek gyakorta tisztátalan forrásból erednek; a beszéd tehát alkalmasabb eszköz költőnél a lélekábrázolatra. Innen van egyetlenegy szónak gyakorta oly megrázó hatalma a

tragikusoknál, mint például Macbethben amaz ismeretesnek: «És neki nincsenek gyermekei!» Mely háborgó tengere nyílik fel e szavakban a szív indulatainak. — A szavak kivált akkor festenek csalhatatlanul, midőn az indulat hirtelen kitörései; ilyenkor a kifejezések nem lehettek tanulva, hanem egyszerre tolultak elő a szívből, azért oly igazak. Ezen észrevételekből következik, hogy a költésben nem a tett magyarázza a szívet, hanem a szív s ennek beszéde a tettet.

A charakterekről szólván, szükség figyelembe venni azon különséget is, mely az eposzi s drámai charakter közt van. Drámában a charakter magán viszi a reá omló sorsot, az eposzban a sors viszi a charaktert a történet változásain. A drámai charakternek mindenütt előhaladva kell föllépnie, s a cselekvény menetelét meghatároznia, az eposzi charakter a történet mögé rejtezik, s gyakran egészen részvétlenül jelenik meg. Drámában a cselekvő személy szabadsága uralkodik, eposzban a szabadság fölött még egy titkos hatalom, a gondviselés. Regényben eposzi charakterek kivántatnak, milyen, hogy a legnagyobb példát említsem, Meister Wilhelm, kit hat köteten keresztül csaknem mindig a sors hajt a történetek hullámán, s alig mutatkozik cselekvőleg. Így Homérnál Achilles, így Odüsseos, ki szenvedőleg van felállítva, s tenni egyedül ott kezd, hol a történet kifejlethez közeledik.

Még egy-két észrevétel, mielőtt a regényköltésnek e legnevezetesb szakaszát bezárnók. Vigyázzon a költő, nehogy hősében, kit többnyire szeretettel ábrázol, önmagát fesse s olyakat mondasson vele, melyek annak charakteréből nem folyhatnak. Schiller többször járt így. Ügyekezzék, a mennyire lehet, charakterfestést esetek motivumául tenni, így nagyobb hihetőséget nyer ábrázolata, jobban az egészhez szövődik, mint ha fest csupán azért, hogy charakterfestést adjon. — Ne festegesse a költő hőse gyermekkorát, a mi regényíróknál sokszor történik. Az olvasó csak szabadakaratú embert, vagy ifjat akar a hősben látni. Előadni mint múltat

lehet, kivált akkor, mikor a hős már maga iránt érdeket gerjesztett. Nem a gyermekkor teszi a hőst nevezetessé, hanem ez a maga gyermekkorát. Itt azonban a komikusnak szabadabb mező engedtetik, valamint sok egyéb szabálynál is. — Az ellentétel gyakran emeli a charakter tökélyét, például a szelíd bajnok, kegyetlen pap stb. De ily eszközökhöz csak művész nyúljon, mert csak ő fog tudni a természetesség korláti közt maradni, a kontárt ízetlen kicsapongásokra vezeti. — A személyek körülményei leirásában maradjon a költő általánosságban; ha pedig apró különösségre ereszkedik, ismerkedjék meg annak minden részeivel, mint Scott Walter, különben hamisan fog ábrázolni. — Végtére fő és legnevezetesebb tanácsom a charakterfestésben ez: kevés vonással kell festeni, de hatalmassal, mely a charaktert azonnal tisztán megismertesse.

E hosszasabb fejtegetésekből a charakterfestésre nézve három fő szabályt lehet felállítani: 1. a charakterfestés igaz legyen s hív a természethez, a mennyire t. i. a művészség törvényei engedik; 2. legyen könnyen érthető, felfogható s mintegy magát mutassa az olvasónak; ezt gyakran egyetlenegy vonás ügyesben eszközölheti, mint hosszas leirások, melyek úgy is kívül állnak a költés határain; 3. legyen a charakterben egység.

VI.

Dráma-, hősköltemény- s regényben . . . gyakorta tesznek a theoretikusok említést a motivátióról, szükség lesz tehát itt erről is nehány szóval emlékezni.

Indító-eszköznek neveztetik általában azon ok, minek befolyásából valamely dolog származik; motivátiónak pedig azon munkálat, mely által e vagy amaz változásnak, történetnek következése hihetővé, természetessé, sőt gyakran ellenmondhatatlanul szükségessé tétetik. Erre nézve általában ezeket szükség megjegyezni. Ne mindent motiváljon a költő, hanem csak azokat, mik a történet változásaira elhatározó befolyással vannak.

A történet így vagy amúgy kezdetét nem kell motiválni, mert ez a költői teremtő hatalomtól függ, mely szabadon alkotja világait. Minél közelebb van valamely költemény a való élethez hozva, annál nagyobbnak, erősebbnek kell benne lenni a motivátiónak, mert körében annál jobban gyakorolja hatalmát a phantasián az ész, melyet nem képzeleti tárgyakkal, hanem okokkal lehet kielégíteni. Innen következik, hogy a dráma és regény erősebb motivátiót kíván mint a hőskölte-mény, a novella erősebbet mint a tündérrege. — A physikai világ jelenéseit, munkálatit nem kell motiválni, mert a physikai világ a költő szemei előtt vak esetek világa, nem emberi lélek hatalma alatt áll, és így nincs lelki szükség törvényeinek alávetve, s nagyobb részben elménknek megfoghatatlan. Ki fogja annak szükségét bebizonyíthatni, hogy az ég villáma nem a tornyot gyújtá meg, hanem a szomszédjában álló kisded pórhajlékot? — A történet folyamában annál nagyobb motivátió kívántatik, minél inkább közeledik az a maga végéhez, elannyira, hogy a történet végének egészen belső szükségeken kell állania, mert ez egészen az emberi lélek teremtménye. — A charakterek ilyen vagy amolyan létét lehet motiválni, de nem múlhatatlanul; mert az ember saját charakterét szabad akarat szerint választja. Azonban az egyszer választott charakterből tetteket motiválni igen szükséges, sőt ez a legerősebbik neme a motiválásnak. — Végtére, nem sok indító-okkal kell motiválni, hanem erőssel, alapossal; az okok szerfeletti halmozása egy kis önkény színét viseli magán.

Miért kelljen a költőnek motiválnia, azaz okokra építenie, ennek magának is szinte saját oka van, az t. i., mert az emberi lélek csak okkal hagyja magát vezettetni, hihetőséget, valószínűséget (melyek nélkül az egész poesis levegői semmi) csak okokkal ehet támasztani. A makacs lélek, melyet óriási hatalmú önkény, vasbilincseivel nem tud valamire tökélni, gyakran egy kisded ok selyemfonalán hagyja magát vezettetni.

VII.

Egység az eposzi s drámai művekben három szokott az æsthetikusok által megjegyeztetni: cselekvény, idő és hely egysége t. i. Mi legyen az idő s hely egysége, magában értődik; itt csak azt kell érintenem, hogy az eposzi költőnek s így a regény-írónak is, valahányszor előadott története helyei változnak, ezen változást szükség leírnia, például Odüsseos útját Ithakába, és motiválnia; hasonlólag az időbeli haladást vagy szökést is. Ez utóbbit azonban nem szükség motiválnia, mert rendszerint könnyű általlátni a történetből, miért történt ez vagy amaz későbben. Időbeli szökéseket láthatsz több ízben Scott Walternél; például *Guy Mannering* czímű regényében, melynek eleje s vége között — ha emlékezetem nem csal — húsz évi idő a regényen kívül foly le, s a költő által csak jelentetik.

Nehezebb elhatározni a történet, vagy jobban, cselekvény egységét. Ez némelyek szerint a részeknek egymás közti egybefüggésében áll; helyesebb azonban azok értelme, kik a cselekvény egységét a részeknek egy bizonyos fő czélhoz való irányzatában helyezik.

Ha az okok és következmények lánczolatát a testi világban, elválasztva egy bizonyos feltett gondolat- és czéltól, végig tekintjük, egy hosszú sorát fogjuk látni a történeteknek, előhaladásban, kezdet, közép és vég, vagy jobban ok, eszköz és czél nélkül. Minden eset, mely előttünk végbemegyen, bizonyos tekintetben czél is eszköz is egyszersmind; következése t. i. az előtte végbement, s oka az utána végbemenendő esetnek. Egyik eset kisebb mértékben, másik nagyobban érdekelhet bennünket; de mindenik, legyen bár nagy vagy csekély, szeme a közönséges hosszú láncznak. A lélek ezen esetek mozgásánál nem függesztheti figyelmét e vagy ama lánczszemre, hanem annak folyamával ellenállhatatlanul elsodortatik. Másként van ez a szellemi világban. Az ember megfontolás után s választás szerint cselekszik; bizonyos czélt tűz ki magának, például:

gazdagságot, dicsőséget, hazaboldogságot stb., eszközöket gondol ki, tervet alkot czélja kivitelére. Itt ismét történetek, jelenések hosszú sora támad, melyek őt feltett czéljához közelebb mozdítják, s az egésznek öszvességét okok és következmények lánczolata kapcsolja egybe. Ha ezen történetek hosszú során végig futunk figyelmünkkel, szinte nem állapodhatunk meg mellettök, mert mindenik részecske úgy jelenik meg előttünk mint eszköze egy végczélnak; de a főtörténeten gyönyörűséggel múlat elménk, mert itt a főszemélyek czélja a maga végkatastrophjához jutott, s benne láthatjuk a történetet vagy másként, okát czéljával s a czél eszközeivel, a mit Aristoteles teljes cselekvénynek neveze.

A történet természetileg azon körülmények leirásával kezdődik, melyek a fő személyt terv alkotására birják e vagy ama czélnak kiviteléhez. A terv munkába tétele s akadályai, melyek tartóztatják haladását, az olvasó figyelmét magokra függesztik, s beleragadják a cselekvénybe; s azon pont, hol az akadályok szövedéke legbonyolodottabb, teszi a cselekvény közepét; a vég ott van, hol a terv tökéletesen kivíve s a czél elérve van. Egy tökéletesen kivitt terv példáját azért hoztuk itt fel, mert ez legelevenebb képét adhatja a teljes egységnek; abból azonban nem következik, hogy csak ott lehet egység, hol a kitűzött czél éreretett, elég ha a személyek eszközei minden részekben egy bizonyos czélra voltak irányozva, ha a czél el nem éretett is, ha a dráma vagy hősköltemény hőse az akadályok súlyától meggyőzetett is s alattok leroskada, az egység nem rontatott, a mint ezt sok igen jeles szomorújátékokban láthatni. Az egység tehát nem annyira a részek s eszközök egymás iránti szoros viszonyaikban, hanem egy bizonyos kitűzött pont felé törekedésökben áll.

Ha a cselekvény egysége főtökélyét teszi valamely művészileg szőtt történetnek, ha nélküle tiszta művéleményt, mint felebb érintők, nem remélhetni: következik, hogy a kettős cselekvény eposzban, drámában,

regényben stb. megbocsáthatlan hiba. Oly mellékcselekvényt, mely a fő cselekvénynyel összefüggésben áll, változatosság miatt megbocsátunk gyakran a költőnek, de két főcselekvény, egyszerre s egyformán nagy érdekű, elveszik egymás hatását, s elundokítják a művet; s e hiba nem enyhül akkor sem, ha mind a két cselekvényben ugyanazon személyek játszanak is szerepet. — Azon mű bir egységgel, mely felbonczoltatván, vázolatában mint valamely lánczszövedék szakadatlan egybefüggésben áll s minden részei egy szemét teszik az egész láncznak. Minden támadó esetnek a főcselekvény kifejletére kell munkálnia, azt vagy előmozdítani, vagy rontania. Drámában oly jelenés, vagy epizód, mely nélkül a láncz teljes, melyben nincs elősegélő vagy tartóztató erő, hibás; rontja az egységet, akadályozza a cselekvény folyamát. Hőskölteményben s regényben különféleség s változatosság miatt tágabb kitéréseket engedünk magunknak, de mégis nem oly tágakat, hogy a főtörténettől messze csapongván, annak folyamatát akadályozzuk. Drámában a kicsapongó scenát még akkor sem lehet megengedni, midőn charaktert fest és világosít, mert ezt eszközleni lehet más úton is, például a tett és gondolkodásban, melyet a személy kifejez, a nélkül, hogy a cselekvény mozgása akadályoztatnék. Vannak drámák, melyekben egy üres jelenést sem találhatni, például *Galotti Emilia;* s így nem lehet mondani, hogy e szabály szigorú, s kivihetetlen, mert a lehetőség megmutatására elég egy-két példa.

Az egyes eseteknek, közönséges befolyásánál fogva, a főtörténetre kell egymáshoz kapcsolódniok, s ebben fog állani a cselekvény egysége. — Scott Walter, a legcsapongóbb költő, kit ismerek, gyakran vét az egység ellen nem kettős cselekvény, hanem kicsapongásai által; azonban példája ne támaszszon követőket, mert mindenik tette még a legnagyobb genienek sem törvény, mind a mellett, hogy a szép országában ő törvényhozó, az erőtlen theoretikus pedig csak bíró.

A szépművekben megkivántató egység korántsem

történetes s a költő kényétől függő dolog, hanem szükséges és elmúlhatatlan; mert az emberi lélekben alapul, mely két vagy több egyforma érdekű történetre egy időben, megosztva, nem függesztheti figyelmét.

VIII.

A regénynek többféle alosztályai vannak, művészi, philosophiai, humoristikai, satirai, utazási, érzékeny regények, de különös faja tudtomra csak egy, az úgynevezett novella, melyet mi magyarok *beszélynek* nevezhetnénk.

Ha a novellák eredetét figyelmesben nyomozzuk, észre fogjuk venni, hogy azok első származásokat az anekdotáktól vették. Minden anekdotának bizonyos epigrammai éle van, melyhez egész érdeke kapcsoltatik, mely miatt örvendünk vagy csodálkozunk, nevetünk vagy gondolatokba merülünk. Ez apró epigrammai élű történetecskék emelkedtek ki később prózaiságokból egy szebb, poétaibb formába; de úgy, hogy még ma is, felbonczoltatván, bizonyos anekdotai színt lehet rajtok megismerni. Egyetlenegy szokatlan helyzet, melybe e vagy ama személy, háznép tétetik, meglepőleg kifejtve; egy érdekes jelenés, sőt, mint az angoloknál, néhány charakteristikus vonás egy pár tetthez kapcsolva s meglepő végezettel előadva, tárgyai lehetnek a novellának. Eredete óta (például: Boccaccio *Decameroná*tól) a novella sokképen változtatgatta alakját s néha a regény formájával annyira egybe folyt, hogy sokan kétségbe hozták e két költemény egymástóli léteges különbözését. Ki jól különböztet, jól tanít, úgy tartja egy latin közmondás; mi tehát ügyekezni fogunk e két költemény különbözéseit fővonásokban előadni.

A novella egy tökéletesen elválasztott s magába zárt körülmény folyamát teljes kifejlési pontjáig, a regény ellenben az élet változásait a körülmények hosszú során festegetve szövi tovább és tovább a távolba, gyakran teljes határozottság nélkül. A regény, a maga nagyobb

s kiterjedtebb irányában, az életnek sokfelé ágazó folyamát valamely individuum sorsához kötve adja elő, oly individuumnak sorsához leginkább, ki a maga idomaiban alkalmasnak, s mintegy meghivottnak látszik lenni, hogy törekedéseit hosszú pályáján keresztül előttünk fejtegesse, s már ennél fogva előttünk érdekes személy leve. Ő élete első boldog körülményei között ügyekszik nyugalmas életre telepedni, de a változékony idő, vagy saját szenvedélyei, nem engednek neki nyugalmat, kiragadják őt honából idegen vidékekre, keresni czélját a messze világban; a sors törekedéseit vagy szerencsés czélhoz vezérli, vagy egészen más ponthoz, mint a melyet ügyekezeti irányzottak, s így végződik el élte nyugtalansága valamely nagyobb körülménynél, mely törekedései hosszú során időszakaszt (epochát) alkot. A novella csak epizódja az élet regényének, egy magába zárt kis világ ama nagy, minden részeiben megpróbált, sőt még az idő hosszú folyamán is megutazott életvilágnak. A novella az élet egyetemi irányától eltérő, egyes és magán álló életviszonyt tárgyaz, mely magából indulván ki, minden haladásait egy utolsó pontra, mint múlhatlanul bekövetkezendőre, irányozza. E szerint a novella kifejlete több belső szükséget kiván, mint a regényé; tökéletesben bevégzett mint emez, melyet a sok történetváltozások után egy az előbbenieknél érdekesebb s a hős életében epochát alkotható történettel lehet végzeni. A regény fonalát gyakran végzeténél újra fel lehetne fogni, s végtelen messzeségig tovább és tovább fonni, nem a novelláét. A novella érdeke a kifejletben áll, a regényé inkább az élet változatos folyamának haladásában, s irányai hív ábrázolatiban. A regény a maga kezdetében motiváltabb, a dolgokat inkább eredetöknél fogja fel, s hosszú vándorlását nagyobb előlátással kezdi; a novella ellenben oly körülményeknél kezdődik, melyek már a kifejlésnek bizonyos pontján állanak; hol például a szenvedélyek felingerlettek, a történet fonala feszült állapotban van, s ezen állapotból kiszabadulva jut nyugalomra. A no-

vellában szigorúbb egység van, mint a regényben. A regényt apró novellákra lehetne felbonczolni, melyek részei ugyan a nagy egésznek, de magokban véve is egy egészet tesznek. Ezek fővonásokban a novella ismertető bélyegei, melyek bármint alakítsa is magát, bármily arczot és színt kölcsönözzön is e vagy ama költő termékeny képzeletétől, ez eredeti vonásokat kisebb-nagyobb mértékben mindig magában fogja hordozni.

Mi a beszélyről általánosan s a regényről különösen mondatott, a novellára is alkalmazható, mennyire ennek rövidségével, egy pontra irányzott czéljával összefér. Eleintén a novella név alatt, midőn anekdotai alakjából kinőni kezdett, az olasz és spanyol költők, kik feltalálói voltak, csupán rövid tréfás szerelmi kalandok ábrázolatit értették; később azonban elváltozott alakjok, s az újabb költőknél igen sok novellát láthatni, melyek tárgya nem szerelem, s nem víg, tréfás, hanem komoly történet. A spanyol, olasz, franczia és német nemzetnél nagy tökélyre emeltetett a novellaírás, de legnagyobbra az angolnál, miként az évenként mind Britanniában mind Éjszak-Amerikában megjelenő almanachok mutatják. Nem ismerek sok novellaírót, ki kevés helyen oly ügyesen tudna kisded történeteket novellává szőni és személyeit röviden, egy-két vonással oly valószinűen előnkbe állítani mint Irving. Óhajtom, hogy mi magyarok a novellaírásban az angolokat vegyük inkább mustrául, mint Clauren középszerűségeit, vagy Kotzebue és Lafontaine többnyire sületlen termékeit, s fordítani is inkább tőle ügyekezzünk. Vagy, ha épen a németeket óhajtjuk példányul venni, oly írók műveivel ismerkednénk meg mint Tieck, Schefer és mások, s tőlök tanulnánk charakterfestési psychologiát s érzelmi mélységet, üresség, ízetlen mysticismus, s vonagló érzelgés helyett.

IX.

A magyar regények s novellák eddig nagyobb részint lelketlen művek lelketlen fordításaiból állnak; ámbár

nem tagadhatni, hogy eredeti regényeink s novelláink is jókora számmal vannak, csakhogy bennök egyéb nagy fogyatkozások mellett a regényköltés főrequisituma, charakterfestés, nem található. A Dugonicsok, Gvadányiak . . . el vannak feledve, szinte úgy mint Németországban a Lafontainek, Cramerek nagy serege; mert műveik nem voltak életreméltók, ámbár mi magyarok ama két elsőbbik érdemét nyelvünkre nézve, ha igazságosak akarunk lenni, megismerendjük. Valamennyi novella- s regényíróink között Kisfaludy Károly, Fáy András, Bártfay László és P. M. (Paziazi Mihály) érdemlenek legtöbb figyelmet; mert gróf Mailáth beszélyei inkább a tündérregék (Märchen) neméhez tartoznak.

Mi a charakterfestés és situátiók leleményét illeti, az előszámláltak közt a víg elbeszélésben minden kétségen kívül Kisfaludy Károlyé a koszorú; a komoly nemben azonban ő sem vala szerencsés, s ezekben a charakterfestői tehetségnek maximumát az egész magyar literatúrában Fáy *Bélteki-ház*ában láthatni. Kár, hogy e lelkes író a regény s általában az elbeszélői költés egyéb postulátumaira is oly gonddal nem ügyelt mint a charakterekre. Ezek a való életből vannak merítve, consequentiával tartva, s rajtok nemzeti szín és sajátság ismerszik meg, a mit annál inkább kell becsülnünk, minél ritkább jelenés komoly íróink műveiben; de a regény épülete hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelegét számtalan biographiai töredékeknek, melyek csak külsőleg függenek öszve, s történetesen, nem belső szükségből. Óhajtom azonban, hogy a köz kedvelést méltán érdemlett író a regény- és novella-pályán (a *Friss Bokrétá*ban álló novella való vocatio jeleit mutatja) megmaradván, bennünket több művekkel ajándékozzon meg; mert mindazok között, kik nálunk a költés e nemében dolgoztak, minden hibák mellett is az ő *Bélteki-ház*ában látszik legtöbb oly tehetség, melyet komoly regények írójában fellelhetni szeretnénk.

SHAKESPEARE, FRANCZIA SZÍNMŰVEK S AZ ATHENAEUM.

(1842.)

Mióta Pesten magyar színház nyittatott, az Athenæum *Magyar játékszini krónika* rovata alatt szakadatlan figyelemmel kiséri azt mai napiglan. Közölt e lap tudósításokat, birálólag és történetileg vázolva, főkép a színi előadásokról s csak mellékesen a színművekről; sőt az előadásokról is, mint tudva van, nem kimerítőleg bírálva, mert az Athenæum nem dramaturgiai lap, czélja nem kizárólag színészet. Színművekről szóltukban az Athenæum játékszíni tudósítói és bírálói annak megitélésére szorítkoztak főkép, volt-e ez vagy amaz műnek színi hatása, s ha nem volt, a színműben kell-e okát keresni vagy az előadásban, a nélkül, hogy a mű belbecsének megbirálásába részletesen taglalólag bocsátkoztak volna. E módot az athenæumi Krónika 1837 óta maig híven megtartotta: alig találni hat év alatt tíz-tizenöt czikket, melyek kivételül szolgálhatnának. Többnyire csak általánosságban vannak a színművek jellemezve. E töredékes és vázolatos jellemének daczára azonban az athenæumi Krónika mind a nagyobb közönség, mind azok által, kik æsthetikai műveltségűeknek mondathatnak, eléggé kedvező itélettel fogadtatott. Még ellenségeink is — elég legyen említeni a hirnöki Szemleírót — nem egyszer nyilatkozának felőle javalólag.

Ez évben megindult Garay *Regélő*je, mely színi tudósításaiban az Athenæumétól eltérő irányt tűzött ki magának. Benne főfigyelem színművekre van, s a színházi előadások többnyire általánosságban jellemeztet-

nek: szinészeti dolgokra részletesebben, ritkábban bocsátkoznak a Regélő színi tudósítói. E lapnak elejétől fogva főczélja vala a franczia színművek hitelét lerontani, s e czélra, meg kell vallani, nincs is egyéb eszköz, mint magokba a művek bonczolatába bocsátkozni. Én sohasem rosszalám a Regélőnek e módját, sem az Athenæumban nem engedém mások által roszszaltatni: ámbár meg kell vallanom, több ízben tapasztalám, hogy a bírálók egyszeri hallásra nem jól fogták fel a műveket, és gáncsolának egyes oly dolgokat, miket olvasás után alig fogtak volna. Színműveket, színházi csevegések, zajgások közt, hallás, kivált egyszeri hallás után bírálni, csak eléggé biztosnak nem tartom, de nem tagadom, és nem tagadnám soha, hogy kellő készületű kritika, melyet nem szenvedély és vak pártoskodás vezet, így is tehet hasznot, mert részleteket lehet egyszeri hallással is felfogni és dicsérőleg kiemelni vagy megróni. Használom egyébiránt az alkalmat itt, mert helyén van, azon hitemet kimondani, hogy a sok felületes színbirálatnak, mely ellen kivált Németországban annyi a panasz, s a melyek ott végkép leronták a színi kritika hitelét, abban van főleg kútfeje, hogy a művek hallás, nem pedig olvasás után bíráltatnak. Ha a bíráló olvashatná előbb a színművet, s úgy menvén annak előadására, írná színi tudósításait, sokkal alaposban szólhatna még az előadásról is. A ki járatos efférékben, észrevehette, hogy a szinész némelykor balul dicsértetik vagy gáncsoltatik, mert az általa játszott szerepet kritikusa nem tudta egyszeri hallás után kellőleg felfogni.

Mint mondám, hat év óta folytattatnak az Athenæum színi tudósításai akként, mint az imént előadám, s íme a Regélő íróinak, nem ismerve és nem is nagyon igyekezve ismerni a multat, hihetőleg azért, mert a magok jelenét tartják egyedül üdvösnek, most jut eszökbe feltámadni, és a hat évig követett módot miattok feltaláltnak és követettnek hirdetni. Mert vajjon nem azt mondja-e Henszlmann Imre úr a Regélő 93. számának 1069. lapján, miként «több mint hat hónapja nem mer-

tek az Athenæum színbirálói csak egyet is pártfogásuk alá venni és védelmezni azon franczia drámák közől, melyek alapjokban szemeik előtt darabokra szaggattattak, holott azelőtt minden párizsi felületes színmű-gyártmány fölött magasztalólag értekezni nem vonakodtak.»

Henszlmann úrnak ez állítására elég legyen egyszerűen azt megjegyezni; az Athenæum hat évi folyamatai nyitvák előtte, végig tekinthet rajtok, s ha nem puszta kötődés szándéka, hanem nemesebb czélok vezérlik felszólalását, végig tekintend, s akkor látni fogja, hogy az Athenæum általában felette ritkán értekezett színmű felől, legyen az párizsi és londoni, berlini vagy bécsi gyártvány; hogy ötször szólt előadásról részletesen, míg egyszer a dráma belbecséről; hogy voltak franczia művek, vagy mint ő nevezi: *párizsi gyártványok*, melyek nemcsak nem magasztaltattak, hanem erősen gáncsoltattak, például a *Fehérek*, a *Vas álorcza* stb.; látni fogja, hogy azon tünemény, mit ő most az Athenæum kritikusaiban nem-merésnek, a Regélő kritikusaitól való félelemnek bélyegez, nem tegnapi dolog, hogy ez így volt akkor már, midőn még Garay Regélője meg sem született, Vahot Imre a magyar irodalomban nem létezett, maga Henszlmann úr pedig csak még tanulta valahol Németországban, hogy a francziákat gyűlölni kell, talán csak azért, mert a németek is gyűlölik. Látni fogja, hogy az athenæumi Krónika hat éven keresztül hív tüköre a színházi események- s időknek. Legfigyelmesebb, leggazdagabb és bővebb 1837. és 1838. években, mert akkor nyittatván meg a magyar színház, a legszebb kilátások, legragyogóbb remények ébredtek lelkeinkben színművészetünk felvirágzása iránt. E remények később kialuvának balkörülmények következtében, s krónikánk szűkebb lőn. Majd el is némult végkép, tudva levő okokból egész 1841-ig, midőn a pesti magyar színház országossá lőn. Ekkor újra megszólalt, nagy buzgalommal és figyelemmel kisérve az országos intézetet, de csakhamar kitetszvén, hogy az újdon ébredt remények a magyar színügy tökélyesbü-

lése iránt csak hiúk valának, ismét csökkent a buzgalom a színi tudósítókban, s csökkent szemlátomást mai napiglan. Itt állunk most azon gondolatnál és erős meggyőződésnél — mit nem oly könnyű lelkeink mélyéből elvitázni — hogy ez országos ügy alapjaiban és gyökerestől el van hibázva, s mit mond az athenæumi Krónika? Egykedvűleg nézi a dolgokat, ritkán szólal meg, miért? mert az Athenæum szerkesztője úgy látja, hogy országos színházunk oly rossz állapotban van, min nem segíthet, nem változtathat semmi kritika, semmi hirlapi értekezés. Ez felülhaladja kritikus, felül egyes lap, sőt az egész magyar journalistika hatalmát és tehetségét: ezen csak országosan lehet segiteni, csak országosan eszközölhető, hogy intézkedesek történjenek a művészet érdekében, hogy fiatal szinészeknek módok, eszközök nyujtassanak magok képzésére, azok pedig, kik már bizonyos fokig felvergődtenek s képességet nyertek éldelhető elöadásokkal örvendeztetni a nézőt, szigorú és értelmes rendtartás alatt úgy munkálkodhassanak tehetségeikhez aránylag, hogy az előadásokat vonz kká, művésziekké tehessek, hogy a kritika ne legyen kénytelen csak hazafiúságból kíméletes lenni; országos hatalommal lehet valahára egy igazgatást szerkeszteni, minőt nemzeti intézet igényel, mert oly igazgatások, minőket eddig 1837 óta láttunk, műértőket ki nem elégíthetnek. Meddig ez s ehhez hasonlók nem történnek, addig a kritika nem teszen egyebet, mint ki a fát ki akarván vágni, csak gallyait nyesegeti, a helyett, hogy gyökerének irányozná a fejszét. Lehetetlen pedig, hogy a siker nélkül beszélő ki ne fáradjon, hogy lelke évekiglen megtartsa rugalmasságát. Keveset beszél Krónikánk néhány hónap óta, kevesebbet mint valaha, és angol vagy német, vagy eredeti színművekről épen oly keveset, mint a franciákról, mert látja, hogy itt gyökeres reform kellvén, feleslegesek a beszédek. De különben is, ha ki évekig kisér figyelemmel egy intézetet, melyben sem előre, sem hátra nagy lépések nem tétetnek, hanem hosszú

idő óta tespedésben és pangásban áll az, és ez állapotról oly sokszor szólt, oly sokszor ábrázolt hű képeket, lehetetlen, hogy sok újat és olyakat mondhasson többé, miket még nem monda, ismétleni pedig, és mindig csak magát ismétleni, csupán az együgyűségnek lehet kedve.

Midőn tehát Henszlmann úr akár gáncsoló, akár magasztaló hosszabb és taglalóbb értekezéseket vár és sürget az Athenæum kritikusaitól, olyasmit követel, mit az Athenæum nem igért, de évekiglen nem is adott, és pedig elvből nem; midőn azt mondja, hogy azelőtt minden párizsi gyártvány felett magasztaló értekezést tartatott, a multból nem igazolható dolgot beszél, s midőn végre azt, hogy az Athenæum több idő óta gyéren szól színművekről, nem-merésnek, gyávaságnak bélyegzi, akkor csak saját merészségének és készületeinek hizeleg, mit én nagy szerénységnek nem tartok ugyan, azonban mint ismeretes gyarlóságát némely tudós úrnak, szivesen megbocsátok.

De vannak az Athenæumra ennél még súlyosabb vádak is, milyeket nem lehet figyelem nélkül hagynom, mert némelyiket másod, sőt harmadízben is olvasom a Regélőben mintegy diadallal ismételve. Szóljunk ezek közt első helyen a Shakespearet illető panaszról.

A mult hónap 10-én a pesti magyar színpadon Shakespeare *Othellójá*ja adatott, s a közönség, úgymond Henszlmann úr, nem fogadta azt tetszéssel. Ez nevezetes esemény lehet Shakespeare tisztelői előtt, azok előtt kivált, kik Shakespearet nemcsak hír után tisztelik és azért, hogy műértőknek látszassanak, hanem tisztelik, mert olvassák, mert ismerik: előttem nemcsak nevezetes, hanem csodálatos is volna, ha körülményeinket nem tudnám, így azonban nem az csodálatos, hogy Shakespeare nem tetszett, hanem az, hogy némely tudós uraknak, kik az előadáson jelen voltak, ez esemény váratlan lehete, s kik okait fürkészve, furcsábbnál furcsább dolgokat beszélnek talán csak azért, hogy elhiggyük, miként a művészet titkaiban ők egyedül az avatottak.

E tudós férfiak közé tartozik Henszlmann úr is.

Ezen úr, ki a művészetet tette tanulmányai főtárgyává, ki egyszer-másszor föllépett értekezőleg és tanítólag, hirdetve a művészet istenségének igéit, mint egy kiküldött apostol, hogy legyen világosság a művészet országában, hivatása köréhez tartozónak hivé megharagudni ez eseményen, és most fölemelve szavát a Regélőben, leczkét tart a közönségnek és ... az Athenæumnak, mert — erre figyelmet kérek! — abban is, hogy *Othello* nem tetszett, az Athenæum a főbűnös, ez az Athenæum, mely minden bajnak egyedüli oka, mi tudós férfiakat ér, ha nem úgy tánczol a világ, mint ők fütyölnek.

Ha Henszlmann úr valami roppant hatást vár Shakespeare műveitől a magyar színházban még most, akkor nem mondhatok egyebet, mint hogy ébren álmodik, és teljességgel nem fogta fel a körülményeket, melyek szemei előtt állanak. Vegyük fel csak *Othellót* magát. E mű tetszett volna a magyar közönségnek — a minthogy tetszett is némi részben, nem ugyan oly nagyon, mint shakespearei mű érdemlené, de úgy mégis, mint tetszeni szokott a jobb ujdonság általában, s mint tetszettek első, későbbi előadások alkalmával *Hamlet, Lear, Coriolan* s a *Velenczei kalmár* — ha belőle némi botrányos és a magyar közönség elébe teljességgel nem való helyek kihagyatnak, mert hiába prédikáljuk a világnak bármi nagy enthusiasmussal, hogy a mi Shakespeareben van, mindaz «maga a természet saját nagyságában, lepel, máz és divatöltöny nélkül», hogy az «betyárság utáni szaglálódás», ha valakinek szeméremsértő dolgok nem tetszenek, hogy gondolkozó ember előtt az igen szép, ha minden saloniságot félretéve, zsírral megkent és porral belepett jóillatú bagaria-csizmákkal, mellény és nyakravaló nélkül, felhőkergető köpenyeg-idomú bő zekében, mint valami garabonczás, lépünk be oly terembe, hol minden ember ünnepélyesen öltözve jelenik meg, hiába prédikálunk ily dolgokat, midőn senki sincs velünk egy véleményben, midőn a világ különczködéseinkre legfelebb is csak azt feleli: Mi természetesebb, mint a mez nélküli meztelenség, s mi emberek

egykor ily természetesen jártunk, figefa-leveleivel fedeztük csak testünk némi részét; makkal is éltünk egy időben, a mi természetesebb volt, mint a töltött káposzta vagy pástétom, de később, midőn eszünk kissé megnyílt, átlátók, hogy meztelenségünket köntössel eltakarni nemcsak czélszerűbb, de tisztességesebb is, és hogy a pástétom is jobb a fanyar bükkmakknál, s most már köntöseinket nem fogjuk elhányni és in puris naturalibus színházba menni, sem vadalmára nincs többé nagy étvágyunk csupán azért, hogy egy-két különczködő műértőknek tartson bennünket. Shakespeare nagy költő, de nem magyar költő, s így minden szava, a mit írt, magyarnak sohasem fog tetszeni; Anglia sem Magyarország, és végtére az emberiség több mint 200 évvel korosabb Shakespeare idejénél, s így akármennyit törjük fejünket, senkit nem fogunk rábirni, hogy a mi botrányos, azt ő illedelmesnek tartsa, csak azért, mert Shakespeare írta, ha pedig franczia írta volna, akkor tán nem volna illedelmes. Másik ok, hogy Shakespeare, úgy mint érdemlené, nem tetszik, abban van, mert Shakespeare általában egyike a legmélyebb költőknek; kivált mint psycholog bámulatos és mint jellemfestő nagy. A mint ő a lelket ábrázolja, az abban hullámzó indulatok és szenvedélyek változásait fokonként a legnagyobb psychologiai következetességgel előnkbe tükrözi, ennek felfogásához igen figyelmes és gondolkodó néző kell, s általában igen mívelt közönség fogja csak érteni, hogy Shakespearehez némi tekintetekben semmi hasonlítható nincs a világ irodalmában. Nem tapasztaljuk-e gyakran, s nemcsak a magyar, hanem más színházakban is, hogy néha Shakespeare legtragikaibb helyei nem félelmet vagy szánakozást gerjesztenek a sokaságban, hanem nevetést, mely symptomát másként nem magyarázhatni meg, mint egyedül úgy, hogy a megnevetett hely fonákul vagy épen nem értetett meg. Harmadik oka a nem-tetszésnek az, hogy szinész nincsen sok, ki Shakespeare mélységeibe behatva, az ő szerepeit felfogni és jellemzetesen visszatükrözni birná

a lélek állapotjait, melyet a nagy britt oly mesteri kézzel fest, s így mit szinész gyakran maga sem ért, maga sem fogott fel kellőleg, azt hallgatói előtt sem lesz képes érthetővé tenni. Hallgassa csak Henszlmann úr figyelmesen a szinészek beszédeit, akár magyar, akár német színházakban, a szavak intonatiójából fogja észrevenni számtalanszor a nem vagy rosszul értett helyet. E tekintetben magyar színházunk sem igen erős, a mi egyrészt természetes is, mert hol vegyenek szinészeink elég időt és készületet Shakespeare mélységei tanulására? Minden eddig ismeretes shakespearei művekben kitünő szinész, hosszas studiumok után volt csak képes jeleset előmutatni. Szinészeink körülménye nem enged egy szerepre sok időt, fáradságot fordítani. Örvendjünk, hogy csak így is állunk, hogy Egressy, Lendvay, Szentpétery csak annyit is képesek előmutatni shakespearei művekben, mennyit egyszer-másszor tapasztalánk. Így állván a dolgok, igen jó tanács az, hogy közönséget, szinészeket előkészíteni nem úgy fogjuk, mint a Regélő, mely a közönségnek gorombaságokat mond, ha nem tetszik neki, mit nem ért, minek megértésére előkészületeket nem is igen tettünk.

Egyébiránt, ha kissé figyelmesebben körültekintünk, át fogjuk látni, hogy ilyen előkészítő eszközeink nem is léteznek. Lapot kellene alapítanunk, ha volna rá tőke vagy remény, hogy a magyar közönség részvéte ilyesmit fenntartand, mely ne foglalkodnék egyébbel dramaturgiánál, vagy legalább főczélja ez volna. Mert színházróli rövid tudósításokban, milyeket például az Athenæum adhat, s adott eddigelé, e czélt nem érhetni el, ha pedig azt hiszi Henszlmann úr, hogy igen, akkor kár elfelednie, hogy nemcsak Athenæum van, mely Shakespearet megkedveltethetné, s elfelednie, mi szemei előtt áll, hogy a Regélő is czéljául tűzé ki a szinészetet.

De Henszlmann úr még tovább is megyen. Ő azon eseményt, hogy *Othello* nem tetszett, az Athenæummal akarja összeköttetésbe tenni, azt állítván, hogy az Athenæum kritikusai és szerkesztője «többnyire a sima kül-

sőségekhez ragaszkodnak, a közönség előtt az üres, redves, de megczukrozott felszínen mutatkozó franczia drámákat dicsérik. Ha ezen kritikusok, úgymond, saját meggyőződésök védelmezése által a közönséget összehasonlításra és öneszmélkedésre birták volna, ha nem uszkáltak volna ezen kritikusok felszínen, mint léha vajgyűrű a levesben, hanem leszállottak volna a tenger mélyébe valódi gyöngyök keresésére, akkor megértené és megkedvelte volna a közönség Shakespearet és (Othellón megbotránkoztával) nem tenné magát nevetségessé».

Rég nem olvastam kuszáltabb okoskodást. — Nem az tehát a panasz, hogy az Athenæum Shakespearet nem dicséri, mert hiszen dicsérte, mennyire tehetségében állott, hanem az, hogy mást dicsért, nevezetesen a franczia drámákat, sőt később még az is baj, hogy hat hónap óta még azokat sem dicséri, de még mindezeknél nagyobb baj az, hogy az A. kritikusai Henszlmann úrral nem viaskodtak a franczia drámák felett, hogy az általa szétszaggatott franczia drámákat nem védelmezték.

Baj tehát, ha az Athenæum a franczia drámákat dicséri, de baj az is, ha hat hónapig nem dicséri, vagy dicsérje és ne dicsérje bár, de ha egyszersmind nem vitáz is miattuk, ez mind csak Shakespearenek árt, és így, hogy Shakespeare tessék, nem kellene a franczia drámákat dicsérni, de ismét hogy Shakespeare tessék, kellene dicsérni is, sőt még ez sem elég, vitázni is kellene Henszlmann úrral a franczia drámák miatt.

E különös beszédre nem kell semmi magyarázat, mert minden magyarázat nélkül is kitünők visszásságai, és nem fognak semmi józant az Athenæum ellen ingerleni; azonban még különösebbek azon mondatok kiséretében, melyekkel Henszlmann úr őket világ elébe bocsátja....

*

Nevezzék az Athenæum kritikusait készületleneknek, ha tetszik, azok ezt figyelemre sem méltatják. Ők nem szóvitákkal akarják készültségöket bebizonyítani, hanem alapos itéletmondásokkal. Nevezzék gyáváknak, ezt

csak nevetik az Athenæum irói és szerkesztője, kik több irodalmi vitákban voltak már, hogy sem szükségök volna épen Henszlmann úron bebizonyítni bátorságukat. Sem ingerkedés, sem gyalázgatás, semmi sem tökélheti el az A. szerkesztőségét egyéb vitára, mint a józan okosság, s józan okosság szerint pedig nincs czél, nincs szükség a franczia drámák felett vitatkozni. Irodalmi vitatkozásnak, véleményem szerint, csak négy esetben van helye: 1. ha elleneseinket, 2. ha a közönséget akarjuk véleményeink elfogadására birni; 3. ha az látszanék, hogy a véleményünkön levő közönséget meggyőződéseiben sikerült megingatni elleneseinknek is, 4. lehetne még vitatkozni azért, hogy a homályban levő igazság kifejtessék. Vegyük fel akármelyik esetet a négy közül, s világos lesz, hogy eszélytelenebb * dolgot alig követhetne el az Athenæum, mint a Regélő uraival vitába keveredni a franczia művek felett. A közönséget meggyőzni arról, hogy a franczia drámák jók, vagy legalább nem oly rosszak, mint ezen urak hirdetik, nem kell, mert hiszen a közönség erről annyira meg van győződve és annyi bizonyítványait adja naponként, hogy a franczia-gyűlölő urak egészen kétségbe kezdenek esni miatta. De megingatták-e a Regélő irói őket meggyőződéseikben? Teljességgel nem, hiszen mindennapi panasza magoknak ez uraknak, hogy a franczia művek nagyon kedveltetnek, s valósággal jelenleg jobban kedveltetnek, még a kedvelt operáknál is. Hogy a Regélő irói más véleményre birassanak, azaz a franczia drámák kedvelésére vonassanak vitatkozás által, vagy hogy az igazság kifejtessék? Ez egészen hasztalan fáradság volna. Ugyan lehet-e remény oly személyek meggyőzésére, kiket csupa szenvedély izgat? lehetne-e nyugalmas vitatkozásra birni harcz által, kik már harcz előtt indulatos-

* *Eszély:* Klugheit, *eszélyes:* klug. E szót Szemere Pálnak, ki oly sok jó szóval ajándékozá meg már nyelvünket, köszönhetjük.
Bajza.

kodnak? lehet-e reményleni, hogy azokkal vitatkozva, igazságok fejtethessenek ki, kik már előre pártot csináltak az ügyből, kik az ellenfélt, még mielőtt rajta megmérték erejöket, *készületlennek, gyávának, csevegőnek, fölületesnek* czímezik, mint Henszlmann úr? Hiszem, hogy ellentét által kifejlik az igazság, de hogy indulatos szóváltások által kifejtessék, sohasem hittem. De végtére mit is nyerne a franczia drámák ügye avval, ha ezen urakat az Athenæum a maga véleményére birná? Csupán azt, hogy a franczia drámák ezer és ezer kedvelői két-három emberrel szaporodjanak, mert tudtomra csak Henszlmann úr és Vahot Imre vannak az ellenkező oldalon, vagy legfelebb még Garay János, ki bármelyik oldalon álljon, æsthetikai tudományával sehol sem fog lázadást okozni. Van-e azonban remény ezen urak megtérítésében? Henszlmann úr, úgy látszik, hosszabb ideig külföldön németek közt laktában annyira magába szítta a francziák iránti gyűlölséget, hogy tán egy csepp vér sem kering ereiben, melynek minden atomja tele ne volna franczia-ellenes gyűlölséggel. Vahot Imrét megtéríteni? Ez volna még a munka! Előbb történhetnék akármi, minthogy ő csak egyetlenegy kimondott szavát visszavonja. Szólj egy szót, ő ötvenet felel vissza, beszélj fehérről, feketéről, ő neked a kékről felel, és a mi egészen lehetetlenné teszi a komoly vitatkozást, el szokta tagadni, a mit egyszer írt...

Abból, hogy az Athenæum kritikusai pártolják a franczia drámákat, még nem következik, hogy csatázni is kelljen érettök. Mondja ugyan Henszlmann úr, hogy a franczia drámák «szemünk láttára szétszaggattattak, hogy védenünk kellett volna őket, hogy érdekünkben állott volna semmi sebet nem tűrni kedvesünk arczán». Igen, de ki mondja és ki hiszi azt, hogy a franczia drámák szétszaggattattak és arczok megsebesíttetett? Maga Henszlmann úr, a szétszaggató és sebesítő, maga dicsekszik ezen hősi tettel, senki azonban ezt nem hiszi. Mert mit jelenthetnek a hetvenkedés e szétszag-

gató és megsebesítő szavai egyebet, mint ennyit: mi Regélő kritikusai megmutattuk, mint kétszer kettő négy, miként a franczia drámák semmit sem érnek, tönkre tettük azokat; és ti Athenæum kritikusai, ti gyávák, nem mertetek és nem tudtatok szót emelni védelmökre. Igen, de miből bizonyodik be a mondat első része? A Regélő beszélt ugyan sokat, de kit győzött meg? a közönséget? Nem gondolnám, mert a franczia drámák azalatt, hogy a Regélő irogat ellenök, még jobban kedveltetnek, mint előbb. Micsoda jelből sejthetni hát, hogy a Regélő szétszaggatott és megsebesített csak egyet is? Abból, hogy sok beszéd volt ellenök? Hajh, édes uraim, az épen nem lehetetlenség, hogy valaki az önök hosszas beszédeit üreseknek is tartsa, s ha ki üreseknek tartja, az világ végeig nem fogja elhinni, hogy e beszédek sebzők és szétszaggatók voltak.

Az Athenæum sohasem vitázgatott német, franczia, angol színművek ellen vagy mellett, hanem rosszalta a meggyőződése szerint rosszat és javalta a jót minden nemzetkülönbség nélkül, és óvakodott túlzásoktól, mik mindig éretlenség jelei.

A drámákat a mi illeti, nyiltan kimondom, hogy én azokat általában pártolom, de nem minden egyes művekig, mert vannak közöttük hibásak; hanem pártolom bennök általában az igen jeles drámai iskolát, nem gondolva sokat a német kritikusok elfogult itéletével és többnyire üres beszédeivel. A franczia drámai iskola embereinek kezd sikerülni, és sikerült már eddig is jobban, mint bárkinek: a drámát megtisztogatni minden vele nem rokon, minden idegenszerű elemektől, csak azt emelve ki bennök, mi valósággal lényeges. Ezen tisztogatásnak lehet köszönni, hogy a franczia művek általában előadásra alkalmasbak, mint bárminemű művek. Pedig az előadhatás egyik lényeges kellék színműben, s e nélkül, legyen az egyéb tekintetekben bármi tökéletes, rendeltetésének nem felel meg, mert a dráma előadása (Darstellung), nem pedig elbeszélése valamely cselekvénynek, következőleg az nem

olvasásra, hanem eljátszatásra, azaz színpadra készül, és ha színpad nem volna, feleslegessé és czéltalanná válnék a drámaírás. A franczia drámákban főfigyelem a cselekvényre, aztán a mesére és szerkezetre, és utoljára a jellemre; értem itt a komoly színműveket, melyek ellen szokott lenni legtöbb kifogás. Én e rendet tökéletesnek tartom, mert a drámában nem a jellemzés fődolog. Lehet szomorújáték jellem nélkül, de cselekvény nélkül nem lehet, ezt mondja Aristoteles, és évezredek folytak le, mióta mondotta, de még megczáfolva nincs. Szeretem a franczia drámákat egyszerűségökért szerkezetben és beszédben. Az ő párbeszédeik nem keresett könyvnyelv, nem rhetori pompájú czifra ékesszólás, hanem az élet nyelve, melynek a helyzet és körülmény ad szavakat. Szeretem őket, mert életet ábrázolnak oly híven és valóan, hogy a hallgató ismert személyeket és történeteket vél látni és hallani, a nélkül mégis, hogy az előnkbe rajzolt kép és személy megszűnnék eszményi lenni. Szeretem továbbá jó irányukért, vagy inkább józan ész javalt tanaikért. Ezen művek többnyire erkölcsi irányúak, és nem ellenkeznek a morál tanításaival. Eszközeik ugyan néha erősebbek és gyógyszereik nem ritkán drastikusak, de a ki gyenge idegű, ne vegye be őket, mert minden nincs mindenkinek készítve. Más tanító és javító eszközök kellenek az érettkorú embernek, más a serdülőnek, más ismét a gyermeknek, s csak az, ki ezeket feledi, fog kárhozatos szót emelni, mikor a franczia drámákban néha a kép erősebb színekkel festetik. Elismerem azonban, hogy a franczia drámákban vannak fogyatkozások, de hogyan is ne volnának, mikor ez iskola még oly új, alig 20 éves. A kisebb erejű írók nagyon utánozzák az elsőbb rendűeket, s ebből némi monotonia keletkezik, és ismétlése sok nem lényeges ugyan, de mégis föltünő dolgoknak, mikből aztán némely hyperkritikusok nagy zajt szoktak csinálni. De ez mindig így volt s így leszen. Arról Hugo Viktor és a jobbak nem tehetnek, hogy oly sűrűn utánoztatnak, és sokszor lelketle-

nül; vagy tehet az erdők kedves dalosa, a fülemile, ha felséges dalát békák ummogni akarják? Elismerem, hogy jellemzéseik néha fölületes kézzel vannak téve, de azt, hogy jellemeik ne volnának, mint mondatik, mesebeszédnek tartom. Némi túlságoktól nem mentek, mit azonban részint ezen iskola fiatalságának, részint az ellenszegülésnek kell tulajdonítani, mit a sok oldalróli ostromok idéznek elő. Mert ezen iskolát ostromolja benn Francziaországban az úgynevezett classikusok pártja, ostromolja a külföld, kivált egy nagy serege a német kritikusoknak csupa nemzeti gyűlölségből. Ha ez ellenszegülési túlságok lecsillapodnak, nagy reményem van, hogy ezen iskolából fog kifejlődni a legtökéletesebb drámaírás, cselekvény, szerkezet, színszerűség tekintetében tökéletesebb mindennél, mit eddig láttunk.

Ez véleményem, általánosságokban szólva, a franczia művekről. Részletekben többet lehetne mondani s íveket betölteni e tárgyról; de ezúttal nem értekezni akarok ezen művek jó vagy rossz oldala felett, hanem csak azt mutatni meg, hogy okaim nekem is vannak, melyek miatt a franczia színműveket pártolandóknak gondolom. Vitatkozni azonban, mint felebb mondám, nem szándékom, mert annak semmi szükségét nem látom. Ha ki e műveket károsaknak hiszi, ám szóljon ellenök, ez az ő kötelessége. A Regélő értekezzék számról-számra, hétről-hétre, ha tetszik, felettök és ellenök, de oly bohóságot ne akarjon, hogy az Athenæum is vitázzon azért, mert a Regélő rosszaknak tartja e műveket. Igyekezzék maga erejével az Athenæum nélkül, kivíni, a mit akar. Ha az Athenæumnak hallgatásában is volt erő és súly, ügyekezzék a Regélő beszédének erőt adni, hogy a franczia színművek a magyar színpadon megdöntessenek; mi szükség erre a háború? Azt véli Henszlmann úr, hogy ha vitatkozásban nyertes lenne, az a franczia művek silányságát bizonyítaná be? Korántsem, az csak annyit bizonyítana, hogy az Athenæum kritikusaiban nem volt elég erő a franczia műveket védeni, de nem többet.

NYELVÜNK MÍVELÉSÉRŐL.

(1843.)

Nagy életnek, nagy mozgalomnak bizonysága az, mi nyelvünkkel legújabb időben történik. Új szó és szólásmód, szokatlan beszédfordulat annyi jelenik meg nyomtatványainkban, hogy annak, ki még ma is veszélyt hisz a nyelvújításban, kétségbe kell esnie e tünemény felett. De hála sorsunknak, a neologismus teljesen kivívta a diadalt, kivívta annyira, hogy azok is, kik ellenkező véleményen vannak, észrevétlen, öntudatlanul, elsodorvák az özöntől; mert ha gúnyolódnak, ha még vitatkoznak — *szóval* természetesen, mert írásban megszűnt minden vita — új szók segedelmével vitatkoznak, azaz: magok eszközül tényleg használják azt, mi ellen elvileg buzgának, minek helyességét tagadák. Kell-e ennél erősebb bizonyítvány, hogy a nyelvújítás feletti pör, a kezdetben oly élesen, annyi elkeseredéssel forrongott irodalmi csata, már bevégzett és kivívott csata, és, ha Isten korunkig élni engedi ez elvnek első, legcsüggedetlenebb, legbuzgóbb bajnokát és zászlóvivőjét, a mindekkorig nem eléggé méltatott Kazinczy Ferenczet, ki egykor ez ügyért sokat szenvedett, üldöztetéseket tűrt: most örömmel kiálthatna diadalt. Fájdalom! a sors nem engedte neki e homloka verítékével megérdemlett elégtételt. A diadal örömét fiatalabb társainak hagyta, kik nem mérhetik ugyan öszve magokat vele ez ügy iránti érdem tekintetében, de kiknek a keserű pohár néhány cseppjeit, melyet az ősz nyelvbajnok csaknem fenékiglen kiüríte, szinte ízlelniök kellett. Mert vannak többen még élő

íróink között, kik a nyelvújítási elv miatt gúnyt és rágalmat szinte tűrtenek...

Hála sorsunknak, nyelvújítás miatt egy író sem fog többé torzképben gúnyoltatni, senki sem fog megpöröltetni, mint volt egykor szándékban. Az elv, mint mondám, ki van víva, közönségesen elfogadva, s a visszalépés többé lehetetlen. Tény ez, és saját szemeink láttára kifejlett esemény, mi erős buzdításúl szolgálhat mindazoknak, kik valamely új eszmével tűnnek fel a szellem birodalmában. Ha gondolataik a szépnek és igaznak örök forrásaiból keletkeztek: maradandóság magvait hordják magokban, s nem enyészendenek el az idők tömkelegében, hanem felvirulandanak és megérnek, s gyümölcseiket, ha szerzőik nem is, élvezendi a maradék. De kitartás kell és nem csüggedő lélek a dolgok kiviteléhez, mint volt évek hosszú során át, jó és balszerencse forgásai közt, Kazinczy Ferenczben. Mert embernek a sors ingyen nem oszt díjakat. Vagyont vagy tudományt, szabadságot vagy jólétet fáradsággal kell szerezni, s maga a dicsőség izzadásnak bére; mert meg vagyon írva: verítékkel keresended kenyeredet. Küzdeni kell az elvekért is, üldöztetést kiállani tudni mint Galilei, és meghalni tudni, mint a vértanúk.

Jelenleg már csak a kivívott s elfogadott elv alkalmazására nézve lehet szó nyelvünk mívelőinél; de ez iránt még sok szó lehet, mint általában nyelvünk mívelési ügye még sok egymássali értekezést teszen szükségessé, és annál sürgetőbben, annál komolyabb figyelemmel, mert tapasztalhatni, hogy mostani íróink nagyobb része — s ide sok jelesbeket sorolhatnék — nem viseltetik elég lelkiösmeretes gonddal, elég szeretettel a nyelv iránt; legalább nem annyival, mint kellene s mennyivel irodalmunk néhány kidőlt jelesei, kik közt Virág Benedeket korának egyik leggondosabb íróját, az elfelejtett s neveztetni ritkán szokott szent öreget, főkép pedig Kazinczyt és Kölcseyt legyen szabad neveznem, viseltetének. E két utóbb idéztem írók

példakép világíthattak kötött, de főleg kötetlen beszédű irataikkal, mint valódi nyelvművészei a legközelebb lefolyt évtizedeknek. Irodalmunk akkori állásához képest nyelvtani hibátlanság és stílusi csín, beszédbáj és kerekdedség bélyegzi a két férfiú iratait; mert ők hő szeretettel csüggtenek a nyelven, melyen írtak.

Nem így mostani jeleseink nagyobb része. Mellőzve azon sok vétség említését, melyekkel nyelvtani tekintetben újabb irataink telvék, mellőzve azon részint készületlenséget e tekintetben, részint keveset gondolást szabatosság és csínnal, nagyobb hírű íróinknál is, csak azt érintem röviden, mi az új szók alkotására s új szólásmódok használatára nézve napjainkban történik.

A szóalkotás korunkban annyi lelkiösmeretlenséggel, mennyivel tán még soha s épen annyi nyelvtani tudatlansággal űzetik, mint midőn még nyelvtani megállapított szabályokról alig volt irodalmunkban szó, midőn Istenben elnyugodott Barczafalvi Szabó Dávid szók esztergályozására adta magát. Most boldog boldogtalan az, ki egy megyei rövid tudósítást ír valamely hírlapba, vagy ki egy boltczímert fordít, egy árverést hirdet, új szókat kohol, egész bátorsággal, mintha e mesterséghez semmi több nem kellene, csak egy kis akarat. Ha nemzetünk egyik legnagyobb, s leglelkiösmeretesebb nyelvbuvára, Révai, halottaiból feltámadna, azt kellene hinnie, hogy e vérrel szerzett hon buzogányos fiai egy grammatikai nemzetté változtak át, melynek minden tollfogható tagja egy-egy nyelvtudós. De legyen Isten irgalmas, kegyelmes nekünk, és mentse meg nyelvünket ily tudósoktól, s közöttük kivált azon osztálytól, mely idegen nyelvből magyarra fordítgat. E fordítgató urakra lehet legtöbb panasz; ezek nyakig vannak a nyelvkorcsítás bűnébe merülve. Ők a legkönnyebb, legkényelmesebb módhoz nyúlnak; ha a meglevő szó nem gördül egyszerre tolluk alá, nem vesznek időt, hogy azt kifürkészszék, nem arra, hogy kissé emlékezetöket megerőltessék, hanem szót csinál-

nak; vagy szolgailag lefordítják az idegen összetételt, szólásformát, és újítnak legkisebb aggodalom nélkül, újítnak számot nem vetve magokkal, vajjon tanulták-e valaha a szóképzés szabályait, nem ügyelve a nyelv meglevő kincseire, származat, hasonlat vagy hangzási szépségre, s mi fődolog volna, a nyelv szellemére. Így készül aztán a szám nélküli badar szó, a szabálytalanul alkotott rút hangzású, így csúsznak be magyartalan kifejezések, melyeknek nagy része jó is lehet, de szükségtelen, felesleges, nagy része pedig képtelen és rossz, s így is, amúgy is kiveszi nyelvünket eredetiségéből, mely régi írókat olvasva, annyira meglepi az értőt szépség és erő és kifejezési rövidség által, s legyenek az ilyenek aztán bármi fattyú kinövések, hirlapjaink útján rohanó sebességgel terjednek el és jő divatba minden új faragvány hónapok, hetek, sőt napok alatt; mert mindenki eléggé önhitt nyelvmívelő, gazdagító szerepet vállalni, szóval a mily meggondolatlanul készíttetnek, oly lelkiösmeretlenül el is fogadtatnak e korcsok.

Kettőre vagyok bátor figyelmeztetni e nyelvmívelő és gazdagító urakat. Egyikre, hogy szavak készítéséhez tartózkodva, sőt jobb, ha nyelvszabályok ismerete nélkül épen nem fognának; másikra, hogy szók, kivált műszók alkotásához még nyelvszabályok ismerete sem elégséges: ahhoz dologismeret is kell. Nyelvtudós dologismeret nélkül nyelvtanilag jó szót fog alkotni, de mindig azon veszélynek leend kitéve, hogy nem bírván tiszta fogalmával a kifejezni kellett dolognak, szava nem lesz bélyegző, eléggé megkülönböztető, eszmét vagy gondolatot helyesen kifejező s fogalomzavarra adand alkalmat. A dologismerő viszont, a szakember, de nem nyelvtudós is egyszersmind, rosszul alkotott, szabályokkal ellenkező szóval fejezendi ki a különben általa jól értett dolgot. Az Athenæum 1842. II. félév 46. számában megrótt bányászati műszók is, például alkalmasint oly nyelvtudós által készíttettek, ki bányászati ismeretekkel nem bírt. Így képzelhető csak,

hogy a «Markscheider, bányamérnök», *anyagválasztó* és *érczválasztó*nak fordíttatott, nem hibásan nyelvtanilag, de felette hibásan dologismeret tekintetében. S így kell ennek lennie mindig, midőn természettudományi munkát fordít, ki maga csak nyelvértő, de nem természettudós; vagy törvénytudományit a nem törvénytudós, a minő gyári fordítmány elég készül könyvárusi parányi díjért napjainkban, midőn iskolai magyar könyvek mindinkább szükséges áruczikkek kezdenek lenni.

Azokat, kik dologismerők levén, de nem nyelvtudósok egyszersmind, szabálytalanul koholt új szavaik miatt minden tétova nélkül nyelvrontóknak nevezhetjük. Mert ha valaki, az méltán érdemli a rontó nevet, ki rendszert és szerkezetet bont; azaz: bizonytalanná, kétessé és ingataggá törekszik tenni a szabályt, mit eddig a nyelv követett; bizonytalanná teszi pedig az által, ha képzőkkel úgy alkot szavakat, a hogyan eddig alkotva nem voltak, ha igékkel köt össze képzőket, mik nem igékhez valók; vagy viszont, ha szólásmódokkal él, melyek a magyar nyelv szókötési szabályaival meg nem egyeztethetők: mindezek által csak a nyelvszabályoktóli kivételek száma sokasíttatik, s nehezíttetvén a nyelvtan-író tiszte, nehezíttetik egyszersmind a nyelvtanulás is, a mi végtére, oly szövevényessé, oly tömkelegivé teheti nyelvünket, miből sem tanító, sem tanuló tömérdek nehézségek nélkül ki nem lábolhat. Komolyan inthet ez mindenkit, hogy avatlan kezekkel szócsináláshoz s általában nyelvgazdagításhoz nyúlni nem kell; mert avatlan kezek inkább szegényülést eszközlendenek, szegényülést szilárd, kivételek által gyengített szabályokra nézve. Való, hogy őseink nyelvtani ismeretek nélkül alkottak szavakat ösztönszerűleg; de mi a mívelődés által elvesztők ezen természeti ösztönszerűséget, elvesztők a sok nyelvek tudása és elözönlése által is, nekünk tanulnunk kell kölcsönös értesülés útján; egyik embernek a másik, egyik kornak a másik vállain kell tova és mindig magasabbra emelkednie, hogy biztosan

haladhassunk, s miket nyelvbuváraink hosszas kutatás és elmélkedések útján szabályul alapítottak meg, azt nem tudnunk nem szabad; könnyelműleg összegázolnunk pedig ellenkezik nemcsak a józan észszel, hanem azon szent érzelemmel is, melylyel ez egyetlen és legbecsesebb nemzeti kincsünkhöz viseltetnünk illik.

Kell ez alkalommal még egy tárgyat érintenem csak röviden, mi nyelvünk mívelésére nézve akadályozó befolyást gyakorol.

Nem tagadhatni, hogy íróink a legutóbb évtizedben stilistikai tekintetben haladást tanúsítnak, s ha tán egyes kitünő jelenségek gyérebbek is, mint óhajtanunk kellene, s a megelőzött idők után igényelni lehetne, de haladásunk egész tömegben tény. Egyes írók nem igen emelkedtek ugyan, stilistikai tekintetben, kitünőleg Kazinczy és Kölcsey, vagy a szinte correct és kényes nyelvű Szemere Pál fölébe, de a tömeg szembetünő magasságban áll a régibb tömeg felett. A sokaság ügyesebben és nagyobb szabatossággal fejezi ki gondolatait ma, mint ezelőtt, s a vég nélküli szélesség, laposság a beszédben, mely oly igen divatos vala mind irodalomban, mind hivatalos nyelvben, felette sokat változott újabb időben, s a legszebb reményeket igéri jövendőre; de nem haladtunk hasonló buzgalommal nyelvtani hibátlanság tekintetében. Itt a gondatlanság folyvást nagy s mint fölebb érintém, nemcsak a tömegben, hanem egyes íróknál, is, kiket a legjobbak, a legkitünőbbek közé lehet soroznunk, s e gondatlanság naponként jobban kezd harapózni, és, a mi leggonoszabb, az ez iránti ellenészrevételek némelyekor igen makacs és egyszersmind nevetséges ellenszegülést idéznek elő. Egy esetet, mely igen jellemző, tanulságos leszen megemlítenem.

Az Athenæumban egyik magyar szerkesztő nyelvhibák miatt rovatott meg. Nemsokára lapjában védelmi czikk jelent meg a megrovásra, hol az mondatik, hogy nyelvhibák miatti korholások még most igen koraiak, mert nincs elhatározva, mi jobb: egyik igy vélekedik,

másik amúgy. A magyar tudós társaság nyelvszabályai ellen is — úgymond — történtek felszólalások, tehát azok sem lehetnek követendő példány, és általában nyelvünk dolgában semmi sincs még megalapítva, elhatározva. Ên ezt felette helytelen és kártékony okoskodásnak tartom. Véleményre ellenvélemény, állításra ellenállítás mindig lesz, míg a világ, míg emberek. De azért csak kell mégis valamely véleményhez csatlakoznunk s kell magunkat valamire eltökélnünk. Némi dolgokat már kifejtettek nyelvbuváraink, miket ma igazaknak ismerünk el; a jövendő kor, meglehet, megczáfolandja, s nem fogja igazaknak ismerni, de meddig ez nem történik, meddig senki sem bírja feldönteni: addig csak el kell fogadnunk. Ha azon okból, mivel valamit czáfolhatónak sejtünk, ámbár megczáfolni magunk sem tudunk, elvetnénk: akkor sohasem lehetne magunkat valamire eltökélnünk; mert igen kevés van oly örök, oly változhatlan igaz, mint kétszer kettő négy. Nem az a kérdés: mi fog történni nyelvünkkel jövendőben, hanem az, mi történt eddig s hogyan áll az a jelenben. Ki maga lábain akar és tud járni, ám csináljon magának rendszert, saját meggyőződése előtt jobbat, mint a fennálló, alkosson szabályokat és legyen hozzájok következetes, csak Istenért, ne csapongjon ide is, oda is; mert két ellenkezőből vagy egy, vagy egy sem, de mindkettő nem lehet igaz. A ki pedig nem tud, vagy rest, vagy nem ér rá nyelvtani tárgyakban buvárkodni, annak legtanácsosabb a magyar tudós társaság nyelvszabályait elfogadni, melyeket az írók többsége, csekélységeket kivéve, már eddig is követ; mert leghihetőbb, hogy az idő erre nyomandja majd a maradandóság bélyegét. Sem így, sem amúgy, vagy így is, amúgy is és mindenkép, azért mert semmi sincs megalapítva: ez csak restség, vagy tudatlanság, vagy tanulni nem akarás ügyetlen palástolója.

Az akadémia «szabadjára hagyá ez írókat írni, a mint tetszik», így vigasztalja magát az említettem lap védelmi czikkjének írója. Igen is, mert az akadémia nem

törvényhatóság, hogy valakit kényszeríthessen, és a tudományok országában nem is lehet rendőri parancsokkal kormányozni; itt a józan ész a politika és hatósági erő. Józan ész parancsolja embernek, hogy tetteiben okosság, következetesség legyen vezére s hogy azon véleményhez csatolja magát, mit legalaposabbnak lát. Egy az akadémia által kiadandó nagy grammatikától vár e czikk írója, és várnak sokan, üdvöt, s hiszik, hogy ez majd elhatározand mindent, addig pedig, míg ez el nem készült, nincs véleményök szeri t semmi elhatározva. Szabad legyen erre nézve megjegyeznem, hogy a kik ily reményt táplálnak, igen fognak csalatkozni. Az akadémia által készítendő grammatika ellen is lehetnek s bizonyosan lesznek észrevételek, mert ez is csak emberek munkája lesz, min ember mindig a végetlenig igazíthat, változtathat; s úgy elhatározni nyelvkérdéseinket, hogy azokhoz többé soha kétség ne férhessen, mint talán sokan vélik, ez sem, és végtére semmi sem fogja. Azért a dolgokat úgy kell venni, mint a jelenben vannak; miket ma vizsgálat után alaposnak ismerünk el, el kell fogadnunk, s mindaddig szilárdan követnünk, meddig meg nem czáfoltatván, akár általunk, akár mások által, jobbal föl nem cseréltetnek, de megczáfolni nem tudva, el nem fogadnunk, s egy jövendőre várnunk, mely szinte nem biztosíthat örök igazságok felől, oly cselekedet leend, mint azé, ki a patak lefolyását várja, mely ömlik és ömledezni fog végetlenig.

E gondolatokat nem azért írtam itt le, mintha a nyelvújítás egykori megszelidíthetlen ellenségeihez hasonlólag én is rettegésben volnék, hogy a rosszul alkotott új szók, helytelen fordítmányok és néhány író nyelvtani gondatlansága tönkre teendik nyelvünket. Nem, én ilyesmitől nem félek. A nemzet nagy tömegében van ilyenek iránt jó tapintat és érzék, mely a helytelenségeket, ha kis időre elfogadta is, később elveti, s csak a jónak ad maradandóságot. Szólok csak azért, mert hibáinkra egyet-mást figyelmeztetnünk min-

dig hasznos, és azért főkép, mert e forrongási időszakban kivált, midőn nem azon egyetlen józan önállás és függetlenségre látszik hajlandóság, mely senkit vakon követni nem akar, hanem azon fonák önhittségre, hogy egymás szavára ne figyelmezzünk, igen üdvös, habár ismételve többször is, elmondani, miként nyelvünk ügyetlenül kezelt mívelése lassítja, akadályozza az előmenetelt, és károsít bennünket az időben ; pedig az időnyerés általában egyike a legbecsesebb sorshúzásoknak, kétszerte becses nekünk, kik a század nagy mozgásaitól csaknem mindenben oly messze elmaradánk, s perczeinkkel gazdálkodnunk oly dicséretes fösvénység volna.

NEMZETISÉG ÉS NYELV.

Akadémiai beszéd. (1846.)

Az emberi kebelbe egy hatalmas érzés van oltva, egy ösztönszerű vonzódás azon föld- és tájhoz, melyen születénk és nevelkedtünk. Megszokásnak állítják mások, én velünk szült sajátságnak hiszem. Legyen bár egyik vagy másik, de tagadhatlan. Mint a madár fészkéhez, mint az állat azon bérczhez, hol táplálékot lel, s melynek sziklaüregében megvonulhat, hű marad: úgy a még kevés öntudatra ébredt is, fejletlen eszméletével azon göröngyön függ, melyen született, élelmet és menedéket lelt. És e vonzalom nemcsak megmarad benne, midőn értelme szélesebb kört, fogalmai tisztultabb világot nyertek, hanem ekkor szilárdul meg és válik magasabb szenvedélylyé, mint ama puszta menedék és táphely iránti volt: a hazaszeretet nagy és nemes szenvedélyévé. Történetírás tanúsítja, hogy minden időben és minden népeknél, melyek a művelődésnek némi fokára emelkedtek, a haza neve szent volt, s még a mélyen elfajult nemzetek sem tagadták azt meg. Nincs is ember, ki magában a szív e szép érzelmét egyszer-másszor fellobogni ne tapasztalta volna. Az apai hajlék, melyben bölcsőnk rengett, hol első hangjait rebegénk az örökre kedves anyanyelvnek, a patak, melynek virágpartjain játszadozánk, az erdő, melynek árnyában gyakran pihentünk, a honi föld határát koszorúzó halmok, melyeken szemeink sokszor édes sejtések közt andalgának, rokonaink, játszótársaink, szóval gyermek- és ifjúkorunk kis országa, egész életen át szívünk kedvencz tárgyai maradnak. Még a kopár sivatag is,

ha honunk volt, olthatatlan vágygyal vonz magához, és a távolbóli visszaemlékezés a fiatal kor gyönyörű álmainak fátyolán lát minden tárgyat a haza földén. És nincs okunk csodálni, ha a regényes Svájcz lakosa, elválasztatván hegyeitől, meghal bánatában, midőn a grönlandi ember is komor jéghazáját és a néger égő homok sivatagait oly mondhatlanul szereti. A szegény német vándor, kit balszerencse, üldözés vagy éhség, az Oceánon túl Amerika földére űzött, gyarmatát hazája édes nevén nevezi el. Oly kedves még a hálátlan hazának emlékezete is! Isten oltá a szívbe e mély érzelmet, mely a míveletlen emberben csak ösztönszerű, de a polgárilag kifejlettben hatalmas meggyőződéssé szilárdul. Ez érzés, mely mindenkit saját fészkéhez, rokonaihoz, a vele egyértelmű, gondolkodású és szokású emberekhez vonz, leszen aztán szülő oka azon elváltságoknak, melyekből családok, népek és nemzetek alakulnak, miket Isten azért akart így, hogy általok az emberi fejlődés forrásait nyissa meg. Mert az emberszellem végetlen gazdagságát a több oldalú élet, különböző módok és sajátságok által fejleszti ki. Ezért alkota a természet változatosságot, különböző országokat és éghajlatokat, különböző jótékonyságokkal hozván létre; ezért képezé az embert különböző alakkal és természettel, ösztönnel és hajlammal, tehetséggel és erkölcsökkel. Tengereket és folyókat, hegyeket s mélységeket rakott a népek közé, egyszersmind törekvést oltva keblökbe, hogy elvált állapotjokban is közös czélokban, az egész emberiség czéljaiban, egyesülni ügyekezzenek. Mert az ember, noha magában véve is egész, része mégis az emberiségnek és tagja annak, s így rokon s egy a többi emberekkel. Az egy tájra szorított embercsoport könnyen szövetkezik egymással. Az érzéki világ különböző környezete, kölcsönös szükségek s azok kielégítése, közös munkák és élvek, egymás sorsábani részvét, hasonló örömek s fájdalmak, egy ily külön élő családcsoportot egy magában vett egészszé és más társaságtól idegenné képez, s így támad a nép

itt és amott. Ezen különvált népben aztán természet szerint egy s ugyanazon élet van; mindnyája emberekből áll, s minden ember tagja az emberiségnek.

A szellem, mely nyilatkozni törekszik itt és ott, ugyanaz; mindenütt emberi, mindenikben a míveltség és emberiesség iránti vágy és bennlakozó erők teljes kifejlése az, mi őket vonja és ösztönzi. De ezen szellem, ezen általános élet, minden népben módosul és sajátlag mutatkozik, és oly elhatározott egyéni jellemet nyer, mi csak egyik népben van meg, s csakis ebben kell meglennie. A jellemeknek ezen több- és különféleségében leplezi föl magát az élet gazdagsága. A szellemnek minden nyilatkozásai, melyek ezen egy népben valódilag kifejlenek, sajátságos bélyeggel bírnak, melyek semmi más népnél nincsenek és nem lehetnek meg. Valamint az egyetemi nyelv, mint legközvetlenebb tüneménye az észnek, mint egyetemes értelem, minden külön népnél nemzeti nyelvvé leszen, mivel az egyetemes ész is nemzeti észszé vált, azaz meghatározott sajátságot nyert, úgy az alkotmány és jog, erkölcsiség és vallástudomány, és művészet saját bélyeget hord magán, habár nem mindenki által felfoghatót is, mely eme népnek tulajdona. Minek nincs ily bélyege, mi a nép közé kívülről hozatik, csak akkor nyer erőt és életet, ha a népnek táplálékául szolgál, ha máskép alakul és ennek sajátságaiba olvad át. Ily felolvadás nélkül csak a nép elenyésztével tarthatja fenn létét.

Ezért minden népnek első törekvése, és kell, hogy első törekvése legyen, önállását fenntartani, szabad és független maradni minden más nép uralmától, hogy lehetőleg megőrizze a sajátságos jellemébeni szabad kifejlést, és ne tűrje, hogy rá idegen nép idegen érzelmeit erőszakolja. Mert minden élet szereti önmagát, óhajt és törekszik terjeszkedni, mindent hatalma alá vetni, hogy maga teljesen szabad lehessen. Innen van minden népben az ösztön más népek közt és felett kitűnni, érvényességre emelkedni, másoknak parancsolni

ép úgy, miként egyesek egymás közt és ellenében. A népeknek, valamint egyes embereknek, van szégyenök és becsületök. A legnagyobb becsület és legnagyobb szerencse szabadon állni, saját erőben és függetlenül, s ha túlnyomó nem, legalább hasonló lenni más népek irányában, és daczolni bírva és merve minden bárhonnan keletkezett megtámadással. A legnagyobb szégyen és balszerencse ellenben más népnek alávetve lenni, idegennek szolgálni, másnak sajátságait elfogadni, táplálni és magáéi gyanánt előmozdítani. A szabad függetlenség nem a legfőbb czél ugyan, mire törekedni kell, hanem a legszükségesebb eszköz, mi nélkül a nép, mint nép, semmi üdvös czélját nem érheti el. Mert a nép meg van semmisítve, ha sajátsága megsemmisíttetett; a sajátságnak pedig meg kell vagy legalább meg lehet semmisülnie, ha idegen uralomnak van alávetve.

Egyes ember lánczszeme a népnek és emberiségnek; szükségképen tartozik mindkettőhöz, és szükségképen ered abból. Az emberiségre nézve azon rendeltetése van, hogy mindent, mi benne szellem és erő, szabadon és teljesen kifejtsen és kiéljen. A mi pedig a szellemből és erőből, míveltség- és emberiességből övé, vagy övé leend, az benne nyilatkozik, népe sajátságában jut hozzá, és ezért csupán ezen sajátságban fejlődhetik ki. Következik ebből, hogy az ő törekvésének egybe kell találkoznia népe törekvésével, melynek ő része, és kell, hogy népének becsülete az ő becsülete, szégyene az ő szégyene legyen. Neki kell akarnia népe függetlenségét, mert annak sajátságait is kell akarnia, és ezeket ismét azért kell, mert életének rendeltetése szerint csak így élhet, s csak így fejtheti ki szellemét és erőit teljesen és szabadon.

Azért az értelmes ember, vagy, ki emberi kedélylyel bír, szereti népét mint önmagát, mert a nép benne van, miként viszont ő a népben; azért leszen a föld, melyen atyáitól öröklött sajátságai élnek és honosak, hazájává, melyhez élete tartozik, miből következik aztán, hogy ki hazáját elhagyja, magát hagyja el, és önromlására

törekszik, s önromlásában mindazokéra, kik népéhez tartoznak.

Ama vágy: a nép sajátságait, miként azokat atyáinktól öröklöttük — fenntartani, előmozdítani és az unokákra hagyni, hogy azok is tökéletesítsék a törekvést, amaz örököt és szentet, mi minden népekkel és időkkel közös, egyénileg, miként egyedül lehetséges megismerni, fenntartani és képezni, és a maradéknak akként átadni: amaz öröm a jó, és fájdalom a balsiker felett, ama készség e czél miatti minden áldozatra egész az életnek vidám kedvveli odaadásaig, személyünk és legdrágább birtokaink alárendelése a közjónak: ez egyedül a hazaszeretet. Nem hazaszeretet ellenben, vagy csupán ösztönszerű, ama szokásérzelem, mely magát a hagyománykép nyert formáktól el nem szakaszthatja, mivel azokban kényelmeket lel, sem amaz állati puszta ragaszkodás a földhöz és göröngyhöz, melyre önakaratunk és tettünk nélkül, vakesetleg jutánk. Hol szabad vagyok, ott van Róma, úgymond Brutus, mi azt teszi, hogy nem a hét halom, nem a Tiberis vagy ama falak teszik hazámat, hanem a római lelkek sajátságos szabad érzelme. Hol rómaiak vannak, ott van Róma, hol népem sajátságai élnek, ott van hazám.

A népsajátságok ezer jelekben mutatkoznak. Tett és szenvedés, vallás és erkölcs, tudomány és művészet, jog és törvény az indulatok és szenvedélyek nyilatkozásai mindannyi bizonyítványai annak, de semmi annyira vissza nem tükrözi azokat, mint a nép nyelve és története. Azért a népeknek nincs szentebb ereklyéjök és félthetőbb kincsök, mint nyelvök és híven jegyzett történetök. Szó és tett jellemzik az embert, szó és tett a népet. A nép ajkán élő nyelvből és az eseményeket ábrázoló történetből leginkább megismerhetni a nemzeteket. Mi fontos minden népnek saját története, arról más alkalommal akarok szólni, most csupán a nemzeti nyelvre kivánom hallgatóim figyelmét fordítani.

Méltán mondották már a legrégibb idők bölcsei, hogy a beszéd és ész egy, s hogy az ember beszéd

által különbözik az állattól, mely csupán hangokat ad. A beszédtehetség és annak eredete megoldhatlan talány, és megfoghatlan tünemény. Ezért sokan mindenek felettinek tartván azt, mit ember önerejéből föltalálni képes, nem képzelhették egyébnek Isten közvetlen ihleténél. S valóban, ha a nyelvek szellemének vizsgálatába bocsátkozunk, oly tömkelegbe bonyolítjuk magunkat, melyből végre csak azon vallomással menekszünk, miképen azt megfogni nem vagyunk képesek. Annyi igaz, és tagadhatlan tény, hogy csaknem minden nyelvben nyomai vannak egy közös eredeti nyelvnek, az emberi közös érzelemnek és nézeteknek, melyek szerint mindazt, mi az emberekben végbement, mit észrevettek, kifejezték. Számos különböző népek nyelvében sok tárgy ugyanazon szavakkal neveztetik. Valamint a test átlátszó leple a léleknek, úgy a nyelv teste az ember belsejében munkáló szellemerőknek, mennyiben azok külsőleg is alakulni akarnak; szóval az a szellem nyilatkozása, kitörése. És a mint a nyelv a szellemnek külsőképen alakulandó hangja és kitörése, vagy maga a beszélő ész: úgy az egyes nyelv az egyes nép szellemének hangja és nyilatkozása, például a franczia és angol nyelv a franczia és angol népé. Benne ki van és szükségkép ki kell fejezve lenni azon bélyegnek, mi azon nép sok sajátságaival megismertet, melyeket az beszélvén kifejez. A nép nyelve által tehát sokat megtanulok a nép felől, ha annak soha egy tagját sem láttam is. Például, ha görögül és latinul értek, sok magyarázatot nyertem a görög és római nép gondolkodásmódja, érzelme, nézete, kedélye és jelleme felől. A nyelv tükre azon népnek, mely beszéli. Belőle megláthatom, mit akar, hová törekszik, mily hajlama van, mit szeret és gyakorol leginkább, szóval, miben áll sajátképi élete és vágya. A mint a nyelv különböző időkben változik, visszatükrözi a nép elő- vagy hátramenetelét, erejét vagy lankadását, egyszerű vagy mesterkélt módját, élénkségét vagy dermedt állapotát. A beszéd külső képe a kedélynek. Ez levén azon alak,

melybe az egész ember, ki valamely nyelvet beszélt, gyermekkora óta, mintegy beleolvadt és tapadt, mi legerősebben elfoglalá: ez aztán mind szellemére, mind lelkére oly bélyeget nyoma, miszerint érezni, gondolkodnia, szeretni és élnie kell. A nyelv az elhúnyt nemzedékek megmerevült szelleme, melyet az ajak éleszt föl, midőn szavakat mond; a nép egész életének és lényének mozgékony betűkbe nyomott és olvasható története.

Ha igazak, miket imént mondottam, s mikről a gondolkodó hamar meggyőzheti magát, hogy a nyelv a népnek legbensőbb kedélyét, elrejtett történetét, legrégibb fejlődését, szóval egész érzése, gondolkodása, képzelete és élete módját magában foglalja, következik, hogy változván a nyelv, változnia kell vele s általa a népnek is. Mi a nyelvet összezagyválja és keveri, idegenszerűvel és rokontalannal vegyíti, s annak tiszta folyamát és derültségét bármi módon zavarja, mindannak szinte befolyása van a nép megzavarására és önmagábóli fejlődése gátlására. Mert az életnek szellemibb és bensőbb eleme a beszédnél semmi nincs. Önkényt foly ebből, hogy ha a nép nem akarja elveszíteni azt, mi által nép, ha minden sajátságait meg akarja őrzeni, úgy semmire sem kell annyira ügyelnie, mint arra, hogy nyelve ki ne veszszen és el ne korcsuljon, hanem eredeti tisztaságát és bélyegét megtartsa. A nyelv kiveszése és elfajulása sokképen történhetik. Idegen népek özönlik el mint győztesek az országot, vagy ellankad, puhul és fajul maga a nép, mi aztán belsejének tükrét, a nyelvet is, szükségkép romlásba dönti. Leggonoszabb pedig és mindennél szégyenletesebb azon állapot, ha a nép, sajátját megvetve, idegennel és külföldivel kaczérkodik, s ezáltal kétnemű korcscsá leszen és semmiségbe hanyatlik, miért aztán a nyelvnek is keserűen kell lakolnia. Ha valamely nép oly botor, hogy egyik vagy másik idegen nyelvet előkelő s mintegy úri nyelvévé teszi és mindenhol avval él, azt használja, az nem tudja többé, miben rejlik nem-

zeti életének szelleme, hol vannak azon nagyszerű szentségei, melyekben ereje, uradalmának tettei és parancsainak hatalma alapodik, az elenyészni s idegen járom alá hajolni indult.

Mondottam, miképen a nyelv tükre a népnek, külső kinyomata belső élete és története, hajlamai és tehetségei, szeretete és gyűlöletének, szóval, mely mindent visszatűntet. Ha ez való, akkor elkerülhetlen, hogy magát és kifejezett jellemét annak kedélyébe ne vesse és mintegy bélyegül rá ne nyomja, ki azon nyelvvel legkorábbi évei óta szakadatlanul él. Ha például a magyar gyermek harmadik-negyedik évétől kezdve kiválólag francziául beszél, olvas és ír, következőleg ezen nyelven gondolkodik, belé mindinkább a franczia kedélynek bélyege nyomja magát, a franczia iránt előszeretete támad, mert ez az első szellemi élelem, melylyel gyermekkora tápláltatik. És a gyermek lelke, miként viasz, minden belenyomott formákat fölvesz és meg is tartja mindaddig, míg azok megmerevülvén, többé meg nem változtathatók. Az ily gyermeknek csaknem lehetetlen aztán, hogy magát saját népének nyelvébe többé tökéletesen beleélhesse és gondolhassa, lehetetlen, hogy népe kedélyéből, történetéből, művészetéből és legbensőbb ösztöneiből sok örökre homályos, érthetetlen ne maradjon előtte; lehetetlen, hogy a magyar élet, magyar szokások, melyek az egész néppeli egyetértés- és érzésből támadhatnak, valaha szeretete tárgyai lehessenek, vagy legalább azon mértékben lehessenek, mint lettek volna, ha képzésének eszköze a magyar nyelv leendett. Minden rokon- és ellenszenvei idegenszerűek lesznek, mert neki elejétől fogva elforgattatott azon kulcs, mely népének legbensőbb megértését nyitotta volna fel előtte. Az így nevelt ember egyike azon örökre szerencsétleneknek, ki semmi nép közt nem érezheti magát honosnak, nem léphet bátran és szilárdul, mert mindenütt idegen, hacsak Istentől nagyobb és megronthatlan szellemerővel nincs megáldva, mely sokat megbír és sokat képes fölemészteni, mi alatt a középszerű leros-

kadna. De még az ily gazdag szellem is jövendőben különszerű, nem hasonlító hajlamok és ösztönök és munkálatbani kapkodások miatt lakolni fog balga neveltetéseért. Az ekként felserdült magyar gyermeken legjobb akarata mellett is sokszor leszen az idegenszerű, sőt még nemzet-ellenes is, észrevehető. Sokkal veszélyesebb és jellemferdítőbb ennél is, ha a gyermek zsenge korában, mielőtt lelkébe a nemzeti nyelv beleedződött, két-három nyelvet egyszerre tanul és gyakorol. Ilyenből lesz aztán a valódi nem magyar, nem angol, franczia vagy német, hanem egész világ embere, sokszínű és sokoldalú chamaeleon; minden színt és jellemet jótszik, de semmi állandó- és meghatározottal nem bír. Ha valódi embert akarunk nevelni, ki népét ismerje és értse, szeresse és becsülje, tápláljuk a gyermek lelkét gyenge korában egy eledellel, saját népének nyelvével és történetével, mint legfőbb tényezőivel a nemzeti életnek. Midőn ezekben erős, midőn az, a mi nemzeti, csonttá és velővé szilárdult és vérébe hatott, akkor tanítsuk először holt nyelvekre, melyekben egy elmúlt és kitisztúlt életnek alakjai, az örök emberiség szilárd képei gyanánt állanak és semmi csábítót és kedélyzavarót nem foglalnak magokban, kivált ha akkor állíttatnak a gyermek lelke elébe, midőn abban már a nemzetiség erős gyökeret vert. Később lehet új nyelveket tanulni és a megértésig gyakorolni, mert beszélni azokat kevésnek leszen szüksége, és zsenge korban veszélyes is, midőn a kedély könnyen fogad magába idegenszerűségeket. A gyermeknevelés- és tanításban nem minden szabad és tanácsos a gyenge korban, mi a felserdültnek és fejlettebbnek nem árt. Ezt lelkiösmeretes nevelőnőknek a nyelvtanításnál is meg kellene gondolniok. A franczia és angol másképp neveli gyermekeit mint a német, és másként mint mi, a német utánzói; azért nevel valódi franczia és angol polgárokat, míg a német hontalan kosmopolitákat, a magyar pedig német-magyarokat, azaz kétfajú korcsokat.

Ki az idegent használja, az meg nem tanulhatja,

vagy ha igen, utóbb feledi el sajátját. Kedélye a hasonlatlan és különböző által megzavartatik, és idegenhez csábíttatik, idegen szokást, szeretetet és gyűlöletet szív magába, és saját népiességét nem foghatja fel lelke teljességéből. Idegen alakot öltvén magára, az élet magas erejét és dicsőségét, melylyel saját népe között erősen állhatott és hathatott volna, elvesztette. Egyszerű sarjadékból nevekszik minden, a mi nagy és hatalmas. Ha a mi majmolásunk, míveltségünk tarkasága, ezerféle czikornyáink, sok nyelvünk, sok mesterkélésünk valami emberies és természetszerű volna, látnunk kellene azon jeles embereket, kik általa támadtak. De azokat nem látjuk. Nekünk, kivéve kevés kiveendőket, kiknek száma nem gyengíti az általános állítást, szilárdabb és jellemesebb férfiaink voltak azon időkben, mikor nemzeti nyelven kívül egyebet nem beszéltünk, szilárdabbak még akkor is, midőn tanodáinkban latin nyelvvel gyötörtettünk. Én nem akarom, hogy oda menjünk vissza, de óhajtom, hogy hosszú tévedés, roppant károk után átlássuk, hol van a dolgok mértéke, hol azon határ, melynél a szerfelett sok és szerfelett kevés végződnek. Minden kelleténél nagyobb vegyülés közönyösséget, ingatagságot s jellemtelenséget szül, oly közép lényeket teremt, kik sem szeretni, sem gyűlölni nem tudnak, milyeneknek száma úgynevezett míveltebb osztályainkban végetlen.

Ha már, mint az imént láttuk, az idegen utáni kapkodás, kivált pedig az idegen nyelvveli kora élés egyesekre oly kártékony, mennyivel kártékonyabb az egész nemzetre nézve, melynek elfajulása nagyobb következésű, mint egyeseké. Ha valamely nép eléggé szerencsétlen egyik vagy másik idegen nyelvbe szerelmesedni, az önmagát és sajátságait készül elveszíteni, és más idegenné átalakulni. Legyen aztán a megszeretett nyelv szomszéd nép nyelve, úgy önkényt megyen azon veszélynek, hogy a nemzet, mely nyelvével meghódítá, alkalom mutatkozván, fegyverrel is uralma alá hajtsa. Ily balga nép nem gondolta meg, miképen Isten a

nyelvkülönbségeket nem puszta jókedvéből, hanem azért teremté, hogy különböző népek létezzenek, és mindenik saját módja szerint fejlődvén, kölcsönös egymásra hatás és verseny által segéljék elő az egész emberiség ügyét. Neki a változatosság és sokszerűség tetszett; élénk, gazdag világot teremte, és bele szabad versenyküzdését oltá a különböző erőknek. És így, ki egy álladalom- és vallás- egy uralkodó nép- és nyelvről beszél, az természet-ellenit beszél, Isten örök akarata ellen szegül, és az ő rendét törekszik megzavarni, szegénynyé, egyhangúvá tenni az ő változatosnak és sokszerűnek teremtett világát. Az ilyen egy czélra dolgozik a hódítóval és zsarnokkal, ki a népeket összeigázni és a szellem szabad mozgalmait bilincseivel fékezni akarja. Azért minden népnek, mely sajátságait és önnemzetiségét szereti, törvénynyé kell tennie, hogy szomszéd élő népnek nyelvét ne beszélje, különben lerombolja azon sorompókat, melyekkel Isten a népeket egymástól oly mély bölcseséggel választotta el.

Az eddig mondottakból könnyen észrevehetni, hová czélozok. Én a külföldi nyelvekeni beszéd kártékony divatát akarom magyarjaink közől kiküszöbölve látni. Eszméljünk föl valahára és lássuk át, hogy bennünket ezen divat romlás felé visz, és kivált a közénk berontott német nyelv meghozza ránk a végpusztulást. Menynyit ártott nemzetiségünknek a német nyelv, beszélik történeteink, és láthatjuk mai nap, midőn egész levegőnk meg van telve németséggel, s ellene minden óvószereket megkisértünk, de többnyire sikeretlenül, mert épen arra gondolunk leghanyagabban, mi legerősebb terjesztője a ragálynak: a beszédre. A német nyelveni csevegés szeretete bennünket az elnemzetlenedés örvényéig vitt. Vannak, kik azt gondolják, hogy újabb időbeni fölébredésünk alatt mindent megtettünk a magyarosodás emelésére, és nincs többé mitől félni; de én más véleményben vagyok, s azt hiszem, hogy míg társalgásainkból a német nyelvet ki nem irtjuk, míg oly sokan lesznek, kik magyar létökre oly örömest beszél-

nek egymás közt német nyelven, és e nyelv szükségnélküli használatát nemzet elleni bűnnek nem érzendik, addig sok ok van aggódni a magyar nemzet fennmaradásáért.

A német nép, melylyel még Géza vezér és Szent István király korában összesógorosodánk, s melyet hajdan fegyvereinkkel tudtunk féken tartani, míveltségével és míveltsége által nyelvével hódíta meg bennünket, annyira, hogy szinte magunkról is megfeledkezénk. Hajdanában sok állott ellent az elnémetülésnek. Nagyobb számmal valánk, és minden szorosabb politikai egybeköttetés nélkül a némettel; népünk közelebb az eredeti, el nem korcsult, s Európában egészen idegen és külön álló magyar sajátságokhoz; fejedelmeink magyarok voltak, az udvari, kormány és hadi nyelv magyar. Később mindez változott. Kormánynyelvünk állandóan latin lőn; német, szláv, olasz befolyás váltogatták egymást ügyeinkben, utóbb pedig fejdelmeink szakadatlanul németek levén, háromszáz év óta gyakorolják ránk német befolyásukat; Zápolya óta Magyarországon nincs magyar udvar, melynek fényében az előkelőbbek csillogni szeretnek, s melyhez szokásokban és nyelvben oly könnyen alkalmazkodnak. Bécs városa szívott magához mindent, a mi közöttünk születés, gazdagság és hivatal által kitűnik. Német kormányunk az elnémetítés elvét századok óta rendszeresen folytatja, és ha II. József korszaka, melyben e fejedelem egy csapással akarta végrehajtani, mi hosszú idők óta előkészítteték, fel nem rázza e nemzetet, és az 1823-iki erőszakos katonaállítás és adószedés oly viharossá nem teszi az 1825-iki országgyűlést, hol egy-két lángszellemű férfiú az újra elaludni készülőket fel nem riasztja, s figyelmessé nem tesz bennünket, miképen a nemzetiség sokkal félthetőbb kincse a népeknek az alkotmányoknál, azóta talán vége volna minden reményeinknek a magyar nemzetiség jövendő felvirágzása iránt. Az utolsó száz év alatt nagy lépésekkel sietett nyelvünk az életből enyészni. Alig volt fejedelmünk, kinek országlása alatt oly nagyot

sülyedt volna nemzetiségünk, mint Mária Terézia németséghez édesgető és Bécsbe csábító, szoktatgató szelíd kormánya idejében. Altató hatású volt nemzetiség tekintetében I. Ferencz hosszú országlása is, kivált 1812-től 1825-ig. Hasznos ellenben II. József villanyozó időszaka, mely fölkelté az ellenhatást, és hasznos jelenleg uralkodó V. Ferdinánd országlása, mely alatt nyelvünk visszahelyeztetett törvényes uradalmába. E derék fejedelem csaknem mindent megtett, mi tőle függ, s uralkodása alatt ki van mutatva az ösvény, melyen haladnunk kell, ha nemzet, ha magyarok akarunk maradni. És ezért áldás Ferdinánd király életére, és örök fény nevére! Ő az idegen nemzetiségek bár jogtalan és mégis erőszakos követelései daczára, nem tartózkodék a magyarodás zászlóját kezébe venni, és mintegy hallgatag kimondani, hogy ezen jelben győzni fogunk. Dicső pálya áll előttünk, a nemzeti újulás és a magyarság megszilárdításának nagy pályája! Azonban azt czélra vezetőleg más módokkal fogjuk megfuthatni, mint a melyeket Mária Terézia idejében és azóta nagyobb részint használtunk, és még ma is igen észrevehetőleg használunk.

Ma már sokan vagyunk szigorúak abban, hogy hivatalos ügyeink nemzeti nyelven folyjanak. Szép és a legnagyobb méltánylást érdemlő lelkesülés! De fájdalom, e hivatalos magyarság még korántsem minden, a mit tennünk kell, s a nemzeti becsület tennünk parancsol. Nekünk a magyar nyelvet élet nyelvévé kell tennünk, azaz oly nyelvvé, mely társalgásunknak, egymás közti legbizalmasabb eszmecseréinknek, szívünk legbensőbb érzelmeinek, legmelegebb ömledéseinek egyedüli tolmácsa legyen. Hivatalos nyelvünk századokon át latin volt, de azért társalgási nyelvünkké, élet nyelvévé nem tudott lenni, nemcsak azért, mert holt nyelv volt és hölgyeink nem beszélték, de azért is, mert általában a meghatározott formákhoz tapadó hivatalos feszesség maga nem bír nyelvnek oly hajlékonyságot és ennélfogva oly varázserőt adni, hogy azt a könnyű tár-

salgás és a szabadabb élet is örömest fogadja érzelmei és eszméi magokat korlátoztatni nem szerető közlésére. Pedig a társalgás, s általában az élet az, hol a nyelv csodatékony hatást gyakorolhat a nemzetre. Nyelvünknek élet nyelvévé kell lennie, azaz minden szóbeli foglalkodásaink közt, és kivált a két nem közötti társalgásban, használtatnia, ha vele és általa magyarságunk megszilárdulását óhajtjuk. De fájdalom, épen e tekintetben kétségbeejtőleg szomorúan állunk.

Neveltetésünk nemzetiség tekintetében szégyenítőleg fonák. A felsőbb osztályokban régóta nagyobb gond van arra, hogy a gyermekek mindenek legyenek inkább, mint magyarok. Nem tagadhatni, hogy újabb időben a magyarság iránt némi figyelem ébredt a fensőbb körökben is. A csecsemőt magyar dajka környezi és pár évig nem beszél, s alig hall egyebet magyar szónál. De mikor kinőtt a dajkaölből, nevelő kezeibe jut, s ezentúl háttérbe tolatik a magyarság, s a gyermek nemzetietlen gondolatok és érzemények körébe lép. Tanul németül francziául, angolul. Ezen nyelveken csevegő játszótársak veszik körül, minden ismeretet idegen nyelven szerez meg. Magyar állapotokról, a nemzet múlt és jelen viszonyairól, magyar irodalomról alig hall valamit. Silányul előadott rövid magyar történet, s a nevelés régi felé egy kis magyar törvény, mindaz, mit a haza érdekeiről tudni szabad. Legtöbb idő a külső míveltség megszerzésében vész el: lovaglás, úszás, táncz s több ilynemű hasznos, sőt mondhatnám mindinkább gyávuló és férfiatlanodó korunkban szükséges, de nem legszükségesebb és főbb dolgok, miket az előkelők gyermeke tanul. Ezt követi egy kis futólagos külföldi utazás, melyből megtérvén a főrangú úrfi, megnyílnak előtte a szóban, gondolatban, érzésben teljesen nem-magyar vagy épen magyarellenes társalgási termek, s ott keresi rendeltetésének mintegy végczélját. Az így nevelt és ily körülmények közt élő ifjú férfi aztán törvényhozó leszen és családi pártfogások által az aristokratiai országban nagy hivatalokra emelkedik és

tartja az ország kormányrúdját. Ha pedig leánygyermek, kinövén a német és franczia nevelőnék kezeiből, kik valóságos öldöklő angyalai a magyar életnek, férjhez megy, anyává leszen, polgárokat nevel a hazának, fénye és csillaga a társalgási köröknek, a nélkül, hogy lelkében csak szikrája is élne a nemzetiségnek. Ily egyének vezetik aztán az ország kormányzását és teremtik a fentebb körökbeni társalgást. Sok ekként elhibázott nevelésű férfi és hölgy újabb időkben öntudatra ébredve, vagy egy-kettő szükség által is kényszerítve, igyekszik kipótlani az elmulasztottat, 24—30-dik éve körül tanulja szorgalmasan a magyar nyelvet, és ügyekezetében sokszor nincs is hiány, bámulandó sokra viszi, a mit magában föltett, de hiába: mit a gyermek e tekintetben elmulaszta, az a felserdült vagy megállapodott korban visszaszerezhetlen, vagy csak századiknak, ki nagyobb szellemerőkkel született, sikerül. A nemzeti sajátságokat érzésben és gondolkodásban, vágyban és reményben, melyeknek alapja a gyermek fogékony keblébe nyomulhat, csak a felserdült kedély nem képes többé úgy elfogadni, hogy vele vérének minden cseppje elteljék. Azon idegenszerűséget, mit a gyermek gyenge korában magába szívott, legtöbb egyénekkel semmi emberi eszközökkel ki nem lehet többé törleni. A nemzetietlenség jelei kiütik magokat az ilyennek rokon- és ellenszenvein, vágyain és érzésein. A kik pedig még később sem ébredtek öntudatra, hanem maradtak, miket belőlök az elferdített nevelés csinált, azok egy részről a legszánandóbb lények, más részről pedig valóságos csapásai a magyar nemzetnek. Az ilyen aztán magyar épen nem, de nem is német, franczia vagy angol, hanem keverék mindenből; minden csak félig, semmi egészen. Az ilyeneknek hazafiság, nemzetiség nem érzett, nem értett eszmék. Közönyösek a hon legszentebb ügyei iránt és a nemzet nyer bennök egy nagy jellemtelen tábort nemcsak a nemzetiség, hanem még a magyar alkotmányosság romlására is; oly tábort, melynek emberei csak önhasznokat, jólétöket és hiúságokat tart-

ják szemeik előtt, kényelmeket, gyönyöröket vadásznak, s hivatalért, nem hogy általa használjanak, hanem, hogy benne csilloghassanak, feláldoznak mindent, mit más szentnek tart: erényt és férfiúi becsületet. És íme e táborból kerül ki politikai hitszegőink-, czímvadászaink-, rangéhezőinknek, ha nem mindnyája, de nagyobb része. Mi gondja annak Magyarország felvirágzására és jólétére, ki maga nem magyar? Csak őt érje fény és jólét, megnyerte az életnek legfőbb kincseit, melyeket magának képzelni tudott. Azon szent érzelem, mely hazafi keblén keresztülremeg, midőn a köz virágzatot látva magának azt mondhatja: e nemzeti emelkedésnek egyik parányi előmozdítója én is voltam, én is vetettem el egy-pár magvat, melyet az idő kikeleszte, virulásra hozott és most Isten oly szép áldása van rajta, e mondhatlan édes érzelem nem lakja az ő kebelét; hazafiúi erény, a népe boldogsága és dicsősége feletti kéj és öröm: mindezek neki ismeretlen dolgok.

E sötét kép, melyet az élet után ábrázoltam, nemcsak a felsőbb, hanem némi módosítással a középrendűekre is illik. Annyira meg van még a nemesi osztály is e részben mételyezve, hogy egész megyéink vannak, melyekben a német társalgás tartozik egyedül a jó hanghoz és tartatik míveltségnek. Ennek oka itt már nem annyira a nevelésben fekszik, ámbár ez is, kivált a nőnemé, nagyobb részben fonák, hanem inkább azon gyarlóságban, miszerint a középrendűek a főbb rendűekhez ügyekszenek alkalmazkodni, és gyakorta a nevetségig utánozzák ezek módját, szokásait és divatát, mely külföldi jellemű levén, a külföldieskedés, úriság és míveltség bélyegének vétetik. Mivelhogy uraink magyartalanok, az alantabb rendűek is magyartalankodás által ügyekszenek úri létöket bebizonyítani. E törekvés száz apró dolgokban nyilvánítja magát, de a melyek mind nem oly kártékonyak, mint az idegen, s ezek közt a német nyelvveli élés. Ezen német nyelv honossá tette magát még szegényebb nemesi házainkban is, és mintegy vérünkben olvadt, annyira, hogy sok

nevezetesebb íróink, szónokainknak nagyobb része, ha bizalmasabban akar egymással szólni, német nyelven beszél. A baráti szív e nyelven nyílik meg a barátnak, a szerelmes pár e nyelven magyarázza egymásnak keble legforróbb érzelmeit. Tehát oly mélyen sülyedtünk, hogy magyarjainknál a bizalom, barátság és szerelem nyelve sem magyar többé annyira, hogy épen szívnyelvünk lett idegen! Azt hiszem, ennél nincs sem kiáltóbb, sem szégyenletesebb jele elfajúlásunknak. Nekem legalább sok évek óta valódi gyászharangszózat ez, mely népem haldoklására emlékeztet. Mert gondoljuk csak át e nemzet jövendőjét, melynek fiai ennyire el tudták feledni, hanyagolni és megvetni azt, mi a nemzeti lét föltétele! Az apa fiába, egyik nemzedék a másikba oltja át az elnemzetlenülés vétkét; elenyésznek lassanként a nép sajátságai, a nemzeti emlékezések, szokások, egész gondolkodásmód; utóbb senki nem ismeri azokat többé, és észrevétlen egy egészen más természetű, jellemű és nyelvű nép áll a kidőltek helyén. Vajjon nem megdöbbentő-e azon tünemény, hogy nálunk a történeti ritkaságok, a régi magyar emlékek iránt nincs e nemzetben kitünő figyelem? hogy történetírásunk nagyobb részint parlagon hever, hogy, mint Kölcsey mondá, «nem viseltettünk tisztelettel valamely emlék iránt, mely a régiségből reánk általjött, s a nemzet hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lelték sírjokat»; sokan közöttünk, kiket nagy hazafiaknak kiált a hír, nem eszmélnek a nagy veszélyre, mely bennünket az idegen nyelv által fenyeget, nem látnak elhatalmazásában legkisebb bajt vagy kárt, s elégnek hiszik tudni a hazai nyelvet, hanem beszélik is, sőt eléggé őszinték meg is vallani, hogy nekik természetesebben jő és jobban esik, ámbár született magyarok, német nyelven társalogni baráti, és kivált hölgyek körében. A németség ezen megfoghatlan pártolói és önmagokról vétkesen megfeledkező terjesztői előtt én bizonyosan nem leszek próféta, kinek igéit figyelembe vegyék, azért az általok bálványozott népnek, a német nemzetnek egy nagy íróját beszéltetem

itt számokra. Hallják meg ennek szavait és okuljanak, ha még képesek. «Az anyanyelv iránti tisztelet abból tetszik meg — így szól a nagy történetíró Heeren — ha azt a nemzet mindenütt használja, hol csak használnia lehet. Az idegen nyelvnek önkényes és szükség nélküli használata mindannyi megvetése a nemzeti nyelvnek. Azon német, ki francziául, angolul beszél, beszéde alatt megszűnik német lenni. Neki francziául, angolul kell gondolkodnia, hacsak iskolásgyermekileg nem akar beszélni. Ha ilyenek csak szempillantatig történnek is, a sokszor visszatérő pillanatok utóbb szokássá válnak. A nemzeti nyelv becsületével annak mívelődése, mely fennmaradás egyik fő eszköze, szoros kapcsolatban áll. Lehetetlen, hogy valamely nyelv alább szálljon, vagy kihaljon, meddig a nemzet színe használja, meddig mívelésében a nemzet elsőrendű elméi fáradoznak».* Ezeket íme német mondá, kinek nincs oka nyelvét félteni, mert kiterjed az a világ minden részeire. Ellenben mit mondhatunk mi magyarok, kik bár legtöbben vagyunk hazánk idegen nyelvet beszélő lakosi között, de a némethez képest csak maroknyi nép, körüláradozva idegen elemektől, s azonfölül oly nép, mely idegen formákba könnyen átolvadó, idegen szokásnak, külföld majmolásának könnyen engedő volt mindig.

Voltam nem egyszer tanúja ország- és vármegyegyűlésen oly jelenésnek, hogy a szónok a szív és ész minden fegyverével, az ajak elragadó, elcsábító hatalmával tartott beszédet a nemzetiség és nyelv ügyében, és a másik perczben, beszéde végeztével, midőn leült, szomszédival a szőnyegen forgó tárgy felett német nyelven folytatta társalgását. Mindennapi tünemény közöttünk férfiakat és hölgyeket együtt németül társalogva látni, kik jól, gyakran jobban beszélik a magyar nyelvet a németnél, sőt nem egyszer, falusi körökben

* Heeren, Über die Mittel zur Erhaltung der Nationalität besiegter Völker. Vaterländisch. Museum, Hamb. 1810.

kivált, tapasztalhatjuk, hogy a magyarul jól beszélők rosszul beszélt német nyelven társalognak. E tekintetben egész vérünk és gondolkodásunk meg van romolva, és még eszmélőbb embereink, még íróink nagyobb része sem érzi többé az idegen nyelvvel élés kártékonyságát és ferdeségét. Német nőt hozunk a házhoz annak reményében, hogy megmagyarosítjuk, és reményeink oly gonoszul megjátszanak, hogy, nem hogy a német nő, megmagyarosodnék, hanem mi magunk is elnémetesedünk mellette, s alapítói leszünk egy egész német családnak, szaporítván általok a hazának azon idegen érzelmű fiait, kik közügyeink és nemzetiségünk iránt örökké egykedvűek, gyakran épen ellenséges indulatúak és kártékonyak lesznek. Semmi által nem törlesztetik el könnyebben a nemzetiségi sajátság, úgymond Wachsmuth, mint idegenekkeli házasság által. Ezáltal válik a kaukazi népfaj négerré, mongollá vagy viszont, mit különben sem éghajlat, sem életmód nem képes eszközölni.

Ki hallotta a világ két legnagyobb népét, a szabad angolokat és szabad francziákat, valaha egymás közt más mint nemzeti nyelven beszélni? akár otthon, akár külföldön? Ezen nemzetek sem míveltséget, sem tudományt a nyelvek egyedüli tudásába nem helyeznek, mint mi, kik ezen képzelt míveltségért elvetjük nemzetiségünket.

Íme hazánk két jeles költője, a testvér Kisfaludyak, német nyelven leveleztek és németül társalgának egymással. Egy nagy fia, szónoka és írója a hazának, ki sokszor szólalt fel a magyarság mellett, egy ízben figyelmessé tétetvén a helyen kívüli német beszédre, egyenesen kimondá, hogy ebben semmit nem lát, s hogy a ki jól tud magyarul, az aztán beszélhet bármi nyelven, azzal sem nemzetének, sem magának nem árt. Ha még ily férfiak sem bírják átlátni mint változtatja meg magyar természetünket ezen idegen nyelveni gondolkodás és beszéd s mint szoktat a veszélyhez, melytől irtóznunk kellene, akkor valóban el kell csügged-

nünk. Mert hiába minden ügyekezetünk, hiába íratott meg a törvény, miszerint Magyarországban ezentúl magyar az országló nyelv, ez csak hivatalkodásainkban lesz némi erejű, az életben és a valóságban ezentúl is és mindig jobban a német nyelv fog uralkodni. Hiába bármi üdvös törvények, ha emberek nincsenek azokat megtartani. Nemzetiségünknek sehol sincs védbástyája, csak önkebleinkben. Meddig magyarjaink vérében anynyi német elem forr mint jelenleg, addig nincs semmi biztos jövendőnk. Semmi hatalom meg nem ment, csupán önmagunk. És korántse biztassuk magunkat, hogy egy pár évtized ótai fölébredésünk, s úgynevezett újjászületésünk megvéd az enyészettől. A külfölddel kivált, a nekünk legveszélyesebb némettel, utaink, gőzhajóink által naponként nagyobb összeköttetésbe jövünk, mindig több német elem vegyül közénk. A gőzhajó-társaság egy egész megkövesült német gyarmat települt közénk, mely mereven, inkább törik, hogy sem nemzetiségünkhöz simuljon. Épen ily gyarmatítás történik, ha nem vigyázunk, a vaspályai társulatok által. A gyárak szaporodása, a kereskedés emelkedése, s általában az ipar mindannyi idegen elemcsatornái lesznek közöttünk, melynek özöne csalhatatlanul elborítand, ha ébren nem leszünk. Már a derék *Hunfalvy Pál* figyelmeztetett bennünket, hogy az ipartól nagy ok van félteni nemzetiségünket, és ügyekezzünk ellene felkölteni a nemzeti szellemet.* Nagy vigyázattal kell lennünk a honosítandók és azokra nézve is, kik hazánkban nagy birtokot vásárolnak, mert ez úton saját honföldünkről is kiszoríttathatunk.

A távol francziától vagy angoltól, kiknek nyelve szinte igen terjed köztünk, nem féltem nemzetemet, nem a köztünk élő tót, oláh nép nyelvétől. Ez utóbbiak nem haladják meg a magyar népet míveltségben, de féltem a némettől, mely mint nemzet is tőszomszédunk, mely legnagyobb városainkba fészkelte magát, s ott mind-

* A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban.

annyi bástyákat képez a magyar elem ellen, és féltem főleg azért, mert nagy míveltsége csáberővel bír. Ezen német míveltség az, mely oly felette ragályos és vészhozó nemzetiségünknek. De félre ne értessem! Távolról sincs szándékomban a német ellen hazámfiaiban gyűlöletet gerjeszteni. Nem gyűlölnünk kell a németet, hanem óvakodnunk tőle, mert nála nincs veszélyesebb elem nemzetiségünknek. A német nép mint nép is tiszteletet érdemel, de még nagyobbat míveltségeért. Becsüljük őt, tanuljunk tőle, ügyekezzünk ismerni kiváló tudományos kincseit, de ne úgy, hogy miatta elhanyagoljuk nemzetiségünket. Barbár nem vagyok, hogy a míveltség ellen buzogjak, de véteknek tartom, ha valamely nép önléte árán szerez míveltséget, midőn a míveltség a nemzetiséggel nincs ellentétben, sőt, ha a nemzetiségben nem alapszik, nem is valódi, hanem álműveltség lesz és marad. Sokan tartják míveletlenségnek németül, akár beszélve, akár írva, egész a nyelvtani hibátlanságig nem tudni, és hányan vannak ezek közől, kik a hazai nyelv tudására kényesek volnának. Hallgassuk csak politikai szónokainkat, papjainkat és színészeinket, hogyan beszél ezek nagyobb része magyarul. Ha a mívelt angol és franczia ily hibásan vagy ily gyakran nyers kiejtéssel, és vidéki szójárással beszélne, meg nem menekednék a hallgatóság gúnyjaitól és a kinevettetéstől. És a magyar gróf vagy báró, szónok vagy pap stb. nem szégyenel úgy beszélni mint cseléde. Mindent kell az embernek tanulni, ki míveltséget igényel, csak nyelvét nem akarja tanulni a született magyar, azt hivén, hogy az magától fog jőni. Hányan fáradnak közöttünk évekig, hogy jó franczia kiejtést és hibátlan beszédet tegyenek tulajdonokká, kik egy napot nem szántak e tekintetben a magyar nyelvre. Ez oka aztán annak is, hogy sokan hiszik és beszélik, miképen a magyar nyelv szegény, hogy magokat rajta jól kifejezni nem tudják, holott ők maradtak szegények, mert a becses kincset nem iparkodtak magoknak megszerezni. Ez utóbbi szavaimat ne értsék magokra azok, kiknek neveltetése

szülőik vétke miatt fonák volt, és később önszorgalmuk által ügyekeztek nyelvünket megtanulni, de nem vihették tökéletességre. Ezek tiszteletreméltók, bármi hibásan szóljanak is nyelvünkön. Az ilyeneket a világ minden kincseért sem szabad gúnyolnunk, sőt a legnagyobb dicséretet és buzdítást érdemlik magyarosodásukért. Magyartalan neveltetésök szüléik volt, nem övék. Az ilyenek csak bátran beszéljenek, ha rosszul is, magyarul eleinte; hibás beszédöknek épen olyan nagy mértékben van okunk örvendeni, mint nincs született magyarjaink durva szójárása és nyelvtani vétkekkel teljes beszédeinek. Amazok a magyarság gyarapodásának, ezek ellenben hanyatlásának jelentői. Beszéd míveli magát a nyelvet is, és sokak használata által lesz az hajlékony, gazdag, könnyű. Egyes ember, bármi dús szellemével és kedélyével bírjon is népének, sem nem találja fel a nyelvet, sem nem csinálja. Csak a közös használat adja meg annak az életet és folyékonyságot, csak az élet teszi elevenné. A leírt szó halott, melyet csak az ajak támaszthat életre.

Magunk vagyunk okai elsülyedésünknek, s magunk lehetünk csak visszaállítói a nemzet újjászületésének. Sem fejedelmek, sem kormányok nem kényszeríthetnek elfajulnunk, ha magunk nem akarunk, és szuronynyal senki nem erőszakolhat ránk idegen nyelvet, mint Sopron egykori lángeszű követe mondá. Azért Istenért! ébredjünk fel valahára, és ne feledjük el, hogy magyarok vagyunk és azok akarunk maradni. — Ne feledjük, hogy a magyar nemzet egy kis sziget a népek oceánján, melyet idegen elemek világtengere csapkod, s egy felzúdult vész könnyen eltemethet, de nem oly bizonyosan, mint a csendesen és észre is alig vehetőleg áradó özön, hacsak szívünk minden dobbanása, eszünk minden gondolata nemzeti irányt nem veszen, és összevetett vállakkal, a legnagyobb egyetértéssel sziklafalat nem ügyekszünk rakni, mely daczoljon a fenyegető vészekkel, és ne engedje a csendesen harapozó kártékony elemet nemzetiségünk bástyáit aláásni. Főfigyelmünk legyen

gyermekeink nevelésére. Távoztassunk tőlök minden idegent, kivált németet, mindaddig, míg a nemzeti szívök, s lelkökben kiirthatlanul meg nem gyökerezett. Isten a gyermekkornak adá a legnagyobb fogékonyságot a nyelytanulásra: ne vesztegessük e megbecsülhetlen adományt idegen nyelv tanulására, hanem őrizzük meg a hazai nyelv számára. Őrizzük gyermekeink szívében, mint a Vesta szent tüzét, a nemzetiség szikráját. Magunkban pedig tegyük fel soha meg nem törendő fogadással, nyelvünkön szólni mindenütt, hol csak kikerülhetlen kényszer mást nem parancsol; őrizzük azt, mi magyar és nemzeti, minden jelekben, felírásokon, czímereken, zászlókon, és soha egy perczig se feledkezzünk meg vérünkről, nemzeti becsületünkről; ismerjük múlhatlan kötelességnek mindazokat megtartani, és unokáinknak sértetlenül átadni, mit apáink a magyar faj virágzatára sok áldozattal szereztek, megőrzöttek, és nekünk örökségül hagytak. Becsüljük meg magunkat, legyünk büszkék, hogy magyarok vagyunk, tagjai Isten egyetlen népének Európában, és egyetlennek talán a földtekén, eme testvértelen Phoenixnek, mely csak önmagából nyerhet életet, mely annyi balszerencse közt ezred éven át magát s szabadsága nagy részét fenn bírta tartani; oly nemzet, melynek tündöklő múltja volt, és nagy jövendője lehet. Ily nemzetnek, melyben századok vészeivel megküzdött és edzett erő volt és van, az emberiség ügyeért és érdekében is fenn kell maradnia, és ily nemzet tagja lenni becsület. Nemzetiségünk álmos sülyedéséből újra fölébredvén, használjuk ez időpontot, mely kétségtelenül utolsó és eldöntő, mik maradjunk jövendőre: magyar és független nép-e vagy mind nyelvben és szokásokban, mind polgári szerkezetben a németnek szolgája. Akarjunk lenni magyarok szívben, és szóval, és egészen, nem úgy mint eddig külföldieskedő korcsok, hanyagok, egykedvűek és elfeledkezők minden iránt, mi nemzeti. Győződjünk meg, hogy a külföldieskedés természet elleni bűn, és a nemzet fölségsértése. Sokan nem fognak engem

megérteni, feleslegeknek tartandják szavaimat, és késő figyelmeztetésnek, midőn a buzgalom a magyar nyelv iránt oly észrevehető. Ez engem nem fog meglepni, mert fájdalom, nem kevesen vannak köztünk, kik érzelme és gondolkodása nemzetiség tekintetében gyökerestül meg van romolva. Az ilyenek hidegek a nemzetiség iránt, nem tudják érezni és megfogni azon szívszorongató, csillapulni nem tudó, örökké éber rettegést, mely jobbjaink keblét aggasztja e nemzet jövendője iránt. Általok megértetni oly hiú remény volna, mint vaktól színek megkülönböztetését várni. Figyelmeztető szavaimnak nem is tőlök reménylek sikert, hanem azoktól, kiket születés, neveltetés, ajak által valódi magyarok levén, testvéreimnek nézek, kiket látnom, velök jobbot szorítanom oly jól esik, találkozzam velök bárhol e hazának földén, kiknek erében magyar vér lángol, de ámulatban élnek, mintha az utolsó országgyűlési törvény óta minden meg volna téve nemzetiségünk és nyelvünk megszilárdítására. Ezekhez emelem szavaimat, hogy ébren legyenek, mert az utókor birószéke előtt ők lesznek felelősek egy népfaj elenyésztéért, melynek halálát a történeti Músa csak gyalázattal és rémképül fogja följegyezni a magokról bűnösen megfeledkező nemzetek számára.

GRÓF KOHÁRI ISTVÁN.

(1832.)

Azon férfiak között, kiknek tettei által Magyarország előkorai oly gazdag fényben ragyognak, Kohári István úgy tünik fel, mint egyike a szellemi erő és polgári hűség legszebb képeinek, melyet az emberiség nemtője jó és balszerencse kedvezéseinek és ostromának teve ki, s midőn annak csábjait tántorodás nélkül, ennek veszélyeit hősi állhatatossággal keresztülküzdé vala, felállította mint csendes zajtalan nagyság emlékét, például s ösztönül az utókorok ivadékainak. Ily lélekbe egy-két tekintetet vetni nem lehet nem-kedves dolog a lélektan és história barátja előtt.

1664-ben hír futamodék Bécsben, hogy Kohári István, a báró, s atyja annak, kiről itt szó leszen, a Léva melletti harczban elesett, s a füleki nevezetes erősség Nógrádban, melynek kapitánya volt, kormányzó nélkül maradván, az ellenség rohanásainak tárva van. A hír elhata a mi ifjú Kohárinkhoz is, ki Csábrágon 1649. mart. 11-dikén születvén, miután a tanulmányok első elemeit is itt vette volna, most magasabb tudományok végett a bécsi főiskolákat járta, s tanulásainak épen utolsó évét tölté, készítgetve magát a papi életre, melyhez rég óta bizonyos benső vonzalmat érzett, s a mi hihetőleg magával is ragadta volna az áhitatos ifjat, hanemha a körülmények más pályát mérnének elébe. Elvégezvén tudniillik iskoláit, atyja halála által haza szóllíttaték, hol nemsokára parancsát vette I. Leopoldnak, Magyarország akkori királyának, melyben Fülekvár kapitányává neveztetett. A még alig huszonegy évű ifjú, meglepetve e váratlan parancs által, ügyeke-

zett a nehéz tisztséget magáról szerényen elhárítani, említvén királya előtt korát s tapasztalatlanságát a hadi pályán. Azonban a király, bízva a lévai hős nagy reményű fiában, újolag parancsolá, hogy hivatalát haladék nélkül vállalja el, melyet atyja érdemei miatt ad neki, kinek hogy hős nyomdokaiba bátran s férfiúi lélekkel fog lépni, erős hittel hiszi.

Fülekvár azon korban egyike vala a nevezetesebb helyeknek, részint, mert környéke lakhelye volt sok nemes családnak, de leginkább, mert kulcsa gyanánt nézetett a bányavárosoknak. Hazánkat polgári háború pusztítá, s a mi még keservesebb, egyik háborgó fél a törökkel kötvén szövetséget, behozá azt az ország szivébe, hogy segedelme által magát az ellenfél irányában megerősítse. Tököli Imre volt ezen párt feje. Seregei s azon törökök, kik Egerben s környékén tartózkodtak, kegyetlen zsákmányolásokat tevének Fülek táján, s készülőben voltak magát Füleket ostrom alá venni.

Kohári, megerősítve, a mennyire lehetett Fülek bástyáit, nem elégedett meg avval, hogy magát a falak között csak védőleg viselje majd, hanem addig is, míg Tököli hada a távolban volna, gyakori és nevezetes megtámadásokkal nyugtalanítá, s néhányszor a kóborló török csapatokat Fülek mellől egész a dunai tájakig verte el. Ezen kisebb csatákkal nemcsak gyengíté az ellenfél erejét, hanem azonfölül általok a Kohári név a füleki hadakban bátorságot és bizodalmat, a törökökben pedig félelmet gerjesztett.

Egy jókora csapata a Budán tanyázó törököknek megindult Eger felé, s útközben néhány falura élelmi adót parancsolt. A föld népe fölötte ki vala zsarolva, nem volt ereje az ellenség kivánatit teljesíteni, s rettegés és aggodalmak közt várta a vad katonák bosszúját. Azonban egyike a falu lakóinak, talán bátrabb és leleményesb a többinél, hirtelen zajt támaszta, s szaladva, mintha távolról jőne, fennhangon kiáltozá, hogy Kohári közelget seregeivel, s a falut legott meg fogja

lepni. A törökök, hallván a Kohári nevet, ijedten kapkodák össze poggyászaikat, s elveszetteknek hivén magukat, ha a magyar sereget bevárják, lovaikra szökdelve futának lélekszakadtan, s szabadon és bántatlanul maradt az adóval sanyargatott nép. Ily hatású volt már ekkor a török seregeknél az ifjú hős puszta neve.

De a szerencse, mely eddiglen hű kisérője volt, most elfordula tőle, s oly ínségeket mért vala rá, melyek középszerű lelket elcsüggesztettek volna, de nem őt, a megtörhetetlent, kinek ereje a bajok s veszélyek nagysága által még inkább nevekedett. Tököli Imre, feje azon pártnak, mely az akkori kormány ellen fegyvert fogott, naponként ragyogóbb szerencsével hordta győzedelmes zászlóit. Szatmár és Kassa megadták magokat, a mi Tököli merész lelkébe még nagyobb bizalmat s bátorságot önte, s mint gáttalan vízár, úgy nyomult diadalmas fegyvereivel előre.

Fülek s a hadi pályán feltűnt ifjú Kohári darab idő óta nevezetes tárgyai voltak figyelmének, de csak most látott alkalmat reá, hogy vágyait kielégítse. Felszólítá a váradi basát, hogy azalatt, míg ő Kassa vidékén foglalásokat teszen, szálljon Fülekhez s vegye e sok hasznot igérő helyet ostrom alá. A basa, megszaporítván török csapatait, jókora számú magyar s erdélyi hadakkal Fülek alá nyomult, s az ostrom elkezdődött. Tűzzel és vakmerően folytak a török ostromai, de Kohári annyi bátorságot s vitézi lángot önte seregeibe, hogy a vívók, többszöri megkisértés után is, kénytelenek voltak minden nevezetes siker nélkül visszavonulni. A város és vár tizenhét napig szakadatlanul lövetett, s pedig nagyobb erővel mint előbb — mert az ostromlók száma mindig nőttön növe — a nélkül hogy Kohári szilárdsága csökkent volna. Ez ifjú hős a legveszélyesebb helyeken is személyesen jelen volt, a ledöntött falakat újra felrakatta s megerősítteté; katonáit biztatta, bátorítá; a merészeket dicsérettel s jutalommal ösztönzé szebb és nagyobb tettekre, a félénkeket megdorgálá, s mindnyájokat kötelességökre emlékeztette.

Szívreható beszéddel festé előttök: mi szép, mi szent halál az, melyet hős a haza ügyében szenved, s készítgeté őket azon szilárd eltökélésre, mely lelkében élt, a várat semmiféle körülmények közt fel nem adni.

Látták a város lakói a veszély nevekedését, látták, hogy azt többé az ostromlók rohanásai ellen védeni nem lehet, s felgyujtogatván saját lakaikat, a várba vonultak. Az égés tizennégy napig dühöngött, s a legrémítőbb jelenéseket mutatta, melyeket csak képzelet adhat. A lángok ropogása, melyeknek fénye az éjfélt világos nappallá változtatta, az ágyúdörgés, ellenség zajgása, fegyvercsattogások, a várba vonult nők sikoltozásai, kik ágyúgöbektől összeroncsoncsolt, félig holt gyermekeiket ég felé emelve siratták, végre megcsüggeszték a várbeli hadak bátorságát. Fennhangon kivánták vezéröktől, hogy a várat, mely különben is kőhalom már, némi kedvező föltételek alatt adja által. Kohári hallani sem akart ilyesmiről. Azt felelé katonáinak, miképen készebb magát a vár omladékai alá temettetni, hogysem életét hűtelenséggel megváltani. E nyilatkozás új erőt önte egy részébe az elcsüggedteknek, de az csak kis rész vala, a nagyobb számban áruló eszmék kezdettek elharapózni. Azonban az ostrom folyton folyt; a veszély naponként nagyobb leve, nagyobb a félelem, reményvesztés, kétségbeesés; elannyira, hogy nem hallgatván végtére parancsaira, az ellenséggel alkuba bocsátkozék, egyezésre lépett, s mind a várat, mind pedig ifjú hős vezérét a basa hatalmába adta (1682).

Zajló öröm közt vezette a török vezér Fülekbe katonáit, vígadva szerencséjén, hogy ily nevezetes helynek juthata birtokába, de mint elbámula, midőn látná, hogy a vár, melyet oly sok fáradsággal s mintegy három ezernyi ember életén s diadal dicsősége nélkül vett meg, nem más mint csaknem földig rontott omladék. Fellobana haragjában, s kevésbe múlt, hogy a fogoly Kohárinak saját kezével nem vevé életét. De meggondolva azt, hogy Tökölinek nagyobb örömet teszen, ha életben szolgáltatja kezeihez, mérséklé bosszúját, s

bilincsekbe veretvén Fülek hősét, Tököli táborába küldötte.

Tököli, ki akkor Regécz alatt álla rendkívül örvendett a fogolynak, részint mert benne hatalmas ellenségtől menekült meg, de leginkább, mert reménylette, hogy idő lefolytával pártjához fogja őt vonhatni, s általa seregei egy jeles hőst s a mi még becsesb, jeles hadvezért nyerendenek. Mindent elkövete a hajlékony, a csáberejű Tököli, hogy foglyának szivét magához hódítsa, de Kohári mozdíthatatlan maradt. Sem hizelgő szavak, sem fenyegetés nem lehettek elég erős eszközök őt eddigleni ösvényéről eltéríteni, sőt Tökölinek keserű szemrehányásokat teve, mint lőn királya ellen hűtelen, s hazáját, melynek javára kell vala törekednie, mint dönté a legboldogtalanabb ínségbe. S mindezt oly merész tekintettel, annyi élességgel, hogy Tököli, ki eddig iránta nyájassággal viseltetett, elsápadva a bosszútól, börtönbe viteté, s fogadást tőn, hogy fejét véteti. De a lengyel király s Tököli baráti nem javalák e szándékot, s azért megmásítván tervét, fogságra itélte őt, a legkegyetlenebbre, melyet gondolni lehet. Elzáratá tudniillik a regéczi várnak egyik sötét, mély üregébe, hol huszonhárom hónapot töltött a börtön ínségei által sanyargatva. S hogy bosszúja teljes mértékű legyen, feldúlá mindazon birtokokat, melyek Kohári tulajdonai voltak, nevezetesen a csábrági vár egy részét földig rontatta. Mindezeknek híre a szerencsétlen fogolynak tudtára esett, hogy ínségei általa még inkább nyomasztók legyenek, de őt e csapások nagysága sem vala képes megtörni s híve maradt föltételeinek, elannyira, hogy végtére a számára rendelt őrök is, eltelve szánakozás, tisztelet és szeretet érzéseivel iránta, utat mutattak szabadulására, s önként ajánlkozának védtársainak. De menekvésöknek a szerencse nem kedvezett. Téren, tetőn, erdők sivatagai közt, nem ismerve a tájat, midőn darab ideig bolyonganának, az éhség őket egy faluba hajtotta, hol a szökevény őrök megismertetvén, a futni akaró fogolylyal

együtt elfogattak. A szöktetésnek szerencsétlen eszközeit Tököli kegyetlenül karókba huzatva öldözteté el, Kohárit pedig Munkácsra küldötte s egy az előbbinél még borzasztóbb földalatti üregbe záratá. Itt le nem írható ínségekkel kelle megküzdenie. Minden közlekedés a külvilággal el vala tőle zárva s még őreinek is tilalmas volt vele szót váltani. A legártatlanabb dolgok, melyek lelkének derületet vagy elszóródást kölcsönözhettek volna, meg valának tagadva. Éj és nap egyenlők körűle; sötétség, borzasztó csend, falak döglelетes párolgása, lélek és test-öldöklő bú voltanak elválhatlan társai. Puszta, nyirkos föld szolgála neki székül és ágyul, víz s egy kevés száraz kenyér naponkénti eledelül, s annyi szánakozás sem mutatkozék senkiben iránta, hogy miután ruháit a nedves lég elrohasztá, s tagjai a tél hidegének voltak kitéve, egy kevés szalma engedtetett volna fekhelyéül. Rá nézve a könyörület, a szánakozás, mely föld férgeivel is érezteti kegyelmét, meghalva látszottak lenni, s meghalva s eltompulva iránta minden emberi érzés. Ily meg nem nevezhető szenvedések fakaszthatták lelkéből azon panaszt, melyet életírói feljegyzettek, hogy neki hazájában s honfitársától kelle oly elbeszélhetetlen nyomort szenvednie, melyeket pogánynál sem remélt vala feltalálhatni. Lelkének az életbölcseség, melylyel nagy mértékben bírt, s a hévvel szeretett költészet adának enyhet. Fogságának idejét többnyire magyar versek készítésében tölté. Elgyengülve izmos tagjai a sanyargatás kínjaitól, mozdulatlan hevert börtöne fenekén, mit az őrök észrevevén, s holtnak gondolván őt, bejelenték Tökölinek. Megengedtetett, hogy kihozassék fogságából, de midőn a tisztább levegő, az álom s a kissé jobb eledel egészségét valamennyire helyreállíták, ismét visszaviteték a régi ínség és gyász helyére.

Hosszabb idő elfolytával Tökölibe újra egy-két sugára szállott a reménynek, hogy elsanyargatva ennyi szenvedések által, e nevezetes ember talán mégis részére vonható lesz. Egy napon felhozatá őt börtönéből s tör-

vényszéke elébe állítván, hol egy basa s néhány nagyobb tekintélyű személyek ültek, parancsolá, hogy szolgaként háta megé álljon. De Kohári megemlékezvén származásáról meg hivatalairól, melyeket viselt volt, s azokat tiszteletlenségtől óvni kötelességének hivén, széket fogott, s arczczal fordulva a hatalmas vezérhez, kinek pillantásától függött léte, mindenek bámulatára leült. Tököli meglepetve e bátorság, ez arcz által, melyben büszkeség s bizonyos tisztelet-parancsoló méltóság ültenek, elnyomá haragját s azon fájdalmat, melyet foglyának megvető viselete keblében gerjesztett, s a helyett, hogy őt pironság- hogy szidalommal illetné, mérsékelt tekintettel fordult felé, s igyekezett félig parancsoló, félig nyájas hangon makacs föltételeitől eltéríteni.

«Mit használnak — úgymond — neked a hűségnek e fellengő álmai? Íme az ínségek örvényeibe döntöttek. Magadat gyötrelmek, kínos szenvedések játékává, szép ősi birtokaidat enyészet martalékivá tetted. Semmid sincs többé mint puszta neved s haldokló életed e roskadozó tetemekben, mely nem is élet többé, csak árnyéka a voltnak, s hogy ennek is még birtokában hagyattál, egyedül nekem s kegyeimnek köszönheted, mert tőle megfosztatnod csak egy hang, egy szemhunyorításba került volna. Most tehát kötelességnek kell ismerned jó indulatimat meghálálnod. Térj el megátalkodott föltételeidtől, állj felemre s a szabadság zászlói mellé. Hazádnak csak úgy fogsz valódilag szolgálni, ha bajnoki karjaidat, melyekbe hatalmat s erőt ada Isten, az ellen fordítod, ki polgártársaid szabadságát, melyet századok szenteltek meg, esküje ellenére szolgabilincsekbe készül verni. Vagy lehet-e csak reményed is tovább szabadulásra, s eszközölheted-e végét ínségeidnek más úton, miután az ország nagyrésze fegyvereimnek meghódolt? Lehet-e örömed, hősi bátor lélekkel bírván, oly úrnak szolgálnod, ki egy szép országot, a te hazádat, melyet annyira szeretni állítasz, fegyverrel is kezében eléggé gyáva és erőtlen volt birtokában megtartani?»

De Tököli hizelgő s még nagyobb mértékben csábító

beszéde foganatlan volt. «Tudd meg, felelt Kohári büszke önérzettel, tudd meg te, ki hazád ellen idegen fegyverekkel harczolsz, hogy őseim a hűséget, melylyel hazájok iránt tartoztak, soha valamely ballépés által be nem mocskíták. Nem volnék én méltó ily apák ivadékának neveztetni, ha magamat vagy hatalmadtól megrettenteni, vagy incselgő beszédeid által elcsábíttatni hagynám. Mit te átalkodott makacs föltételnek nevezsz, az előttem semmi más nem, mint hűség a haza iránt, melyet megszegni kárhozatos bűnnek tartok. Bár a szerencse az általam pártolt ügytől elhajlani látszik, lesz még oly idő, mely e dolgokat kedvezőbbre változtatandja, mert az igaz ügy csak koriglan hagyja magát elnyomatni, nem végkép, nem örökre. Éltemet, melyet parancsolsz kegyed s ajándékod gyanánt néznem, nem tartom méltónak oly nagy áron, a hűség árán, megvennem. Lelkem a szabadulásra el van készülve, még a halál is, melylyel rémíteni akarsz, csak szabadulást fog adni, a mi sokáig már úgy sem késhetik, mert ez árnyék lét, mint nevezed, roskadozó tagjaimban hosszú korig már nem tarthat. Egy mindenható bíró mindkettőnk tetteit meg fogja majd itélni, s akkor nyilvánná leszen, az volt-e vétkes, ki fogytáig honához hű maradt, vagy ki pogánynyal köte bűnös szövetséget, hogy polgártársai vérében gázolva, királyi bíbort s magas csillogást nyerhessen. Mindent tehetsz, hatalmad alá bilincselt a balszerencse, de azon örömet nem fogod elérni, hogy hűtelennek vagy valaha magadénak vallhass. Történjék bármi, én magamhoz s az általam védett ügyhöz hű maradok.»

Elhalványodék Tököli bosszújában e beszédekre, s talán vérén vett volna foglyának elégtételt, ha nője — az angyallelkű Zrínyi Ilona — nem könyörög vala érette. De a lelkes asszony kérlelő szavai annyira birták a különben kemény és hajthatatlan Tökölit, hogy levétetvén foglyáról a lánczokat, úgy küldé szabadabb tagokkal először az ungvári, később a sárospataki börtönbe. Itt vette Kohári hírét, szívének újabb gyötrelmére, hévvel

szeretett anyja s Imre testvére halálának. Az első hír kivált mélyen érdeklette, mert mintegy bizonyosnak hivé, hogy annak bánat s keserűség az ő fogságbeli szenvedésein voltak okai. Azonban itt létét valamenynyire elviselhetőbbé tette Tököli, vagy, a mi hihetőbb, magas szívű neje azzal, hogy a száraz ízetlen kenyér naponként kétféle főtt eledellel szaporíttaték.

Ütött végre az örvendetes óra, mely Kohári szabadulását meghozá. Megveretvén a törökök (1683) Bécs mellett, hazánk lassanként emelni kezdé fejét a háború vészeiből. A királyi seregek nyomában, melyeket külföldi segedelem tett erősekké, mindenhol győzedelem járt, s Tököli pártja nem lépcsőnként s halkan, hanem sebes nagy bukások közt közelgett végéhez. Egy év lefolyása alatt el volt a láng oltva, s maga a derék Tököli hitszegő czimboráitól bilincsekben Sztambulba küldve. Kassa s a Tökölihez hajló magyarországi felrész megadák magokat. Patak is csakhamar meghódolt, hol legelső gond volt az elhírült nevű Kohári megszabadítása (1685).

Szívreható pillanat volt, midőn a királyi hadak a szerencsétlen sínlődőt, ki két hónapot tölte három év felett annyi szenvedések közt, a börtön sötétségeiből felhozták. Örömzaj a hadfiak, érzékeny ölelkezés, üdvözlések a tiszttársak, a barátok részéről, követték lépteit. Magasztalás, dicséretek ömlöttek minden ajakról a szilárd lelkű bajnokra. S megemlékezvén Kohári hajdani szerencséjéről, tiszteletes deli alakjáról, s összehasonlítván azt az elöttök álló csonttá aszott, halovány, rémhez hasonlító termettel, melyből az ínség s hosszú gyötrelem és pusztulás eleven képei szólottak, sokakban az elszigorult katonai szív is meglágyula, s szemeikben a szánakozás könnyeit lehetett látni. Voltak többen Kohári baráti közt, kik tanácslák, hogy e beteg roncsolt alakban menjen királyához s láttassa vele, mi nagy áron óvta meg hűségét. De Kohári, ki szerényebb volt, hogysem tettein a kérkedésnek csak színét is megszenvedte volna, nem akara visszadöbbentő alakjával királya elébe

tolakodni, s csak midőn tagjai kissé több erőt s arcza vidámabb színt nyertek volt, utazott Bécsbe a király üdvözletére.

Leopold nyájasan s a legnagyobb leereszkedéssel fogadta. Az udvar főemberei jelenlétében egy rövid beszédet tarta, melyben Kohári érdemeit emelte ki. Ezután közelebb intvén őt magához, nyakába egy arany lánczot akasztá, s ezen szavak közt: «Éljen a hűség tüköre!» összveölelte. S hogy a Tököli pusztításai által birtokaiban szenvedett kár valamennyire megtérüljön, s egyszersmind maradandó emléke legyen a vitézi erőnek s polgári hűségnek: Fülek várát a hozzá tartozó környékkel neki s maradékainak ajándékozá. Harmadik Incze akkori pápa, atyai levelet külde hozzá, jelentve örvendését, hogy ínségeiből a boldogságos Szűz, Magyarország védasszonya, megszabadítá, s dicsérettel emlékezék királya iránt mutatott hűségéről. Küldött ezenfölül egy szentelt kalapot is pápai kegye jeléül. Oly ajándék, melylyel a pápák nagy tekintélyű s a kereszténység védelmében érdemeket szerzett hadvezéreket szoktak megtisztelni.

1686-ban a király seregei Eger ostromára gyűltek Auria János vezérlete alatt. Jelen volt Kohári is, mint altábornoka a dunáninneni részeknek, mely hivatallal fogsága után tisztelé meg a király. Hada az úgynevezett hatvani-kapunál állott a völgyben, hol a nép egy kutat maiglan is a Kohári névtől nevez. A várvédő török, erős bástyái között, igen kedvező állapotban volt, s remény csak kevés lehetett a bevétel iránt. Az ostrom lassú s csekély sikerű vala. Kohári azonban a várvívás alatt folytonos munkásságban volt. Az ellenség kicsapásait többnyire vitézül verte vissza, s rendkívül sok nyugtalanságot, kárt és veszélyt okoza nekik apró csatáival. Azonban a sors úgy akarta, hogy itt új szerencsétlenség érje. Egy nap, midőn a törökök vakmerő elszántsággal kirohantak, Kohári heves harczba keveredék s oly eszélyes fordulatokat teve, hogy az ellenség észrevevén, mi tapasztalt hőssel keltek legyen

csatára, nevezetes veszteség után vissza kezdének húzódni. Kohári seregei előtt űzte őket a kapukig, s mivel egyike volt a legbátrabbaknak, egészen előre nyomult, a tűznek szinte közepébe, hol záporként süvölte a halálos ón. A lövések ezrei közől, melyeknek mindenike mintegy ellene látszottak irányoztatni, csak egy érte őt, de ez veszélyesen s karját összeroncsolva annyira, hogy kénytelen volt az ütközetből távozni.

Orvosi vizsgálat után jobbjában a csont darabokra zúzva találtatott, a mi oly fájdalmat okoza, hogy sokan elveszték reményöket életben maradása iránt. Azonban, magát Bécsbe vitetvén, kigyógyult, de a hibás orvoslat miatt karja fegyverviselésre, sőt még írásra is alkalmatlanná leve. Ez okból a király, egy hold-alakú ezüst lapra metszetvén a Kohári nevet, megengedé, hogy aláirásokban ezt használhassa törvényes érvényességgel. Ezen lapról az 1715-diki országgyűlésnek 29. törvényczikkében is van emlékezet.

Ez idő óta visszavonult a hadi pályáról, s nyugalomban élt a tudományoknak, melyeket annyira kedvelt, miglen az újabb polgári zivatar, csendei közől, fel nem verné.

1703-ban Magyarország ismét fegyverben állott. — Rákóczi Ferencz, mostohája Tökölinek, fia első Ferencznek és a balszerencse kegyetlen játékivá lett Zrínyi Ilonának, kiszabadulván német-újhelyi fogságából, hová vétlen záratott, a vitéz lengyeleknél keresett menedéket. Innen, kitörvén Magyarországban a lázadás, június végén honába jöve. Todulva rohant az osztrák kormány ellen elkeseredett nép zászlói alá, s nemsokára egy jókora sereget látott maga előtt vakmerő, elszánt fegyveresekből, kik készek voltanak a lehetetlenséggel megvíni, ha vezérök úgy kivánta. A háborgások elkezdődtek, s Felső-Magyarország csaknem egészen Rákóczi hatalmába esett. A király, hogy mindinkább magához csatolja híveit, tisztségekkel ajándékozá meg őket, nevezetesen Kohárit tábornoki főőrmesterré nevezte. Rákóczi felekezete sem késett csábító eszkö-

zeivel, hogy Kohárit részére vonhassa, de ő nem volt részökre megnyerhető, a miért a szövetséges sereg bosszúra gerjedve ellene, midőn a bányavárosi vidékeket Bercsényi vezérlete alatt zsákmánylanák, Kohári szomszéd birtokait sem mulaszták el öldöklés és ragadozás által dúlni.

Leopold hadseregeit ezen időben a franczia háború foglalta el, a mi Rákóczira nézve felette kedvező volt, mert az ellenséges hadak többnyire az ország határain kívül állván, a szövetkezettek fejedelme szabadon s akadálytalan tehette hódításait. De megveretvén a francziák Hochstädt mellett (aug. 13. 1704.), a császár ügyei derültebb színt kezdtek magokra venni, s Rákoczi követelései is kissé engedékenyebben kezdtek hangzani. Így történhetett vala, hogy szeptember végétől október 15-ig a két ellenhad között fegyverszünet köttetett. Leopold használni akarván ez időt, Rákóczival alkuvásba bocsátkozék a béke iránt. Selmecz volt az egybejövetel helye, A király Kohárit, Rákóczi pedig Bercsényit küldé békeszónokul. Kohári mindent elkövetett, hogy a polgári lángot elcsillapíthassa, s szívreható beszédeket tartott Bercsényi előtt e szent ügyben.

«Mi gyönyörűség lehet, úgymond egy alkudozás alkalmával, ha magát Rákóczi Magyarország fejedelmévé teendi, miután mindezen dicsőségeket csak hona ínségén s egy vele rokon nép vérével szerezheti meg. Nem borzad-e hazája romlásán emelkedni oly fénytetőre, hol nem lehet maradandó, mert királyi hatalomnak csak törvény adhat állandóságot, erőszakos bitorlás nem. Emlékezzék Rákóczi őseire, emlékezzék, mivé lőn Tököli egykori rémítő hatalma? Azon Isten, kinek őrszemei századok óta függnek csodatéve e harczok vészeitől szakadatlan hányatott hazán, nem fogja boszulatlan nézni az ártatlanul kiontott polgári vért, nem azt, mint pusztíttatnak vétektől fertőzött kezek által még az oly tisztelendő helyek is, melyeket imádság s vallási szertartások szenteltek meg. Bizonyára egykor rettentő számvetésre fog vonatni az, ki minde-

neknek oka volt. Hagyja magát Rákóczi a hazafiúság szent érzelmeitől ihletni, tegyen le fellengő képzelmeiről Magyarország koronája bírhatása iránt, álljon azokra, miket ész és polgári hűség tanácslanak; fogadja el a királytól ajánlott békepontokat, kivel most, midőn háromféle külháború által nyugtalaníttatik, nem leszen nehéz kedvező egyezésekre lépni. Itt az időpont, a legjobb alkalom, melyet ha használatlanul hagyand, félő, hogy egykor, midőn késő leszen, meg ne bánjon».

E beszéd Bercsényire nézve elveszté foganatát. Egyrészről az akkori kormány, mely mellett Kohári ügyvédkedett, Magyarország iránti eljárásaival, a leghidegebb ellenszenvet, és legmélyebb bizalmatlanságot gerjeszté fel maga iránt a magyar népben, mely nem könnyen volt elcsillapítható; más részről Bercsényi maga nem volt azon egyéniség, kivel könnyen lehetett egyezni. Ez a kevély, mindig szertelenekben gyönyörködő, túlságok között csapongó szellem, ki makacs volt s elbizakodott, s bátor vakmerő mint kevés, ki nem tudá, mit teszen félni, a helyett, hogy megengesztelődve Kohári javaslatait csak kevéssé is figyelembe vette volna, vad tűzzel lobbana fel, az elnyomott hazát, a megsértett törvényeket, a nép felett önkényesen gázoló királyi hatalmat, melyet sem igéretek szentsége, sem koronázáskori eskű féken s korlát között tartani nem tudtak, oly bántó és éles szavakban hánytorgatá Kohári előtt, hogy ez a békekötés lehetőségéről reményeit veszteni kezdé. Nevelte Bercsényi bátorságát azon hír vétele is — mert az alku a fegyvernyugvás határidején túl huzódék — hogy Kassa, Eperjes és Eger Rákóczi fegyvereinek meghódolt. Ez okból oly nehéz föltételeket szabott Kohári elébe, melyeket annak elfogadnia lehetetlen volt Így történt vala, hogy az alkudozás, melyet Bercsényi heves, türödelmetlen természete szemrehányásokká, szóvitákká változtata, Kohárinak nem kis fájdalmára, siker nélkül félbeszakadt, s Bercsényi újra táborba szálla, Kohári pedig tudósítván a királyt a Selmeczen történtekről,

mivel birtokait a szövetkezettek fegyverei pusztíták, magát Budán vonta meg.

Leopold halála után (1705.) első József ült a kormányra, s hasonló bizalommal, mint atyja, viseltetett Kohári iránt. 1707-ben főtábornoki helytartóvá, négy évvel később pedig honti főispánná nevezte, s ez utóbbikká úgy, hogy e hivatal mindig a Kohári-család tagjainál maradjon. Itt szerény, mindenek iránt leereszkedő indulata s a dologban mély belátása által magát tárgyává tette a szeretettel párosult tiszteletnek. III. Károly az 1714-diki országgyűlésen (októb. 8.) benső titkos tanácsnoki hivatallal tisztelé meg; deczember 8-dikán pedig, midőn Pálfi Miklós ország nádorává választatnék, őt a király országbírájává nevezte. Így juta a hivatalok után soha nem sovárgó Kohári a polgári fénynek csaknem legmagasabb fokáig, s nem gazdagság és családi viszonyok, nem hizelgés és udvari cselszövények segedelmével, hanem a hadi és polgári körben szerzett érdeme, hűsége s állhatatossága által.

Elgyengülvén agg kora terheitől, csábrági várában vonta meg magát, s itt élte hanyatló éveit derült vidám kedélylyel, a kies táj s háborítatlan nyugalom ölében. A várat, mely Tököli s Rákóczi hadai által csaknem omladékká tétetett, nagy költségekkel ismét fölépítvén, messze kitündöklő nagyszerű palotává tette. Nyájas szív, vidám kedv, valódi magyar barátság s vendégszeretet uralkodtak e díszes falak közt, a miért ritkán is voltak látogatók nélkül. Egy tisztelkedni, más pártfogást, legtöbb tanácsot kérni jöve, s kevés volt, ki a bölcs öregtől vigasztalás nélkül tért volna meg. Várának nyugoti felén egy tágas terem volt, hol réz koporsóját, melybe temettetni kivánt, tartotta. Naponként bizonyos időben elzárkozék itt, s hihetőleg a halálhoz, melyet nem messze vélt lenni, készítgette magát. Halotti szertartásait maga rendezte el, s így történt vala, hogy azt a nagy szempillantatot, melyet ember többnyire rettegve vár, ő békén s nyugalommal várta be. Márczius végén 1731. gyenge ájulás lepte meg, s benne

hánykodás s fájdalom nélkül szunnyadt el. Tetemei Sz. Benedek egyházában, a Garan mellett, tétettek le a Kohári-nemzetség sírboltjában.

Nyolczvankét évet élt nőtlenül, s ezen szép kornak nagyobb részét a haza gondjai közt. Igen korán lépett a cselekvés pályájára, s csak néhány évvel halála előtt vonult vissza. Még 1720-ban úgy látjuk megjelenni, mint elnökét egy pesti küldöttségnek bizonyos vallási viszály elintézése iránt, hol lelkes beszédei éles itéletet s nem kevés theologiai ismeretet tanusítának.

Kohári nem volt ama szertelen lelkek egyike, kik lángeszök erejével korlátaikból kitörvén, szembeszökőleg nagyszerű, bámulatraméltó dolgokat visznek végbe, s mintegy kényszerítik a jelen s utókorokat tetteikről magasztaló szavakban emlékezni. Cselekedeteinek mindenikén bizonyos összhang és benső csend, nyugalom és szerénység mutatkoznak. Ő gondosan látszott elhárítani magától mindazt, mi által a tettek zajgó fényt, szembeható ragyogást kapnak, s ez vala oka, hogy irígyei nem voltak, hogy társai előtt mind hadi, mind polgári pályán tiszteletben álla, s miután magasabb tisztségekre emeltetett is, az udvari fondorkodások s rágalom töreitől menten maradt. Ő fejedelmeinek egyképen volt híve s egyképen bírta azok kegyeit s bizodalmát is, bár a kormány, míg ő pályáját futná, három különböző kezeken ment által; s a mi még több, kedvencze vala királyainak, a nélkül, hogy előttök az udvariak szokásaként szolgailag csúszott volna. Jámbor volt együgyűség, magas szívű kevélység nélkül. Igéreteihez, adott szavához szigorúan hív, barátaihoz szives, ellenségeihez nemes lelkű; a bántást könnyen feledé, a jótéteményt esztendők után is hálaszavakkal emlegette. Bátor és irtózatos a csatában, szelíd azoknak körében, kiket lelke rokonainak hitt. Minden magától különböző egyéniségekkel könnyen össze tuda férni a nélkül, hogy hibáikhoz simulna, vagy saját jelleméhez hűtlenné lenne. Lelkében nem volt gőg, de oly nemes büszkeség, mely szívét alacsony tettektől

őrzé. Föltételeiben szilárd és állhatatos, sem fenyegetés, sem kérelem által nem mozdítható. Igazságszerető s kegyelmes egyszersmind, a mi korában szinte közmondássá vált. Elméje azon időhöz képest tudományok által kitünően mívelt, melyeket, a mint fáradhatlan szorgalommal űzött, fáradhatlan buzgósággal is ápolt. Rendkívül nagy s hű emlékező tehetséggel bírt még elaggott korában is. Sok évek előtt történt dolgokat név, hely, szám, idő tökéletes megjelelésével tuda elbeszélni. Fogságában több rendbeli hosszabb versezeteket készíte, s mert az írás szabadsága tőle megtagadtatott, emlékezetében tartotta, s szabadulása után írta le. Felzsákmányoltatván csábrági vára Rákóczi hadai által, néhány verses költeményei elvesztek, s ő azokat újra emlékezetéből le tudta írni. Szerény vala oly mértékben, hogy ha jelenlétében dicsértetett, arczán kedvetlenség látszott, s a beszédnek vagy más irányt ada, vagy azonnal félbeszakasztá. Ha tetteinek valamelyike szóba jött, magától minden érdemeket eltolt, s társaira hárítá. Végintézetében eltiltá, hogy felette valaki dicsérő halotti beszédet tartson. Asztalánál pompa és bőség uralkodtak pazarlás nélkül; ő maga kevéssel megelégedett, s ruházata egyszerű volt, s még ott is, hol mások tékozlásig fénylettek, ő kevéssel vala több mint nem-szegény. Termete közép volt a sugár és zömök közt, tagjai izmosak, hibátlanok, kivéve jobbját, mely az egri ostromban kapott sérelem miatt kissé öszvehuzódott volt. Domború, félig kopasz homlok emelkedett föl szemöldei felett, melyek alól egy pár kék villogású szem lövelte sugárait. Arczán, mely férfiúi szépséggel teljes vala, tiszteletet gerjesztő méltóság ült. Halavány színe bizonyos gyenge, kétes pirosság által vala felderítve, s e szín — mint életirói vallják — arczán mindig egyforma volt, és semmiféle viszontagságok között nem változott. Csalhatatlan jele a tiszta, erős, s magán uralkodni tudó léleknek.

Adakozásait szorgalmasan följegyzették életirói. Itt elég legyen mondani, hogy holta után összeszámíttat-

ván, közel hatszázezer forintnyinak találtatott az öszveg, melyet nagy részint közhasznú intézetekre ajándékozott.

Több magyar s latin verses munkái maradtak, melyek a magyar költészet kézikönyvében Toldy Ferencz által kijelelve láthatók. Bennök életbölcseség s didaktikai szellem lehel, s néhányat erővel és szépséggel teljes helyek ajánlanak.

A TELEKIEK TUDOMÁNYOS HATÁSA.

Olvastatott a magy. tud. akadémiai könyvtár megnyitó ünnepélyén decz. 23. 1844.

Sok család virágzik a két magyar hazában, melynek eredetét messze a régi korba vihetni fel, mely tagjai sorában hadi és polgári koszorúkkal ékes fejeket mutat; de nem nagy azok száma, melyek a szellemi virradásra közvetve, még kevesebb, melyek közvetlen hatottak. Mert azalatt, míg más népek, roppant számmal, rokon ivadékoktól környezve, békés évtizedek, néha félszázadok élvezetében világot derítének mind hazájok, mind az emberiség ismeretkörére, addig az idegen földre települt magyar, egy messzehagyott honnak testvértelen raja, csaknem ezer éves életén át saját lételeért küzde, és küzd mai napiglan ellenséges nemzetiségek elsodrani készülő özönében. Ily nehéz körülmények között, midőn hosszú időfolyamokon át, folytonos fegyverzaj visszhangzik bérczen és síkon, a haza kebelében és határaihoz közel, midőn az érdekkülönbségek ezre miatt minden figyelmet csak a jelen perczenetek vas szüksége köt le, a tudományos buvárkodásnak semmi mozgalmi tér nem nyílik, a szellem sem magasra, sem mélyre nem szállhatván, parányi körben tesped. És e nyomasztó viszonyok jutának osztályrészül apáinknak, ezek nekünk, későbbi unokáknak; ezért maradánk oly messze a nemesebb népfajok mögött, ez oka, hogy a fegyverzaj megszűnte után is, annyi idegen elem egymás közti harczában, tudományos ébredezésünk oly nehéz, oly szertelen lassú.

Kétszeres dicsőség jut e szerint azon keveseknek,

kik a gátló körülmények daczára, magokat tudományszeretet s ápolás által tették kitünőkké e hazában. Az ő érdemök elfogyhatatlan fényű és nem csekélyebb mint azoké, kik hadi pályán áldoztak vagy vért vagy életet. Ők is a haza virágzásaért faradozának, küzdő bajnokai voltak a létekéért csatázó nemzetnek, elszánt, nehéz harczokat vítak a butaság, balitélet, babonás hit, vakbuzgalom, szóval a szellemi sötétség óriásai ellen; homlokveríték között egyengetvén az ösvényt a felvilágosulás és nemzetiség mennyei nemtője előtt. Azért neveik oda tartoznak a hadhősök nevei mellé, kiket, ha a magyarnak csakugyan van jövendője, a hazának egykor keletkezendő nagy történetírói igazságosban méltatván, e nemzet áldásaiba fognak ajánlani. A lantverő Zrínyi érdeme nem kisebb, mint az eszéki hidat elromboló Zrínyié, s a velős beszédű Telegdi és Pázmány, az ékes verselő Gyöngyösi, és a kedves dalnok Faludi, hősek valának a magok pályáján, szinte úgy mint Szondi vagy Dobó, Losonczi vagy a kenyérmezei győzők, s a magyar beszéd törvényhozója Révai, és a nyelvművész Kazinczy, hosszú időkre kiható győzelmek vezérei voltak a szellem birodalmában, A csata bajnokainak köszönhetjük, hogy még fennáll e haza, a tudományok bajnokainak, hogy virágzik, hogy e nemzet összetörvén az idegen hangok nyolcz százados jármát, nemzeti nyelven gondolkodik és szól, hogy rá az értelmiség világa mindig erősebb és boldogítóbb fényben dereng, s férfiasan kezdi emelni fejét a szabad nemzetek sorába. Azért tisztelet a tudomány férfiainak, kik népünk számára hódításokat tettek, tartományokat foglaltak a szellem országából. Ha ők nem nem fáradnak, gyakran üldöztetés, többször félreismerés, néha még megvetés között is elszántan és csüggedetlenül, csaknem minden jutalom nélkül az egy öntudatén kívül, ha a nemzet legnagyobb kincsét, a nyelvet, mely iskolából, tanácsteremből, szónokszékről, a társalgás csillogó csarnokaiból száműzve, megvetve, elfeledve, paraszt-kunyhókba menekült, ott nemsokára

elvadulandó, keblök szent érzelmeivel nem erősítik, lelkök gondolatával nem táplálják, edzik, gazdagítják, ízlésökkel nem nemesítik, ma le kell vala mondanunk a nemzeti szellemben gondolt és akart fejlődésről. Mi vált volna a honszerző apák nyelvéből, közepette annyi mívelt népnek, közel ezer éven át, az irodalom bajnokainak fáradalma nélkül? Ki mert volna arra gondolni, hogy az elhanyagolt, szószegény, durva beszéd iskola és törvényhozás nyelve legyen? S mit II. József elvből, de hazafiútlan tanácsosok szavára is, tőn, a későbbi fejedelmek szükségből tették volna, elmaradva látván a nyelvet a haladó század eszméitől; s a magyar nemzet egyik legemlékezetesebb királya, V. Ferdinánd, nem tehetné le 1844-ben nemzetiségünk egy új időszakának alapkövét, nem adhatná fejdelmi szavát, a legvérbehatóbb szót, mit a magyar nemzet háromszáz év óta fejdelmi ajkakról hallott, hogy országgyűléseinkhez ezentúl a nemzet nyelvén akar szólani. Nyomról-nyomra kelle e téren minden talpalatnyi földért megküzdeni, meddig a nagy győzelem kivívatott, magas fokra kellett emelkednie a nyelv fejlődésének, hogy ily nagy lépés a lehetetlenségek sorából kimozduljon. S a küzdők seregében ott állnak, mint előcsatázók a magyar irodalom bajnokai, és ott általában mindazok, kiket tudományok pártolóinak nevezhetünk, mert tudomány nélkül nyelvmívelés nem gondolható. És e részben nincs mit szemrehánynia egyik szak emberének a másik ellen. E jelen percz nagy eseményének mind előkészítői voltak, munkálkodtak legyen komoly tudománynemben, vagy a virágosabb költői pályán. Bölcselőre szinte úgy szükség vala, mint regényíróra, dalköltőre mint történet vagy természettudósra, mindnyájan sugárokat adtak a nemzeti nagy felvirradáshoz.

Isten támaszokat állíta e nemzetnek egyes fiakban, egész családokban, kik szívökben hordozván ügyét, megmenték a végenyészettől, s fáradván szent buzgalommal, hadi, polgári és tudományos pályákon, teremtői levének a mai, sokat igérő kornak és nagyokra éb-

redt nemzedéknek. Ezen támaszok közé sorozandó, melyről ez alkalommal szólni akarok, a Telekiek fényes háza is, ez a nemes sarjadékokat nevelt régi törzs, mely hadi és polgári viszonyokban egyképen kitünő, különösen pedig tudományszeretet és pártolás által tevé magát oly emlékezetessé, hogy e részben kevés családot mutathat fel a két haza hozzá hasonlót.

Eredetét veszi e családvér a Mecsenicsi Garázdáktól, kiknek egyik ága Szilágyinak nevezte magát. Horogszegi Szilágyi László s Garázda Miklós és Dénes már a XV. század elején terjedelmes birtokok urai valának Boszniában. Nekik köszönhette Zsigmond király, hogy a pártütő Hervoja János spalatrói herczeg megaláztaték s a zvornoki vár a király hűségében megmaradt.[1] Ezen Szilágyi Lászlótól származik Horogszegi Mihály,[2] a vajda s Magyarország választott kormányzója, a bátor hadvezér és szilárd férfiú, kinek vas akaratát korona igéretével sem lehete meghajtani,[3] a tudomány-kedvelő és maga is tanult ember;[4] ettől Szilágyi Erzsébet, Hunyadi János hitvese, ama két nevezetes magzat anyja, kiknek egyikére századok után is gyászszal, másikára kevély örömmel emlékezik a magyar, anyja a vérpadon elesett Lászlónak és anyja Mátyásnak, kinek halálakor magát az igazságot megholtnak vélte a nép, s így a Telekiekre a haza legnagyobb korának dicsősége is visszafénylik, mert Hunyadi Mátyásban is Garázdák vére forrott.

A Garázda-ivadék 1414 körül költözött a török által

[1] Jos. Benkő, Transsilvania Tom. II. 412. s köv. l. — Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái II. köt. 373. s köv. lap.

[2] Szilágyi Mihály egy adománylevelében, melyet a Telekiek ma is bírnak, a Szilágyi-Garázdákat «consanguineusoknak» mondja. Erre mutat a Szilágyi, Garázda, Teleki-házzal közös czímer is, a vadkecske. Kazinczy Munk. II. 374.

[3] «Pars magna procerum Michaelem ipsum optandum Regem esse prædicabant, quod ille nepotis gratia obnixe recusavit.» Bonfin. Dec. III. libr. 9.

[4] Czvittinger Spec. Hung. Lit. a Szilágyi czikkben 373. s köv. ll.

feldúlt Dalmátországból e hazába, s Bihar, Arad, Békés, Zaránd megyékben települt meg. Megszerezvén itt Zágorhid, Szék és Telek helységeket, egyike Zágorhidi, másika Széki, harmadika Teleki-Garázdáknak nevezték el magokat. A Széki-Garázda ág utóbb egy leánycsemetében maradt fenn, s azt egy Teleki-Garázda vette nőül. Így egyesülve a két ág sarjadékai, Széki-Telekieknek nevezték magokat, s nevezik mai napiglan.* — Ősapja minden későbbi Telekieknek Mihály lőn, ezen néven második, Apafi Mihály fejdelem ministere, ország főtábornagya, Huszt, és Kővár várainak, Csík, Gyergyó, Kászon, Sepsi, Kézdi, Orbai székeknek főkapitánya, minden királyi tizedek és harminczadok fő haszonbérlője s Apafi halála után 1690. apr. 15. Erdélynek választott fő kormányzója s a családban első gróf; sokképen magasztalt és gáncsolt, s még a történetírás által eléggé alaposan meg nem bírált ember, de kétségtelenül nagy elméjű, s békében és hadban egyképen nevezetes tünemény. Neje Köröstarcsai Vér Judit volt, s e házasságból hat fiú és hét leánygyermek sarjadt fel. Ezektől ágaza el a magas virágzatú s maiglan tündöklő család, és rokonságba jöve a két haza majdnem minden fényes házaival, mert egybeszövődve látjuk azt a Betlen, Barcsai, Bánfy, Kemény, Wesselényi, Kendeffy, Kornis, Toroczkai, Mikes, Vér, Szerencsy, Zeyk stb. fejdelmi, grófi és nemesi törzsökkel.

A Telekiek közől számosan viseltek a két hazában elsőrendű hivatalokat. A nagynak nevezett Mihálynak felebb láttuk czímeit; egy Sámuel magyarországi al- és erdélyi főcancellár volt, két József a szent korona őre, többen belső titkos tanácsosok, főispánok és ezek helytartói, referendáriusok, királyi táblai birók, hétszemélynökök, egyházi gondnokok; egyik a pécsi iskolai kerület igazgatója; tudományos testületek elnökei, tagjai, és néhányan magasabb hadi hivatalokban. Díszes

* Benkő, Kazinczy a fölebb idézett helyeken.

czímek, de a melyek gyakran érdemetlent is fényköddel vonnak körül, s én nem említném őket, ha a Telekiek érdemét e czímektől kellene mérnem, de ők többnyire magok adtak a hivatalnak fényt, nem az nekik, mely különböztetés a mai hivatalsóvárgók nagy táborában nem lesz szükségtelen, hogy a magasra vergődött üres lelkek a legnagyobb fény közepett is kénytelenek legyenek érzeni a magok semmiségét.

Nem tevém feladatomul a Teleki-ház történeteit megírni, azért elég legyen e futólagos vázlat annak eredete s régisége első nyomai iránt. Ki többet kiván felőlök tudni, forgassa át a magyar és erdélyi történetek legutóbbi két századát, s lapjain nem egyszer fog találkozni a Teleki névvel; én czélomhoz képest a Telekiek tudományos hatását kísértendem meg, mennyire az adatok szűke és erőm kicsinysége engedi, vázolni.

A gyula-, most károlyfejérvári nagy templom falán * fekete márványba vésve még a múlt század elején ezen sírverseket lehete olvasni:

Quem non livor edax alienaque gloria torquet,
  Perlegat hæc latiis carmina cæsa notis,
Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
  Pannoniam Dravus qua rigat altus humum.
Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
  Duxit laurigeras ex Helicone deas;
Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,
  Qui tulit Aoniæ plectra sonora lyræ;
Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,
  Tertia doctarum gloria Pieridum.
Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
  Ipsa suum sedes pontificalis habet;
Hic mea, si dederit sors, ossa recondite: si non,
  Nil nostra, jaceant quolibet illa loco.
  Vivens scripsi a. D. 1507. vixi annos XXXVII.

* Lásd: Halotti tanitások, melyek gr. Sz. Teleki László és Teleki Eszter eltakaríttatásuk alkalmatosságával elmondattak. Kolosv. 1779. — Kazinczy Ered. Munk. II. 375. — Néhai gr. Sz. Teleki József úr sírhalma. Pest, 1819. 6. lap.

Ezekből világos, hogy egy Garázda Péter költő volt s hogy ezen mívelt beszédű sírirat szerzője is Garázda rokon, s végre, hogy a nagyhírű Cesinge János vagy mint maga szerette volt magát nevezni: *Janus Pannonius* is, Garázda-ivadék vala. Ama két elsőről nem tudunk többet, mint az idéztem versek mondanak, mert oly időkben éltek, melyben a tudománygyarapítóknak nevökkel, s irataikkal együtt könnyű volt az emberek emlékezetéből kiveszniök; Janus felől azonban, mint Telekiek rokonáról, helyén lesz kissé többet mondanunk.

Született a XV. század ezen ünnepelt költője 1434-ben aug. 9. Slavóniában, azon tájon, hol a Dráva a Dunába szakad. A versek, honnan ez adat vétetett, a helyet nem jelelik meg név szerint. Magasabb neveltetését az olasz ég alatt, Pavia és Ferrarában nyerte, hová őt anyabátyja, Vitéz János váradi püspök, saját költségén küldötte volt. Kevés idő alatt oly nagy előmenetelt tőn, hogy tizenhatodik évében Itália legtanultabb embereinek figyelmét vonta magára, s a modenai püspök, János Antal, és Estei Lionell, ferrarai herczeg, szeretetével dicsekednék. Ez időben már néhány költeményt írt, epigrammokat, tudniillik, a nevezett Estei Lionellre és ennek 1450-ben történt halálakor sírirást, úgy szinte a jubilæumi búcsújárásokról, és egy nagyobbat III. Fridrik császárhoz: «De pacanda Italia». Alkalmat erre a császár Olaszországba jötte adott, mikor a nevezetesebb városok őt nagy fénynyel fogadván, püspökök, tanácsbeliek, tudósok ékes beszédekkel üdvözlék, s a háborgatások eloltására és békeszerzésre kérték, buzdíták Általadatott-e a vers a császárnak, vagy elmondotta-e azt Janus előtte, nem tudni, de az utóbbit ifjú kora daczára is föltehetni, mert Aeneas Sylvius III. Fridrik történetében említi, hogy még gyermekek is üdvözlötték a császárt, nevezetesen Sforza herczeg kilencz éves fia. Janus a görög és római nyelvben oly előmenetelt tett Olaszországban mulatása alatt, hogy tanítója, Guarino mondata szerint, midőn Latium nyelvén szólott

rómainak, midőn görögül athenæi születésűnek gondoltatnék. Itt és ez időben írt epigrammáin s egyéb rövid versezetein kívül, melyek közt több elegia van, egy költeménye is készült a szelek versengéséről (Eranemos), s hihetőleg azt is, mely Gonzaga Lajos, mantuai herczeghez van czímezve, akkor írá. Ugyanez időben fordíthatta a maga jóltevőjének, Jakab Antal Marcellnek, olasz nyelvű elegiáit latinra. E munkája azonban elveszett, hacsak Velenczében valahol elrejtve nem lappang. Fordította továbbá Plutarch némely munkáit prózában. Végre a Guarino és Marcell dicséreteit írta, legnevezetesebb műveit, de ezeken a végsimítást hazaérkezte után tette meg. E két költemény nemcsak terjedelmes tudományát s régiségbeni jártasságát tanúsítja, hanem szeretete s hálája érzelmeit is tanítói s jóltevői iránt. Epigrammáiban pedig sok élénkség és tűz van, s a legtöbbekből azt látjuk, hogy a heves és (Strozza Vespasián bizonyítása szerint) igen szép ifjú az olasz nap által még nagyobb lángolásba hozatva, határtalan tisztelője volt a szépnemnek. A nálunk is ismeretes Galeotto, ki Janusnak még Olaszországban ismerőse, barátja s a verselésben oktatója volt, bizonyítja, hogy haza térvén Cesinge, nagybátyjával, Vitéz Jánossal, együtt a király udvarában élt, miből gondolhatni, hogy alkalma volt a budai akadémia felállításában a király szándékát segélni.

Lajos király Pécsett, Zsigmond Budán állítottak ugyan felsőbb iskolákat, de azok lehanyatlának, legalább nem terjeszkedtek ki minden tudományra. Dénes érsek és Janus arra buzdíták a királyt, hogy egy iskolai egyetemet alkosson, rá szokás szerint pápai engedelmet kérvén. II. Pál pápa megadá azt, levelet írván iránta Dénesnek és Janusnak, melyben meghagyja nekik, hogy a bolognai főtanoda példájára «studium generale» állíttassék. Nem tudni, hol állott az Budán s meddig állott? — A király egy bizonyos levelében, melylyel Janust és Rozgonyi Jánost a pápához küldé segélykérelem miatt a háború folytatására, így nevezi

őket: «Capita consilii nostri primaria». Márcziusban elindultak, s a velenczei birtokokban mindenütt kitüntetéssel fogadtatának. Janus Rómában két szép beszédet tarta. Ezek mind annak bizonyítványai, hogy a tanult férfinak itthon és külföldön tekintélye és híre volt. Meghalt mint pécsi püspök 39 éves korában. Minthogy 1471-ben a Mátyás király elleni öszveesküvésben, melyért Vitéz János is börtönnel lakolt, neki is része vala, a király haragját rettegvén, nem merték fényesen temetni, hanem tetemeit beszurkolt koporsóban egy kápolnába rejték el hívei. Mátyás sok idő után Pécsre jövén, megszidá az alacsony félelmet és a tetemek fényes temettetését parancsolá. Síriratát maga készíté:

Quin etiam tacita jaceamne ignotus in urna,
  Signari hoc cineres carmine mando meos;
Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum
  Duxit laurigeras ex Helicone deas.
Hunc saltem titulum, livor, permitte sepulto;
  Invidiæ non est in monumenta locus.

Verseit legelébb egy erdélyi Hadrianus Volfart, utóbb Zsámboki és mások adták ki; de csonkán, hibásan s olyakkal vegyest, melyek nem övéi. Gróf Teleki Sámuel cancellárnak jutott a szerencse, ez egyik ősrokona elmeműveit összeszedni. Kiadta ő azokat Utrechtben, két kötetben 1784-ben, egykorú kéziratból és tizenhárom más kiadás után szerkesztve. Ugyanő azóta is fedezett föl némely kiadásokat, melyek m.-vásárhelyi könyvtárában őriztetnek. Decius Barovius Telegdi Jánoshoz írt levelében említi, hogy Janus magyar nyelvtant is írt legyen, de azt már ő is elveszettnek jelenti, s fel sem is fedeztetett maiglan.* Zsámboki mondja, hogy magyar történetet is írt versekben, melyet ő Bécsben látott és olvasott. Megvannak-e még ezek, és hol vannak, felőle tudomást nem szerezhettem. Ennyit a Garázda-vérből eredt Janus Pannonius felől.**

* Bod Péter, M. Athenás.

** Hormayr és Mednyánszky: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Erster Jahrgang 1820. 10—124.

A magyar irodalom barátjának akarata ellen is azon gondolata fog ébredni, vajha e tanult ember és koszorús költő magyar nyelven írta volna köztetszéssel fogadott míveit. Hol állhatna most irodalmunk, hol nyelvünk, ha azok mívelésében ily elme gyújt vala első világot, és lángeszű követőkre talál. Ma talán nyelvünket gazdag irodalmunkért külföldi tudományos emberek tanulnák, miként mi a külföldi nyelveket. De mi vala az ő korában a magyar nyelv? s mi volt maga a franczia, angol és német is! Mind a rómainak szolgái. Ezek ugyan a következő századokban lerázták annak nehéz bilincseit, de mi, sorsverte nép, épen ekkor hajtánk meg nyakunkat a török százötven éves igájába. A magyar költészet csak egy századdal később kezde ébredezni Balassa és Rimay szűk körben zengő lantjaik által.

Elmondám, mit a Garázda-ivadékokkal rokon férfiak tudományos foglalkodása felől tudunk; álljon itt most a Teleki nevű Garázdák tudomány körüli hatásának vázolata.

Egy egész kis sereget képeznek azon Telekiek, kik a tudományok ügyét saját irataikkal előmozdíták, melyek között vannak munkák, miket irodalmunk nyereségének lehet nézni.

Már a nagy Teleki Mihálynak egyik fia *Mihály* — ezen néven harmadik — a kővári kerület főkapitánya, író volt, s a mi több, magyar író. Ő Weber Ádám János latin munkáját magyarra fordította, mely ily czím alatt nyomatott ki: «Fejedelmi lélek, avagy a jó fejedelemnek szükséges ajándéki, melyeket rövid szakaszokban foglalván, históriákkal és politikai elmélkedésekkel világosítván, deák nyelven adott ki Weber Ádám János, sz. Ágoston reguláris canonokja stb. Kolosvárott nyomtatta Némethy Mihály 1689». 4-rétben 138. lap. Ajánlva van a könyv «A méltóságos iffjabbik Apafi Mihálynac, isten kegyelméből Erdélyországának választott fejedelménec nekem kegjelmes uramnak ő nagjságának». Az ajánló leveléből kitetszik, hogy ezen Mihály is sokat

forgott Apafi fejedelem körül. A könyv tanításokat foglal magában a fejedelmek számára, mint kelljen magokat viselniök köz és magán viszonyaikban. Az író korához képest jól tudja magát kifejezni, gyakran szabatos és szép rövidséggel s mindamellett, hogy latinból fordít, szorgalmasan kerüli a latin szavakat, s úgy tekinthetni őt, mint a tiszta magyarságbani úttörők egyikét. Nevezetes e könyvben az igék úgynevezett ikes faja szabályainak szoros megtartása annyira, hogy a 138 negyedrétű lapon sehol sem vettem észre ez elleni vétséget.

Nem lesz érdektelen a szerző magyarságának bizonyítványául egy-két helyet közleni. Mindjárt a könyv első lapján ez áll: «Az embernek természeti ha jó, az embert igazgatni, ha rosz, az embertől igazgattatni kell, kiváltképpen attúl, az ki másoknak igazgatására előltétetett. Nem jó királyok azok, az kik csak az ő alatta valóknak királyi, és nem magoké. Az első, az ki magát az királynak alája veti, az maga légyen az király, tanúllya meg annakokáért a maga igazgatását, minekelőtte gyakorlaná az alatta valóknak igazgatását. Mert az maga igazgatása fundamentum az alatta-valóknak igazgatásának. Az maga igazgatása az a közönséges óra, melyhez kellessék az alatta-valóknak igazgatását szabni». A negyedik lapon: «A Király az Királyi nevezetre valóságossan akkor méltó, mikor az ő Királyiszékiben ül az állhatatosság, és selyem köntösében gerjedez az Jóság, Királyi koronájában fénylik az Bölcsesség, az szívében él az kegyelmesség, fegyverében öltözik fel az erősség, az kezében az adakozás nyílik ki, az szemében az Emberség virágzik, győzedelmében penig az Istennek ditsőssége győzedelmeskedik». Vannak a könyvben sok velős rövidséggel adott mondatok, például: «Az ditsőségre legegyenesebb út, ha olyan lészesz, a mineműnek kévánsz, hogy tartassál. — A kinek több szabad mintsem illik, több tetszik mintsem szabad. — A tanácsban tekenős béka, a véghezvitelben sas légy. — Az tudomány a közönséges emberben

ezüst, a nemesekben arany, a fejedelmekben drága gyöngy. — Az ország hajó, melynek kormánya a kenyér. — A ki a víznek fenekét nem láttya, ne mennyen azon által. — A kinek tehetsége nincs úgy a mint akarja, úgy akarjon, a mint tehetsége vagyon; szabja lábához a lépést. — Gyalázatos a fejdelemnek a sok halálos büntetés, mint szintén gyalázatos az orvosnak a sok halott. — Nem jó az, a ki még a gonosznak is nem rosz. — A ki jelen létedben tülled fél, távol létedben árt. — Rosz dolog az, mikor olyan fejedelem vagyon, a ki alatt senkinek semmi nem szabad, de roszabb dolog, mikor olyan fejedelem vagyon, a ki alatt mindennek minden szabad.»

Ugyanezen Mihálynak *Mihály* fia, e néven negyedik, mint kolosvári tanuló ily czímű értekezést adott ki: «Exercitatio theologica de bonorum operum necessitate». Kolosvárt 1718.*

Említendő még az írók seregéből *Ádám*, dobokai főispán s kormányszéki tanácsos, Kolos, Torda és Közép-Szolnok főispáni helytartója. Írt verseket nejének, Wesselényi Máriának halálára, és fordította Corneille Cíd-jét.** Tiszta magyarságú, könnyű folyamú verselő. Fordítása előszavában korholja azokat, «kiknek hibás és közönséges szokása, hogy a maga nyelvét nem tudja,

* Benkő, Transs. II. 417. — Teleki Sámuel Bibliothecájában e könyvnek más czíme van: «Teleki (Mich. S. R. I. Com.) Dissertatio philosophica de unione mentis cum corpore. 4. Claudiopoli 1718.» Bibliothecæ Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars II. 259. 260.

** Emlékeztető oszlop, melyet néhai igen kedves és ritka virtusokkal fénylett kedves élete párjának L. Baronissa Hadadi Wesselényi Máriának áldott emlékezetére megkeseredett szívvel emelt R. Sz. birodalombeli gróf Széki Teleki Ádám, a cs. és apost. királyi felségnek arany kulcsos komornyikja, valóságos titkos tanácsosa, a kolosvári circulus commissariusa, nemes belső Szolnok vármegye munkálkodó főispánja, Kolos, Torda és Közép Szolnok vármegyéknek administratora. Kolosvárt, 1786. — Czid, szomorújáték, melyet hajdan Korneille Péter franczia nyelven készített, mostan pedig magyar versekbe foglalt gróf Teleki Ádám stb. ns. Kővár vidéke fő kapitánya. Kolosvár, 1773.

vagy ha tudja is, semmit szépnek, jónak ne állítson, valami magyartól vagy magyarúl készíttetett s így idegen s kölcsönzött tollakkal büszkélkedvén, a magáét elhullassa.» — «Érezzük, úgymond, az idegen nyelveken írott könyvek szépségét, de a magunkét olvasni resteljük, tanuljunk más nyelveket, de a magunkét el ne felejtsük, sőt azon ügyekezzünk, hogy a magyar könyveknek becse légyen köztünk.» E szavak félszázad előtt írattak, és az intés, fájdalom, még ma sem felesleges! Ezen Teleki Ádám II. József alatt a kolozsvári kerületben királyi biztos volt. Mikor e hivatalát letette, a rendek gyűlésében szabadságot adott mindenkinek, hogy, ha ellene panasza van, adja elő, hogy hibáját jóvá tehesse, vagy a netalán okozott kárt megtéríthesse. Oly tett, mit csak tiszta öntudattal merhetni. Szül. 1740. Meghalt 1792-ben. — *Domokos*, a tordai főispán, ki saját életét írta meg egy jókora kötetnyi kettős alexandrinekben.* E versek költői tekintetben ugyan nem bírnak becscsel, s bennök mind nyelv, mind verselés darabos, de tartalmuk nem érdektelen, mert néhány jellemző vonást adnak a múlt századi erdélyi fő házak szokásiból. Vajha csak ily keveset is birna a történetbuvár nemzetünk korábbi századaiból. Vannak e kötetben egyéb alkalmi versek is. Ezen Domokos m.-vásárhelyi házára e maga által készített föliratot véseté: «Non aurum pro vendita patria acceptum, vel servo detractam mercedem, non obulum egeno denegatum, nec numum pro re miseri detorta dono datum, aut aes alienum in damnum familiae conflatum, his inesse putes lapidibus» — a mi jellemzi e férfiú tiszta lelkét. — *Domokos,* a cancellár fia, a közszeretetben álló sokat igért fiatal férfi, ki 35 éves korában halt meg közönséges szánattól kísérve. Több munkák szerzője, melyek részint kiadvák, részint kéziratban maradtak, a

* Az emberi sorsnak változandósága, melyeket versekbe foglalt stb. Széki gróf Teleki Domokos, nem. Torda vármegye főispánja. Kolosvár, 1815.

m.-vásárhelyi könyvtárban letéve. Köztük legnevezetesebb útjának, melyet Magyar- és Erdélyországban, a kapcsolt részekben és tengerparti vidéken 1797-ben tett volt, leírása.[1] Benne sok józan nézetek közölvék, melyek a fiatal utazó helyes itéletét és sokoldalú ismereteit tanusítják. Lipcsében a gazdasági, Jénában a természetvizsgáló társulat tagjai sorába vette föl; a jénai mineralogiai társulat pedig a még alig huszonöt éves ifjút elnökévé választá. Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságnak is buzgó és munkás dolgozó társa volt, s iránta sok vagyonos és tanult férfiakban gerjeszte részvétet. Szül. 1773. megh. 1798 szept. 16. Sovány, vékony alak volt, s gyenge teste nem bírta el szelleme súlyát; innen kora halála. Benne irodalom és haza egyképen sokat veszítének. — *Ferencz*, Domokos öcscse, a cancellár fia, ki e munkát írá: «Die Spiegelscheibe, ein neu erfundenes katoptrisches Instrument. Wien, 1817». — *Ferencz*, a megholt, a paszmosi költő, kitől Döbrentei egy kötet verset adott ki, melyek közt egy pár becses költemény van.[2] — *Ferencz*, az élő, a referendárius, Zrínyi német fordítója s több becses czikkek írója Hormayr és Mednyánszky történeti zsebkönyvében, és a Tud. Gyűjteményben. Ide sorozandók még a gazdasági tudományokban jártas *Sámuel*, a m. akadémiai elnök testvére, ki a Tud. Gyűjteményben a m. képirókról értekezett.[3] *Domokos*, az akadémiai levelező tag, több hírlapi czikkek s egy pár tartalmas versezet szerzője, s végre a lelkes *László*, a szilárd jellemű és erélyes szónok, a «Kegyencz» nevű színmű

[1] Egy néhány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmertetésével, Bécsbe, 1796. rézmetszettel és földképekkel. — E munka németre is fordíttatott Németh László győri evang. tanító által (Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder, Pesth, 1805.), hol a szerző életírása is közöltetik.

[2] Gróf Teleki Ferencz Versei s néhány leveléből töredékek. Kiadta Döbrentei Gábor. Budán, 1834.

[3] Tud. Gyűjtemény, 1828. IV.

sokat igérő szerzője. Három van még az elhúnyt Telekiek sorában, kikről legelőbb kell vala szólnom, s csak azért nem szólottam, mert nekik külön szakaszokat kell szánnom, ha czélomnak méltólag meg akarok felelni, *Sámuel*, az erdélyi cancellár, *József*, az ugocsai főispán, és *László*, Somogy megyének főispáni helytartója.

A cancellár *Sámuel*, a nagy Mihálynak Sándor fiától és Petki Nagy Zsuzsannától származott unokája, született 1739-ben november 17. és tizenkét éves koráig Czelnán neveltetett.* Neveltetésére azonban kevés gond vala, s a mivé lőn, leginkább saját ügyekezetének köszönhette. Tizenkilencz éves korában Józsefnek, a későbbi ugocsai főispánnak, és Ádámnak társaságában utazni ment külföldre, hol mint Bibliothecája előszavában maga vallja,** könyvek gyűjtését tűzé főczéljául. Mária Terézia alatt királyi kamarás leve, aztán küküllői főispán és erdélyi kormányszéki tanácsos; II. József alatt belső titkos tanácsos, 1784—1790-ig királyi biztos a II. József alatt alkotott nagyváradi kerületben, Szabolcs, Arad, Békés, Csanád, Csongrád megye főispáni helytartója, a hajdúkerületekben főkapitányi helyettes, Bihar főispánja, két év mulva magyar alcancellár és mármarosi főispán; Leopold alatt erdélyi főcancellár és ismét bihari főispán, Szent István rende nagykeresztese, a göttingai, varsói, jénai tudományos akadémiák tiszteleti tagja. Megholt Bécsben augusztus 7. 1822. nyolczvanhárom éves korában. Ő vala a m.-vásárhelyi gazdag, mintegy 40,000 kötetből álló könyvtár alapítója. «Tizenkilencz éves koromban — így szól magáról Bibliothecája I. kötetének előszavában — a dicső Mária Terézia engedelmével külföldre utaztam, a svájczi, belga, és franczia tudós férfiak és tudományokkal virágzó akadémiákra. Itt felgyuladván bennem a tudományok iránti

* Bod Péter, Magyar Athenás 290. l.

** Bibliothecæ Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars I. pag. XXVIII. s köv.

szeretet, csodálatos vágyat érzettem magamban jeles könyveknek bármi fáradság és költséggeli szerzésére, és azoknak a messze fekvő hazába szállítására . . . A közhivatalok komoly gondjai közt is, melyekkel fejedelmeim bizodalma megtisztelt, soha semmi helyet, semmi alkalmat el nem mulaszték, hogy könyveim gyűjteményét Európa minden zugaiból szaporítsam. Sem életem gondjai, sem az országok nagy távolsága s egyéb roppant akadályok el nem bírtak csüggeszteni, hogy annak nevelése és díszítésére minden szorgalmamat csaknem erőm s vagyonbeli tehetségeim felűl is ne áldozzam. Ezen fáradságot, ezen költségeket azon szándékkal szentelém, hogy a könyvek szükségében sínlő haza hasznára munkáljak s magamat azáltal hasznos honpolgárrá tevén, valahányszor hivatalos gondjaim engedendik, a minden idők bölcsei mívelt elméjének emlékeivel gyönyörködtessem lelkemet. Mások, kikre a szerencse nyájasabb arczczal mosolygott, vagyonaikból vagy családi javaikat nevelik, vagy épen fényüzést hajhásznak, és nagyravágyásukat emelik, én a magam elég csekély birtokából emez az ismeretek minden ágaira nézve válogatott könyvek gyűjteményét szerzettem, azt örököseimre hitbizományképen átruházván, hogy némi föltételek mellett a honi tudomány-mívelők is használhassák. Legyen e cselekedetem bár némelyeknek balgaság, nekem nem látszik legalább oktalan balgaságnak». E szavak eléggé festik a nem mindennapi férfiú lelkét, s mutatják a roppant szorgalmú munkást, a tudománybarátot, hazafit és fölemelkedett gondolkodású embert. Még igen ifjú korában lobban fel lelkében a szikra, hazáját a tudomány kincseivel gyarapítani, és az soha ki nem alszik lelkéből, nem csüggeszti el őt a nehézségek ezre, nem a számos nagy hivatalok roppant gondjai, nem az évek hosszú száma, hatvannégy esztendőn keresztül él e szent láng kebelében, s csak élte világával alszik el. Könyvtára lajstromát három nyolczadrétű vastag kötetben dolgozta ki s a világ elébe bocsátá ily czím alatt: «Bibliothecae Samuelis S. R. I. Comitis

Teleki de Szék Pars I. II. III. Viennae 1796, 1800, et 1811». Az első kötet előtt egy sok olvasottsággal, tudomány s itélettel készült előbeszéd áll, melyben a tudományok becse tárgyaltatik, rövid tudósítás adatik némely könyvtárakról, különösen a Mátyáséról Budán és Bethlen Gáboréról Gyulafehérvárt, melyeket török kezek pusztítának el; továbbá adatok közöltetnek, mint a felebb kiírt hely is mutatja, a m.-vásárhelyi könyvtárrá leendett nagy gyűjtemény történetéhez. A lajstrom tudományos tárgyak szerint van felosztva, és osztályozásai, valamint nagy szorgalommal készült indexe, főleg pedig az írók felőli tudósítások, bizonyítványai fáradhatlan szakértő ügyességének. A tudományokkal foglalkodó ember érti az ily gonddal készült lajstromok nagy becsét, és egyedül ő tudja méltányolni készítőinek érdemét, míg a felületesség gyarló fia szánakozva mosolyogja meg a sok éves fáradalmak eléggé soha meg nem hálálható gyümölcsét. Nálunk semmi sincs a Széchenyi-könyvlajstromon kívül, mi Teleki Sámuel Bibliothecájával becsben mérkőzhessék s általában nem sok könyvlajstromot tudunk ehhez hasonlót. Nevezetes különösen a hazai történetekre vonatkozó rész, mert e tekintetben a m.-vásárhelyi könyvtár egyike a leggazdagabbaknak. Teleki Sámuelt igen jellemzi azon valódi atyai féltékeny gond és kegyelet könyvei iránt, mely a római törvényhozás parancsoló stylusában írt szabályaiból szól, miket könyvtára olvasói számára készített. «Quiquis bibliotheca hac uti fruique voles, eam velut musarum sacrarium reverenter ingressus, praefectum custodem salutato, modeste interpellato, in area bibliothecae subsistito, ne cursitato, pluteos ne excutito, libros et collectiones rerum naturalium attrectare caveto; codicum commodatorum folia et tegumenta ne notis, figuris, lineolisve conscribillato, ne atramento, oleo, aqua conspergito, ne oris saliva, malaque pituita nasi foedato, ne complicato, ne in rugas cogito, ne lacerato, neve manibus illotis vel digitis illitis terito, libro aperto ne incumbito, consultos perlectosque codices illæsos

sartos tectosque reddito, in bibliotheca et museo ne fumigato, neve aliis molestus esto, a rixis et disputationibus abstineto.»* A m.-vásárhelyi könyvtár több kéziratát őrzi.

Könyvtára némi ismertetéséül álljanak itt Kazinczy szavai, ki felőle mint szemtanu beszél. «Estve volt, midőn Vásárhelyre beérénk. Cancellarius gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fekvő szőllős domb oldalából tündökle felénk a város déli részén. Bibliothecája annak keleti szárnyát foglalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. A rajzolat elmés, s érdemli, hogy fessem. Bemenetel ide az alsó sor folyosójáról esik. Ajtaja felett e szerény felirás: «Musis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki» az év megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba s e mellett egy cabinet az őr szükségeire a kert felé. Az előszobából a bibliotheca hajójába van a bemenetel. Azt alól felűl kar veszi körül, mind a négy oldala felé s a belső karba bal felé viszen a grádics az ajtónál. A hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok irányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak s így a hajó elég világot kap. A könyvek sárgaréz drótból font ajtók megett állanak a karokban, hogy a könyvek czímeit látni lehessen, s a szép tolvajság megelőztessék. Általellenben az ajtóval áll a nagy alkotó képe, a sz. István nagykereszteseinek innepi öltözetében, Tusch Jánostól. Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll szemben egymással a cancellarius mellszobra érczből és a cancellariusnéé szül. Iktari gróf Bethlen Zsuzsannáé, fekete márvány polczozaton. Rajtok a művész neve, F. Thaller Tyrolens. Vindobon. 1805. A cancellarius el van találva, a grófné nincs, mert büsztje halála után készült egy régibb festés után. A jobb soron függenek, féltestben, ismét a cancellarius akadémiai útja alatt: gróf Festetics György, a Georgicon alkotója, gróf Széchenyi Ferencz a nagy, a ne-

* Bibliothecæ Pars II. pag. XI—XII.

mes; gubernátor báró Bruckenthal Sámuel; a bal soron a cancellariusné; Mátyás, a király; Bethlen Gábor, a fejedelem; Eugenius, a sabaudiai herczeg — tudományok pártfogása által megszentelt nevek. A püspök Batthyányi Ignáczé, ha az a lack-testszín meg nem csal, Bergmanntól, s nem eléggé híven, s hidegen, s a koronaőr gróf Teleki Józsefé, kezek nélkül, a felsőbb karban tartatnak. Az előszobában függ Teleki Mihály, albai szakállal; Apafi Mihály; a nádor Wesselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arczán; nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bő újjú dolmányban, és mások. Bibliothecarius Szabó András úr, kevéssel előbb házi tanítója Wesselényi Miklósnak Zsibón, nagy készséggel, sőt örömmel rakta elénkbe a bibliotheca kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet a classicusoknak vagy legrégibbi vagy királyi pompájú kiadásaikkal. Itt találám a Bodón, Virgiljét, Horátzát, a Don Gabriel spanyolra fordított Sallustját, a Piranesi Rómáját, a Museum Pro-Clementinumot, a herculánumi régiségeket, melyek, ha ismerjük is már, mindig érdemlik, hogy lássuk, a hol láthatjuk. Az utas ne feledje előmutattatni magának Tacitust s Catullust és Propertiust a Mátyás budai bibliothecájából. Servetusnak Restitutio Christanismi 1533. czímű munkáját a cancellarius II. Józsefnek ajándékozta az udv. bibliotheca számára; magának Vitéz József cancellistája, később udv. agens, által iratta le. Murr tudta, hogy a könyv itt megvagyon, s lopva mását vétette, újabban kiadta. Midőn menni akaránk, még egyszer kivánám látni a cancellarius képét, még egyszer illetni a bronsz büsztöt. «Honc oinom plurimei consentiont duonorum optimom fvisse virom» mondám azon szavakkal, melyeket a 493. esztendőbeli consul Scipio sírkövére barátjai metszetének, s ez vala hálám azon kegyeiért, melyekkel irántam harmincz esztendőnél régebben viseltetett.»*

* Kazinczy, Ered. Munk. II. köt. 202. s követk. II.

Őseiről semmi könyvek nem maradtak rá. Maga kezde gyűjteni 1759-ben. Mily szerencsével, tudja M.-Vásárhely, s tudhatja, ki «Bibliothecája» három vastag kötetét átforgatandja.

Teleki Sámuel szálas, vékony testű, barna hajú és szemű ember volt. Igen hű arczképe van a m. vásárhelyi könyvtárban.[1] A Zetter által metszett s Bibliothecája előtt kiadatott, Kazinczy itélete szerint, nem hű. E kép alá e szavakat maga vésette: «Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus», melyek senkié alá jobban nem illenek. Pecsétjére pedig Seneca után ezt: «Recte factorum merces est fecisse.» «S ki ismerte — így szól a harmincz évi kegyeivel dicsekvő Kazinczy — ki ismerte a valóban tiszta s nagy embert, a ki utána nem esküszi, hogy igazán esküdött? Szíve nemessége mutatá őt társalkodásaiban. Az emberiség és a haza nem fogja soha tudni, mi jót teve egyikének és másikának, ez a jó ember és hív polgár.»[2]

József az ugocsai főispán, a magyar akadémia elnökének nagyatyja, szül. Huszton Marmarosban dec. 21. 1738. Ő Lászlónak, a nagy Mihály unokájának, kit Sándor és Bethlen Júlia nemzének, volt fia. Anyja Ráday Eszter, az utolsó Rákóczy forradalmi időszakában elhíresült cancellár Ráday Pálnak leánya. A gyermek hét éves koráig szülei szeme előtt nevekedett, ezentúl Losonczon a jeles idősb Kármán András[3] vezérlete alatt járta az alsó iskolákat. Erdélybe költözvén három év múlva apja magával vitte őt, s ott házi oktatók ügyelének lépteire tizenöt éves koráig. Ez öt év leforgása

[1] Kazinczy, F. M. O. Minerva, 1830. IV. 94.

[2] Kazinczy, Ered. Munk. II. 106.

[3] Nagyatyja volt ez az író Kármán Józsefnek, kinek munkáit Schedel Ferencz a «Nemzeti Könyvtárban» adá ki. II. Leopold nemességgel ajándékozá meg az író Józsefnek József nevű atyját s a nemeslevélben emlékezet van ezen Andrásról, mint ki «penes rem literariam in professoratu singulari cum zelo et industria semet exhibuit bonumque publici promovere studuit.» Lásd a «Nemz. Könyvt.» Kármán József Irásai XI. lap.

alatt Magdeburg altábornoktól vett a többek közt oktatásokat, oly sikerrel, hogy felőle későbbi időkben önmaga is hálával emlékeznék, mint kinek felette sokat köszönhet. Tőle tanult német nyelvet, történeti s mathematikai tudományokat, mely utóbbiak egész életén át kedvenczei maradtak. Mint tizenhat éves ifjú Igenbe küldetett az ismeretes tanult férfiú Bod Péterhez, az «Athenás» írójához. Itt három évet tölte theologia, hazai történet s philosophia tanulásában. Tizenkilencz éves korában Bécsbe rándulván apjával, itt azon öntudatra eszmélt, miképen külföldön új, általa eddig még nem is sejtett, forrásai vannak a képződésnek. Felgyúlada benne a vágy eddigi honi mívelődését külföldi által tökéletesíteni. A leginkább Bernoulli miatt elhíresült bázeli egyetem volt az, hová mindenek előtt tudomány-kémlő szemeit fordította. Az ekkor uralkodó Terézia engedelmét kikérve s megnyerve 1759. külföldre utazott. A bázeli egyetemben a jeles mathematikus Bernoulli és Iselin leczkéi nyíltak meg előtte; Leydenben pedig Muschenbroeckéi. Megutazta Svájczot, Hollandot, Francziá és Németországot, társalkodott a tudomány férfiaival, szemlélt könyvtárakat, régiségeket, művészet termékeit, építészeti munkákat, vizsgálta a népszokásokat s politikai intézvényeket, s mint megrakodott méh tért honába, a kincsek legbecsesbikével, a tudománynyal. Másod izben 1768-ban Olaszországot járta meg, Teleki Lajos rokonának, s az ünnepelt történetbuvár Cornides Dánielnek társaságában. Jelen volt Velenczében az Ádria eljegyzése ünnepén, járt Miláno, Mantua, Modena és Pármában; Rómáig az idő szűke nem engedte őt menni. 1791-ben, mint boldog családatya már, harmad ízben tett utazást, és most ismét a német földön. Tizenkét német egyetemet látogatott meg, s II. Leopold császárrá kenetése ünnepén is jelen volt. Göttingában legtovább mulatott. Értelmes társalgása által személyesen is megkedvelteté magát a németekkel, kik híréből már ismerték volt. Számos külföldi nevezetes emberek hozzá irt levelei

bizonyítják, mily figyelem és tisztelet tárgya volt ő. Kedvelte a két Bernoulli; a Lothringenben lakó Lescinszky Szaniszló lengyel királynak különösen kegyeiben álla; Párizsban az udvar, annak nagyjai, ország tisztviselői, tudósai megkülönböztették.

1767-ben az erdélyi királyi tábla bírájává, 1782-ki márczius hónapjában békési főispáni helytartóvá s ugyanez év októberében ugocsai főispánná; 1787-ben a pécsi iskolai kerület főigazgatójává, 1792-ben benső titkos tanácsossá, végre 1795-ben a magyar sz. koronának őrévé lett. Meghalt szept. 1. 1796. élete 58-dik évében, sajnálat, s míg élt, mindvégig köztisztelet tárgya. Tetemei Nógrádban, a sziráki család-sírboltban nyugszanak. Négy fejedelem uralkodása alatt futá fényes pályáját, mind a négy, s a négynek legnagyobbika II. József, által legkitünőbben méltányoltatva nem középszerű tehetségei. Hivatal-viseléseiben pontos és rendkedvelő, bíró igazságos s mit ennek hitt, a mellett eltéríthetlenül szilárd, semmi által meg nem hajtható. Sokáig emlékeztek felőle érzékenyen, kik mint biróval valaha érintkezésbe jöttek. Hivatalokat viselt, de nem keresett. Kamarássá egyenesen a királynő kegyelméből neveztetett; az erdélyi királyi táblához is saját folyamodása nélkül tétetett. Megkináltatott néhány ízben erdélyi főispáni s kormányszéki tanácsosi hivatallal, de ő nem fogadta el emezt, mert egészsége nem birta meg a folytonosan ülő életet, azt, mert általában hivatalvágy nem izgatta. Mi hű fia volt a honnak, mi szigorúan ragaszkodott annak törvényeihez, szép bizonysága a II. József alatti idő. Mikor a császár, a tévedéseiben is mindig nagy, Magyarországot kerületekre osztván, Teleki Józsefet is egyik kerület biztosává akarná tenni, ő semmikép nem volt az alkotmányellenes hivatal elfogadására bírható. Mind a két protestáns vallásfelekezetűeknek nagy bizodalma levén esze és jelleme iránt, nem egyszer álla a trón előtt vallási ügyek miatt, nem egyszer volt alkalma szólni és szívrehatólag festeni a protestánsok üldöztetését, mert fájdalom, a türelem nagy em-

berének kora még csak azután hajnalott, s Terézia uralkodását e részben nagy sötétség borítá; még emberek igénylették magoknak ama nagy, emberi észszel soha el nem dönthető kérdés eldöntését, melyik hit legyen üdvözületre, melyik kárhozatra vezérlő. Ilyenkor elkapta őt nemes heve, s nem rettegve fejedelemnője sokszor tapasztalt nagy kegyeit is koczkáztatni, élesen festé a hatóságok emberietlen bánását az elnyomott vallás hívei iránt. De Mária Terézia meg tudá különböztetni a szót, mely tiszta meggyőződés és a legnemesebb akarat szava volt, a kérkedő dacztól s nemcsak nem vett semmit balúl, hanem megszerette a szép hevű embert; nem tartózkodék magasztalva emlékezni jelleme és hasonlíthatlan jó szíve felől, s nem egyszer nevezte őt nyilván «a becsületes» Telekinek. Mennyit költött, fárada vallásügyekben, mennyit egyesekében, kik mellett szinte gyakran volt szószóló a trón zsámolyánál, azt csak egykorúi tudnák méltó szavakba önteni, de mennyit vitt is ki valósággal mind vallási, mind honi ügyekben, bizonyítják a két protestáns felekezet levéltárai, s a két haza országgyűlési naplói. II. József a maga által teremtett türelmi nagy korszakot gyakorlatilag vele kezdette meg, őt protestáns létére békési főispáni helytartóvá, ugocsai főispánná és a pécsi katholikai iskolakerület igazgatójává nevezvén. Előtte egy egész századig nem volt ilyesmire példa. Mindezen kegyelmek mellett azon időben, mikor II. József a magyar alkotmányos intézeteket halomba döntögeté, többször álla Teleki fejedelmével szemközt mint hazája szószólója, s egyike volt azon keveseknek, kik ki merték mondani és megjósolni a törvényellenes lépések balkövetkezményeit, s pár ízben sikerült neki a jót akaró, de eszközeiben tévedt fejedelem szándékainak más irányt adni. Bocsánat e kis kitérésért, mely nem tartozott szorosan tárgyamhoz, de a férfiút, kiről szólnom alkalom van, mint a haza múlt századának egyik nagy fiát festi közügyekrei hatásában, mit most már kevesen tudnak ugyan, de reménylem, nem lesznek kevesen, kiket az érdekelni fog.

Teleki József sok tapasztalás, életokosság és tudománynyal felkészült ember és kitünő jellem volt. Jártas a honi történet és jogtudományban, mathesisban, otthonias a statistikai, földírati és theologiai ismeretekben s még a költői és szónoki művészetben is szerencsés. Tudományszomja és szeretetének nagy mértékbeni bizonyítványa három rendbeli utazása, melyeknek fő czélja nem kéjelgés, hanem ismeretek gyűjtése és jeles férfiakkali ismerkedés volt. A mathesisban annyira kitűnt, hogy La Caille Párizsban igen kedvező bizonyítványokkal bocsátotta el, a franczia király pedig arany emlekkel tisztelte meg. Gyermeksége óta nagy szorgalmú ember; már tizenhét éves korában, mikor ifjoncz társai vagy álom karjain nyugodtak vagy kéjek közt élvezék a fiatalság örömkorát, ő egész éjeket tölte könyvei mellett. Könyvek voltak a mulattatók s fájdalom-enyhítők, midőn egykor kilencz hosszú hónapon át nyomá a betegség ágyba. Örök foglalkodásban élt s pihenése nem a megszünésben, hanem a munkanem változtatásában állott. Halálos betegsége vég napjaiban is tollba mondott egy kényes tárgyú levelet, s maga javított ki egy fontos ügybeni folyamodást, mely nevében volt a felséghez benyújtandó. Bázelben mulatása alatt egy értekezést írt franczia nyelven: «Az erős lelkek gyengeségeiről,» melyben a vallást védi ostromlói ellen.

Két ízben adatott az ki, egyszer Párizsban, egyszer Leydenben, s a külföld előtt nagy tetszést nyert.* Mária Terézia maga nagy javallással fogadta, s a szerzőt annak bővebb kidolgozására buzdítá, a világhírű Rousseau pedig egy új kiadását szándékozta saját felügyelése alatt, mit közbe jött betegsége gátolt. Ezen kívül öt beszéde jelent meg nyomtatásban, három latin, kettő magyar nyelven. A latinok egyike azon alkalom-

* Essai sur la Foiblesse des Esprits Forts, Par J. T. de Sz. C. d. S. E. R. A. Leyde 1760.

mal mondatott, mikor békési főispáni helytartóvá,[1] másika mikor a pécsi iskolai kerület igazgatójává iktattatnék,[2] a harmadik pedig mikor koronaőrré lőn.[3] Életbölcseség, classicusok ismerete, és való tudomány tűnik ki e beszédekből. A pécsi kivált tanusítja, hogy érti és felfogta egész nagy fontosságában, mi rá bizaték, az oktatást, s e beszéd után nem csodálhatni, ha e hivatalát köztetszéssel folytatta volt. Latin nyelve egyszerű, classikai bélyegű, hibátlan és nemes mint lelke; eszmeláncziolata következetes és egymásból bonyolódó, okoskodása világos és erős, és midőn önmagára tekint, szavai kedves szerénységbe vannak leplezve. A két magyar beszédet Ugocsa rendei hallák. Egyikét, midőn tábornok báró Orczy Lőrincz főispán, a magyar író által főispáni székébe iktattatnék,[4] másikat 1790-ben, midőn nemzetünk az erőszakteli évtizedet átélvén, II. Leopold alatt egy szebb jövendő reményein merengett. Mind a két beszéd alkalmasint legjelesebb példányai közé tartozik az ötven év előtti magyar szónoklatnak. Kivált a 90-iki igen jellemzetes beszédből nem lesz érdektelen egy helyet itt kiemelnem.

«Mentől nagyobb okaink vannak, hogy hazánk közönséges, és oly méltó örömében részt vegyünk — így szól mint Ugocsa visszahelyezett főispánja II. Leopold

[1] Orationes occasione inaugurationis Illust. D. Comitis Josephi Teleki in supremi comitis off. administratorem Inclyt. comit. Békesiensis ad SS. et OO. habitæ. Pestini 1782.

[2] Oratio, quam Illustr. Dom. Jos. C. Teleki dum Supr. Regii Studiorum directoris munus per introductionem Academiæ Quinqueecclesiensis auspicaretur in publ. eiusd. acad. auditorio dixit anno 1785. Pestini.

[3] Dictio Alex. Széchen, dum Excell. ac Illustr. Domin. Com. Joseph. Teleki in munus Regni Coronæ Conservatoris introduceret. Pestini 1795.

[4] Mélt. L. B. Orczy Lőrincz úrnak mint királyi commissáriusnak Nagy Szőlősön mindszent havának 15. napj. 1782. esztendőben. Mélt. Sz. Teleki József úrnak N. Ugocsa vármegye főispáni hivatalába lett beiktattatása alkalmatosságával elmondott beszéde a gr. Teleki József úr arra tett feleletével együtt. Pesten, nyomtatt. Eitzenberger Annánál. (Év nélkül.)

kormánya kezdetén — annál több okom van énnekem, hogy a nemes vármegyének egy római versíró ama szép intését:

> Aequam memento rebus in arduis
> Servare mentem, non secus in bonis
> Ab insolenti temperatam lætitia . . .

eszébe juttassam, és mindenre valami szent, s minthogy szentebbet semmit sem találok, a haza szeretetére kérjem, hogy magunkat az öröm között oly mértékkel viseljük, hogy annak okát, úgy mint hazánk boldogságát, meg ne sértsük. Viseljük e végre magunkat törvényesen, illendően, okosan és csendes bátorsággal. Először is azt mondom: törvényesen, mert kinek illik magát inkább a törvény szerint viselni, mint annak, a ki a törvénytelenség ellen panaszol? Kétféle pedig a törvény: egyik a természeti, másik a polgári; az első minden polgári törvényeknél régibb, szentebb és változhatatlanabb, melynek az egész emberi nemzettől megismert törvénye az, hogy a ki nekünk nem vétett, azt megsérteni ne kivánjuk. Tartsuk azért legszentebb kötelességünknek, hogy ez a minekünk nem vétett, sőt hogy soha véteni sem kiván oly szentül igérő és igéretének hitelére előbbeni kicsin országának egész Európa előtt tudva levő boldogításával kényszerítő szelid fejedelmünket, a kinek egy hizelkedni nem szokott s nem is tudó nagy ember oly méltán adta nem régen a philosophus király nevet, semmi cselekedetünkkel meg ne sértsük. Sőt viseltessünk inkább őhozzá azzal a háladatos tisztelettel, a melyet eddig hozzánk való magaviselete bizonynyal megérdemel. Mely intésemmel korántsem arra czélozok, hogy a legméltóbb és legszebb reménység mellett is elaludjunk, mert megtanultam én azt Platótól és még inkább a tapasztalásból, hogy a reménység az ébrenlevőknek álma. Nem is arra czélozok, hogy a háladatosságot annyira terjeszszem, hogy annak kedvkeresésből szabadságainknak akármely részét is feláldozzuk. Mert tudom, hogy az ilyen

helytelen kedvezés által nem ártanánk kevesebbet a fejedelemnek (mint a kinek valóságos haszna és kára elválhatatlan a miénktől) mint magunknak és maradékainknak. Nem az, mondom, a czélom, hanem csak az, hogy a hol semmi sérelem nincs, mint a kisértettől félő ember ne képzeljünk magunknak sérelmet, és ezért a képzelt sérelemért ne illessük valóságos sérelemmel a minekünk nem vétett fejedelmet. Ezt kivánja tőlünk a természet törvénye. De tartsuk meg szentül hazánk törvényeit is. Látjuk ugyanis azokban a nemes vármegyéknek országunk felállásával egyidejű törvényes hatalmát, és míg az újabb törvények által meg nem változik, ne kivánjunk annak határán túl lépni és a magunk különös czéljai elérésének indulatjából ne alacsonodjunk el annyira, hogy törvényeinknél erősebbek lenni kivánjunk.

«Szükség továbbá, hogy minden cselekedeteinkben, illendő állhatatossággal ugyan, de csendesen és egymás alá való áskálódás, erőszak s lárma nélkül viseljük magunkat. Egy szóval, az illendőség törvényére szorosan vigyázzunk, eszünkbe jutván, hogy nekünk nemesi rendnek kevesebb szabad e tekintetben a köznépnél.

«A clasomeniusok régen a spartai ephorusok thrónusát korommal való bemázolással megcsúfolni nem átalván, ezen igen illetlen cselekedetekért elégnek tartották a spartabeliek azzal büntetni őket, hogy közönségesen kihirdettették, hogy szabad legyen a clasomeniusoknak magokat illetlenül viselni. Szomorú privilegium, a melylyel valamint kétségkívül ők szégyenlettek élni, úgy mi is arra soha se vágyódjunk.

«Legyünk továbbá okosak, azaz: mind a czélt, mind az arra vivő eszközöket igyekezzünk minden hazánkra intézett cselekedeteinkben másszor is ugyan, de kivált most ebben az annak jó vagy bal szerencséjével viselős időben, jól megválasztani, és hogy mindnyájan azon egy czélra és egyesült erővel siethessünk, igyekezzük az egyességet minden magunkra való tekintetnek feláldozásával magunkévá tenni, meggondolván, hogy ezzel

minden jóra mehetünk, e nélkül semmire sem. Bizony ha valaha, most vagyon ama sok tekintetben nagy gyűlésben szükségünk az okosságra és az egyesült akaratra. Mert úgy vagyon az erkölcsi világban az indulatoknak, mint a természeti világban a mozgásban levő testeknek a dolga, hogy tudniillik mentől inkább egymásba ütköznek, annál inkább elrontják egymás erejét, és kevesebbel siethetnek a feltett czélra. A haza örökös átkát érdemlő ember azért az, sőt a hazának örökös átka, a ki másszor is ugyan, de kivált most a szeretetlenséget, gyűlölséget, egymás alá való áskálódást, bosszúállást űzni nem irtózik.

«Utoljára azt mondom, hogy legyünk bátrak, és vissza se mondom, de úgy hogy a valóságos bátorságot az azt majmozó délczegségtől, a tiszta aranyat az aranyfüsttől meg tudjuk jól különböztetni. Legyünk bátrak, de csak ott, a hol annak helye, oka és szüksége van. Egyebütt bátorságot mutatni csak félénkségünk titkolása és hiábavaló magunk vetése. És már ugyanezért nem tagadhatom én, hogy valamint egyfelől a midőn egy jó hazafit a nyomorúságok idején a házája mellett minden veszedelmekkel küzködni, és a maga nemes megtagadásával magát minden szerencsétlenségnek kitenni látok, nem állhatom meg, hogy ilyen viaskodásnak tekintetére fel ne kiáltsak Senecával: Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus operi suo deus! Ecce par deo dignum! Vir bonus cum mala fortuna compositus; úgy másfelől, a midőn azokat a veszedelmek idején mocczanni sem merő, féltekben elájult embereket, a veszedelmek elmúlásával egyszersmind neki vitézülni és meg annyi világgyőző nagy Sándorokká válni, s mindennel, a mit elől utól kapnak, és ha egyebet nem találnak, a levegőéggel is nagy merészen vagdalkozni látom, ha nem akarnám is, lehetetlen, hogy a nagy hegynek kínos nyögése és fájdalmai után lett apró szüleménye eszembe ne jusson. Legyünk azért bátrak, de ne hevesek, legyünk bátrak, de úgy, hogy bátorságunknak zsinórmértéke legyen az okosság, a törvény,

és azzal megegyező király s házához való szoros kötelességünk. Ekkor pedig már olyan bátrak tudjunk lenni, hogy kötelességünk elmulasztásától inkább féljünk, mint a ránk öszveomló világnak töredékeitől. Így leszen aztán, hogy a hazafiúi kötelességünkben jó lelkiösmerettel, okosan, és bátran eljárunk, mostani örömünknek késő maradékainkra is általmenő állandóságát reméllhetjük. Mely kedves reménység ki nem mondhatom mennyire nevelje mostani örömemnek érzését is. A mely hogy egészen és minden kifogás nélkül tökéletes lehessen, csak az a híja vagyon, hogy valamint most főispáni székembe visszatétettem, úgy azt a nemes vármegye tekintetes rendei hozzám mutatott szeretetét is, melylyel ezelőtt dicsekedni méltó okom volt, ezen székkel együtt visszanyerhessem. Mely szeretetet valamint minden vallás és személyválogatás nélkül egyedül ezen nemes vármegyének boldogságára a törvények zsinórmértéke szerint intézendő igazgatásommal megérdemleni igyekezem, úgy azon szeretetbe magamat, a magaménak szíves és bizonynyal teljesítendő igérete mellett, állandóképen ajánlom.»*

Mind ez, mind ama másik magyar beszéde keresetlen, egyszerű s nemes nyelve által a régibb magyar irodalom kitünő elmetermékeihez sorozandók. Jellemzik ezek az életbölcs és körülményekbe mélyebben pillantó kormányférfit, a világos, tiszta gondolkodású fejet és meleg keblű honfit. Ezeken kívül maradt fenn egy költeménye is apjának és Eszter nevű testvérhugának, kit rendkívül szeretett, halálára, melyben mint fiú, testvér és férj, szóval a maga érzelme és szenvedélyei közepett ábrázolta magát. Ez elégia 1778-ban, s így ezelőtt 66 évvel iratott, és még ma is, nyelvünk és költészetünk roppant haladása mellett nagy érdekkel bir, s gyönyörűséggel fog olvastatni azok által, kiknek ízlése nem félszegen van mívelve. Mennyi érzés, mennyi gondolat, életbölcseség és magasabb szemlélet ez egy-

* Orpheus. II. köt. 16. s köv. l.

szerű beszédben, s mi könnyű verselés, mi kerekded numerosus szólás! «Te élsz» így szól a kesergett testvérhez:

Te élsz, én holtam meg, te örvendsz, én sírok,
S mint az igaz megholt, magammal sem bírok,
Mert neked a halál élet ajtaja volt,
De bennem azóta az élet is megholt,
S a mely sírba neked csak testedet tettem,
Abba elevenen magam eltemettem.

Gyönyörűen festi testvére szépségét, eszét, erényességét:

A test, ész, erkölcsök egyező szépsége,
Egy személynek ritka tökélletessége,
De őbenne méltán mindenki csudálta,
Hogy ezt mind a hármat együtt feltalálta.
Igaz, hogy okozta sok terhes ínsége,
Hogy ideje előtt hervadott szépsége,
De ha tavaszára nézek életének,
Ritkán találhatni párját szépségének.
Termetének vala kedves az állása,
Sem nem igen magas, sem törpe szabása,
Nem volt igen sovány, nem is igen kövér,
A ki szépségre vágy, ilyen termetet kér.
Kellemetes vala egész ábrázatja,
Rajta magát minden virtus mulatgatja.
S kivált ama tiszta szép szemérmetesség,
Melyet talám tőlük visszavett már az ég.
Kedves pirosságát ez adta szinének,
Nem mint ma a festék sok orczák bőrének.
Szemei, míg Isten épségben tartotta,
Kedves világától míg meg nem fosztotta,
Ragyogtak hódító szelíd édességgel,
S ártatlanúl ártó szép elevenséggel.
Nyájassággal vala ajaki mozgása
S Grátiákkal teljes minden mosolygása.
Díszt adott ezeknek, hogy nem volt bolondja
A szépségnek, s az volt a legkisebb gondja...
Benne az elmésség, a józan itélet,
Ritka szövetséggel egy mértéküvé lett.
Bámúlt mind a kettőn, valaki esmérte,
Ha igaz mértékkel mind a kettőt mérte;
Mert akar tréfára nyílt vala meg szája,
Ártatlan sóval volt elegy a tréfája,
Só volt ott, nem méreg, csipősség, nem fulánk,
Melyen oh mennyiszer mindnyájan bámulánk.

Sok eszekkel büszke asszonyok módjára
Még sem néz megvetve a háza dolgára,
Sőt abban is mutat megért okosságot,
Hogy tudja folytatni a gazdasszonyságot.
Mint a legjobb óra, olyan az egész ház,
Csaknem csudát lát itt, a ki jól rá vigyáz.
Pirongatásra is ámbátor ritkán lép,
Szavát általhágni mégis fél a háznép.
Ilyen jónak többet ér szelíd intése,
Mint a dúlók-fúlók lármás büntetése.
Mit mondjak aranynál tisztább virtusáról,
A jóésznek ama díszt adó társáról?
Mert a legjobb ész is virtus nélkül mit ér?
Átok a legjobb fő, ha hozzá rosz szív fér;
Az én Eszterámnál az ész, az akarat
Egymás hűségében mindég jól megmaradt;
A jót a hol látta, inkább nagy kincsétől
Vált volna meg, mintsem annak ösvényétől,
Ez áldott léleknek a legfőbb törvénye
A meglátott jó volt, nem a maga kénye.
Nem ok nélkül volt hát a nagy Terézának,
Ama sok nemzetek kedves bálványának,
A ki minden virtust a maga szivében
Tanult megesmerni, oly nagy kegyelmében . . .

Végre így zárja be:

Azért én is őtet örökre szeretem,
S a míg én én leszek, el nem felejthetem.
S majd midőn megváltóm porom felibe áll,
Ki előtt szégyennel búvik el a Halál,
S poromat még érte könnyezve találja,
S abból halhatatlan szívemet formálja,
Mihelyt ez az új szív érezni lesz készen,
Annak is Eszterkám a közepén lészen.*

László fia, ki német nyelven német folyóirat számára irá meg életét, mondja, hogy több becses munkája is maradt kéziratban.

* Atyafiúi barátságnak oszlopa, melyet 1778. pünkösd hava 26. kimúlt néhai gr. Széki Teleki Eszter asszonynak Mélt. gr. Toroczkay Zsigmond úr kedv. élete párjának, emelni kivánt tőle elválásán holtig kesergő testvér bátyja gr. Széki Teleki József. Kolosvár, 1779.

Teleki József középtermetű, sovány ember volt; többnyire gyenge egészségű minden nagy mértékletessége mellett.

Ábrázata kellemes, vonásaiban erő fejezte ki magát; arczszíne barna volt, szemöldei magasak s feketék, valamint szemei is. — Azon élénkséget és tűzzel teli játékot, mely ezekben volt, ritkán találni. Alakja, viselete kedves s egyszersmind méltóságteli. Tiszteletet tuda gerjeszteni maga iránt, de bizodalmat is. Járását komoly méltóság bélyegzé. Feje, midőn korosabb lett, kissé hajlott, s egyik válla, nem hibás növéstől, hanem szoktatás által, mint sokat iró embereknél, kiálló. «Kreutzinger által olajban igen szépen és híven festett arczképét — így szól Kazinczy — Adám rézmetsző adá ez aláírással: «Non est mortale quod opto.» Társalgása vonzó volt, minden osztálybeli emberek közt otthonias tuda lenni, s velök saját nyelvökön szólni. A szíveket azonnal meg tudta nyerni maga iránt. Még hölgyekkeli bánása is igen finom s gyengéd vala, s felette óvatos kényes oldalakat érinteni. Maga sok önérzettel birt és nemes nagyravágyással, mit másokban is, kiket barátságára méltatott, keresett és becsült. Az érzelmek minden nemei nagyok és erősek voltak benne, s azért néha igen szenvedélyes, de szenvedélyeit eszével mérsékleni tudó. Istenfélő, meggyőződésből, teljes hitből, de ment minden türelmetlenségtől. Válogatás nélkül szeretett mindenkit, mint embert és polgártársat, ki azt érdemlé. Jótéteményeit titkon árasztá a megszorultakra, s azok jutalmát csak önérzetében kereste, ügyesen kikerülve minden azt követhető hálaszót. Írásból mondott beszédei mindég jelesek, de rögtönzései várakozáson aluliak, annak bizonyságául, hogy szólni és írni két különböző adománya embernek. Mindeneket egybefogva, e Teleki volt a nagy család egyik legragyogóbb oszlopa, s érdemlené, hogy még körülményesb életrajzát birnók, mint a mit László fia ada,*

* Siebenbürgische Quartalschrift VII. Jahrgang. 110—146.

mert a nagy előképek erényiskolái az unokáknak, s hol a szó még csak indít, a példa varázserővel vonz.*

Teleky László, az iménti József fia, a magyar akadémiai elnök édesapja, 1764-ben született Szirákon. Négy éves koráig nagyapja és anyja (Királyfalvi Róth Tamás és Vattay Borbála) gondviselése alatt volt, azon túl apja nevelte. Tizenhárom éves korában a marosvásárhelyi collegiumban tanult, a sok koszorúzott iratairól ismeretes Fogarassy Papp József oktató vezérlete alatt, kit később is hálaszavakkal emlegetett, mint beavatóját a tudományokba. A jogtudományokra maga édesapja, ellent nem állván súlyos hivatalos és családi gondjai, oktatta őt. Ez ösztönzé olvasásra is; és tudományostárgyak dolgozására szorítván őt, iratait kérlelhetlenül birálta. Magyarországra költözvén apja, a felserdült László a tudós Cornides Dániel ügyelése alá adatott. Az ügyvédi vizsgálatot mindenek megelégedésére, s még szigorú követelésű apjának is örömére tette le. Ily gondos nevelési pályáról két fontos tulajdonságot szerze magának s vive át az életre, megtanult minden tárgyról önfejűleg gondolkodni s gondolatit írva vagy beszélve, kellő rendben előadni. 1785-ben István nevű ifjabb testvérének és Cornidesnek társaságában külföldre utazott. Göttingában másfél évet tölte, és hallgatta Gatterert és Schlözert, Heynét és Spittlert, ünnepelt hőseit a német tudományos irodalomnak, s egyéb nagynevű tanítókat. 1787. év végén tért vissza, megjárva Német-, Angol-, Francziaországot, Hollandiát és Svájczot. 1789-ben az erdélyi kormányszéknél tiszteleti titkár, 1791-ben kamarás, 1792-ben erdélyi kir. táblai biró; időközben Marmaros követe az 1790-i nevezetes országgyűlésen a kolosvári reform. collegium curátora. 1799-ben Magyarországba tevén át lakását,

* Hasonlítsd e jegyzeteket Kazinczy Ered. Munk. II. köt. 388—390. és: Drágalátos részekből öszveállittatott dicsőség koronája, melyet néhai Nagymélt. gr. Teleki József úrnak megdicsőült fejére feltett Rozgonyi József. Pest, 1797.

1802-ben a dunamelléki kerület reformátusai világi főcurátorrá választák, a fejedelem pedig 1803-ban november 5-én királyi tábiai birójává, 1811-ben somogymegyei főispáni helytartóvá, 1819-ben végre hétszemélynökké nevezte. A nádor is, ismervén tudományokhozi hajlamát és készületeit, a Marczibányi-féle jutalomosztó-bizottság elnökségével tisztelte meg. Megholt márczius 24-én 1821-ben.[1]

Sok iratai maradtak nyomtatva és kéziratban, prózában és versben, melyek mind megannyi bizonyítványai tudományos készültségének, munkásságának és minden szépért, nagyért hevülő tiszta hazafiságának. «Minthogy a természet nagyobb részint megtagadta tőlem a nyilvános szónok tehetségeit, hatáskörömnek más pályát kelle választanom, s így az országgyűlés tárgyait magányomban egyenként kidolgozám s a véleményeket, melyek károsak voltak, ügyekezém hathatósan megczáfolni, ha hasznosak, látszólagos ellenvetésektől védni», így nyilatkozik önmaga felől.[2] Nevezetesb nyomtatott munkái az «Esdeklések»[3] s egy magyar tudós társaság felállítása iránti Véleménye. Ez utóbbiban kifejtett nézeteinek egy része használtatott a magyar akadémia alkotásakor. Kiemelendő ebből, hogy Teleki László a magyar t. társaság iratait ki akarta venni a királyi könyvvizsgálat alól, legjobb vizsgálónak tartván magát a társaságot s annak tagjait. Esdekléseiben a magyar nyelv eredetét, történetét, természetét, grammatikai és syntaktikai alkatát, míveltsége fokát, a magyar irodalom akadályait, előmozdítása eszközeit tárgyazza, s itt is egy tudós társaságot vázol. E munkában annyi tudomány, tárgy-, és körülmény-ismeret, annyi gyakorlati

[1] Gr. Széki Teleki László «Életírása» Thaisz Andrástól. Tudom. Gyűjt. 1823. I. köt. 87—106.

[2] Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus Teleki. Pesth, 1810. V—VI.

[3] A magyar nyelv elémozditásáról buzgó Esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.

itélet van elhintve, hogy azt még előbbre haladott napjainkban is kevés olvasó fogja tanulság nélkül letenni kezeiből. Általában T. László iratainak mindenike tanusítja a tudománybarátot. Ő a tanult embereket és írókat becsülte, háza nyitva volt előttök, velök örömest társalkodott. Tervezett tudós társasága tagjainak mindennemű kitüntetéseket, még rendjeleket is, jó fizetést és kéjelmet javasol adatni, jól tudván a gyakorlati ember, hogy a kit nehéz földi szükségek nyomnak, az nem igen fog magasan szárnyalni egek felé. Neki a tudós társaság kedvencz eszméje volt, érette sokat buzgott, fárada. Vajha a sors csak tíz évvel tovább engedi nyúlni munkás és becses élte fonalát, hogy megérhesse 1830-ban a gróf Széchenyi István által indítványozott akadémia tényleges megalakítását, némi részben szent Esdekléseinek is eredményét, megérhesse azon napokat, midőn e tudományos testület az ő termeiben nyitá meg legelső gyűléseit. E nem csekély becsű könyvtár is, Tekintetes Társaság! melynek nagy kincseket rejtő szekrényei közt e tudományos ünnepet üljük, nagy részben az ő gyűjtői szorgalmának gyümölcse. Legyen érte áldott emlékezete, s adja az ég, hogy valahányszor a tudománybuvár e könyvtárba lépend, mindig kegyelettel nyúljon e tudományos kincsekhez, melyeket közjóért lángoló férfiak keze szentelt meg, s mindig hálával emlékezzék meg a hő keblű tudománybarátra, a hazafiúi buzgalmú Teleki Lászlóra. — Teleki László megkisérté erejét a versirásban is, nem ugyan oly sikerrel, mint apja, de nem is oly kevéssel, mint tordai főispán rokona.* Jelszava volt: Isten, haza és tudomány! mely három szóban élete van vázolva, mert e háromnak volt az szentelve. Ő hű fiú, testvér és férj vala. Özvegyen maradt anyjának tiszteletteli gonddal vitte ügyeit, segíté azt nálánál ifjabb testvére nevelésében. Szeretettel csüggött gyermekein és két angyallelkű nején, kiknek egyikét, a minap meggyászolt báró

* Több versei jelentek meg nyomtatásban.

Mészáros Johannát, nincs senki e körben, ki nem ismerte és becsülte.

Még egy Teleki van, szinte egyike a nagyfényű ház díszeinek, kiről mindeddig nem szólottam s most is csak keveset szólni erős föltételem. Ez *Teleki József*, akadémiánk elnöke, Erdélynek jelenleg főkormányzója. Született 1790-ben Pesten. Első tanulmányait Kolozsvárt végezte, s utóbb a pesti egyetemre ment át. Iskoláiból kikerülvén, Pest megyében aljegyző lőn. 1810-ben tiszteleti fogalmazó a helytartó-tanácsnál, 1812-ben külföldre utazott, két évet töltvén Göttingában, bejárta Német-, Angol-, Francziaországot, Hollandiát, Svájczot, éjszaki Olaszországot, s visszatért 1815-ben hivatala folytatására. 1818-ban tiszteleti titkár a helytartótanácsnál, 1824-ben kir. tábla birója, 1827-ben csanádi, 1830-ban szabolcsi főispán, 1832-ben az udvari magyar cancellaria referandáriusa, végre koronaőr, és legújabban Erdély kormányzója. Hitsorsosai 1818-ban a pesti kerületben algondnokká, 1824-ben a tiszai kerület és sárospataki főiskola gondnokává választották. Teleki Józsefnek számos értekezése s birálata van a Tudományos Gyűjteményben, melynek, Fejér György lelépése után, szerkesztésében is tettleges részt vőn. — 1816-ban és 1817-ben a Marczibányi-jutalmat itélő birák két pályairatát koszorúzták meg, egyiknek czíme: «A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által,» másiknak: «Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja.» Az elsőbbik munka egyik része nyelvünk történetének vázlatát foglalja, s eldöntő szózat a nyelvújítási kérdésekben. A másik pályairatot a magyar akadémia nagy szótára készítésének alapjául fogadta el. Ezen nyelvészeti és részint széptani munkálatok után Teleki József történeti tárgyú czikkeket közlött Kisfaludy Károly Auróráiban, melyek átmeneti pontot képeznek a szerző történettudományi pályára, mire újabb időben kizárólag szentelé hivatalból meggazdálkodott minden perczeit. Mindenek előtt a Hunyadiak alatti magyar álladalmi s népélet gazdag

tartalmú és fényes időszaka vonzotta őt, s ennek kidolgozására tökélte magát. Rendkívüli fáradsággal és költséggel mindent egybegyűjtve, mi e korra vonatkozik, és 1825-ik év óta számos foglalatosságai közt nem csüggedő buzgalommal dolgozik e több kötetnyi nagy munkán. Czélja az akkori magyar élet teljes képét ábrázolni, minden belső és külső, világi, polgári, hadi, vallási, kereskedési, értelmi és társadalmi mozgalmakat és viszonyokat festeni. A magyar akadémia első alakító gyűléseinek ő volt a nádor által kinevezett vezetője, valamint a megalakítottnak tizenhárom év óta koronkénti választások által elnöke. Rövid száraz adatok mind, mit e férfiú felől közlök, s tartóztatom magam minden szótól, a mi annál egyéb volna. Mert a magyar akadémia tagjai körében felesleges volna Teleki József tudományos érdemeit ismertetni, és jól tudom, hogy magasztalván őt, még én is, ki meggyőződésem elleni szót soha nem írtam le, ki többször adám jeleit, menynyire nem vagyok az üres tömjénzésnek barátja, viszonyomnál fogva ki nem kerülném a hizelgés gyanúját, oly mostoha időket élvén, melyekre Tacitus ércz szavai illenek: Sæva et infesta virtutibus tempora. Mikor az érdek miatti bókok oly közdivatúakká levének élet s irodalomban, hogy a legalaposabb és tisztább meggyőződés javasló szózatát is nyom nélkül sodorja el a mindennapiság árja.*

Elősoroltam a Telekieket, kik irásaik által lettek tudománygyarapítókká, de nem szóltam azon áldozatokról, melyeket e család tagjai a tudományok ápolására tettek és szakadatlanul tesznek. Mindent elöszámlálni, mi e tekintetben az ő érdemök, annyit tenne, mint visszaélni hallgatóim türödelmével. Legyen elég csak a nevezetesebbet kiemelnem. Már a nagynak nevezett Teleki Mihályról följegyzé Bod Péter, hogy becsülte a tanult embereket, s örömestebb társalgott

* Oesterreich. National Encyklopædie V. Bd. 302—303. lapon Schedel Ferencztől van egy életírás vázlata Teleki Józsefnek.

ezekkel, mint magokkal a fejdelmekkel. A külföld tudósait, kiktől tudomány áradt honunkra is, megkülönböztette. Levsden Jánost, utrechti akadémiai tanítót, kinek leczkéiből sok magyar ifju okult, drágán aranyozott ezüst kehelylyel tisztelte meg; Erdélyből 18 év lefolyása alatt folyvást tanulókat küldött Belgiumba s Angliába, mire öszvesen 18,000 forintot áldozott. A nagy Bethlen Gáboron kívül egész Erdélyben senki nem mutathat ehhez hasonló példát.[1] Mikor 1704-ben a nagyenyedi iskola lángok martalékává lőn, Teleki Sándor, Mihálynak fia, saját levelével kért engedelmet a királytól, őt egy drága török karddal tisztelvén meg, hogy fölépítésére Angliában hitsorsosainál segedelmeket gyűjthessen, és gyűjtött is.[2] Ugyanezen Sándor ínségteli időkben, mikor a tanuló ifjak nem kaphattak a hazából segedelmet, miből magokat külföldi akadémiákon táplálhassák, egybe szedvén háza ezüstjét, pénzverő műhelybe küldé és a belőle vert pénzen gyámolítá őket, hogy a hazának tanult emberek képeztessenek.[3] Teleki Sámuel, a cancellár, 800,000 forintnál többet költött tudományos czélokra.[4] Válogatott könyvtárát megnyitá a m.-vásárhelyi közönség használatára, s egy ott vásárlott nagy ház jövedelmét alapítványul hagyta, hogy a könyvek maradékinak terhe nélkül mindig szaporíttathassanak, s őrjök fizettethessék. Az ásványgyűjteményt, mely szinte Maros-Vásárhelyt őriztetik, korán elholt Domokos fia szerzé.[5] József, az ugocsai, megvásárlá Cornides Dániel magyar történetekre vonatkozó munkákban gazdag gyűjteményét ezer aranyon, s könyvtárt gyűjte ezenfelül, mely 30,000 forint értékű vala. Volt szép gyűjteménye kitömött ritka állatfajok s mathematikai és physikai műszerek-

[1] Bod P. Athenása, ajánló levelében.
[2] Bod Péter u. o.
[3] Bod Péter u. o.
[4] Kazinczy Eredeti Munkái. II. K. 588.
[5] Kazinczy Er. M. II. 206.

ből.[1] László gyűjtője volt az előttünk álló könyvtárnak, melyet a jeles férj jeles özvegye és fiai a magyar akadémiának ajándékoztak, s egyszersmind alapítványt tevének egy őr fizetésére s folyvást költekeznek annak gyarapítására. József, a magyar akadémia elnöke, 1834-ben megvásárolván a Kresznerics könyveit, incunabuláit, kéziratait, régi pénzeit (körülbelül 8000 darabot), a magyar akadémiának ajándékozá, alapítványt tevén annak gyarapítására. Ugyanő az Erdélyben alapítandó museumra is áldozott. Több tagjai éltek e családnak, kik bár nem írók, igen tanult emberek voltak; azok kitünőleg említendő *Teleki Pál,* kinek arczképe mint jeles tudományos emberé, egykor a frankfurti akadémiában függesztetett föl.[2] Mások is iskolákat gazdagítának, tudományos jutalmakat tűztek ki, tanítókat segéltek és írókat buzdítának tudományos foglalkodásaikban, szóval és pénzzel. Bod Péter, Cornides, Benkő, Kazinczy, Petrovics s mások dicsekvének a Teleki-ház kegyeivel, és alig van e nagy kiterjedésű családnak tagja, ki egy vagy más úton nem adta volna jeleit tudományszeretetének; és a fiak e nemes szenvedélyében még a nők is osztozának. *Bethlen Katalin,* Teleki Józsefné (szül. 1701. megh. 1759.) írt egy imakönyvet magyar nyelven, mely nyomtatásban is megjelent. Simoni, Köleséri és Borosnyai, magok korában híres orvosok által annyira beavattatá magát a gyógytudományokba, hogy sok sikerült gyógyításokat teve. Igen szép magyar könyvtárt gyűjte magának, melyet még életében a nagyenyedi collegiumnak ajándékozott.[3] *B. Wesselényi Mária,* Teleki Ádám dobokai főispán neje, a magyar nyelvre fordítá Sarasa Alfons 430 lapnyi latin munkáját s kiadta ily czím alatt: *Szüntelen való örvendezésnek mestersége.* (Kolosvárt 1784.) Szinte magyarra fordította Hervey Sírhalmait, mi kéziratban

[1] Siebenbürg. Quartalschrift VII. Jahrg. 146.
[2] Bod Péter Athenása ajánló levelében.
[3] Anzeigen, V. Jahrgang III. Stück, Wien, 1775. 4. 23. lap.

maradt.* *Iktari Bethlen Zsuzsánna,* a cancellár Teleki neje, valamint férje, maga is könyvgyűjtő volt. Számos magyar könyvekből álló gyűjteményét utóbb közhasználatra férje m.-vásárhelyi könyvtárához kapcsolta.** A lelkes és jótékony *Mészáros Johanná*ról, ki egyik eszközlője volt, hogy a könyvtár az akadémia birtokává lőn, fölebb is emlékeztem már, s itt áldást mondok hamvaira.

A Teleki-ivadékok egy fényes kis tábort képeznek, hol csaknem minden bajnok mellén függ valamely díszjel, sokakén pedig egész csoportja az erénynyel szerzett érdem-kereszteknek, de egy tulajdonnal bírnak főleg, mit legnagyobb erényül jegyzek itt fel: Mind a régi időkben, mind nemzeti elkorcsulásunk bűnös korszakában, midőn nagyjaink elfeledék hazájok nyelvét, hogy némelyike saját nevét sem képes többé kimondani, a Teleki-ház azon felette kevés nagyúri magyar házak közé tartozik, mely magát mind végig megőrzötte e mételytől. E ház egyik védbárkája volt az elnemzetlenülés nagy özönéből menekülő magyar nyelvnek; e ház derék fiai szívben és szóban örökké magyarok voltak, a régi idők óta maig, újjászületésünk nagy napjáig, mikor a magyar nyelv, e saját honában sok századig szolga, úrrá lőn, és azon fejdelmi trónra lépett, melyhez fiai szívvérökkel szerzettek neki jogot. Legyen a Teleki-háznak ezen érdeme elfelejthetetlen közöttünk, s mondjuk el róla magunknak, mondjuk az annyi viharon átküzdött nemzeti és nyelv története egykori írójának, ki nagy tárgyát méltó szavakban fogja jegyzeni, mit Claudianus oly szépen monda:

Per fasces numerantur avi, semperque renata
Nobilitate virent, et prolem fata sequuntur
Continuum simili servantia lege tenorem.

* Emlékeztető oszlop néhai L. Baronissa Hadadi Wesselényi Máriának emlékezetére, gróf Teleki Ádámtól. Kolosvár, 1786. hol ezen vers áll:

«Sarasát eleve ki is nyomtattatta,
Hervey Sírhalomját csak írásban hagyta.»

** Kazinczy Ered. Munk. II. 206.

TARTALOM.

PROZAI MUNKÁK.

